ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ БОХТАР БА НОМИ НОСИРИ ХУСРАВ

ВБД: 339. 166. 82 (575.3) ***Бо ҳуқуқи дастнавис***

ЗАРИФЗОДА ЗОИР КУЛМАҲМАД

ТАШАККУЛИ БОЗОРИ МИНТАҚАВИИ ОЗУҚАВОРӢ (ДАР МИСОЛИ ВИЛОЯТИ ХАТЛОН)

ДИССЕРТАТСИЯ

барои дарёфти дараҷаи илмии номзади
илмҳои иқтисодӣ аз рӯйи ихтисоси
08.00.03- иқтисодиёти минтақавӣ ва ҳудудӣ

Роҳбари илмӣ: д.и.и., профессор,
академики АИКТ
Пиризода Ҷалил Сафар

БОХТАР – 2024

МУНДАРИҶА

саҳ.

НОМГУИ ИХТИСОРАҲО.. 3

МУҚАДДИМА.. 4

БОБИ 1. АСОСҲОИ ИЛМӢ – НАЗАРИЯВИИ ТАШАККУЛИ БОЗОРИ ОЗУҚАВОРИИ МИНТАҚА.. 17

1.1. Мафҳум, мазмун ва шароити ташаккули бозори минтақавии озуқаворӣ.. 17

1.2. Асосҳои методӣ ва усулҳои таҳқиқоти бозори озуқаворӣ................ 36

1.3. Омилҳои ташаккули арза ва тақозо ба маводҳои озуқаворӣ............ 52

БОБИ 2. ҲОЛАТ ВА ТАМОЮЛИ РУШДИ БОЗОРИ ОЗУҚАВОРИИ ВИЛОЯТИ ХАТЛОН.. 67

2.1. Таҳлили вазъи кунунии бозори озуқаворӣ.. 67

2.2. Сатҳи (дараҷа) истеъмол ва талабот дар бозори озуқаворӣ.............. 91

2.3. Танзими муносибатҳои иқтисодӣ дар бозори озуқавории минтақа.. 107

БОБИ 3. САМТҲОИ АСОСИИ МУКАММАЛГАРДОНИИ ФАЪОЛИЯТ ДАР БОЗОРИ ОЗУҚАВОРИИ ВИЛОЯТИ ХАТЛОН.................................... 127

3.1. Ташаккули зерсохтори бозори минтақавии озуқаворӣ 127

3.2. Дурнамои рушди маводҳои асосии озуқавории минтақа.................. 145

3.3. Амсилаи рушди нишондиҳандаи бозори озуқавории минтақа то соли 2030.. 159

ХУЛОСА.. 180

АДАБИЁТ.. 187

ЗАМИМАҲО.. 199

НОМГУИ ИХТИСОРАҲО

ИДМ - Иттиҳоди давлатҳои мустақил

СММ - Созмони милали муттаҳид

ФАО - Фонди амнияти озуқаворӣ

СҲРИ - Созмони ҳамкории рушди иқтисодӣ

СУТ - Созмони умумиҷаҳонии тандурустӣ

КОА - Комиссияи олии аттестатсионӣ

КАС - Комплекси агросаноатӣ

ДМТ - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

ДДБ - Донишгоҳи давлатии Бохтар

ИМА - Иёлоти муттаҳидаи Амрико

ИА - Иттиҳоди Аврупо

ИИАв - Иттиҳоди иқтисодии Авруосиё

ИИА - Иттиҳоди иқтисодии Аврупо

СУС - Созмони умумиҷаҳонии савдо

ММД - Маҷмуи маҳсулоти дохилӣ

МММ - Музди миёнаи меҳнат

ҶХХ - Ҷумҳурии халқии Хитой

ХЁШ – Хоҷагиҳои ёрирасони шахсӣ

БЯО – Бозори яклухти озуқаворӣ

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқ. Дар замони муосир омӯзиши ташаккули бозори озуқаворӣии минтақавӣ хеле муҳим буда, метавонад оқибатҳои назарраси иқтисодӣ дошта бошад, пеш аз ҳама метавонад ба хоҷагиҳои деҳқонӣ ва истеҳсолкунандагони маҳаллӣ дар муайян кардани имкониятҳо барои расонидани маҳсулоти тару тоза ва дигар маҳсулоти озуқаворӣ ба истеъмолкунандагони ниҳоӣ кӯмак расонад. Таҳқиқоти ташаккули бозори озуқаворӣ ба татбиқи сиёсати давлатӣ барои таъмини амнияти озуқаворӣ бевосита мусоидат мекунад. Зикр кардан ба марид аст, ки самаранокии механизми танзим дар таъмини аҳолӣ бо воридоти пай дар пайи маводи озуқа ба микдори кофӣ, пешгирӣ намудани бухрони озуқаворӣ асосан аз ҳисоби истеҳсоли ватании маҳсулоти кишоварзӣ, ашёи хом ва озуқаворӣ аҳаммияти мақсадноки стратегӣ дорад, зеро аз татбиқи ҳадафҳои гузошташуда на танҳо амнияти озуқаворӣ, балки амнияти миллӣ низ вобаста аст.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми хеш (28.12.2023) вобаста ба масъалаи мазкур қайд намуданд, ки «Вобаста ба таҳаввулоти дар иқтисоди ҷаҳони муосир бавуҷудомада ва канда шудани занҷираи анъанавии таҳвили молу маҳсулот, афзоиши аҳолӣ, инчунин, бар асари тағйирёбии иқлим ва оқибатҳои манфии он – хушксолии пайиҳам ва камобӣ, аз ҷумла дар минтақаи мо талабот ба об ва маҳсулоти кишоварзӣ торафт зиёд гардида истодааст», инчунин дар баробари ин зикр намуданд, ки «...тағйирёбии босуръати вазъи бозори ҷаҳонии озуқаворӣ ва болоравии мунтазами нархи маҳсулоти ғизоӣ моро водор менамояд, ки ба беҳсозии ҳолати соҳаи кишоварзӣ, афзоиш додани истеҳсоли маҳсулоти он, рушди маҷмааҳои агросаноатӣ ва бо ҳамин роҳ таъмин намудани амнияти озуқаворӣии кишвар ва ғанигардонии бозори дохилии озуқаворӣ таваҷҷуҳи аввалиндараҷа зоҳир намоем»[1].

[1] Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» аз 28.12.2023

Асоси фаъолияти ҳаетӣ ва шукуфоии ҷомеаи инсонӣ ташаккул ва таҳаввули бозори озуқаворӣ мебошад. Ӯ аз робитаҳои мураккаби иқтисодии истеҳсол, тақсимот, мубодила ва истеъмоли ғизо ба вуҷуд меояд. Ҳамчун ҷузъи сохтории бозори дохилӣ, бозори озуқаворӣ дар робитаи байни истеҳсолкунандагон ва истеъмолкунандагон нақши муҳим дорад. Ӯ тибқи қонунҳои объективии иқтисодӣ, аз қабили талабот, пешниҳод ва нархгузорӣ, дар шароити рақобат ва таҳти таъсири омилҳои берунии муҳити зист амал мекунад.

Бозори озуқавории минтақа ва мушкилоти ҷиддӣ ва шадиди он дар шароити муосири ҷумҳурӣ аз рӯи минтақаҳо бо дараҷаи тағйирёбии тамоюлҳои рушди он фарқ мекунанд, ки ин аҳамияти робитаи сиёсати маҳсулоти озуқавориро бо назардошти хусусиятҳои минтақаҳо ва таъмини амнияти озуқаворӣи онҳо ба вуҷуд меорад.

Рушди бозори озуқаворӣ дар кишвар бо як қатор омилҳо маҳдуд аст. Дар байни онҳо номукаммалии муносибатҳои ташкилию иқтисодии байни иштирокчиени бозор, истифодаи нокифояи таҷҳизоти муосири техникӣ, сатҳи пасти таҷҳизоти технологӣ дар марҳилаҳои гуногуни истеҳсол ва коркард, системаи бесамари фурӯш ва тақсимоти маҳсулоти хӯрокворӣ, рушди маҳдуди инфрасохтор, системаи номукаммали танзими бозор. Ин мушкилот ба оптимизатсияи равандҳои истеҳсоли озуқаворӣ халал мерасонанд ва ба рушди ин бозор халал мерасонанд.

Омӯзиши нокифояи асосҳои алоҳидаи назариявӣ ва тавсияҳои амалӣ дар робита ба вазъи кунунии фаъолияти бозори озуқаворӣи минтақавӣ ва механизми ташкилию иқтисодии рушди бозори озуқаворӣи минтақа интихоби мавзуи кори диссертатсионӣ ва доираи масъалаҳои дар он баррасишавандаро муайян кард.

Дар доираи ин, яке аз мушкилоти шадиди бозори озуқаворӣи ватанӣ имрӯз фарқияти назарраси минтақавӣ мебошад, зеро бозори рушдёбандаи озуқаворӣи минтақавӣ доираи васеи малака ва қувваи кориро - аз кишоварзӣ ва саноати хӯрокворӣ то нақлиёт ва маркетинг талаб мекунад. Тадқиқот ва дастгирии

ташаккули чунин бозорҳо метавонад боиси таъсиси ҷойҳои корӣ дар бахшҳои гуногуни иқтисоди маҳаллӣ гардад.

Нуқтаҳои дар боло зикршуда интихоб, аҳамият ва аҳамияти назариявии мавзӯи диссертатсияро муайян намуда, арзиши илмӣ ва амалии онро тасдиқ карданд.

Дараҷаи таҳқиқи мавзуи илмӣ. Дар таҳқиқи масъалаҳои назариявӣ, методологӣ ва амалӣ олимони хориҷӣ ва ватанӣ саҳми назаррас гузоштаанд. Аз ҷумла:

– вобаста ба омӯзиши масъалаҳои назариявӣ ва методологии иқтисоди бозорӣ дар асарҳои А. Смит, К. Маркс, В.И. Ленин, Дж.М. Кейнс, Ф. Котлер, А. Маршал ва дигар намояндагони назарияи классикӣ ва муосири иқтисодӣ.

– дар самти фаъолият ва танзими самараноки бозори озуқаворӣ – навиштаҳои олимони хориҷӣ, ба монанди В.В. Алексеев, А.И. Алтухов, А.В. Гордеев, В.В. Милосердов, И.Г. Ушачев, Г.М. Зинчук, Паптсов, В.И. Рябсев, А.А. Черняев, В.Г. Агаев, В.Ю. Баганов, Р.Р. Гумеров, В.В. Маслаков ва ғайра;

Аз таҳқиқи олимони ватанӣ дар ин самт анҷомшудаи илмии олимон-иқтисоддонҳои зеринро ба монанди Г.С. Абдусамадов., А.Х. Авезов., Ҷ.С. Пиризода., И.М. Гулов., З.У. Асроров., Ҳ.Н. Фақеров., С.Ҳ. Ҳабибов., Х.У. Умаров., А.А. Байматов., Д.Д. Бобоҷанов., М.М. Шарипов., М.М. Исмоилов., У.С. Асроров., С.Ҷ. Комилов., А.Б. Мирсаидов., А.А. Назаров., Р.К. Раҳимов., З.С. Султонов., Х.К. Ҷумъабоев., Н.Т. Садриддинов., М. Ҷамшедов., С.С. Ҳабибова., З.Н. Самадова., Н.Я. Яқубова., М.Ҳ. Исайнова ва ғ. қайд намудан зарур аст.

Масъалаҳои мушаххаси ташаккул ва рушди бозори озуқаворӣии минтақавӣ дар корҳои зерини олимон – иқтисоддонони ватанӣ, аз қабили: Аминова И. - ташаккули бозори минтақавии молҳои озуқаворӣ дар асоси бизнеси молӣ-тиҷоратӣ бо мақсади таъмини амнияти иқтисодӣ., Ҷамшедов И. И. - унсурҳои алоҳидаи бозор, аз ҷумла талабот ба молҳои озуқаворӣ, Ҷумъабоев Х. К. - мушкилоти инфрасохтори бозори озуқаворӣ, Комарова Г. Б. - қонуниятҳо ва хусусиятҳои рушди савдои яклухти молҳои озуқаворӣ дар

иқтисодиёти гузариш, Фақеров Ҳ. Н. - бозори озуқаворӣ дар заминаи омӯзиши тамоми маҷмуи истеъмолӣ баррасӣ ва таҳлилу таҳқиқ шудаанд.

Дар марҳилаи кунунии рушди муносибатҳои бозорӣ зуҳуроти хусусияти минтақавии раванди ташаккули бозори озуқаворӣ, ки бо назардошти шароити табиию иқлимии истеҳсол ва истеъмоли ғизо дар қаламравҳои алоҳида ва вазъи муосири иқтисодии ба вуҷуд омада, зарурати таҳқиқи минбаъда ва ҳамаҷонибаи мушкилотро ба миён меорад, тақвият меёбад. Бо вуҷуди ин сарфи назар аз дараҷаи гуногуни омӯзиш дар самти масъалаҳои ин мавзуъ, муносибатҳои илмии алоқамандии ҷанбаҳои назарӣ - методологии таъмини амнияти озуқаворӣ дар сатҳи гуногуни низоми иқтисод, инчунин набудани таҳияҳои комплексӣ дар истифодаи самаранок ва рушди бозори озуқаворӣ интихоби мавзуи таҳқиқ, мақсад ва вазифаҳои онро муайян намуд.

Робитаи таҳқиқ бо барномаҳо ва ё мавзуъҳои илмӣ. Таҳқиқи мазкур дар чорчӯбаи амалишавии «Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2030», «Барномаи ислоҳоти аграрии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2022», «Барномаи давлатии амнияти озуқавории Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2019-2023», «Консепсияи ташаккулёбӣ ва рушди кластерҳо дар комплекси агросаноатӣ то соли 2040», «Барномаи давлатӣ оид ба обёрикунии заминҳои нав ва барқарорсозии заминҳои аз гардиш берунмонда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2020» таҳия гаштааст.

Кори таҳқиқотӣ дар мувофиқа бо самтҳои илмие, ки аз бандҳои алоҳидаи самтҳои афзалиятноки тадқиқи илмӣ ва илмию техникӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 (бахши илмҳои иқтисодӣ) ва нақшаи дурнамои корҳои илмӣ-тадқиқотии Муассисаи давлатии таълимии «Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав» барои солҳои 2021-2025, ки дар Муассисаи давлатии “Маркази миллии патенту иттилоот”-и Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон ба қайд гирифта шуда, коркард шудааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚ

Мақсади таҳқиқи диссертатсионӣ ин омӯзиши асосҳои назариявӣ, методӣ ва амалии фаъолияти бозори минтақавии озуқаворӣ, инчунин омоданамоии стратегия барои беҳтар кардани фаъолияти он ва таҳияи модели рушди бозори озуқаврии вилояти Хатлон бо назардошти ҷанбаҳои иҷтимоию иқтисодӣ то соли 2030 мебошад.

Вазифаҳои таҳқиқот. Мувофиқи ин мақсад вазифаҳои зерин гузошта шудааст:

- омӯзиши асосҳои назариявӣ, равишҳои методологӣ ва хусусиятҳои хоси ташаккул ва рушди бозори озуқаврии минтақавӣ;

- баррасию омӯзиши омилҳову шароитҳои ташаккули арза ва тақозо ба маҳсулоти озуқа дар бозор, инчунин таҳқиқи механизмҳои иқтисодии ташаккули фаъолияти бозори минтақавии озуқаворӣ;

- таҳлили ҳолати муосири бозори озуқаворӣ, ошкор намудани тамоилҳои асосии истеҳсол ва истеъмоли маҳсулоти истеҳсоли ватанӣ;

- арзёбии нишондиҳандаҳои истеҳсол, воридот, истеъмол ва талабот ба намудҳои асосии маҳсулоти хӯрокворӣ дар доираи бозори минтақавӣ;

- таҳлили хусусиятҳои ташаккул ва таҳаввулоти инфрасохтори муосири бозори озуқаврии минтақавӣ;

- таҳияи самтҳои стратегӣ тибқи амсилаи рушди нишондиҳандаи бозори озуқаврии минтақа то соли 2030, ки барои рақобатпазир шудани маҳсулоти истеҳсоли ватанӣ ва таъмини дастрасии иқтисодию ҷисмонии озуқаврии вилояти Хатлон равона карда шудаанд.

Обекти таҳқиқотро – омӯзишу баррасии бозори озуқаврии вилояти Хатлон ташкил медиҳад.

Мавзуи таҳқиқот – муносибатҳои иқтисодию иҷтимоӣ мебошад, ки дар ҷараёни ташаккулу рушди бозори минтақавии озуқаворӣ бавуҷуд меоянд.

Фарзияи таҳқиқот дар заминаи муқаррароте асос ёфтааст, ки дар сурати ба танзим даровардани бозори озуқаврии минтақа, истифодаи муносибатҳои нави бозорӣ, ҳифз ва нигоҳдории заминҳои таъйиноти кишоварзӣ ба афзоиши ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти асосии озуқаворӣ ва ҷалби

бештари сармояҳои дохилию хориҷӣ ба рушди минтақа дар сатҳи вилоят, танзими бозори истеъмолӣ, истеҳсоли ҳарчи зиёди маҳсулоти кишоварзӣ ва ташаккули муносибатҳои бозорӣ ба таъмини амнияти озуқаворӣ дар минтақа ноил гардидан мумкин аст.

Асосҳои назарарияви таҳқиқотро асарҳои олимони ватанӣ ва хориҷи кишвар оид ба ташаккул ва рушди бозори минтақавии озуқаворӣ, санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии танзими давлатии бозори истеъмолӣ, аз ҷумла бозори озуқаворӣ ташкил медиҳанд.

Зимни ҳаллу фасли вазифаҳои рисолаи илмӣ: усули монографӣ, таҳлили оморӣ, усули математикӣ-иқтисодӣ, усули демографию қиёсӣ ва усули гурӯҳбандӣ истифода шудааст. Истифодаи усулҳои зикршуда рушди самараноки истеҳсоли маҳсулоти озуқаворӣ ва сатҳи таъмини талаботи аҳолиро дар бозори минтақавии озуқаворӣ, асоснок намудани натиҷаҳои назариявию амалӣ, хулосаю пешниҳодотро таъмин менамояд.

Сарчашмаи маълумот. Ба заминаҳои асосию бунёдии манбаи маълумот Паёмҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, ҳисоботи Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳуҷҷутҳои қонунгузорӣ ва меъёрӣ, қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба масъалаҳои рушди соҳаи агроозуқавории иқтисодиёт, маводҳои Созмони озуқаворӣ ва кишоварзӣ СММ (ФАО), маводҳои Созмони ҳамкорӣ ва рушди иқтисодӣ (СҲРИ), тавсияҳои Созмони Умумиҷаҳонии Тандурустӣ (СУТ), маълумоти омории вилояти Хатлон, маводҳои дар маҷаллаҳои илмии ҷумҳуриявӣ ва байналмилалӣ нашр шуда, маълумоти сомонаҳои расмии мақомотҳои давлатӣ, маълумоти дар Воситаҳои ахбори умум нашр шуда дар самти бозори минтақавии озуқаворӣ истифода гардидааст, дохил мешаванд.

Пойгоҳи таҳқиқот. Таҳқиқоти илмӣ дар кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав солҳои 2018- 2022 иҷро

шудааст.

Навгонии илмии таҳқиқот аз баррасии ҳамаҷонибаи системавӣ ва ҳалли масъалаҳои мубрам иборат аст, ки ба тавсеаи донишҳои илмӣ-назариявӣ дар соҳаи рушди бозорҳои озуқавории минтақавӣ дар шароити ҷаҳони муосири босуръат рушдебанда равона карда шудаанд.

Дар доираи таҳқиқоти диссертатсионӣ муаллиф натиҷаҳои зерини назариявӣ, методологӣ ва амалиро, ки унсурҳои навгониҳои илмӣ доранд, ба даст овардаст:

1. Дар натиҷаи таҳқиқи таҳаввули назариявии бозор, бозори истеъмолӣ, бозори озуқаворӣ, ақидаҳои олимони иқтисоддони класикӣ ва муосири илмҳои иқтисод, инчунин олимони ватанӣ оид ба масъалаи мазкур мавриди омӯзиш қарор гирифта, аҳаммияти рушди бозори минтақавии озуқаворӣ ҳамчун субъекти муносибатҳои иқтисодӣ дар шароити муосир мушаххас карда шудааст. Зикр шудааст, ки зерсистемаи савдои дохилии озуқаворӣ низоми мураккабу мушкил дар доираи фазои иқтисодиву иҷтимоии зудтағйирёбандаи бозор мебошад. Дар доираи омӯзиши асосҳои назарии масъала ва хусусиятҳои хоси бозори озуқаворӣ аз ҷониби муаллиф ин мафҳум чунин пешниҳод шудааст: бозори озуқаворӣ - маҷмуи муносибатҳои иқтисодист, ки ба истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ барои қонеъ гардонидани талаботи аҳолӣ дар асоси мубодилаи эквивалентии қонуни арзиш равона карда шудааст;

2. Тадқиқоти анҷомёфта ба таври қатъӣ нишон медиҳад, ки унсурҳои марказии бозори озуқаворӣ – талабот ба аҳолӣ, пешниҳоди молҳо ва нарх – омилҳои муҳимтарин ва зарурии рушд, инчунин талабот ба аҳолӣ ва пешниҳоди маҳсулот мебошанд. Дар ин бахш хусусиятҳои омилҳои зиёди таъсиррасони мусбат ва манфӣ ба тақозо ва арза дар бозори озуқаворӣ пешниҳод шудааст, ки аз ҷониби муаллиф онҳо ба гурӯҳҳои нисбатан калон, ба монанди иқтисодӣ, иҷтимоӣ-демографӣ, технологӣ, рӯҳӣ, табиӣ-иқлимӣ ва дигар омилҳо бо ҳадафҳои илмӣ ва таҳлилӣ қисмат карда шудаанд. Ҳамчунин, дар таҳқиқот механизмҳои иқтисодии ташаккули тақозо ва арза дар бозори

минтақавии озуқаворӣ дар раванди рушди иқтисодиёт мавриди баррасии ҳаматарафа қарор гирифта ва аз ҷиҳати илмӣ асоснок карда шудааст;

3. Дар раванди таҳлил муаллиф муайян ва муқаррар кардааст, ки новобаста аз рушди тағйиротҳои мусбат дар соҳаи агросаноатӣ ва таъмини аҳолии вилоят ба маҳсулотҳои озуқаворӣи истеҳсоли ватанӣ норасоиву мушкилот ҷой доранд, ки ба сатҳу сифати хизматрасонӣ дар бозори озуқаворӣ ва таъмини аҳолӣ ба маводҳои озуқаворӣ таъсири манфӣ мерасонад. Инчунин муаян карда шуд, ки низоми номукаммали ташаккули зерсохтори бозори минтақавии озуқаворӣ, дар маҷмааи аграрию саноатӣ пешкаш намудани технологияҳои замонавии истеҳсол ва коркарди маҳсулот, инфрасохтори мусоиди муосир ва рушду ташаккули он доир ба фаъолгардонии тақозои аҳолӣ ба маводҳои озуқаворӣ, рақобаттавонии бозори минтақавии озуқаворӣ ва ғайра шомил гардидаанд;

4. Бо истифода аз доираи васеи усулҳои таҳлили иқтисодӣ, таносуби байни сатҳи истеъмол ва талабот дар бозори озуқаворӣи вилояти Хатлон ва ҳаҷми истеҳсол, истеъмол ва воридоти намудҳои асосии ғизо таҳқиқ карда шуд. Муайян карда шудааст, ки сатҳи қаноатмандии истеъмол ва талабот дар бозори озуқаворӣи вилояти Хатлон аз ҳисоби аксари маҳсулоти озуқаворӣи истеҳсолнамудаи вилоят, аз қабили орд, картошка, равғани растанӣ, тухм, мева ва буттамева талаботи аҳолиро тибқи меъёрҳои истеъмолӣ таъмин карда наметавонанд. Ҳамчунин, аз ҷониби муаллиф муайян карда шудааст, ки ҳоло садди роҳи пешрафти истеҳсол ва савдои молҳои озуқаворӣ омилҳои гуногун, аз ҷумла: кам будани сармояи гардони худӣ, дараҷаи нисбатан зиёди меъёрҳои андозу иҷора ва фоизи қарзҳои бонкӣ, кам будани истеҳсолти маҳсулотҳои ватанӣ дар бозори дохилии озуқаворӣ, нисбатан паст будани даромадҳои пулии аҳолӣ ва ғайра дохил мешаванд;

5. Вобаста ба омӯзиши масъалаҳои иқтисодии зерсохтори бозори озуқаворӣ аз ҷониби муаллиф пешниҳодҳои амалию илмӣ оиди он тавсия асоснок гардидааст. Барои ташаккул ва рушди зерсохтори бозори минтақавии озуқаворӣ дар вилояти Хатлон ҷалби сармояи хориҷӣ, гирифтани қарзҳои

имтиёзноки дарозмуддати бонкӣ, ба даст овардани иттилооти маркетингӣ, тавсеаи фаъолияти инноватсионӣ, таъмин бо ашёи хом, рушди низоми логистикӣ, фурӯш, хоҷагии анбор, хизматрасонии нақлиётӣ ва ғайраҳо зарур мебошанд.

6. Дар диссертатсия самтҳои асосии стратегӣ тибқи амсилаи рушди нишондиҳандаи бозори озуқаврии минтақа то соли 2030, ки барои баланд бардоштани рақобатпазирии маҳсулоти истеҳсоли ватанӣ ва таъмини дастрасии иқтисодию ҷисмонии озуқаврии вилояти Хатлон таҳия ва аз нигоҳи иқтисодӣ асоснок карда шудааст, ҳамзамон бо мақсади муайян кардани омилҳое, ки ба ҳаҷми гардиши молҳои озуқаворӣ дар бозор таъсир мерасонанд, муаллиф дар асоси таҳлили маҳсулоти озуқаворӣ дар вилояти Хатлон дурнамои ҳаҷми истеҳсоли онро то соли 2030 вобаста аз истифодаи муодилаи бисёромилаи коррелятсионӣ-регрессионӣ асоснок ва пешниҳод намудааст.

Нуқтаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

- дар кор тавсифи комплексии бозори озуқаврии минтақавӣ, аз ҷумла хусусиятҳои иҷтимоию иқтисодии он, сохтор, вазифаҳо ва омилҳое, ки ба рушди он таъсир мерасонанд, дода шудааст.

- ошкор ва гурӯҳбандӣ намудани омилҳо ва шароитҳое, ки ба ташаккули тақозои аҳолӣ ва арзаи маҳсулот дар бозори озуқаворӣ таъсир мерасонанд.

- таҳлил ва арзёбии ҳолати муосири бозори озуқаворӣ, инчунин муайян кардани тамоюлҳо ва хусусиятҳои хоси истеҳсол ва истеъмоли маҳсулоти ватанӣ дар замони муосир.

- дар асоси усулҳои мухталифи таҳлили иқтисодӣ арзёбии дараҷаи истеъмол ва талабот дар бозори озуқаворӣ вобаста ба ҳаҷми истеҳсол, истеъмол ва воридот оид ба намудҳои асосии маводи озуқаворӣ ошкор гардида, барои беҳтар шустани сатҳи истеъмол дар бозори минтақавии озуқаворӣ тавсия ва пешниҳодҳо амалӣ гардидааст.

- тавсияҳои амалӣ оид ба такмили зерсохтори фаъолияти бозори минтақавии озуқаворӣ дар шароити ташаккули иқтисоди инноватсионӣ

пешниҳод шудааст, ки ин ба механизми маркетингӣ ва нав кардани он, ҳамлу нақл дар бозор, механизми ахбороти корпоративӣ, бунёди фондҳои лизингӣ, мукаммал гардонидани зерсохтори нақлиётӣ ва ғ. таъмин мегардад.

- дурнамои нишондиҳандаҳои муҳимми бозори озуқавории вилояти Хатлон дар асоси истифодаи муодилаи иқтисодию риёзӣ то соли 2030 иҷро шуда, роҳҳову самтҳои бартаридоштаи стратегияи ташаккул ва рушди бозори озуқавории вилоят таҳия ва асоснок карда шудааст.

Аҳамияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот бо он муайян карда мешавад, ки натиҷаҳои онро мақомоти минтақавӣ ва маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ҳангоми таҳия ва татбиқи сиёсати иқтисодии минтақавӣ, ки ба баланд бардоштани самаранокии фаъолияти бозори озуқаворӣ, беҳтар намудани таъминоти аҳолӣ бо маҳсулоти озуқаворӣ равона шудаанд, истифода бурдан мумкин аст. Моҳияти омӯзиши ҷанбаҳои назариявии мавзуи таҳқиқот дар он зоҳир мегардад, ки натиҷаҳои ба дастовардаро олимон ва коршиносони ба ҳалли масъалаҳои таҳқиқоти бозори озуқаворӣ, таъмини амнияти озуқаворӣ машғул буда метавонанд мавриди муҳокима қарор диҳанд, зеро ки ин равандҳои мураккаби тағйирёбии иқтисодиёт ба ҳисоб рафта, ҳалли масъалаҳои гуногунҷанбаи хусусиятҳои иқтисодӣ, экологӣ, иҷтимоӣ ва ҳатто сиёсӣ доштаро талаб менамояд.

Ҳамзамон аҳамияти илмию амалии таҳқиқотро натиҷаҳои илмӣ ва амалии таҳқиқоти чандин солаи муаллиф оид ба ташаккули бозори минтақавии озуқаворӣ, таъмини амнияти озуқаворӣ дар вилояти Хатлон дар бар мегирад. Муқаррароти илмӣ ва тавсияҳои амалии дар кори диссертатсионӣ таҳияшуда имкон медиҳанд, ки дар сатҳи нисбатан баланди илмӣ ва методӣ, муаммоҳои таъмини устувори минтақа бо озуқаворӣ дар шароити танзими давлатии бозори озуқаворӣ ва таҳкими истиқлолияти иқтисодии минтақаҳо ҳалли ҳамаҷониба худро ёбанд.

Дараҷаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот бо гузаронидани таҷрибаҳо, дақиқии маълумот, кифоягии ҳаҷми маводи таҳқиқ, коркарди омории натиҷаҳои таҳқиқ ва интишорот тасдиқ мегардад. Хулоса ва тавсияҳо

ба асоси таҳлили илмии натиҷаи таҳқиқоти назариявӣ ва таҷрибавӣ асос меёбанд.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Мавзуи диссертатсия ба бандҳои зерини шиносномаи феҳристи ихтисосҳои КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯйи ихтисоси 08.00.03 – Иқтисодиёти минтақавӣ ва ҳудудӣ мувофиқат мекунанд: 1.1. Инкишофи назарияҳои иқтисодиёти маконӣ ва минтақавӣ; усулҳо ва фишангҳои таҳқиқоти иқтисодии маконӣ; эконометрикаи қаламравӣ; ташхиси низомии мушкилотҳо ва ҳолатҳои минтақавӣ; 1.6. Иқтисодиёти қаламравӣ. Хусусиятҳои маконии таъсисёбии низоми инноватсионии миллӣ. Муаммоҳои таъсисёбии зерсохторҳои инноватсионии минтақавӣ. Лоиҳаҳои инвеститсионии минтақавӣ: мақсад, объектҳо, захираҳо ва самаранокӣ; 1.9. Баҳодиҳии нақши минтақаҳо дар иқтисодиёти миллӣ (нишондодҳо, усулҳо, методологияи таҳлил); махсусгардонии истеҳсолии минтақаҳо; сохтори иқтисодӣ аз ҷиҳати макон, қонуниятҳои дигаргуншавии он; сиёсати сохторӣ ва азнавсозии сохторӣ; 1.24. Тараққиёти комплекси агросаноатӣ дар минтақаҳо, хусусиятҳои минтақавӣ ва маконии инкишофи хоҷагии қишлоқ.

Саҳми шахсии довталаби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот. Саҳми шахсии довталаб дар он ифода ёфтааст, ки иҷрои нақшаи кори диссертасионӣ, аз ҷумла интихоби мавзуъ, асосноккунӣ, мақсад, вазифаҳо, мубрамият ва аҳамиятнокии он бо иштироки бевоситаи диссертант таҳия гардидааст. Истифодаи тавсияҳои мазкур тавассути татбиқи сиёсати аграрӣ, ҷорӣ намудани шаклҳои нав ва пешқадами хоҷагидорӣ, фаъолияти самараноки корхонаю ташкилотҳои соҳаи кишоварзӣ мавриди истифода қарор гирифтанд. Ҳамчунин, таҳияҳои илмии диссертант дар раванди омӯзиш дар Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав ҳангоми омӯзиши курсҳои таълимии «назарияи иқтисодӣ», «асосҳои соҳибкорӣ», «маркетинг», «иқтисодиёти КАС», «иқтисодиёти миллӣ» ва «иқтисодиёти корхонаҳои савдо» метавонад истифода бурда шаван. Натиҷаҳои асосии таҳқиқот дар корхонаҳои кишоварзӣ ва хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)-и минтақа санҷида шуда, мавриди истифода қарор гирифтаанд, ки

иштирокчии муносибатҳои бозори озуқаворӣ дар бахши кишоварзӣ маҳсуб меёбанд, инчунин дар муассисаҳои илмӣ-таълимӣ ва дар мақомоти идоракунии маҳаллӣ баррасӣ шуда, тасдиқ гардидаанд.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Натиҷаҳои таҳқиқот дар конфренсияҳои зерини байналмилалӣ ва ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ, аз қабили конференсияи илмӣ – назариявии ҷумҳуриявӣ бахшида ба соли «Рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ» таҳти унвони «Нақши соҳаи сайёҳӣ дар пешрафти иқтисодиёти миллӣ» Бохтар, 2018, конференсияи илмӣ-назариявии ҷумҳуриявӣ бахшида ба 20-солагии Ваҳдати миллӣ ва соли ҷавонон таҳти унвонӣ «Рушди босуботи комплекси агросаноатӣ-омили муҳими таъмини амнияти озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» - Қӯрғонтеппа, 2017, Анҷумани якуми байналмилалии иқтисодӣ «Имконияти минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар рушди вилояти Хатлон» - Душанбе, 2012 гузориш дода шуданд.

Интишорот аз рӯйи мавзуи диссертатсия. Диссертант вобаста ба муҳтавои таҳқиқ 10 мақолаи илмӣ, аз ҷумла 7-тои он дар маҷаллаҳои шомили феҳристи КОА - назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, «Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон», «Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон» ва «Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав» чоп намудааст.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, се боб, хулоса, пешниҳод ва феҳристи адабиёти истифодашуда иборат буда, муҳтавои кор дар 211 саҳифаи матни компютерӣ баён гардидааст, ки шомили 55 ҷадвал, 8 диаграмма ва 20 расм мебошад. Феҳристи адабиёти истифодашуда 208 номгӯйи сарчашмаҳои мавриди истифода қароргирифта, аз ҷумла муаллифони хориҷиро дар бар мегирад.

БОБИ 1. АСОСҲОИ ИЛМӢ – НАЗАРИЯВИ ТАШАККУЛИ БОЗОРИ ОЗУҚАВОРИИ МИНТАҚА

1.1. Мафҳум, мазмун ва шароити ташаккули бозори минтақавии озуқаворӣ

Айни замон Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳолати таъмини рушди инноватсионии иқтисодиёт қарор дорад. Яке аз ҳадафи асоси иқтисоди инноватсионӣ бо технологияҳои нав истеҳсол намудани навъҳои гуногуни маҳсулотҳои бозоргир ва вобаста ба он таъмини бозори озуқаворӣ ба маҳсулоти истеҳсоли ватанӣ ба шумор меравад. Ба унсурҳои асосии иқтисоди инноватсионӣ инҳо дохил мешаванд: сиёсати дарҳои бози иқтисодӣ, мавҷудияти низоми миллии инноватсионӣ ва маҷмуи институтҳои дахлдор, ҳамоҳангсозӣ ва иштироки давлат дар рушди инноватсионӣ, бахусус рушди инноватсионии бозори озуқаворӣ, ба даст овардани рақобатпазирии маҳсулот, молҳо ва хизматрасониҳо дар бозори дохилӣ ва байналмилалӣ.

Масъалаи таъминоти аҳолӣ бо маҳсулоти сифати баландоштаи озуқаворӣ ва ҳолати муосири бозори озуқавории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити имрӯза масъалаи калидӣ ва муҳиму асосӣ боқӣ мемонад.

Дар баробари ин, рушди кунунии иқтисодиёти миллӣ бо назардошти ғани гардонидани бозори озуқавории минтақа ба маҳсулоти хушсифат вазифаи душвору мураккаб буда, рушду пешрафтро дар соҳаҳо ва бахшҳои гуногуну алоҳидаи бозор, аз ҷумла бозори озуқаворӣ талаб менамояд.

Дар шакли умумӣ, бозори озуқаворӣ пайванди байни истеҳсол ва истеъмол мебошад, инчунин маҷмуи муносибатҳои иқтисодиро дар фурӯши молҳои озуқаворӣ ва қонеъ кардани талаботи ҷамъиятӣ ба маҳсулоти хӯрокворӣ ифода мекунад.

Муносибатҳои иқтисодӣ байни фурӯшандагон ва харидорони маҳсулоти озуқаворӣ тавассути вобастагии байни талабот ва пешниҳод дар бозор ва муайян кардани мувозинати объективона барои онҳо амалӣ карда мешаванд.

Барои аниқу дақиқ муайян намудани моҳияту муҳтавои иқтисодии ибораи «бозори озуқаворӣ» дар замони муосири рушди илмҳои иқтисодӣ аз ҷониби олимон-иқтисоддонони хориҷию ватанӣ андешаи ягона ва дақиқ мавҷуд нест, зеро то имрӯз худи таърифи «бозор» аз тарафи муҳақиқон – олимони бонуфузи риштаи иқтисод тафсирҳои гуногун дорад.

Бори аввал истилоҳи «бозор» аз ҷониби файласуф Арасту истифода шудааст. Ба андешаи ӯ «...бозор - макони амал ва фаъолият, майдони савдо, ки дар он муомилот, хариду фурӯши молҳо амалӣ карда мешавад»[2].

Яке аз намояндаи олимақоми илми иқтисод Адам Смит оид ба моҳияти иқтисодии бозор чунин андеша дорад: «...бозор ин сабаби тақсимоти меҳнат ва танзимгари дараҷаи он мебошад»[3].

Ф.Котлер, олими илми маркетинг, бозорро «...маҷмуи харидорони мавҷуда ва эҳтимолии мол» меномад[4]. Ба андешаи ӯ, бозор аз ашхоси алоҳида ва хоҷагиҳои хонаводагӣ ибрат аст, ки барои истеъмоли шахсӣ молу хизмат мехаранд.

К.Макконнел ва С.Брю бозорро ҳамчун «...институт ё механизме муайян мекунанд, ки харидорон (таъминкунандагони талабот) ва фурӯшандагон (таъминкунандагони пешниҳод) молҳо ва хизматҳои алоҳидаро муттаҳид мекунад»[5]. Бозор - ширкатҳо маҳсулоти истеҳсолкардаашонро мефурӯшанд, хоҷагиҳои хонаводагӣ бошанд, мехаранд.

Ҳамин тавр, намояндагони мактаби классикӣ (У. Петти, А. Смит., Д. Рикардо ва ғайра) татбиқи принсипҳои озодии иқтисодии субъектҳои хоҷагидор, рақобат, озодии нархгузорӣ ва ғайраро зарур мешумориданд[6].

Иқтисодшиносони маъруф Э.Долан ва Д.Линсдей бозорро ҳамчун «...ҳар гуна ҳамкорӣ, ки одамон барои хариду фурӯш бо ҳамдигар рӯ ба рӯ мешаванд» муайян мекунанд[7].

---

[2] Ниг.: Аристотель. Этика; Политика; Риторика; Поэтика; Категории. Минск, 1998. – С. 505
[3] Ниг.: Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. М.: Соцэкгиз, 1962. – С. 30
[4] Ниг.: Котлер Ф. Основы маркетинга.: Вильямс 2009. – С. 53
[5] Ниг.: Маккоенел К.Р., Брю С.Л. Экономикс: принципы, проблемы и политика. 14-е изд. М.: ИНФРА – М, 2003. – С. 47.
[6] Ниг.: А. Смит. Исследование о природе и причинах богатства народов. – М.: Наука, 1993. – С. 570.
[7] Ниг.: Долан Э.Дж., Линдсей Д. Рынок: микроэкономическая модель. СПб.: Печатный двор, 1992. – С. 15.

Ба ақидаи М.Фридман - намояндаи мактаби неоконсерваторҳо бозор ҳамчун «...хоҷагии худтанзимкунанда, ки давлат набояд ба рушди он дахолат кунад» фаҳмида мешавад[8].

Яке аз таърифҳои одитарин ва серистеъмоли бозор дар “луғати энсиклопедӣ” соли 1953 оварда шудааст: «...бозор пешниҳод ва талабот ба молҳо ё ба ягон намуди муайяни молу хизматрасонӣ дар миқёси хоҷагии ҷаҳонӣ ва дар миқёси кишвар ё минтақаи алоҳидаи он мебошад. Бозорро инчунин ҷойи муайяне меноманд, ки дар он савдо сурат мегирад»[9]

Аз тарафи профессор Ю.В. Яковетс дар марҳилаи гузаштан ба иқтисоди бозорӣ, моҳияти бозор ҳамчун «...маҷмуи муносибатҳои иқтисодӣ, ки бо ёрии он муомилоти маҳсулоти ҷамъиятӣ дар шакли молӣ-пулӣ амалӣ карда мешавад» ба вуҷуд меояд.[10] Ҳамчунин «...бозор низом ё намуди робитаҳои муайяни молию пулӣ байни субъектҳои хоҷагидорӣ», ки аз ҷониби профессор Р.М. Нуриев[11] пешниҳод гардидааст.

Дар ҳақиқат аз ҷониби олимони намоёни мактабҳои гуногуни илмҳои иқтисодӣ то ин замон моҳияти иқтисодии истилоҳи “бозор” бо андешаҳои фарқкунанда пешниҳод гардидааст, ки ҳар кадом фикри худро бо нишонаҳои хоси бозор ҷамъбаст ва пешниҳод намудаанд, ки мо аксарияти таърифҳои болозикрро ҷонибдорӣ менамоем.

Ба андешаи мо, бозор маҷмуи низому равандҳои хосу мушаххаси иқтисодӣ, амалу муносибатҳои озоду мустақили пулию молӣ ва амали чапаи он дар байни субъектҳои асосии бозор, фурӯшандагону харидорон аст, ки дар доираи се элементи асосӣ - тақозои аҳолӣ, арзаи мол ва нархҳо таркиб ёфтааст, ки бо ҳамдигар дар мувозинати муайяну ҳамоҳанг ва таъсири мутақобила қарор дорад.

Бозори озуқаворӣ қисми таркибии бозори истеъмолӣ мебошад, бинобар ин мо дар идома ба шарҳи истилоҳи иқтисодии «бозори истеъмолӣ» ва баъзе

---

[8] Ниг.: Фридмен М. Количественная теория денег. – Москва: Эльф-пресс, 1996. – С. 131.
[9]Ниг.: Рынок // Энциклопедический словарь: в 3 т. Т. 3: Пращур–Яя. М.: БСЭ, 1955. – С. 147.
[10]Ниг.: Яковец Ю.В. Революция в экономике: ключевые проблемы, противоречия, перспективы перестройки. М.: Экономика, 1990. – С. 122.
[11]Ниг.: Нуреев Р.М. Основы экономической теории. Микроэкономика: Теория. Задачи. Вопросы. Тесты. М.: Высш. шк., 1996. – С. 96.

нишонаву хусусиятҳои тафовуткунандаи он дар давраи муносибатҳои иқтисоди бозорӣ нуқтаҳои назарро ба инобат мегирем, барои он, ки ба моҳияту муҳтавои иқтисодии бозори озуқаворӣ дар давраи таҳқиқ пурра ва саҳеҳ нуқтаи назари хешро пешбарӣ карда тавонем. Аз ин хотир, як чанд нуқтаи назари олимон-иқтисоддононро оид ба мафҳуму моҳияти бозори истеъмолӣ пешкаш мекунем.

Таърифи муфассалтар, ки дар асоси таҳлили ақидаи муаллифони бонуфуз, ба монанди Ф. Котлер, А.С. Новоселов, Б.А. Райзберг, И.К. Беляевский, М.А. Николаев, Ю.Ф. Шабунин ва як қатор олимони дигарон, аз ҷониби коллективи муаллифон дар ҳайати Т.У. Ускова, О.И. Поповой ва Т.В. Воронтсовой пешниҳод гардидааст. Ба ақидаи онҳо – «...бозори истеъмолӣ ин низоми муносибатҳои молӣ – пулӣ ва ташкилию иқтисодӣ мебошад, ки дар байни субъектҳои хоҷагидор, ки молҳо ва хизматҳоро барои истеҳсолу фурӯш ва истеъмолкунандагони инфиродӣ, ки ин молҳоро барои истифодаи шахсӣ ё коолективӣ харидорӣ мекунанд, ташаккул меёбанд. Аз рӯйи таркиби мол он ба бозори молҳои озуқаворӣ ва бозори молҳои ғайриозуқаворӣ тақсим карда мешавад»[12]

Бозори истеъмолии минтақа як қисми низоми иқтисодии минтақа буда, чун маҷмуи том ва ҳудудан мустақили муносибатҳои иҷтимоию иқтисодӣ, ки дар раванди истеҳсол, тақсим, мубодила ва истеъмоли молу хизматҳои истеъмолӣ ба миён меоянд, нишонаҳои ба худ хос доранд.

Ба андешаи О.И. Уилямсон «...бозори истеъмолӣ - низоми субъектҳои ҳамкорикунандаи соҳаи гардиши минтақа, ки дар шаклҳои гуногуни ташкилӣ зуҳур мекунад ва алоқаҳои савдою иқтисодӣ ва молиявии байни истеҳсолкунандагон ва истеъмолкунандагонро таъмин менамояд»[13].

А.Г. Гранберг чунин мешуморад, ки «бозори молҳои истеъмолӣ бо миқиёси муайяну мушаххас вобаста аст, ки аз руйи як қатор аломатҳои муайянкунанда аз дигар ҳудудҳо бо нишонаҳои хос фарқ мекунад ва аз равобити мутақобилаи элементҳои таркибиву сохтории он бархурдор аст, яъне

---

[12] Ниг.: Ускова Т.В., Попова О.И., Воронцова Т.В. Потребительский рынок города: состояние и перспективы / Ин-т соц.-эконом. развития территорий РАН. Вологда, 2012. – С. 10.
[13]Ниг.: Уильямсон О.И. Экономические институты капитализма: Фирмы, рынки, «отношенческая» котракция. — СПб.: Лениздат; CEV Press, 1996. – С. 17-23.

бозори минтақавӣ аз вожагиҳои ҳудуде вобаста мебошад, ки дар он амал мекунад»[14].

Ба ақидаи олими илми иқтисод Д.Л. Кондратов «бозори истеъмолӣ низоми мураккаби иқтисодии объектҳои бозорӣ, ки дар майдони ягонаи иттилоотӣ фаъолият мебаранд ва он (яъне низом) муносибати байни харидорон (аҳолӣ) ва фурӯшандагонро дар асоси талаботи устувор ва нархгузории мутавозин ба молу хизматҳои истифодаи кутоҳмуддат ва дарозмудат инъикос мекунад»[15].

Яке аз олимони илми иқтисоди тиҷорат Ҳ.Н. Фақеров бозори истеъмолиро ҳамчун «низоми муносибатҳои иқтисодии истеҳсолӣ, тақсим, мубодилаю истеъмолоти маҳсулот ва хизматҳои таъйиноти истеъмолӣ» муайян мекунад.[16]

И.Аминов дар мақолаи худ чунин нуқтаи назар баён кардааст: «бозори истеъмолӣ, тиҷоратест дар асоси меҳнати инфиродӣ ва муштараки аъзоёни оила ва ё хоҷагии хонавода. Айни замон бозори истеъмолӣ дар ҳаёту фаъолияти одамон нақши хоса дошта бошад, дар интиҳо барои ноил гардидан ба бехатарии озуқаворӣ ва таъминоти иҷтимоии аҳолӣ нақш мебозад»[17].

Дар мақолаи илмии худ С.Ҳабибов, М.Ҷамшедов, С.С.Ҳабибова истилоҳи мазкурро чунин шарҳ додаанд: «бозори истеъмолӣ – қисмати таркибии иқтисодиёти миллӣ буда, бо рушди иқтисодӣ, баланд гардидани сатҳи ҳаёти аҳолӣ алоқамандии қавӣ дорад»[18].

Таҳлили назариявии таърифҳое, ки дар адабиёти иқтисодӣ оварда шудаанд, имкон медиҳад, тасҳеҳоти зерин ворид карда шаванд:

---

[14] Ниг.: Гранберг А.Г. Основы региональной экономики: Учебник для вузов. – 2-е изд. - М.: ГУ ВШЭ. - 2001. – С. 122.

[15] Ниг.: Кондратович Д.Л., Некоторые аспекты анализа потребительского потенциала населения региона // Север и рынок: формирование экономического порядка. [Текст] / Д.Л. Кондратович – Апатиты: изд-во КНЦ РАН №1. - 2006. – С. 56-61

[16] Ниг.: Факеров Х.Н., Формирование и развитие рынка потребительских товаров в условиях переходной экономики. [Текст] / Х.Н.Факеров // Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора экономических наук. - Новосибирск. - 2004. – 32 с.

[17] Ниг.: Аминов И. Товарно-торговое предпринимательство в сфере продовольственного рынка в условиях перехода на индустриально-аграрный путь развития страны (статья)/ Вестник Таджикского национального университета (научный журнал). Серия экономических наук. Душанбе: Сино, 2013, №2/4(114). – С. 3-8

[18] Ниг.: Хабибов С.Х., Джамшедов М.Д., Хабибовой С.С., Рынок потребительских товаров Таджикистана: оценка ситуации, проблемы функционирования и развития// Вестник Белгородского университета кооперации, экономики и права. – 2013. – № 4. – С. 227-240.

1. Бозор яке аз мафҳумҳои асосии назарияи иқтисодии муосир ба шумор рафта, категорияест, ки асоси низоми иқтисодии муносибатҳои бозориро ташкил мекунад.

2. Бозор соҳаи муносибатҳои молию пулӣ байни истеҳсолкунандагон ва истеъмолкунандагон дар бобати хариду фурӯши мол буда, тамоми маҷмуи воситаҳо, усулҳо, меъёрҳои ташкилию ҳуқуқӣ, сохторҳо ва ғайраро, ки амалкарди муносибатҳои мазкурро таъмин менамоянд, дарбар мегирад.

Дар асоси мавқеи муаллиф метавон гуфт, ки аксарияти таърифҳои бозор, хусусан бозори истеъмолӣ, аҳаммияти амалӣ доранд.

Бозори истеъмолӣ чун як қисми бозори умумии минтақавӣ ташкилоти ҳудудии соҳаи гардиш мебошад, ки дар асоси рушди муносибатҳои молию пулӣ талаботи аҳолӣ ва дигар субъектҳои хоҷагидорро ба молу хизмат бо ҳадди ақалли харҷи гардиш таъмин мекунад.

Хусусияти бозори истеъмолӣ дар он аст, ки молу хизмат барои истеъмоли шахсӣ харидорӣ карда мешавад. Ҳамин тавр, вобаста ба тафсирҳои мавҷудаи болозикр, зери мафҳуми бозори истеъмолӣ - механизми муносибати молӣ-пулӣ ва ташкилӣ-иқтисодиро дарк намудан зарур аст, ки байни корхонаву ташкилотҳое, ки маҳсулоту хизматҳоро истеҳсол мекунанду барои фурӯш пешкаш мегардонан ва истеъмолгарони шахсӣ, ки молу хизматҳои мазкурро барои истифодаи алоҳида ва дастаҷамъӣ харидори мекунанд, ташаккул меёбанд.

Мо дар натиҷаҳои ҷамъбасти назариявии муайянкунии категорияи иқтисодии бозори истеъмолӣ ба хулоса омадем, ки хусусиятҳои асосии онро ҷудо намоем:

а) соҳаи муомилоти молӣ;

б) бозори истеъмолӣ ҳамчун унсури такрористеҳсолкунӣ;

в) амалиётҳои тиҷоратӣ ва шартҳое, ки истеҳсол ва фурӯши молҳои истеъмолиро муайян мекунанд;

г) муносибатҳои молӣ-пулӣ, ки робитаҳои иқтисодии байни истеҳсолот ва истеъмолро ифода мекунанд.

Ба андешаи мо, бозори молҳои истеъмолӣ намуди паҳншудатарини муносибатҳои иқтисодӣ, савдои молу маҳсулот дар байни фурӯшандагон ва харидорони молу махсулот аст, ки дар меҳвари он чараёни хариду фурӯши молҳо тавассути пул амалӣ мегардад. Ба ин навъи бозори истеъмолӣ, ки маънои савдои дохилии кишвар, вилоят, ноҳия, шаҳр, соҳаи иқтисодиро медиҳад, на танҳо савдои яклухт ва чаканафурӯшӣ, балки зерсоҳаи хӯроки умумӣ ва бозори хизматҳо тааллуқ ё мансубият доранд.

Бозори дохилии молҳои истеъмолии ҳар як кишвар аз гурӯҳҳои нисбатан калони савдои молҳои озуқаворӣ ва ғайриозуқаворӣ иборат мебошад, ки дар навбати худ метавон онро дар сатҳи минтақа, шаҳру ноҳия ва руйи номгӯйи молҳои мушаххас ҷудо намоем. (Расми 1.1).

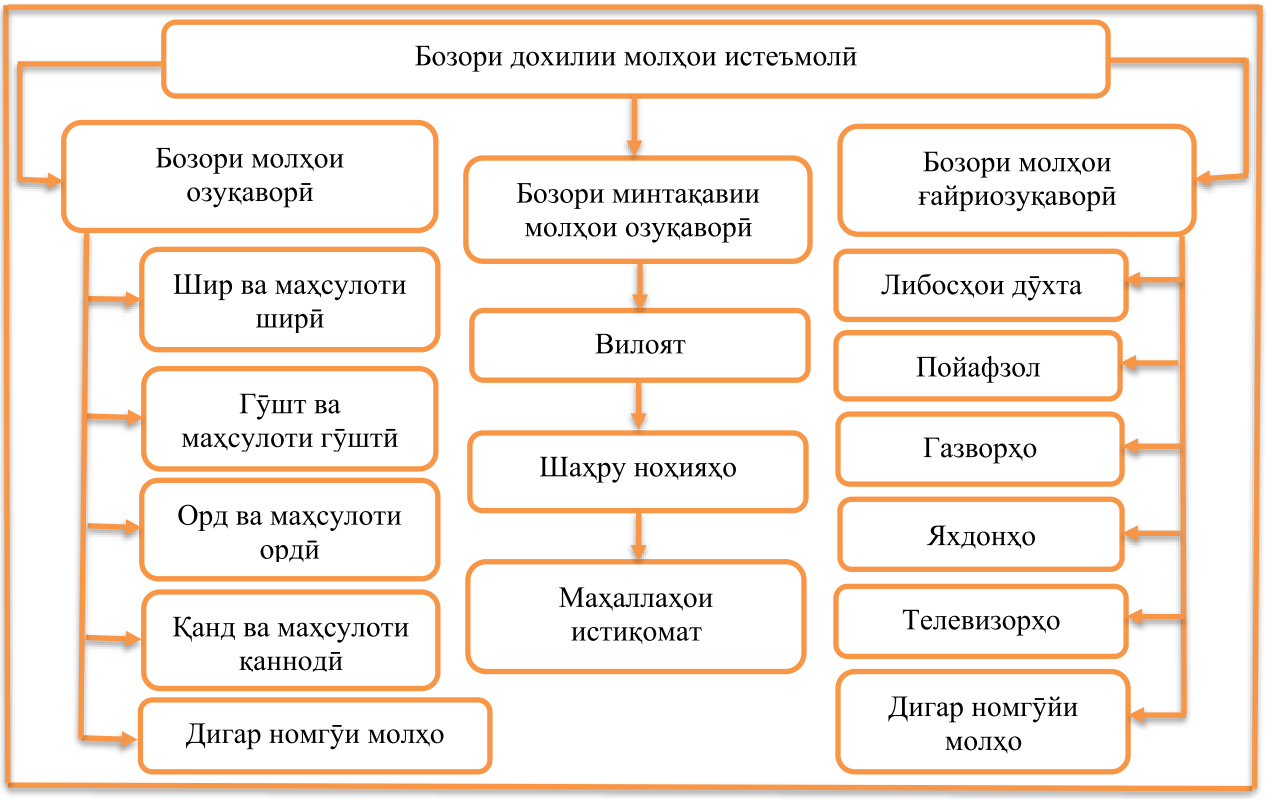

Расми 1.1. - Таркиби бозори дохилии молҳои истеъмолӣ
Сарчашма: таҳияи муаллиф

Дар иқтисодиёти ҷумҳури бахши озуқаворӣ як гурӯҳ вазифаҳои муҳиму заруриро иҷро менамояд:

- муҳайё сохтани шароиту имкониятҳои зарурӣ барои интиқолу расонидани маводҳои озуқаворӣ ба истеъмолкунандагон;
- таъмин намудани вобастагиву алоқамандии байни субъектҳои бозор, яъне фурӯшандагон ва харидорон тавассути хариду фурӯш;

- мукарар кардани баробарии микдорӣ дар истеҳсоли маҳсулоти озуқа, тақсимоти он, сохтори тақозои аҳолӣ ва арзаи маҳсулот;
- таносуби байни дараҷаи нархҳои мувозинат ва нархҳои маводҳои гуногуну фарқкунандаи озуқаро асоснок менамояд;
- барои молтавлидкунандагон ва истеъмолгарон нақши “индикатор” - ро вобаста ба алоқаи мустақим ва алоқаи баръакси он иҷро мекунад.

«…мавҷудияти бозори озуқаворӣ ва зарурати он бо истеҳсоли мол ва муносибатҳои молӣ-пулӣ вобаста аст. Одатан, ду равиш барои муайян кардани мафҳуми бозори озуқаворӣ вуҷуд дорад: фаҳмиши маҳдуд ва васеъ. Дар ҳолати аввал, муносибатҳои иқтисодии байни фурӯшандагон ва харидорони молҳо ва хизматҳо дар назар дошта мешаванд. Ба маънои васеъ, ин низоми муносибатҳои иқтисодии марбут ба истеҳсол, тақсимот ва истеъмоли маҳсулоти хӯрокворӣ мебошад»[19].

Дар айни замон мафҳуми бозори озуқаворӣ ҳам дар адабиёти ватанӣ ва ҳам хориҷӣ мавриди истифода қарор гирифтааст, сарфи назар аз ин, таҳлили назариявии ақидаҳои олимон нисбати бозори озуқаворӣ, гувоҳи аз он медиҳад, ки ақидаи ягона нисбат ба асоснокунии моҳияти иқтисодии бозори озуқаворӣ мавҷуд нест.

Ҳамин тавр, И.К.Беляевский «бозори озуқавориро ҳамчун қисми асосии комплекси агросаноатӣ муаррифӣ мекунад, ки дар раванди такрористеҳсоли иҷтимоӣ низоми мустақил буда, дар он муомилоти маводҳои озуқаворӣ ҳамчун қисми байни истеҳсоли ашёи хоми кишоварзӣ ва захираҳои табиӣ, коркарди ашёи хоми озуқаворӣ ва тақсимоти онҳо аз як тараф ва истеъмоли инфиродии маҳсулоти озуқаворӣ аз тарафи дигар, амал мекунад»[20]

Итилоҳи мазкурро В.М.Брустинов, Ф.В.Зиновев бисёр дар шакли мухтасар, танҳо ҷойи савдо тафсир менамоянд: «бозори озуқаворӣ субъекти фаъолияти соҳибкорӣ мебошад, ки тибқи қонунгузории амалкунанда таъсис ёфтааст, мақсади фаъолияти он муҳайё сохтани шарту шароитҳои лозима барои

[19] Ниг.: Радостева Э.М., Антинескул Е.А. Рынки потребительских товаров / Пермская ГСХА. Пермь, 2014. – С. 21.
[20] Ниг.: Беляевский И.К. Маркетинговое исследование: информация, анализ, прогноз: Учеб. пособие для студентов вузов / И. К. Белявский. - Москва: Финансы и статистика, 2002. – С. 112.

амалӣ намудани амалиёт оид ба фурӯшу хариди маҳсулоти кишоварзӣ ва маҳсулоти коркарди он, бастани созишномаҳои дахлдори савдо мебошад»[21]

Ба андешаи В.И. Добросотский бозори озуқаворӣ ҳамчун «механизми иҷтимоӣ – иқтисодии ташаккул ва рушди он зери таъсири шароитҳои иқтисодӣ ва давлат амал мекунад, ки ҷараёни истеҳсолот, тақсимот, мубодила ва истеъмоли маводҳои озуқавориро дар худ алоқаманд менамояд» муайян ва асоснок карда шудааст[22].

Дар кори таҳқиқотии худ, профессор И. Аминов бозори озуқавориро ҳамчун «...низоми муносибатҳои иқтисодӣ ва равандҳое, ки тамоми марҳилаҳои такрористеҳсоли ҷамъиятиро байни субъектҳои хоҷагидор ва харидорон оид ба хариду фурӯши молҳои озуқаворӣ дар доираи ҳудудҳои муайян фаро мегиранд» муайян кардааст.[23]

Ба ақидаи А.Х. Абдуллоев «бозори озуқаворӣ ҳамчун низоми муносибатҳои иқтисодӣ дар истеҳсол, коркард, тақсимот, мубодила ва истеъмоли маҳсулот муайян шудааст»[24]. Дар ин тафсире, ки пешкаш шудааст, бозори озуқаворӣ ҳамчун фаъолияти самараноки комплекси агросаноатӣ баррасӣ карда мешавад.

То ҳол дар адабиёти имрӯза ягонагии моҳияту муҳтаво ва мундариҷаи бозори озуқаворӣ, роҳу равишҳои методӣ - амалиро барои амалигардонии рушди иҷтимоию иқтисодии бозор, омилҳои таъсиррасон ба онро пайдо накардаанд. Мо дар таҳқиқот, омӯзишу баррасии заминаҳои назарии самтгириҳои ҳархелаву тафовутдоштаро ба тафсири чунин мафҳум, ба монанди «бозори озуқаворӣ» амалӣ кардем, инчунин паҳлуҳои асосии мусбат ва нуқсу камбудиҳои як қатор таърифҳоро дар ҷадвали 1.1 ошкор кардем, ки аз аҳаммияти илмию амалӣ бархурдор мебошад.

---

[21] Ниг.: Брустинов В.М., Зиновьев Ф.В., Ли Л.И. Продовольственный рынок и уровень жизни населения. Мелитополь, 2000. – С. 17.

[22] Ниг.: Добросоцкий В.И. Государственное регулирование продовольственного рынка: дис. … д-ра экон. наук. М., 2000. – С. 18

[23] Ниг.: Аминов Н. А. Проблемы повышения эффективности розничной торговле. Душанбе, Ирфон, 2004. – С. 95

[24] Ниг.: Абдуллоев А.Х. Формирование регионального продовольственного рынка. Автореферат дис. раб, д.э.н. М. 2003

Ҷадвали 1.1. - Равишҳои асосӣ ба тафсири моҳияти иқтисодии бозори озуқаворӣ

Муаллиф	Моҳияти иқтисодии мафҳум	Арзишҳо	Норасоиҳо
Л.А. Алиева	Бозори озуқаворӣ - миёнарав байни соҳаи кишоварзӣ ва соҳаҳои коркард, байни онҳо ва истеъмолкунандагони озуқаворӣ фаҳмида мешавад.[25]	Фаҳмиши бозор ҳамчун миёнарав.	Хусусияти мол вуҷуд надорад.
П.Т. Бурдуков	Бозори озуқаворӣ ин маҷмуи амалиётҳое, ки дар кишвар оид ба фурӯши ашёи хоми озуқаворӣи кишоварзӣ ва озуқаворӣи тайёр, амалиёти содиротӣ-воридотӣ ва муносибатҳои иҷтимоию иқтисодии бо он алоқаманд амалӣ карда мешаванд.[26]	Равиши комплексӣ.	Мавҷудияти инфрасохтори бозорро ба назар намегирад.
Н.П. Кетова	Бозори озуқаворӣ ин системаи муносибатҳои иқтисодӣ, ки дар раванди истеҳсол, муомилот ва тақсимоти молҳои озуқаворӣ ташаккул меёбанд, ки бо озодии амали субъектҳои хоҷагидор дар интихоби харидорон ва фурӯшандагон, муайян кардани нархҳо, ташаккули захираҳо, истифодаи иттилоот тавсиф карда мешаванд.[27]	Инъикоси пурраи унсурҳои бозор.	Таърифи Н.П. Кетова каме васеътар аст, ки ҷузъи иттилоотии бозорро дар бар мегирад.
Ю.Б. Кострова	Бозори озуқаворӣ-низоми мукаммали динамикии ташаккул ва тақсимоти оқилонаи захираҳои озуқаворӣи коркарди аввалия ва дуюмдараҷа, ки ҳамоҳангсозии автоматии манфиатҳои истеҳсолкунандагон ва истеъмолкунандагонро дар муайян кардани ҳаҷм ва сохтори истеҳсолот, инчунин ноил шудан ва нигоҳ доштани сифат ва нархи зарурии маҳсулотро таъмин менамояд.[28]	Фаҳмиши бозор ҳамчун системаи динамикӣ.	Хусусияти бозори озуқаворӣ вуҷуд надорад, таърифи он ба ҳар бозор мувофиқ аст.
К.В. Пянкова., Е.А. Ясирева	Бозори озуқаворӣ ин низоми муносибатҳои иқтисодӣ оид ба истеҳсол, муомилот ва тақсимоти маҳсулоти кишоварзӣ, ашёи хом ва озуқаворӣ, ки субъектҳои хоҷагии комплекси агросаноатӣ ва соҳаи савдоро дар бар мегирад, ки пешниҳод, талабот ва нархҳоро ташкил медиҳанд.[29]	Хусусияти мураккаб, баҳисобгирии тамоми соҳаҳои бозор.	Аз таъриф бармеояд, ки конъюнктура аз ҷониби субъектҳои бозор ва савдо ташаккул меёбад.
О.Н. Фетюхина	Бозори озуқаворӣ - системаи иҷтимоию иқтисодии таъмини ҳаёти ҷомеа бо таъсири фавқулодда дар шакли афзалиятҳои рақобатӣ, ки ҷузъҳои асосии он бо талаботи биологии озуқаворӣ, инчунин қобилияти пардохтпазирии аҳолӣ вобаста аст ва пешниҳоде, ки тавассути истеҳсоли ватанӣ ва воридоти мол аз хориҷ ташаккул меёбад, ифода карда мешаванд.[30]	Баҳисобгирии категорияҳо ба монанди "ҷомеа" ва "бартарии рақобатӣ".	Маҳдуд кардани омилҳои талабот ба эҳтиёҷоти биологӣ ва қобилияти пардохт.
Р.С. Савинов	Бозори озуқаворӣ на ҳама маҳсулоти истеҳсолоти кишоварзӣ ва захираҳои табииро, балки он қисмеро дар бар мегирад, ки бевосита ба истеъмоли шахсии аҳолӣ равона карда шудааст.[31]	Равиши системавӣ.	Хусусияти фурӯши мол вуҷуд надорад.
З.К. Зарифзода (пешниҳоди муаллиф)	Бозори озуқаворӣ - низоми муносибатҳои байни субъектҳои бозор оид ба истеҳсол, нигоҳдорӣ ва муомилоти ашёи хоми кишоварзӣ ва маҳсулоти хӯрокворӣ, таъмини аҳолӣ бо истеъмоли кофии маҳсулоти хӯрокворӣ аз ҳисоби истеҳсоли дохилӣ ва воридот, ки таҳти таъсири сиёсати аграрии давлатӣ ва равандҳои ҳамгироии байналмилалӣ ташаккул меёбад.	Баҳисобгирии таъсири мутақобилаи сиёсати давлат ба бозор ва парадигмаи тағйирёбандаи савдои байналмилалӣ, инчунин таъмини аҳолӣ бо озуқаворӣ дар ҳаҷми муқаррарнамудаи стандартҳои байналмилалӣ.	

Сарчашма: таҳияи муаллиф

[25] Ниг.: Алиева Л. Инновационная система развития агропродовольственного рынка / Л. Алиева, Т. Светлорусова // АПК: экономика, управление. – 2007. – № 4. – С. 50–52.

[26] Ниг.: Бурдуков П. Т. Россия в системе глобальной продовольственной безопасности [Электронный ресурс] / П. Т. Бурдуков, Р. З. Саетгалиев. – Режим доступа: http://www.duel.ru/publish/burdukov/glob.html.

[27] Ниг.: Кетова Н. П. Отраслевой маркетинг: стратегии, функции, приоритеты: учеб. пособие / Н. П. Кетова. – М.: Вузовская книга, 2012. – С. 121.

[28] Ниг.: Кострова Ю. Б. Анализ продовольственного рынка России: монография / Ю. Б. Кострова. – СПб.: Издательство Санкт-Петербургского университета управления и экономики, 2014. – С. 67.

[29] Ниг.: Пянкова К. В. Развитие агропродовольственного рынка региона на основе совершенствования межрегиональных отношений / К. В. Пянкова, Е. А. Ясирева // Экономика АПК Предуралья. – 2011. – № 1. – С. 82–86.

[30] Ниг.: Фетюхина О. Н. Теоретико-методологические основы развития агропродовольственного рынка в условиях глобализации / О. Н. Фетюхина. – Ставрополь: АГРУС, 2011.

[31] Ниг.: Савинов Р.С.Продовольственный рынок России в условиях внешнеэкономической либерализации: диссертация ... кандидата экономических наук: 08.00.05, 08.00.14. п. Персиановский, 2003. – С. 68.

Вобаста ба ҷой доштани баъзе камбудиву норасоиҳо дар шарҳи моҳияти иқтисодии бозори озуқаворӣ, ки аз тарафи муҳақиқон – олимон манзур гардидаанд, мо бояд зикр намоем, ки:

- ✓ якум, дар баъзе тафсирҳо шарҳҳои умумӣ пешниҳод гардадааст, ки барои тамоми бозор мувофиқат мекунанд, аксарияти онҳо хусусияти молӣ ва худи бозори озуқавориро ба назар намегиранд, (тафсири Л.А. Алиева, Ю.Б. Кострова);
- ✓ дуюм, аксарият муҳақиқон дар рафти пешниҳоди тафсири бозор танҳо ба якчанд хусусиятҳои хосу фарққунандаи он, аз ҷумла ба ноустувории тақозои аҳолӣ диққати асосӣ равона мекунанд, ки хусусиятҳои фарққунандаи хеле равшану муҳими бозорро нодида мегиранд (О.Н. Фетюхина);
- ✓ сеюм, дар қисми зиёди моҳияти иқтисодии ин мафҳум бештар ба як чиз, аз қабили соҳаи муомилот ё савдои маҳсулоти кишоварзӣ ва озуқаворӣ таъкид карда мешавад (вазъи бозор ва тиҷорату савдо ба андешаи К.В. Пянкова, Е.А. Ясирева);
- ✓ чорум, зерсохтори бозор, ки ҷузъи муҳиму асосии он ба шумор меравад аз ҷониби аксарият муҳақиқону олимон ба назар гирифта намешвад, ки ин ба андешаи мо масъалаи хеле муҳиму баҳсталаб ба шумор меравд (П.Т. Бурдуков);
- ✓ панҷум, қисми зиёди таърифу шарҳҳои пешниҳоднамуда каме аз якдигар фарқ мекунанду тағйир меёбанд, қисман якдигарро такрор мекунанд (мафҳуми тарифҳои пешниҳоднамудаи В.Д. Гончаров, Н.П. Кетова ва дигар олимон).
- ✓ шашум, дар ягон андешаву таърифҳое, ки мо омӯхтему баррасӣ кардем, таъсири омили ҷаҳонишваӣ ба истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ, саноати хӯрокворӣ ва ҳолати бозори дохилии озуқавориро дар равандҳои муосири ҳамгироӣ ба назар нагирифтаанд.

Он равишҳое, ки мо дар асоси омӯзиши ҷанбаҳои назариявӣ пай дар пай таҳлилу баррасӣ намудем, камбудиву норасогии муайяншудаи як зумра таърифҳои бозори озуқаворӣ ба мо шароиту имконият фароҳам месозад, ки нуқтаи назари хешро оид ба бозори озуқаворӣ ҳамчун механизми муносибати

байни субъектҳои бозор (молистеҳсолкунандагон ва молистеъмолкунан-дагон) вобаста ба истеҳсолот, нигоҳдорӣ, мубодилаи ашёи хоми кишоварзию озуқаворӣ, таъмини талаботи аҳолӣ бо истеъмоли кофии маҳсулоти озуқа тавассути истеҳсоли маҳсулоти ватанӣ ва воридоти маҳсулот пешниҳод мекунем, ки зери таъсири сиёсати кишоварзии давлат ва равандҳои байналмилалӣ рушд ва ташаккул меёбад.

Тибқи омӯзишу баррасии тафсирҳои бозори озуқаворӣ доир ба шаклу намудҳо ва хусусиятҳои хоси бозори озуқаворӣ бояд диққати махсус зоҳир намоем, барои он, ки дар иқтисодиёт намуду шаклҳои он ҳархела зоҳир мегарданд, ки дар расми 1.2 аз ҷониби мо гурӯҳбандӣ карда шудааст.

Расми 1.2. – Гурӯҳбандӣ ва аломатҳои асосии бозори озуқаворӣ
Сарчашма: таҳияи муаллиф

Ҳамин тавр, тибқи расми 1.2 чунин натиҷагири намудан ба мақсад мувофиқ аст, бозори озуқаворӣ аз рӯйи миқиёси фаъолият ба қиматҳои гуногуни бозор, ба мисли: бозори озуқаворӣ ҷаҳонӣ; бозори бйнидавлатии озуқаворӣ, бозори умумимилли озуқаворӣ, бозори минтақавии озуқаворӣ ва

бозори озуқавории маҳаллӣ тақсим мешавад, ки ҳар яке аз ин намуди бозорҳои озуқаворӣ вобаста ба хусусиятҳои худ дорои нишонаҳои фарққунанда мебошанд.

Дар чараёни фурӯши маҳсулоти озуқаворӣ категорияҳои асосии бозори озуқавории минтақа тақозои аҳолӣ ва арзаи маҳсулот мебошанд, ки тавассути бевоситаи амали савдо ҷорӣ карда мешаванд. Дар бозори озуқаворӣ барои тағйирот дар сохтори истеҳсолот, дараҷаи нархҳо, интиқоли сармоя байни соҳаҳои кишоварзию саноат маҳз таносуби тақозо ва арза мусоидат ва таъсир мерасонад. (Расми 1.3.)

Расми 1.3. – Бозори озуқаворӣ ва алоқамандии унсурҳои алоҳидаи он
Сарчашма: таҳияи муаллиф

Ба назари мо, як қатор хусусиятҳову аломатҳои хоси иқтисодии бозори озуқаворӣ мавҷуд аст, ки фарқияти онро аз бозорҳои дигари молӣ ҷудо мекунад. Вобаста ба натиҷагирии ҷамъбасти назарҳои дар сарчашмаҳои иқтисодӣ пешниҳодшуда, як чанд хусусияти махсуси тафовуткунандаи бозори озуқаворӣ, ба мисли пешниҳоди арзаи молҳо ва имконияти маҳдуди назорати онҳо, ноустувории таъминот дар бозори озуқаворӣ; вобастагии чандирии арзаи маҳсулот ва дар сатҳи паст қарор доштани таъмини он; мавҷудияти таввакал ва дар сатҳи баланд қарор доштани он дар соҳа; талаботи сокинон ва мунтазам мавҷуд будани он; назар ба дигар бозорҳои молӣ баланд будани стаҳи хароҷот; дар муқоиса бо дигар бозорҳои молӣ мавҷуд будани дараҷаи баланди рақобат;

бартараф кардани мушкилоту фарқиятҳои чашмраси минтақавӣ; ба сохтору таркиби истеҳсол ва бозор таъсири фарҳангу анъана.

Ба андешаи муаллифи диссертатсия, бозори озуқаворӣ як бахши иқтисодиёт мебошад, ки бо истеҳсол, тақсим ва фурӯши маҳсулоти озуқа ба истеъмолкунандагон алоқаманд аст.

Дар давраи дигаргуниҳои куллии иқтисодӣ мушкилоти зиёди рушди бозор дар сатҳи минтақавӣ ба миён меоянд, ки асосҳои назариявӣ ва омӯзиши амиқро талаб мекунанд.

Бо назардошти аҳаммияти таъмини аҳолии ҷумҳурӣ бо молҳо ва хизматҳо, зарурати амиқ кардани тадқиқоти назариявӣ дар соҳаи қонуниятҳои ташаккул ва рушди бозорҳои минтақавии озуқаворӣ ба миён меоянд.

Дар робита ба ин, истифодаи равишҳои нав ба омӯзиши бозори озуқаврии минтақа ва усулҳои нави танзими иқтисодии онҳо мушкилоти мубрам мебошад. Бо мақсади муайян кардани қонуниятҳои асосии фаъолияти бозори озуқаврии минтақа, консепсияҳои назариявиро, ки дар илми иқтисодии ҷаҳонӣ ва дар раванди самтҳои гуногун ташаккул ёфтаанд, дида мебароем. Ин таҳқиқот имкон медиҳад, ки асосҳои назариявии фаъолияти бозори озуқаврии минтақа дар шароити муносибатҳои бозорӣ амиқ ва васеъ карда шаванд.

Ба андеши мо, яке аз бозорҳои калидӣ, ки ба сатҳу сифати баланд бардоштани зиндагии аҳолӣ, инчунин худтаъминкунӣ ва таъмини минтақа таъсир мерасонад, бозори озуқаворӣ мебошад. Ин аз он сабаб аст, ки маҳз бозорҳои озуқаворӣ яке аз ниёзҳои аввалияи инсон талабот ба ғизоро қонеъ мекунанд.

Бозори озуқаворӣ доираи васеи фаъолиятҳо, аз ҷумла кишоварзӣ, коркард, бастабандӣ, нақлиёт, савдои чакана ва хизматрасониҳои баъдифурӯро дар бар мегирад.

Тавре профессор Н.Ф. Нидоев қайд мекунад: «бо гузариш ба иқтисоди бозорӣ ва ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ аз ҷониби Ҷумҳурии Тоҷикистон, функсия ва вазифаҳои иқтисоди аграрӣ васеъ шуданд»[32]

---

[32]Ниг.: Нидоев Н.Ф. «Обоснование развития безопасного сельского хозяйства в Таджикистане: теория, методология, практика.» - Автореферат д.э.н. – Душанбе 2004. - С. 4.

Бозори минтақавии озуқаворӣ як ҷузъи маҷмааи кишоварзию саноатӣ аст, ки аз соҳаҳои истеҳсолоту коркарди маҳсулоти кишоварзӣ, инчунин маҷмуи механизми мустақили соҳаҳоеро мутаҳид мегардонад, ки дар минтақа вазифаи тақсимоти маҳсулоти озуқавориро амалӣ мегардонанд, зикр кардааст дар таҳқиқи хеш С.Фурсенко[33]. Мо, дар кори таҳқиқотии хеш механизми алоқамандии комплекси аргарию саноатӣ ва бозори минтақавии озуқавориро вобаста ба таърифи овардаи С.Фурсенко дар расми 1.4 пешниҳод менамоем.

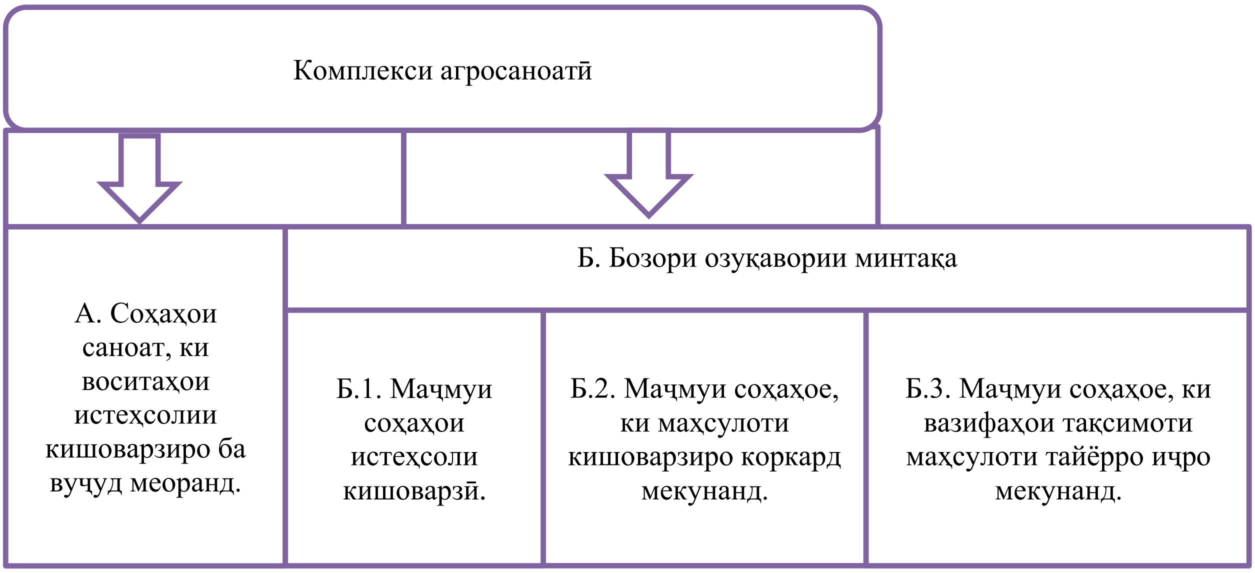

Расми 1.4. - Механизми алоқамандии КАС ва бозори озуқавории минтақа

Сарфи назар аз он, ки ин таъриф дорои равиши ҳамаҷониба, кофӣ ва пурра аст, аммо ба андешаи муаллифи рисола камбудии асосии ин самт аз он иборат аст, ки дар бозори минтақавии озуқаворӣ на танҳо маҳсулоти истеҳсолкардаи корхонаҳои минтақавӣ ба фурӯш бароварда мешаванд, балки он махсулотҳои озуқаворие, ки аз манотиқи дигари кишвар ворид мегарданд, дар бар мегирад.

Вобаста ба таркиби бозори озуқавории минтақавӣ сухан ва андеша кардан, бояд субъектҳо ва объектҳои он ба назар гирифта шаванд. Ба субъектҳои бозори озуқавории минтақавӣ ташкилотҳои истеҳсол, коркард ва фурӯши маҳсулоти озуқаворӣ мувофиқ аст. Объекти бозори тадқиқшаванда молҳои озуқавории истеҳсолшуда ва фурӯхташавандаи истеҳсоли худӣ ва аз дигар қаламравҳо воридшаванда мебошанд. (Расми 1.5.)

---

[33]Ниг.: Фирсенко С. С. Формирование регионального продовольственного рынка: дис. ... д-ра экон. наук / С. С. Фирсенко. – М., 2003. – С. 32.

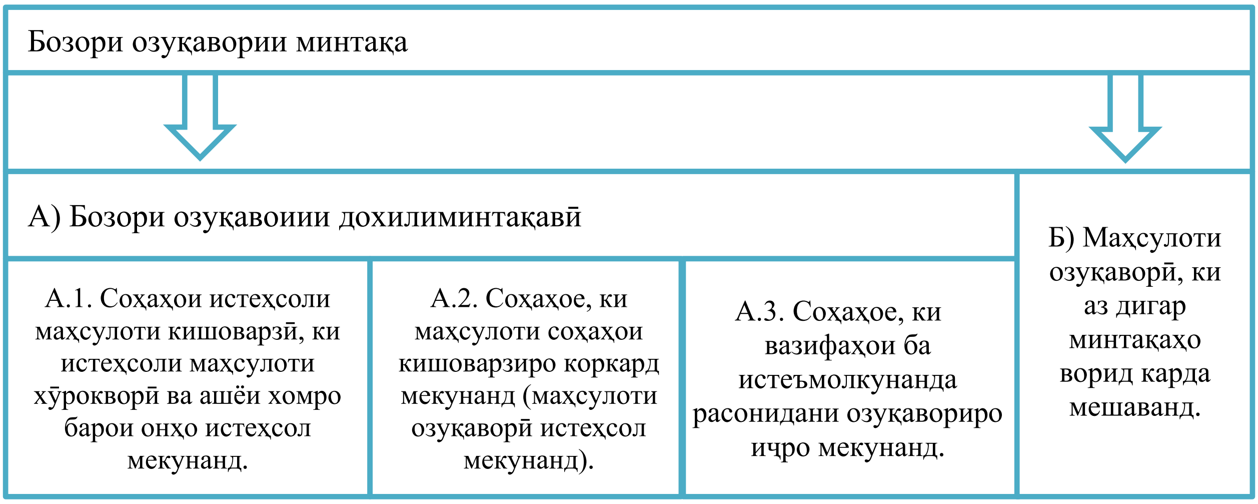

Расми 1.5. - Таркиби бозори озуқавории минтақа
Сарчашма: таҳияи муаллиф

Бояд зикр намуд, ки бозори минтақавии озуқаворӣ як механизми мураккаби ташкилӣ-иқтисодӣ фаҳмида мешавад, ки талаботи аҳолиро дар доираи даромадҳои пулӣ, пешниҳоди намудҳои гуногуни маҳсулоти озуқа дар доираи истеҳсолоти кишоварзӣ, саноати коркард ва дар заминаи зинаҳои ҳаракати маҳсулот - тақсимот, муомилот ва истеъмоли маҳсулоти озуқа ташаккул меёбад.

Мо ба он назар ҳастем, ки бозори озуқавории минтақа дорои чунин хусусияту аломатҳои иқтисодии хос мебошад:

- истеҳсоли маҳсулоти озуқаворӣ аз шароити обу ҳаво вобаста будан;
- намудҳо ва гуногуншаклии маводҳои озуқа;
- дар давраи кутоҳ нигоҳдории ашёи хом ва маҳсулоти омодашудаи озуқаворӣ;
- вуҷуд доштани тақозои мунтаззам ба маҳсулоти озуқа;
- ба сифатҳу сифати маҳсулоти озуқа баланд будани хоҳиши аҳолӣ (тару тоза, тамъу мазза, таркиб ва ғ.);
- вобастагии сифати маҳсулоти тайёр аз хусусиятҳои ашёи хом;
- нобаробарии истеҳсоли озуқаворӣ аз рӯйи фаслҳо ва ҳатто солҳо, ки зарурати таъсиси фондҳои захиравиро ба вуҷуд меорад;
- чандирии тақозои аҳолӣ ба намудҳои алоҳидаи маҳсулоти озуқаворӣ, ки аз даромадҳои пулии истеъмолкунандагон алоқаманд мебошад;
- мувофиқ набудани байни тақозои аҳолӣ ва таклифоти маҳсулот дар манотиқҳои ҷудогонаи кишвар.

Мазмуни иқтисодӣ ва нақши бозори озуқаворӣи минтақа дар вазифаҳои он ошкор карда мешавад, ки дар расми 1.6 пешниҳод гардидааст.

Расми 1.6. - Вазифаҳои асосии бозори озуқаворӣи минтақа
Сарчашма: таҳияи муаллиф

Дар расми 1.6 вазифаҳои асосии бозори озуқаворӣи минтақа нишон дода шудааст. Ба ғайр аз ин бозори озуқаворӣи минтақа, боз як қатор вазифаҳои ёрирасон, аз ҷумла нигоҳдорӣ, интиқол, коркарди ашёи хом ва ғайраро иҷро мекунад.

Муносибатҳои иқтисодии байни фурӯшандагон ва харидорон бо қонуни тақозо ва арза танзим карда мешаванд, ки ягонагии мувозинати онҳоро тавассути тағйир додани ҳаҷми истеҳсол ва истеъмол ифода мекунанд.

Бояд зикр намуд, ки ба андешаи муаллиф, бозори минтақавии озуқаворӣ ба экосистемаи маҳаллӣ дахл дорад, ки дар он маҳсулоти озуқа дар як минтақаи мушаххаси ҷуғрофӣ истеҳсол, тақсим ва истеъмол карда мешавад. Бозори минтақавии озуқаворӣ фаъолияти хоҷагиҳои деҳқонӣ, истеҳсолкунандагон, дистрибютерҳо ва истеъмокунандагонро дар бар мегирад, ки барои қонеъ гардонидани талабот ба озуқа дар дохили минтақаи мушаххас ҳамкорӣ мекунад.

Бозори озуқавории минтақа ба такрористеҳсоли захираҳои озуқавории ҳудудӣ хизмат мекунад ва инчунин барои мубодилаи минтақавӣ ва байниминтақавии молҳои озуқаворӣ заминаи мусоид ташкил медиҳад.

Бозори озуқавории минтақа дар натиҷаи ҳамкории якчанд гурӯҳҳои субъектҳои иқтисодӣ рушд мекунад:

1) субъектҳои соҳаи кишоварзӣ, ки пешниҳоди маҳсулоти озуқавории дар корхонаҳои кишоварзӣ, хоҷагиҳои деҳқонӣ ва хоҷагиҳои ёрирасони шахсӣ истеҳсолшавандаро ташкил медиҳанд;
2) субъектҳо дар соҳаи саноати коркард, ки пешниҳоди молҳои озуқавориро пас аз коркарди саноатии ашёи хоми озуқаворӣ ташкил медиҳанд;
3) субъектҳо дар соҳаи инфрасохтори иқтисоди бозорӣ, ки равандҳои тайёркунӣ, интиқол, нигоҳдорӣ ва фурӯши маҳсулоти озуқавориро ташаккул медиҳанд.

Бозори озуқавории минтақа бояд ҳамчун як низоми мураккаби ҳамгирошуда бо шумори зиёди субъектҳо ва миёнаравҳои хоҷагидор, гуногунии равандҳои иҷтимоию иқтисодӣ, номуайянии вазифаҳои ҳалшаванда, миқдори хеле зиёди иттилоот, шумораи пайвастаи робитаҳои байни иштирокчиёни бозор ва хусусияти эҳтимолии онҳо баррасӣ карда шавад.

Бозори минтақавии озуқаворӣ хусусияти бисёрфунксионалӣ дорад. Ба вазифаҳои асосии бозори минтақавии озуқаворӣ инҳо шомил мешаванд:

- вазифаи такрористеҳсолкунӣ - такрористеҳсоли захираҳои маҳаллигардонидашудаи озуқавориро таъмин менамояд;
- вазифаи ҳавасмандкунанда - ба ҳаҷми истеҳсоли зарурию даркории маҳсулоти озуқаворӣ бо хароҷи камтарин ва сатҳу сифати баланд вобаста ба низоми рақобат мусоидат мекунад;
- вазифаи мувозинатӣ - дар бозори озуқаворӣ байни тақозои аҳолӣ ва арзаи мол барқарор кардани баробарию мувозинатро таъмин мекунад;
- вазифаи нархгузори кардан - ба муқаррар кардани нархи мувозинати бозории маҳсулотҳо мусоидат мекунад;

•вазифаи тақсимотӣ - ба тақсимоти муайяни ҳамаи захираҳо мусоидат мекунад.

Дар асоси таҳқиқоти андешаҳои олимон – муҳақиқони ватанӣ ва иқтисоддонони хориҷӣ мо чунин таърифи бозори минтақавии озуқавориро - ҳамчун маҷмуи робитаҳои ташкилию хоҷагидорӣ ва муносибатҳои иқтисодии байни иштирокчиёни зинаҳои такрористеҳсол, зерсохтор доир ба таъмини қобилияти харидории аҳолӣ ба маводҳои озуқа дар доираи васеъ ва сатҳу сифати баланд, ресурсҳои молии озуқавории субъектҳои бозор ва таъмини кардани амнияти озуқавории давлат пешниҳод менамоем.

Истифода аз вазифаи такрористеҳсолкунӣ имкон медиҳад, ки пеш аз ҳама намудҳои гуногуни бозорҳо, ба мисли бозорҳои воситаҳои истеҳсолот, бозорҳои озуқаворӣ, бозорҳои молиявӣ, бозорҳои сармоягузорӣ ва ғайра ҷудо карда шавад. Ғайр аз он, дар доираи ҳар яке аз ин намудҳо, равиши такрористеҳсолкунӣ имкон медиҳад, ки таркиби бозорҳо ошкор карда шавад. Ҳамин тавр, ба бозори минтақавии озуқаворӣ бозори ғалладона ва маҳсулоти он, бозори нон ва маҳсулоти нонӣ, бозори шир ва маҳсулоти ширӣ, бозори гӯшт ва маҳсулоти гӯштӣ ва ғайра дохил карда мешаванд, ки омӯзиш ва баҳодиҳии онҳо аҳаммияти илмӣ ва амалӣ дорад.

Ба ақидаи мо, бозори минтақавии озуқаворӣ низоми муносибатҳои иқтисодии истеҳсолкунандагон, миёнаравҳо, фурӯшандагон, истеъмол-кунандагони молҳо (корҳо, хизматрасониҳо) бо ҳадафи таъмин намудани тақозои шахсони ҳуқуқию воқеӣ ба маҳсулоти озуқаворӣ ва ба ин васила гирифтани фоидае, ки дар ҳудуди минтақаи муайяни мамлакат фаъолият мекунанд, фаҳмида мешавад.

Фаъолияти бозори минтақавии озуқаворӣ аз ташаккули низоми муносибатҳои иқтисодӣ байни субъектҳои он ҳангоми ташкили низоми муосири фурӯши маҳсулоти озуқаворӣ ва ашёи хом барои истеҳсолот вобаста аст. Зарур аст, ки ин низом бо назардошти вобастагии функсионалӣ - соҳавии корхонаҳои гуногуни шакли ташкилию ҳуқуқӣ дар асоси рушди механизми

самарабахши шароитҳои иқтисодӣ ва манфиатҳои субъектҳои бозори минтақавии озуқаворӣ ташкил карда шавад.

Аз ин рӯ, таҳқиқи маҷмуии мушкилот, ташаккул ва рушди бозори минтақавии озуқаворӣ аз лиҳози назариявӣ ва амалӣ дар шароити муносибатҳои иқтисоди бозорӣ арзишу қимати илмӣ дорад.

1.2. Асосҳои методӣ ва усулҳои таҳқиқоти бозори озуқаворӣ

Бозори озуқаворӣ дар марҳилаи муосир яке аз қисматҳои бузургтарин ва босуръат рушдёбанда дар иқтисодиёти ҷаҳон мебошад. Албатта, дар чунин шароит зарурати дахолати давлат ба рушди бозори озуқаворӣ ба миён меояд. Ҳамзамон, мутобиқат ва самаранокии қарорҳои идоракунӣ бештар аз сифат ва миқдори иттилоот дар бораи вазъи бозори озуқаворӣ, омилҳои таъсиррасон ва тамоюлҳои рушди он вобаста аст. Аз ин рӯ, масъалаи баррасии муфассалтар ва мушаххас кардани баъзе асосҳои методии таҳқиқи бозори озуқаворӣ ба миён меояд.

Чунончӣ унсури серпаҳлую мураккаби маҷмааи агросаноатӣ ва иқтисоди миллӣ ин бозори минтақавии озуқаворӣ ба шумор меравад, ки бояд методологияи омӯзишу таҳқиқоти хешро соҳиб бошад. Тавре айён мебошад, барои омӯзишу таҳлили ҳар як объект ва предмети омӯхташаванда, методи омӯзишро талаб мекунад. Дар муносибати умумӣ - методология, он усули умумифалсафии омӯзишро дар бар мегирад, ки принсипҳои асосии тафаккури илмиро бо ҳам мепайвандад, ки ба онҳо индуксия, дедуксия, таҳлил, синтез, муқоиса, озмоиш ва ғайра дохил мешаванд.

Барои муйян кардани мазмуну муҳтавои ин методҳо бояд зикр кард, ки «онҳо имкон медиҳанд, ки низоми пешгӯйии мантиқӣ барои ба даст овардани натиҷаҳои мушаххас сохта шавад ва раванди диалектикӣ аз абстрактӣ ба

мушаххас, аз падида ба моҳият, аз сода ба мураккаб ва аз онҳо ба амалия равона карда шавад»[34].

Яке аз олим-муҳақиқ А.Н. Азрилиян дар адабиёти илмии хеш зикр намудааст, ки методология «таълимот дар бораи сохтор, ташкили мантиқӣ, усулҳо ва воситаҳои фаъолият мебошад. Методологияи илмӣ ин таълимот дар бораи принсипҳо, усулҳо, шаклҳои ташкил ва методҳои омӯзиши илмӣ мебошад»[35].

Олими иқтисоддон М.Л. Вартанова ба он назар аст, ки методологияро метавон ҳамчун «низоме тасаввур кард, ки барои татбиқи се вазифаи ба ҳам алоқаманд пешбинӣ шудааст. Якум, ба даст овардан, эҷоди дониши нав, ки дар асоси усулҳои умумиилмӣ, шаклҳои умумифалсафӣ ва принсипҳои дониш амалӣ карда мешавад. Вазифаи дуюм аз сохтори дониши нав дар шакли мафҳумҳо, қонунҳо, категорияҳо, ғояҳои назариявӣ, фарзия, назария иборат аст. Вазифаи сеюм ташкили истифодаи донишҳои гирифташуда дар ҳаёти ҷамъиятӣ ва фаъолияти амалӣ мебошад».[36]

Яке аз принсипҳои асосие, ки ба муносибатҳои диалектикӣ пайваст аст, ин асоси методологияи умумӣ ба ҳисоб меравад. Раванди диалектикӣ-таҳқиқотӣ имконият медиҳад, ки муамоҳову мушкилотҳои омӯхташаванда дар алоқаи доимӣ, ҳаракат ва рушди равандҳои иқтисодӣ баррасӣ карда шаванд.

Бояд қайд кард, ки таҳқиқи маҷмуии бозори озуқаворӣ аксар вақт бо таҳлили вазъи он мутобиқ карда мешавад. Албатта, онҳо ба ҳамдигар вобастаанд ва бо ҳам зич алоқаманданд. Ба андешаи мо, дар навбати аввал, ки ба таҳлили вазъи бозори озуқаворӣ асос ёфтааст, нисбат ба бозор хеле васеъ ва амиқтар аст.

Тадқиқи ҳамаҷониба, ҷамъоварӣ, таҳлил, арзёбӣ ва дар маҷмуъ тафсири маълумот оид ба ҳолат, тамоюлҳо, дурнамои рушди бозори озуқаворӣ ва

---

[34]Ниг.: Трясцин М.М. Теоретико-методологические вопросы стратегии развития агропромышленного комплекса в рыночных условиях. — Пермь: Научно-практич. издание, 2007. – С. 25.
[35]Ниг.: Азрилиян А.Н. Экономический словарь. — М.: Институт новой экономики, 2007. – С. 45.
[36]Ниг.: Вартанова М.Л. Информационное обеспечение функционирования регионального продовольстве-нного рынка как составляющая часть продовольственной безопасности государства // Наука в современном мире: материалы XXVII Международной научно-практической конференции. - Москва, 2016. - С. 67.

унсурҳои алоҳидаи он имкон медиҳад, ки хулосаи умумӣ, аз он ҷумла дар бораи вазъи он ба даст ояд. Таҳлили вазъи бозор хусусияти умумии сифатии ҳолати онро (вазъи мусоид ё номусоиди бозор) медиҳад ва нишондиҳандаҳои микдории тақозо ва арзаро муайян мекунад.

Ҳадафи омӯзишу баррасии вазъи бозори озуқаворӣ ин муайян ва пешгуйии тамоюлҳои фурӯши маҳсулоти озуқаворӣ ва пайдо кардани роҳҳои асосии дар оянда таъмини қобилияти харидории аҳолӣ бо назардошти ба назар гирифтани таъсири омилу шароитҳои мусбат ва манфӣ мебошад. Таҳлилу таҳқиқи пайвастаи ҳолати бозори озуқаворӣ имкон медиҳад, ки иттилоот оид ба ҳолат ва тамоюли рушди бозор, таносуби тақозои аҳолӣ ва арзаи мол дар ҳар як марҳилаи рушди иктисодӣ ва сабабҳои тағйироти онҳо дарояндаи кӯтоҳмуддат ва миёнамуҳлат объективона муайян гардида, баҳои муносиб дода шавад, то ин ки ба камбудию нуқсонҳо дар оянда роҳ дода нашавад, ки дар оқибат ба сатҳи некуаҳволии аҳолӣ таъсир мегузорад. Натиҷаҳои омӯзиши вазъи бозори озуқаворӣ одатан барои асоснок намудани дархосту тавсияҳои судманд, ташаккули номгӯйи молҳои ниёзи мардум, сифати хизматрасонӣ, идоракунии стратегияи рушди истеҳсол ва савдои яклухту чаканаи молҳои озуқаворӣ истифода мешаванд. Вазъи бозори озуқаворӣ дар се зина омӯхта мешавад: умумииқтисодӣ, соҳавӣ ва молӣ (Расми 1.7).

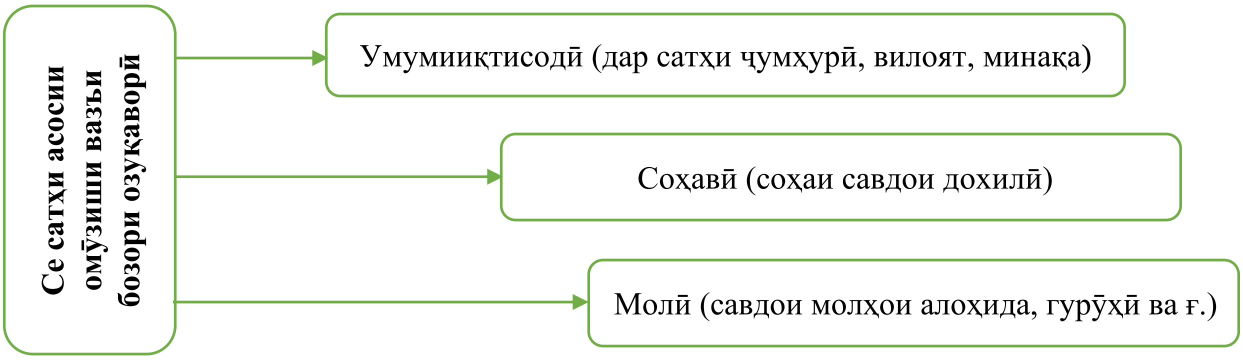

Расми 1.7. Зинаҳои омӯзиши вазъи бозори озуқаворӣ
(Сарчашма: таҳияи муаллиф)

Вобаста ба ин бояд қайд кард, ки дар ҷараёни омӯзиши ҳама гуна методология баъзе ҳалли умумие, ки барои иҷрои ин масъала аниқ гардонида мешаванд, қисмат кардани онҳо зарур мебошад ва баъд аз ин дар намуди мувофиқ барои фаҳмидан ва истифода гурӯҳбандӣ намудан зарур мебошад. Ба

андешаи Вартанова М.Л. «методологияи нав ё такмилёфта имкон медиҳад, ки механизми муайян ё низоме таҳия карда шавад, ки дорои хусусиятҳои системавӣ, мантиқӣ ва илмӣ бошад, истилоҳоти ягона дошта бошад, ҳолати воқеии ашё ё равандро шарҳ диҳад, имкон диҳад, ки масъалаҳо дар сатҳи кофӣ ҳал карда шаванд».[37]

Дар заминаи омӯзиши бозори минтақавии озуқаворӣ ҷанбаҳои методологии онро бо шакли зерин баён кардан зарур аст:

- шаклҳо ва ҷараёнҳои обеъктивии дар бозори озуқаворӣ бавуҷудомада ва муайян кардани онҳо, коркарди ин хусусиятҳо дар раванди консепсиҳо ва методҳои аосии илмӣ. Таҳлили бозори озуқаворӣ имкон муҳайё мекунад, ки баррасии заминаҳои назариявӣ ва методӣ вобаста ба омӯзиши самтҳои замонавии он, таҳия кардани самтҳои рушди стратегии он ва дар фаъолияти бозори озуқаворӣ пешгуйии ҷараёнҳои нав амалӣ гарданд;
- таваккалҳои эҳтимолии субъектҳои бозори озуқаврой ва ҳаллии бомуваффақонаи онҳо, амалигардонии принсипҳои бозори озуқаворӣ ва имконияти мақсаднокии иқтисодӣ, инчунин баландбардории самаранокии онҳо дар ҳолате, ки заминаҳои меъёрию ҳуқуқиро истисно намекунад. Дар ин маврид бояд ҳимояи ҳуқуқӣ зиёдтар ба истеъмолгарон равона карда шавад;
- мукаммал гардонидани санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ ва заминаҳои расмии бақайдгирии субъектҳо дар бозори озуқаворӣ. Ин вазифа метавонанд ба ҷузъи институтсионалӣ дар доираи баҳодиҳии оқибатҳои қабули қонунҳо ва қоидаҳои нав таъсиргузор бошд;
- бозори озуқаворӣ ва омӯзиши методологияи он бояд ҳамчун заминаи моддӣ ба вуҷуд оварда шавад, зеро он ба рушди устувори маҷмааи озуқаворӣ ва имкониятҳои заруриро барои бартараф намудани нокомии бозор ба вуҷуд меорад.

Мо ба он андеша ҳастем, ки масъалаҳои дар боло зикргардида муҳимияти омӯзиш ва пешниҳоди самтҳои иловагии бозори озуқавориро мушаххас мекунад, ки усулҳои мавҷудбуда ва самаранокии онҳоро пурра таъмин намояд.

[37]Ниг.: Вартанова М.Л. Информационное обеспечение функционирования регионального продовольстве-нного рынка как составляющая часть продовольственной безопасности государства // Наука в современном мире: материалы XXVII Международной научно-практической конференции. - Москва, 2016. - С. 89.

Масъалаи муҳими асосҳои методии омӯзиши комплексии бозори озуқаворӣ муайян кардани принсипҳо ва пайдарпаии иҷрои амалиёти тадқиқ мебошад. Таҳлили равишҳои муаллифони гуногун, ки бо масъалаҳои таҳқиқи бозор машғуланд нишон дод, ки дар байни онҳо баъзе фарқиятҳо мавҷуданд. Масалан, Ю.Н. Мошин ва А.Ю. Мошин бар ин назаранд, ки «самаранокии баланди кор оид ба омӯзиши вазъ, мушкилот ва тамоюлҳои дарозмуддати рушди бозори озуқаворӣ танҳо дар сурати риояи принсипҳои мақсаднокӣ, комплексӣ, системавӣ имконпазир аст». Ба андешаи мо, аҳаммияти ин принсипҳои классикӣ бешубҳа аст. Истифодаи онҳо дар таҳқиқи ҳамаҷонибаи бозори озуқаворӣ шарти ҳатмӣ мебошад.

Дар пажуҳиши И.В. Скопина ва А.Ф. Рогачев «...ба шумораи принсипҳои таҳлили вазъи бозори озуқаворӣ инҳо дохил карда шудаанд: илмӣ; системавӣ; комплексӣ; фаврӣ, чандирӣ, дурнамо ва самаранокӣ».

Нуқтаи мусбати ин равиш, ба андешаи мо, пешниҳоди принсипҳои иловагӣ дар муқоиса бо муаллифони дар боло баррасӣ шуда, инчунин тақсими принсипҳои системавӣ ва комплексӣ мебошад. Дар айни ҳол, набудани принсип ба монанди мақсаднокӣ нуқсони ҷиддии муносибати баррасишаванда мебошад.

Ҳамин тариқ, бо ҷамъбаст ва арзёбии равишҳои муаллифони гуногун, истифодаи системаи принсипҳои методологии таҳқиқоти комплексии бозори озуқаворӣ мақсаднок ҳисобида мешавад. (Расми 1.8)

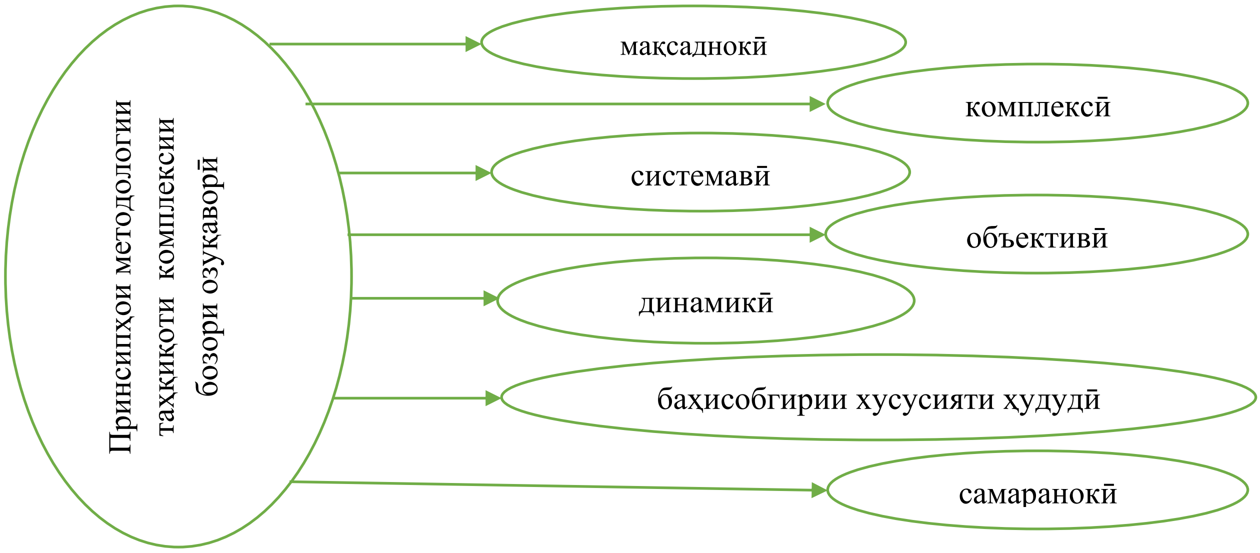

Расми 1.8. Принсипҳои методологии таҳқиқи комплексии бозори озуқаворӣ
Сарчашма: таҳияи муаллиф

Нуқтаи назари иқтисоддон А.С. Новоселов ҷолиб аст, ӯ методологияи ибтидоии омӯзиш ва ташхиси иқтисодии бозорҳоро ба принсипҳои муносибати системавӣ, динамикӣ, баҳисобгирии хусусиятҳои минтақавӣ, пешрафти илмӣ-техникӣ дар рушди бозорҳо алоқаманд медонад.[38] Нуктаҳои мусбати ин равиш, ба андешаи мо, таъкид кардани принсипҳои муносибати динамикӣ ва баҳисобгирии хусусиятҳои минтақавӣ мебошад. Истифодаи онҳо ҳангоми гузаронидани таҳқиқи комплексии бозори озуқаворӣ имкон медиҳад, ки тамоюлҳои рушди он ва омилҳои таъсиррасонро, ки бо давраҳои вақт ва ҷанбаҳои ҳудудӣ муайян карда мешаванд, муфассалтар муайян намоянд.

Риояи принсипи мақсаднокӣ нишон медиҳад, ки тамоми маҷмуи корҳои тадқиқотӣ бояд ба ҳалли вазифаҳои мушаххас равона карда шаванд. Иҷрои ин принсип имкон медиҳад, ки маълумоти зиёдатӣ дар аввал кам карда шавад. Мақсади таҳқиқи комплексии бозори озуқаворӣ дорои мазмуни хеле мураккаб мебошад.

Хусусиятҳои минтақавии ҳолати бозори озуқаворӣ ва баҳодиҳии он аз рӯйи самтҳои дар поён зикр гардида имконпазир мебошад:

- ҳолати раванди истеҳсоли маҳсулоти озуқа дар соҳаи кишоварзӣ ва тамоюли рушди он;
- нишондиҳандаҳои истеъмоли ғизо ва тағйирёбии онҳо аз руйи ҳаҷм, сохтор ва сатҳ;
- маҳсулоти умумии озуқа, вазъи қисмат ва аз нав қисматкунии он;
- даромадҳои пулии аҳолӣ, нархгузорӣ ва сиёсатҳое, ки доир ба онҳо амалӣ мегардад;
- алоқаҳои байниминтақавӣ дар бахши муомилоти маҳсулот;
- шароитҳои табиӣ-иқлимӣ, демографӣ, иҷтимоӣ, логистикӣ ва ғайра.

Бояд як гурӯҳи дигари корбаронро бо натиҷаҳои таҳқиқи бозори озуқавории ҳама сатҳҳо ҷудо кард — ин ташкилотҳои илмӣ-таълимӣ мебошанд. Мақсади тадқиқот барои онҳо ошкор кардани қонуниятҳои рушди бозори озуқаворӣ, принсипҳо ва унсурҳои алоҳидаи он барои таҳияи асосҳои назариявӣ ва тавсияҳои методӣ мебошад.

[38]Ниг.: Новоселов А.С. Региональные рынки: Учебник / А.С. Новоселов. - М.: ИНФРА-М, 1999. – С. 145.

Принсипи комплексӣ маънои онро дорад, ки омӯзиши бозори озуқаворӣ бояд ҳамаҷониба бошад, яъне ҳамаи унсурҳо ва омилҳоеро, ки ба рушди он таъсир мерасонанд, фаро гирад. Дар хотир бояд дошт, ки рушди бозори озуқаворecho минтақа на танҳо аз омилҳои дохилӣ, балки аз омилҳои беруна низ вобаста аст.

Принсипи системавии таҳқиқоти бозори озуқаворecho минтақа баррасии онро ҳамчун маҷмуи бозорҳои сатҳи поёнӣ (масалан, бозори ҷаҳонии озуқаворӣ аз бозорҳои минтақавӣ ва миллӣ ва бозори миллӣ аз минтақавӣ иборат аст) ё ҷузъи бозори озуқаворecho баландтар (масалан, бозори озуқаворecho маҳаллӣ унсури бозори минтақавӣ мебошад).

Принсипи динамикӣ таҳқиқи бозори озуқаворӣ ва рушди доимии онро ҳам бо назардошти тамоюлҳои дар гузашта ташаккулёфта ва ҳам бо назардошти вазъи нави иқтисодӣ дар бар мегирад. Тадқиқи бозор на танҳо дар айни замон, балки дар тӯли якчанд сол имкон медиҳад, ки қонуниятҳои асосии рушди он ошкор карда шаванд. Хотирнишон бод намуд, ки ташаккули бозори озуқаворӣ дар мамлакати мо на танҳо аз оғози ислоҳоти иқтисодӣ оғоз ёфт. Он ҳамеша вуҷуд дошт, аммо бо ҳолатҳои гуногун хос буд. Аз ин рӯ, таҳлили ретроспективии бозори озуқаворӣ яке аз шартҳои зарурии таҳқиқи ҳамаҷонибаи он мебошад.

Илова бар ин, риояи принсипи динамикӣ ҳангоми таҳқиқи бозори озуқаворӣ ба назар гирифтани тағйироти доимии ҳамаи омилҳои ба рушди он таъсиркунанда, аз ҷумла пешрафти илмӣ-техникиро талаб менамояд. Дастовардҳои он давомнокии давраи ҳаётии маҳсулотро коҳиш дода, онҳоро бо беҳтаринҳо иваз мекунанд, талаботи истеъмолкунандагонро ба сифати маҳсулот ва раванди фурӯш баланд мебардоранд, технологияҳои истеҳсол, бастабандӣ, нигоҳдорӣ, фурӯш ва ғайраро тағйир медиҳанд.

Дар давраи кунунии рушди бозори озуқаворӣ технологияҳои такмилёфтаи интиқолу ҳаракати маҳсулот дар ҷомеаи тараққикарда пайдо мегардад, тамоми раванди корҳои баркунӣ ва борфарорӣ дар савдои яклух бо роҳи механизатсия ва автоматикунонӣ, инчунин дигар равандҳо, ба мисли ҷудокунӣ, бастабандӣ ва боркашонии молҳо ба тариқи автоматӣ амали карда мешаванд.

Иттилоотикунонӣ ва компютеркунонии ҷомеа имкониятҳои фаъолияти истеҳсолию тиҷоратиро хеле васеъ мекунад.

Равандҳои рушди бозори озуқаворӣ дар минтақаҳои алоҳида ба таври гуногун сурат мегиранд, ки ин зарурати риояи принсипи баҳисобгирии хусусияти ҳудудиро ҳангоми гузаронидани корҳои тадқиқотӣ муайян мекунад. Ин принсип пешбинӣ мекунад, ки ҳангоми таҳқиқи бозори озуқаворӣ хусусиятҳои ҳар як ташкилоти ҳудудӣ-маъмуриро (мавқеи саноатӣ ё аграрӣ, минтақаи шаҳрӣ ё деҳотӣ, қаламрави аз ҷиҳати иқтисодӣ рушдёфта ё рушдёбанда ва ғайра) ба инобат гирифтан зарур мебошад.

Ба ташаккули бозори озуқаворӣ дар минтақаҳои мамлакати мо чунин омилҳо таъсири назаррас мерасонанд:

- хусусиятҳои табиӣ-иқлимӣ;
- хусусиятҳои миллии ғизоӣ;
- сохтори иқтисодии минтақа;
- шумораи аҳолӣ;
- сатҳи даромади аҳолӣ ва ғайра.

Сохтори иқтисодии минтақа, чун қоида, сатҳи рушди онро муайян менамояд. Зикр намудан ба марид аст, ки дар минтақаҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ рушдёфта рушди пуршиддати бозори озуқаворӣ низ ба назар мерасад. Дар чунин минтақаҳо иқтидори баланди иқтисодии инфрасохтори бозорӣ, сатҳи истеъмоли миёна ба ҳар сар аҳолӣ аз молҳои озуқаворӣ қайд карда мешавад. Аммо, ба шумораи чунин минтақаҳо, аксар вақт, минтақаҳое дохил мешаванд, ки ба самти саноатӣ нигаронида шудаанд ва бо сатҳи пасти худтаъминкунии озуқаворӣ хос мебошанд.

Сатҳи рушди иқтисодии минтақа ба ду омили дигар низ таъсир мерасонад. Минтақаҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ рушдёфта барои истиқомат ҷолибтар мебошанд ва бо даромади баландтари аҳолии онҳо тавсиф карда мешаванд.

Принсипи объективӣ ҳангоми гузаронидани тадқиқи бозори озуқаворӣ на он қадар бештар ба таҷриба ва ҳиссиёти гузашта, балки ба ҳисоб гирифтани қонунҳои объективии рушди иқтисод ва умуман ҷомеа равона карда мешавад.

Тибқи ин принсип, ҳама гуна таҳқиқ бояд омилҳои объективӣ, робита ва вобастагиро ҷустуҷӯ кунанд.

Бояд қайд кард, ки принсипҳои зикршудаи таҳқиқоти бозори озуқаворӣ афзалият надоранд ва ҳама баробар муҳиманд.

Дар шароити муосир нақш ва аҳаммияти омӯзиши равандҳои дар бозори озуқаворӣ рухдода босуръат меафзояд. Омӯзиши тамоюлҳои рушди ин бозор, омилҳои таъсиррасон ва оқибатҳои тағйироти рухдода имкон медиҳад, ки заминаи иттилоотию таҳлилӣ барои муайян кардани самтҳои афзалиятноки рушди савдои дохилӣ, аз ҷумла бозори озуқаворӣ ташкил карда шавад.

Вазъи бозор як падидаи мураккаб ва зудтағйирёбанда аст. Он аз бисёр унсурҳо ва амалҳо вобаста аст, ки инкишофи онҳо ба қонунҳои эҳтимолият итоат мекунад ва бо доираи муайяни аломатҳои сифатӣ ва миқдорӣ тавсиф карда мешавад. Ин зарурати истифодаи шумораи зиёди усулҳои гуногунро барои таҳлили вазъи бозор муайян мекунад. Барои ба низом даровардани онҳо, пеш аз ҳама, онҳоро, ба монанди ҳама таҳқиқоти дигари равандҳои иҷтимоию иқтисодӣ, ба ду гурӯҳ - усулҳои умумӣ ва усулҳои махсус тақсим кардан лозим аст.

Усулҳои умумӣ самтҳои илмии тадқиқро, ки дар ҳама соҳаҳои хоҷагии халқ истифода мешаванд, инъикос мекунанд. Дар байни онҳо усули умумии тадқиқ усули диалектика мебошад. Маънои ин усул аз он иборат мебошад, ки ҳамаи падидаҳо дар робита ва вобастагии мутақобила, инчунин дар ҳаракат, тағйирот ва рушд омӯхта мешаванд.

Усулҳои махсус самтҳои тадқиқро, ки ба ин соҳаи фаъолият ва дониш хос мебошанд, дар бар мегиранд. Ба шумораи усулҳои махсуси таҳқиқи бозори озуқаворӣ, бо назардошти бисёрҷанбаи он, усулҳои таҳлили иқтисодӣ (оморӣ ва иқтисодӣ-математикӣ), тадқиқи иқтисодӣ-географӣ ва сотсиологӣ дохил мешаванд.

Ҳангоми баррасии усулҳои махсуси таҳқиқи бозори озуқаворӣ, бояд усулҳои асосии онҳоро ҷудо кард: таҳлили муқоисавӣ (уфуқӣ, амудӣ, тамоюл, якомила ва бисёромила); усули индексӣ; усули тавозунӣ; усули графикӣ; усулҳои оморӣ - математикӣ (таҳлили омилӣ, таҳлили коррелятсионӣ-

регрессионӣ, таҳлили кластерӣ ва ғайра); усули харитасозӣ; мушоҳида; пурсиш; озмоиш ва ғайра.

Мазмуни ҳар як усули зикршуда хеле васеъ мебошад. Масалан, ҳангоми таҳқиқи бозори озуқаворӣ намудҳои гуногуни таҳлили муқоисавӣ - уфуқӣ, тамоюлӣ, якомила ва бисёромила фаровон истифода бурда мешаванд.[39]

Ба вазъи бозори озуқаворӣ омилҳои зиёд таъсири гуногун мерасонанд, вале дар байни онҳо тақозои аҳолӣ, арзаи мол ва нарх мавқеи асосӣ доранд. Маҳз ин се омили иқтисодӣ вазъ ва динамикаи рушди бозори озуқавориро муайян мекунанд. Омилҳои дигар ҳам ба вазъи бозори озуқаворӣ маҳз тавассути унсурҳои иҷтимоӣ – сатҳи даромадҳои пулии табақаҳои аҳолӣ, хусусиятҳои миллӣ, рушди ҳунарҳои мардумӣ, сайёҳӣ, нархи молҳои алоҳида дар бозори ҷаҳонии молҳо таркибии бозор – арзаи мол, тақозои аҳолӣ, нарх, рақобат дар бозор низ таъсир мерасонанд.

Вазъи бозори озуқавориро бо дарназардошти таносуби байни тақозои аҳолӣ ва арзаи маҳсулот ба чунин шаклҳо, аз қабили вазъи мусоиди бозор ва вазъи номусоиди бозор қисмат намудан мумкин аст.

Ҳамин тариқ, метавон ёдрас кард, ки ҳолати мусоиди бозори озуқаворӣ ин ҳолату шароите мебошад, ки дар он бузургии арзаи мол, ба ҳаҷм ва таркибу тақозо дар ҳамоҳангӣ қарор доранд ва дар ин ҳолат нархи молро дар чунин бозор вазъи бозор муайян мекунад.

Ба андешаи мо, омӯзиши вазъи бозори озуқаворӣ аз руӣ самтҳои зерин амалӣ мегардад:

1. Таҳлилу омӯзиши пешниҳоди маҳсулот дар бозори озуқаворӣ, ки он бо ҳаллу фасли вазифаҳои зерин мушахас ва муайян карда мешавад:

- омӯзишу таҳлили арзаи маҳсулот аз руйи ҳаҷм ва таркиб дар бозори озуқаворӣ;
- таҳлили вазъи муосири истеҳсоли ватании маҳсулоти озуқаворӣ: динамика ва суръати рушди ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти озуқаворӣ ва ҳиссаи он дар ҳаҷми умумии маҳсулоти саноатӣ; тавсиф ва гурӯҳбандии фаъолияти мустақилонаи молистеҳсолкунандагони асосии кишвар; истифодабарии

[39]Ниг.: Головина Л.А. Теория экономического анализа: учебное пособие / Л.А. Головина, О.А Жигунова. - М.: КНОРУС, 2007. – С. 32.

кифояи иқтидорҳои истеҳсолӣ ва кишоварзӣ; таъмин намудани корхонаҳои саноатии ватанӣ бо ашёи хоми балансифати кишоварзӣ, таъминти техникаю таҷҳизоти муосир, дараҷаи корҳои илмӣ -таҳқиқотӣ;

- таҳлили таносуби воридоту содироти маҳсулоти озуқаворӣ ба мамлакат: тамоюли ҳаҷми умумии воридоту содирот дар кишвар ва вазни хоси маҳсулоти озуқаворӣ дар он;
- вазъи содироти молҳои ватанӣ ва рушди истеҳсоли молҳои воридотивазкунанда;
- таҳлили захираи молҳо аз рӯйи ҳаҷму таркиб ва истифодаи самаранокии онҳо бо назардошти вазъи воридоти мол аз истеҳсолоти ватанӣ;
- таҳлили шабакаҳои савдои чакана оид ба фурӯши номгӯйи маҳсулоти озуқаворӣ ва ғайриозуқаворӣ, ташкили савдои электронии (рақамӣ) маводҳои озуқаворӣ.

2. Таҳлил ва омӯзиши талаботи истеъмолии аҳолӣ бо пайдарпайии зерин мувофиқи мақсад мебошад:

- таҳлил ва баҳодиҳии сатҳи таъмини аҳолӣ ба маҳсулоти озуқаворӣ аз рӯйи номгӯй ва сифати онҳо;
- муқаррар намудани сатҳи қонеъ гардидани тақозои аҳолӣ ба намуди маҳсулот ва сифати хизматрасонӣ дар бозори озуқаворӣ.

3. Хусусиятҳои бозори озуқаворӣ ва таҳлилу баррасии тамоюли рушд он дар давраи муосир, ки чунин қисмтҳоро дар бар мегирад: аз рӯйи ҳаҷм ва таркиб таҳлилу омӯзиши савдои чаканаи маҳсулоти озуқаворӣ; таҳлил кардани тамоюли тағйирёбии зиёдшавии фурӯши маҳсулоти озуқавории алоҳида ё гурӯҳи маҳсулоти озуқаворӣ ва пешниҳоди маҳсулоти онҳо; дар байни корхонаҳои муосири савдо таҳлилу омӯзиши тақсимоти гардиши маҳсулоти озуқаворӣ дар асоси намудҳои моликияти гуногун; хусусияту фарқиятҳои ташаккул ва рушди таклифи маҳсулот ва талаботи харидории аҳолӣ.

Ҳамин тавр, ба андешаи мо, вазъи бозори моли мушаххасро дар асоси модели дар расми 1.9 нишондодашуда, ки нуқтаи назари системавӣ ва комплексиро ифода мекунад, таҳлил кардан мумкин аст.

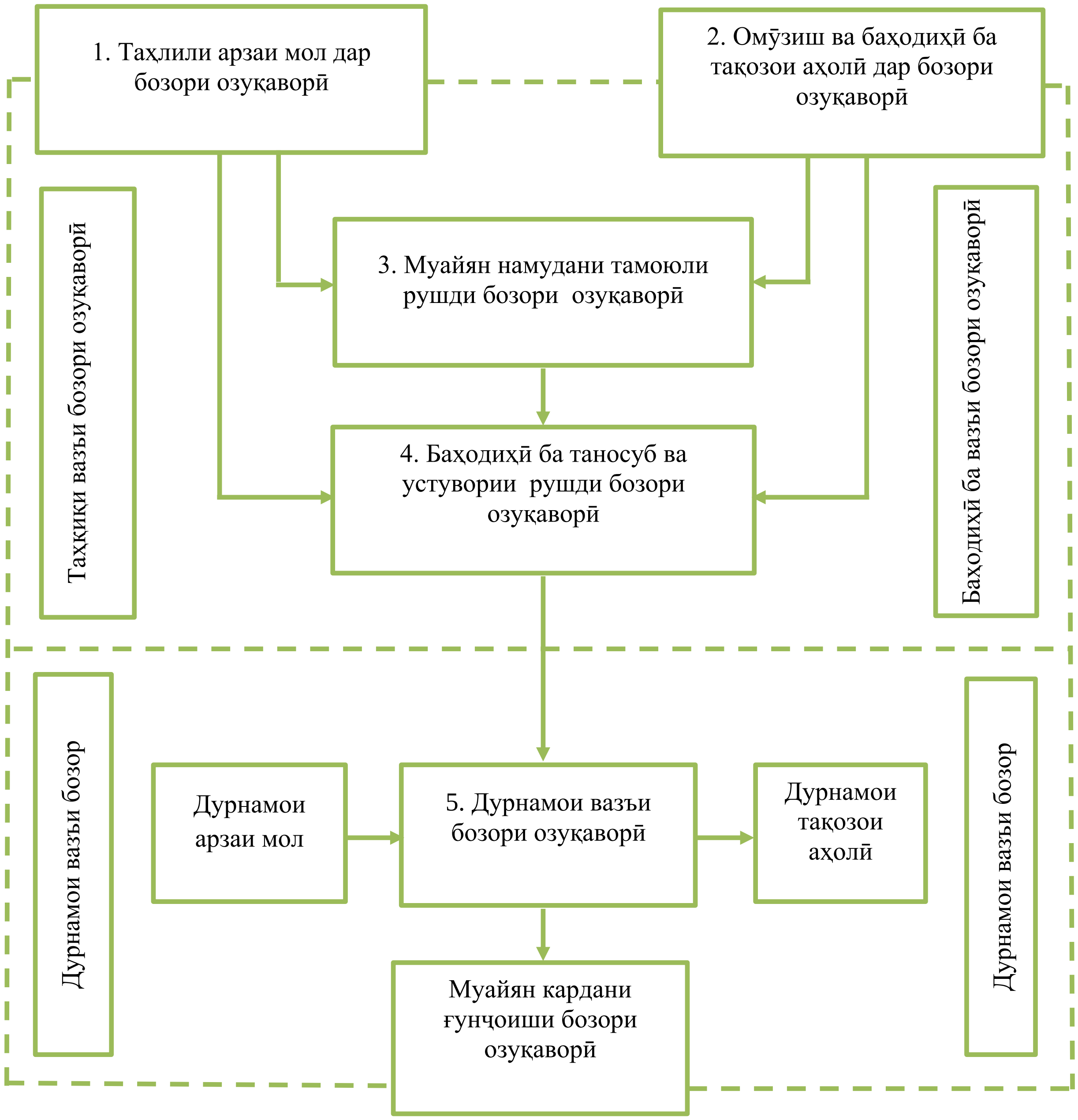

Расми 1.9. Модели омӯзиши вазъи бозори озуқаворӣ
Сарчашма: таҳияи муаллиф

Дар маҷмуъ он зинаҳои асосие, ки мо дар боло қайд намудем – ин бахши аввали омӯзиш ва баҳодиҳии ҳолати бозори озуқаворӣ ё худ таҳлилу баҳодиҳии ҳолати ҷории бозор мебошад.

Пешгӯйии вазъи бозори озуқаворӣ давраи дуюми баҳодиҳӣ ва таҳлили он мебошад, ки дар меҳвари он нишондиҳандаҳои талаботи аҳолӣ, иқтидори арзаи мол ва ғунҷоиши бозори озуқаворӣ барои давраи оянда (5-10 сол) пешгӯйӣ карда мешаванд. Мо ин қисмати модели пешниҳодгардидаро дар боби сеюми диссератсия таҳлилу баррасӣ менамоем.

Дар ҷараёни таҳлили ҳамаҷонибаи вазъ, таркиб ва пӯёи (динамика)-и бозори озуқаворӣ, муайян кардани стратегия ва тактикаи фаъолияти савдо, инчунин муайян кардани ғунҷоиши бозори озуқаворӣ ва омилҳои ба он таъсиррасонанда аҳаммияти махсуси илмию амалӣ дорад.

Ба андешаи мо, ғунҷоиши бозори озуқаворӣ - ин мафҳуми иқтисодӣ ва соҳавӣ аст, ки ҳаҷми имконпазири савдои молҳоро аз ҳисоби ҳамаи сарчашмаҳои ташаккулёбии он дар муддати муайяни вақт (масалан, як сол) дар бар мегирад.

Яке аз роҳҳои маъмули эътирофшудаи ҳисоб кардани ғунҷоиши бозори озуқаворӣ усули тавозунӣ ба ҳисоб меравад, ки он тариқи таҳия ва асоснок намудани тавозуни дахл ва харҷи пулии аҳолӣ дар сатҳи кишвар, вилоят, шаҳр ва ноҳияи алоҳида ба даст меояд.

Ба андешаи мо, омӯзиш ва таҳлили вазъи конъюнктураи бозор зарурат ва аҳаммияти хосса дорад, ки баррасии арзаи мол, тақозои аҳолӣ, нархи чаканаи маҳсулоти озқаворӣ, инчунин ҳисоби таъсири омилҳои муҳити дохилӣ ва берунаро дар бар мегирад.

Барои ҳисобкунии андозаи эҳтиёҷи аҳолӣ ба маҳсулоти озуқаворӣ дар раванди муайян кардани ғунҷоиши бозори озуқаворӣ усулҳои меъёриро истифода бурдан ба мақсад мувофиқ аст, ки он аз истифодаи меъёрҳои гуногуни илмӣ – иқтисодӣ, ба монанди меъёрҳои физиологии истеъмоли молҳои алоҳидаи ғизоӣ, меъёрҳои истеъмолии молҳои ғайриғизоӣ, меъёрҳои таъминнокии аҳолӣ бо молҳои мушаххаси озуқаворӣ асос меёбад.

Дар раванди муайян кардани ғунҷоиши бозори озуқаворӣ аз методҳои гуногуни иқтисодӣ (тавозунӣ, меъёрӣ) истифода мебаранд, ки мо онҳоро дар ҷадвали 1.2 гурӯҳбандӣ намудем.

Ҷадвали 1.2. – Методҳои гуногуни иқтисодӣ (тавозунӣ, меъёрӣ) барои муайян намудани ғунҷоиши бозори озуқаворӣ дар сатҳи ҷумҳурӣ ва минтақа

Номгӯйи муодила	Шакли муодила	Шарҳи ихтисорот
Муодилаи ҳисоб кардани ғунҷоиши бозори озуқаворӣ дар сатҳи ҷумҳурӣ	**$Ғ_{б.о.ч} = И_{м.в} + ЗМ_{о.к} + С_{м.и} \pm \Delta ЗМ_{к.м.о} - СМ_{м.о} + ВМ_{и.о}$**	$Ғ_{б.о.ч}$ – ғунҷоиши бозори озуқаворӣ дар ҷумҳурӣ, соли оянда, ҳаз. сомонӣ; $И_{м.в}$ – ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти ватанӣ, ҳаз. сомонӣ; $ЗМ_{о.к}$ – захираи молҳои озуқаворӣ дар анбори корхонаҳо, ҳаз. сомонӣ; $М_{м.о}$ – ҳаҷми воридоти молҳои озуқаворӣ, ҳаз. сомонӣ; $\pm \Delta ЗМ_{к.м.о.}$ – афзоиш (+) ва камшавии (-) захираи маҳсулоти озуқаворӣ; $СИ_{м.о}$ – ҳаҷми содироти иловагии маҳсулоти озуқаворӣ, ҳаз. сомонӣ; $ВМ_{и.о}$ – ҳаҷми воридоти молҳои иловагии озуқаворӣ, ҳаз. сомонӣ;
Муодилаи ҳисоб кардани ғунҷоиши бозори молҳои озуқаворӣ дар минтақа	**$Ғ_{б.о.м} = ФХ_а + СМ_{о.ш.с.ч} + Т_{д.м} + Т_{м.и} - И_п - Х_м$**	$Ғ_{б.о.м}$ – ғунҷоиши бозори молҳои озуқаворӣ дар минтақа, ҳаз. сомонӣ; $ФХ_а$ - фонди (сандуқ)-и харидории аҳолӣ дар минтақа (вилоят, шаҳр, ноҳия), ҳаз. сомонӣ; СМо.ш.с.ч – савдои молҳои озуқаворӣ тавассути шабакаҳои савдои чакана, ҳаз. сомонӣ; Тд.м – тақозои аҳолии дигар минтақаҳо, дар ин ҳудуди минтақаи мазкур молҳоро харид мекунанд; Тм.и – ҳаҷми тақозои муваққатан истифоданашуда; Ип – интиқоли пул дар минтақаи алоҳида; Хм – хариди молҳо аз ҷониби корхонаю ташкилотҳои ғайрисавдо.
Муодилаи ҳисоб кардани ҳиссаи корхонаю ташкилоти савдо дар бозори озуқаворӣ	**Ҳб = (ФМт.с : ФМҳ.т) x 100**	Ҳб – ҳиссаи корхона ё ташкилоти савдо дар ҳаҷми умумии фурӯши маҳсулои озуқаворӣ дар бозор, %; ФМт.с – ҳаҷми фурӯши молҳо дар корхона ва дигар субъектҳои савдо, ҳаз. сомонӣ; ФМҳ.т – ҳаҷми фурӯши молҳо дар ҳамаи субъектҳои савдои минтақа (вилоят, шаҳр, ноҳия), ҳаз. сомонӣ.
Муодилаи ҳисоб кардани меъёри ғунҷоиши бозори озуқаворӣ молҳои алоҳида ва ё гурӯҳи молҳо	**Ғб.м.а = МФи.м x ША**	Ғб.о.а – ғунҷоиши бозори озуқаворӣ моли алоҳида ва ё гурӯҳи молҳо, сомонӣ; МФи.м – меъёрҳои физиологии истеъмоли намудҳои алоҳидаи молҳои ғизоӣ, кг / нафар дар соли оянда; ША – шумораи умумии аҳолӣ дар ҷумҳурӣ, вилоят, шаҳр, ноҳия, нафар.

Сарчашма: таҳияи ва пешниҳоди муаллиф

Тибқи муодилаҳои овардашудаи ҷадвали 1.2 мо ба он натиҷа омадем, ки дар ҷараёни ҳисобкунии бузургии ғунҷоиши бозори озуқаворӣ аз имкониятҳои пешгӯйии эконометрикӣ, аз он ҷумла усулҳои истифодаи амсилаҳои иқтисодӣ - риёзӣ (экстраполятсионӣ ва коррелятсионӣ-регрессионӣ) истифода намудан мантиқан ба талаботи имрӯза ҷавобгӯй аст.

Истифодаи чунин усул имкон медиҳад, ки ғунҷоиши бозори молҳои алоҳидаи озуқаворӣ барои давраҳои оянда бо назардошти меъёрҳои илман асосноки истеъмоли маҳсулот ва шумораи аҳолӣ ҳисоб карда шавад.

Дар ҷодаи истифодаи амсилаи трэндӣ имкон пайдо мегардад, ки натиҷаи дақиқ ба даст оварда шавад, гарчанде таҳлил ва ҳалли масъала танҳо бо дарназардошти омили вақт дар муддати муайян вобастагии бевосита дорад. Ба инобат нагирифтани дигар омилҳое, ки ба бозори озуқаворӣ таъсири мустақим мерасонанд (тақозои аҳолӣ, арзаи мол, нархи молҳои истеъмолӣ дар бозор ва тағйирёбии он, яъне таварруми пул ва ғ.), ба коҳиши ҳаҷми саҳеҳи ғунҷоиши бозори озуқаворӣ оварда мерасонад.

Барои аз ҷиҳати иқтисодӣ асоснок кардани ғунҷоиши бозори озуқаворӣ дар сатҳи ҷумҳурӣ ва минтақаҳои он (вилоят, шаҳр, ноҳия) ҳамчунин аз усулҳо, амсилаҳои коррелятсионӣ - регрессионӣ ба таври васеъ истифода мешаванд, ки дар заминаи асосии маълумоти оморӣ, буҷетӣ ва соҳаи савдо мавриди татбиқи амалӣ қарор гирифта, одатан вобастагии бузургии ғунҷоиши бозори озуқавориро дар муддати вақт (5-10 соли гузашта) бо ба инобат гирифтани ҳисобу китоби таъсири омилҳову шароитҳои гуногун, аз ҷумла даромади пулии аҳолӣ, шумораи аҳолӣ, ҳаҷми ҳисоботии гардиши маҳсулоти озуқаворӣ аз тамоми манбаъҳо, имконпазиру асоснок мегардад.

Агар дар ҷараёни ҳисоби тақозои аҳолӣ таъсири омилҳои зиёд ба эътибор гирифта шавад, он гоҳ муодилаи бисёр номаълумаи шакли дигар – коррелятсионӣ – регрессионӣ тавсия дода мешавад.

Натиҷаи нисбатан саҳеҳи ғунҷоиши бозори озуқавориро метавон тибқи истифодаи амсилаи мултипликативӣ - аддитивӣ ва дар заминаи нишондиҳандаҳои ҳисоботи оморӣ, меъёрӣ ва экспертӣ (санҷишӣ) муайян кард.

Ба амсилаҳои мазкур чунин омилҳо, ба монанди шумораи истеъмолгарон, андозаи воқеии истеъмоли молҳои гуногун, сатҳи чандирии тақозои аҳолӣ ё даромадҳои пулии аҳолӣ, ҳаҷми савдои маҳсулоти озуқавориро дар давраи таҳлилшаванда шомил кардан ҷоиз мебошад. Ба назари муаллиф, чунин тарзи ҳисобу китоби амиқ имкон медиҳад, ки миқдори нисбатан зиёди омилҳои асосии муассир ба назар гирифта шуда, инчунин аз намудҳои ҳисоби меъёрӣ, иқтисодӣ – оморӣ, тавозунӣ ва баҳодиҳии экспертӣ бояд истифода шаванд, ки теъдоди зарурии вариантҳои ҳисоб ва саҳеҳии пешгӯйиро то ҳудуди зарурӣ таъмин менамоянд.

Ҳамаи усулҳои зикршудаю маъмулӣ барои ҳисоби маблағи мутлақи ғунҷоиши бозори озуқаворӣ дар таҷрибаи хоҷагидорӣ туфайли истифодаи тарзу услубҳои гуногун дар илму амал шинохташуда аз манфиат холӣ намебошанд, зеро онҳо натиҷаи ҳисобро саҳеҳ менамоянд. Интихоби ин ё он тарзу усули мушаххаси ҳисоби бозори озуқаворӣ дар сатҳи муайян бо назардошти вазифаҳои дар назди соҳаи савдои дохилӣ ва корхонаҳои марбутаи он гузошташуда ва хусусияти бозори молҳои ниёзи мардум, аз ҷумла молҳои аҳаммияти истеъмоли аввалиндараҷадошта дар шароиту вазъи муосири иқтисодӣ хоса калон пайдо мекунанд.

Хулосаи калом ин аст, ки асосҳои методӣ ва методҳои дар боло зикршуда ба мо шароит фароҳам месозанд, ки таҳқиқоти комплексии бозори озуқаворӣ дар сатҳи зарурии илмӣ ва амалӣ омӯхта ва таҳлил карда шавад. Дар ин қисмати кор ҷамъоварии асосоҳои методӣ, методҳои таҳлилӣ, арзёбӣ ва унсурҳои алоҳидаи бозори озуқаворӣ мебошад. Дар асоси коркарди илмии принсипҳо, усулҳо, методҳо ба муясар мегардад, ки дар бораи вазъи бозори озуқаворӣ маълумоти саҳеҳ ва пурраву илман асоснокро дастрас намоем. Барои гузаронидани тадқиқоти комплексии бозори озуқаворӣ ва гирифтани маълумоти мувофиқ, ба назари мо, истифодаи принсипҳои методологии зерин мувофиқи мақсад аст: мақсаднокӣ; комплексӣ; системавӣ; динамикӣ; баҳисобгирии хусусияти ҳудудӣ; объективӣ; самаранокӣ.

Арзёбии вазъи бозор дар таҳқиқоти бозори озуқаворӣ аҳаммияти махсус дорад. Дар асоси омӯзиши асосҳои методии мавҷуда барои муайян кардани ҳолати бозори озуқаворӣ ба чунин хулоса омадем, ки вазъи бозори озуқаворӣ бояд таносуби тақозои партохтпазири аҳолӣ ва арзаи маҳсулот, ки тахти таъсири маҷмуи омилҳо ва шароитҳо ташаккул ёфтааст, фаҳмида мешавад.

Ҳамин тариқ, равишҳои методологии омӯзиши бозори озуқаворӣ ва модели дар доираи он таҳияшуда имкон медиҳад, ки тамоюлҳои ташаккулёфтаи рушди бозори таҳқиқшаванда дар сатҳи мезоиқтисод, хусусиятҳо ва омилҳои асосии ба тақозо ва арза таъсиррасонро муайян кард. Дар асоси гуфтаҳои боло мо дар бахшҳои алоҳидаи диссертатсия ба омӯзиши шароиту омилҳои ташаккули таклифот ва талабот ба маҳсулоти озуқа диққатро равона менамоем.

1.3. Омилҳои ташаккули арза ва тақозо ба маводҳои озуқаворӣ

Яке аз мушкилоту муамоҳои асоситарини умумиҷаҳонӣ, ки доимо рӯзмара боқӣ мемонад, маҳсулоти озуқаворӣ ва истеҳсолу коркарди он мебошад, ки бе он инсон вуҷуд дошта наметавонад. К. Маркс қайд менамояд, ки «истеҳсоли маҳсулоти озуқаворӣ шарти якуми ҳаёт мебошад»[40]. Ғайр аз ин, раванди истеҳсоли маҳсулоти озуқаворӣ бояд мунтазам бошад, зеро инсоният истеъмолро як рӯз ҳам қатъ ё манъ карда наметавонад. Дар баробари ин, истеҳсоли маҳсулоти озуқаворӣ бояд вобаста ба мунтазам афзоиш ёфтани тақозо ва шумораи аҳолии кураи Замин афзоиш ёбад.

Таъмини маҳсулоти озуқаворӣ ба рушди устувори иҷтимоӣ-иқтисодии минтақа ва муҳити мусоиди иҷтимоӣ-иқтисодии ҷомеа вобастагии зич дорад. Дар ҳолати норасоии захираҳои зарурии озуқаворӣ дар минтақаҳо норозигии аҳолӣ ба миён меояд, зеро дар навбати худ таъмини тақозои аҳолӣ бо маводи озуқаворӣ ҷузъи муҳимми сохтори давлатӣ мебошад ва бехатарии миллии кишварро таъмин менамояд.

Аллакай беш аз ним аср аст, ки иқтисоддонон масалаи таъмини аҳолӣ бо маҳсулоти озуқавориро меомӯзанд, аммо то ҳол оид ба омилҳо ва

[40]Ниг.: Капитал / Карл Маркс: [пер. с. нем. С. Алексеева]. – Москва: Издательство АСТ, 2019. – С. 183.

нишондиҳандаҳои таъмини ин зуҳурот фикру ақидаҳои ягона вуҷуд надорад. Муайянкунии моҳият, меъёр ва нишондиҳандаҳои ҷараёни таъмини аҳолии мамлакат бо маводи озуқаворӣ, барои муқараркунии омилҳои асосии таъсиррасон ба арза ва тақозои он замина мегузорад. Дар асарҳои илмии олимони ватанӣ ва хориҷӣ як қатор омилҳои таъмини аҳолӣ бо маводҳои озуқаворӣ баррасӣ шудааст. Олимони иқтисоддон А.С. Раҳматов, З.М. Хуррамова қайд мекунанд, ки «омили асосии таъсиррасон ба таъмини маводи озуқавории мамлакат ин мавҷудият ва сифати заминҳои кишоварзӣ, воситаҳои агротехникӣ, шароити экологии муҳити иҳотакарда, ки аҳолии минтақа ё давлати мушаххас зиндагӣ мекунанд, ҳолати иқтисодии онҳо, инчунин дараҷаи рушди соҳаҳое, ки истеҳсоли маводҳои озуқаворӣ ба роҳ монда шудааст»[41].

Профессор Л.Ҳ. Саидмуродзода «омилҳои таъсиррасон ба таъмини арза ва тақозои маводҳои озуқавориро даромади аҳолӣ, сатҳи зиндагӣ, ҳолати ҷойгиршавии табиии мамлакат ё минтақа ва фаъолнокии субъекти хоҷагидор баррасӣ менамояд. Яъне, ба ақидаи муҳаққиқ даромади аҳолӣ омили калидӣ буда бо ҳар роҳу восита дастрас намудани маводҳои озуқавориро таъмин менамояд»[42].

Олими иқтисоддон Ю.С. Хромов ба он назар мебошанд, ки «стратегияи озуқавории давлат дар беҳтар дастрасии шароитҳои миллии сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, маданӣ, психологӣ ва дигар омилҳои равонагардида барои бештар таъмин намудани арза ва тақозо бо маводҳои озуқаворӣ мебошад»[43].

И.Г.Ушачев «ба омилҳои мусбии таъмини аҳолӣ бо маводҳои озуқавориро васеъгардии ҳуқуқи молистеҳсолкунандагон ба самти муайяни фаъолият ва истифодаи маҳсулот, ҷудокунии заминҳои кишти шахсӣ ва аҳолии шаҳр барои истифодабарии он бо мақсади худтаъминнамоӣ бо маводҳои озуқаворӣ нисбат медиҳад. Дар байни омилҳои манфӣ, ба ақидаи ӯ, хатари на

---

[41]Ниг.: Хурамова З.М., Рахматов А.С., Рахматова Р.А., «Факторы влияния макроэкономики на продовольственную безопасность». // Известия НАУ Армении. Международный научный журнал №2(46) – 2014, Ереван, С.154-158.
[42]Ниг.: Саидмуродов Л.Х. «К вопросу о теории и методологии превентивной социально-экономической политики в период трансформации». //Вестник «Таджикистан и современный мир». 2016, №6. – С. 57-58.
[43]Ниг.: Хромов Ю.С. Проблемы продовольственной безопасности России. Международные и внутренние аспекты. / Хромов Ю.С. //–М.: РИСИ, 1995. – С. 24.

он қадар бузургро нобаробарии нарх, зуд камшавии буҷаи дастгирии хоҷагии қишлоқ, инкишофи қарзҳои кредитории он, дефференсияи даромади аҳолӣ пеш меорад»[44].

Муҳақиқ А.И. Алтухов «сатҳи таъмини мамлакат ба маҳсулоти озуқавориро ҳамчун маҷмӯи омилҳои зерин, ба монанди ҳолат ва рушди иқтисоди мамлакат; ҳаҷм ва устувории истеҳсолоти ватании озуқаворӣ ва навъҳои алоҳидаи он; ҳаҷми захираҳои стратегӣ ва таъҷилии озуқаворӣ; қобилияти пардохтпазирии аҳолӣ ва гурӯҳҳои иҷтимоии он; ҳаҷми мутлақ ва нисбии маводҳои озуқаворӣи воридшаванда; устувории маводҳои озуқаворӣи воридшаванда аз рӯйи миқдор, сифат ва номгӯйи онҳо; мавҷудияти захираҳои кофии асъор барои пардохти маҳсулоти озуқаворӣи харидгардида аз хориҷа ва ашёи хоми хоҷагии қишлоқ барои истеҳсолот муайян мекунад»[45].

Барои истеҳсоли маҳсулот бояд низомҳои иҷтимоии экологӣ-иқтисодӣ ташкил карда шаванд, ки унсурҳои онҳо саноат, кишоварзӣ, саноати хӯрокворӣ, савдо мебошанд ва як қатор масъалаҳои иҷтимоию иқтисодӣ дар сатҳи давлатӣ ва минтақавӣ ҳал карда мешаванд.

Инсон, оила, ҷомеа ҳамчун низомҳои иҷтимоӣ-биологӣ дар тарзи ҳаёти фаъол ва солимии худ ниёзҳои ҷисмонӣ, иҷтимоӣ ва маънавӣ доранд, масалан, дар сатҳи муайяни хӯрокворӣ, ин маҳсулот бояд дар ҳаҷми зарурӣ бо назардошти захира, ассортимент, сифати муайян истеҳсол карда шаванд ва дар дастрасии ҷисмонӣ ва иқтисодӣ ва талабот (бо назардошти рушди онҳо) тавассути истеъмол қонеъ карда мешавад. (Расми 1.10).

---

[44]Ниг.: Ушачев И. Основные положения Доктрины продовольственной безопасности Российской Федерации // АПК: экономика, управление, 2008. – №12. – С.1-9

[45]Ниг.: Алтухов А. И. Продовольственная безопасность–важный фактор стабильности России / А. И. Алтухов // Экономика сельского хозяйства России. – 2008. - № 12. – С. 13-18

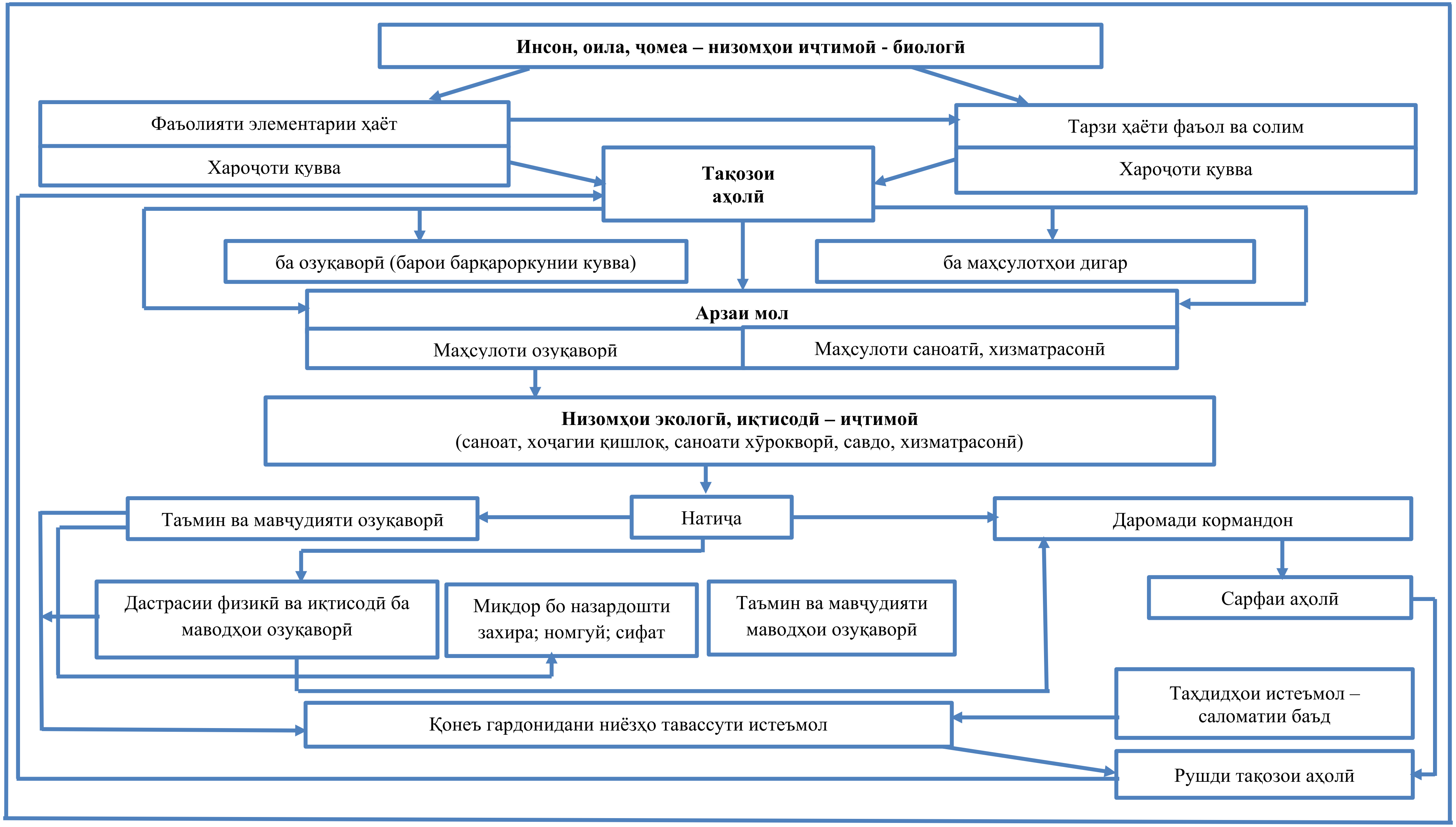

Расми 1.10. Механизми алоқамандии такрористеҳсоли эҳтиёҷи низоми иҷтимоӣ – биологӣ (қонуни баланд бардоштани талабот) (Сарчашма: таҳияи муаллиф)

Раванди ҳамкории доимӣ ва вобастагии истеҳсолот бо истеъмоли ниҳоӣ, таъмини тағйирот байни тақозои аҳолӣ ва арза ба молҳо дар муддати муайян бо иштироки фаъолонаи омили сатҳи нархҳои озод хусусияти фарққунандаи амали механизми бозории хоҷагидорӣ мебошад.

Бояд ҳаминро хотиррасон намуд, ки дар корҳои илмии аз ҷониби иқтисоддонон анҷомёфта нуктаи назари ягонаву махсус оид ба интихоб ва арзёбии таркиби омилҳои таъсиррасон ба арзаи маҳсулот ва тақозои маҳсулоти озуқа мавҷуд нест ва ақидаҳои дар боло таҳлилшуда гуногунанд. Барои ҳамин, мо бо он муҳақиқон - олимоне розиву ҳамфикр ҳастем, ки таъмини сокинонро бо маҳсулоти озуқа аз маҷмуи омилҳои мусбӣ ва манфии таъсиррасон ба тақозои пардохтпазири аҳолӣ вобаста медонанд. Омилу шароитҳои муҳими таъсиргузорро дар фаъолияти минтақавии бозори озуқаворӣ ба тартиби муайян дохил намудан бо ҳадафи омӯзиши масъалаи мавуда ба қисматҳои гуногун, аз қабили доимиву муваққатӣ гурӯҳбандӣ мекунанд, ки онҳоро ба муҳити беруна ва дараҷаи байналмилалӣ ҷудо намудан мумкин аст.

«Ба фаъолияти бозори озуқаворӣ омилҳои гуногун таъсир мерасонанд: иқтисодӣ, сиёсӣ, бозорӣ, экологӣ, иҷтимоӣ ва ғайра».[46] Омилҳои иҷтимоӣ-демографӣ яке аз қисмати муҳими омилҳо ба ҳисоб меравад, ки ба интихоб ва рушди фаъолияти тиҷоратӣ дар бозори минтақавии озуқаворӣ таъсири назаррас дорад, зеро ташаккул ва рушди бозори минтақавии озуқаворӣ бе чуну чаро аз тақозои вуҷуддошта ё эҳтимолӣ ба маҳсулоти истеҳсолнамудаи озуқаворӣ вобастагии зиёд дорад. Дар баробари ин гурӯҳи асосии таъсиррасон ба тақозои аҳолӣ дар бозори озуқаворӣ, метавон алоқамандии тақозои аҳолиро ба маҳсулоти озуқа вобаста аз вазъи демографии кишвар (минтақа), хусусиятҳои синусолӣ, ҷинс (мард, зан), дараҷаи фаъолияти иқтисодӣ ва ғайра ба гурӯҳҳо ҷудо намуда, барои анҷом додани таҳлилу омӯзиш истифона гарданд.

---

[46]Ниг.: Ибрагимова М.Х. Анализ внешней среды компании для целей обоснования принятия стратегических решений // Проблемы современной экономики. - 2012. - №2. – С. 140-143.

Назария ва амалияи бозори озуқаворӣ ҳамчун унсури ҷудонашавандаи муомилоти молӣ ва муносибатҳои мушаххаси иқтисодӣ ҳамеша дар низоми такрористеҳсоли васеи маҳсулоти ҷамъиятӣ ҷойгоҳи марказӣ дошт.

Бозори молҳои озуқаворӣ аз се унсури асосӣ - тақозои аҳолӣ, арзаи молҳо ва нархҳо иборат аст. Дар идомаи таҳқиқоти хеш мо ба моҳяти иқтисодии арза ва тақозо дар бозори озуқаворӣ ва омилҳо ташаккули онҳо дққати махсус зоҳир менамоем.

Ба аназаи муаллиф, дар илму амали иқтисоди бозорӣ аз истилоҳи эҳтиёҷот ва тақозои аҳолӣ ба таври васеъю пурра корбари мекунанд, ки мантиқан дуруст аст.

Тақозои аҳолӣ – ин категорияи муҳими иқтисодӣ ва яке аз нишондиҳандаҳои асосии вазъи бозори озуқаворӣ ҳисоб меёбад.

Эҳтиёҷот ё талабот воқеан маънои зарурат ба ягон неъмати моддӣ ва маънавӣ аст. Ҳар як шахсе, ки дар зиндагӣ талош меварзад, ки эҳтиёҷоташро хоҳ физиологӣ, хоҳ маънавию маданӣ бошад, сари вақт қонеъ гардонад. Бо ин сабаб, эҳтиёҷу талабот ба ғизо, сару либос ва кулли маводи рӯзгор, ба даст овардани илму дониш ва хулоса ҳамаи талаботи зиндагӣ – асоси пешрафти ҷомеа, иқтисодиёт ба ҳисоб меравад. Вале бояд таъкид кард, дар замони амали муносибатҳои бозорӣ, амалкарди бозори озуқаворӣ, эҳтиёҷот ва талабот дар шароити муомилоти молию пулӣ, шакли тақозои аҳолиро мегирад, ки бо пул андозагирӣ карда мешавад.

Тақозо дар бозори озуқаворӣ дар шакли талаботи пардохтпазир, ки бо микдори маблағҳои пулӣ, ки барои хариди молҳои озуқаворӣ равона карда шудаанд, ба амал меояд.

Ба андешаи мо, тақозои аҳолӣ ҳамчун унсури таркибӣ ва поягии бозор маблағҳои пулӣ мебошад, ки онҳо аз ҳисоби даромадҳои пулӣ ва дигар сарчашмаҳо пайдо шуда, афзун мегарданд барои пардохти харидани молҳои озуқаворӣ ва дигар мақсадҳои ғайримолӣ масраф мегарданд.

Бо ибораи дигар тақозои аҳолӣ ҳамчун унсури бозор ва омили рушди савдои дохилӣ, микдори маблағҳои пулие мебошанд, ки истеъмолгарон дар шароити амали бозор метавонанд бо нархҳои барояшон дастрас ё имконпазир дар марҳилаи муайяни вақт молу хизматро пас аз харидан пардохт намоянд.

Тақозои аҳолӣ ба ақидаи мо, ифодаи пулии даромадҳои пулӣ аз сарчашмаҳои гуногун аст, ки тавассути онҳо аҳолӣ молҳои хӯрокворӣ ва ғайрихӯроквориро бар ивази ин пулҳо имкон пайдо мекунад, ки молу хизматҳои харидаашро ба соҳибони мол дар шабакаҳои савдо пардохт намуда, онро минбаъд чун моликияти хусусӣ истифода намояд.

Мувозинати байни тақозои пардохтпазир ва арзаи мол дар бозори озуқвориро одатан ҳамчун вариантҳои гуногуни вазъи иқтисодӣ муайян кардан мумкин аст. Дар саҳифаҳои адабиёти илмии иқтисодӣ робита, вайроншавии мувозинат ва ташаккули андозаи тақозои қонеънашуда бори аввал дар монографияи д. э. н., профессор А. В. Орлов пурра ва бо далелҳо нишон дода шудааст.[47] Ҳолатҳои имконпазири пешниҳодкардаи ӯ байни тақозои аҳолӣ ва арзаи маҳсулот, намудҳои баробарии арзаву тақозо аз ҷиҳати илмӣ-методологӣ ва амалӣ диққати махсус доранд, ки барои боз ҳам пурратар фаҳмову аниқ шудан, ин шакли баробариро мо ба тириқи мушаххасу муайян ҷамъовари намудем, ки дар ҷадвали 1.3 пешкаш гардидааст.

Ташаккул ва рушди тақозои аҳолӣ ё тақозои қобили пардохт омили бузургест, ки имкониятҳои воқеии истеъмолгаронро бо эҳтиёҷашон ҳамоҳанг намуда, онро то сатҳи муайян қонеъ гардонад ва бо ин васила ба баланд шудани некӯаҳволии онҳо мусоидат намояд. Дар ин ҷо, бояд хотирасон кард, ки тақозои аҳолӣ чун яке аз унсурҳои ҳаракатдиҳандаи бозор ва рушди иқтисодӣ аз сарчашмаҳои хеле зиёд ташаккул меёбад: музди меҳнати кормандони кулли соҳаҳои иқтисодиёт, нафақапулӣ, идрорпулӣ, даромад аз фурӯши моликияти хусусӣ ва ғ.

[47]Ниг.: Орлов А.В. Управление спросом и предложением товаров /А.В.Орлов -М.: Экономика, 1983. – С. 54.

Ҷадвали 1.3. – Таносуби умумии тақозои аҳолӣ (D) ва арзаи мол (S)[48]

I. Вазъияти комил. Мувозинати пурраи тақозо ва арза (мувозинат) ба амал меояд, агар $D_t = S_t \ (t = t_0, t_1, \ldots, T)$ (1) Барои тамоми давраи T ва ҳар сол t барои ҳамаи молҳо ва гурӯҳҳои асосии молҳо $D_{jt} = S_{jt}, \ (j = 1,2, \ldots, n).$	**II. Ҳолати аз ҷиҳати назариявӣ матлуб:** $D_t \leq S_t \ (t = t_0, \ldots, T)$ (2) $D_{jt} < S_{jt} \ (j = 1,2, \ldots, n)$ $S_t - D_t = S_t$ *(2*)* $S_{jt} - D_{jt} = S_{jt}.$
III. Вазъият дар амал: $D_t > S_t \ (t = t_0, \ldots, T)$ $D_{jt} \underset{<}{\geq} S_{jt} \ (j = 1,2, \ldots n)$ (3) $d_{wjt} \underset{<}{\geq} S_{Wjt} \ (w = 1,2, \ldots, kj)$	**IV. Вазъи ҷамъшавии микдори тақозои қонеънашуда:** $D_t - S_t = D_t \ (t = t_0, \ldots, T$ *(4)* $D_T, = \sum_{t=to}^{t=T} \beta (D_t - S_t) = \sum_{t=to}^{t=T} \beta_t D_t.$

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Тақозо ва арза дар бозори минтақавии озуқаворӣ доимо дар таносуби муайян байни худ қарор доранд ва асоси ташаккули фурӯши молҳои озуқаворӣ мебошанд. Онҳо дар алоқамандии зич қарор доранд ва дар айни замон ихтилофоти муайянро истисно намекунанд. Ҳамин тариқ, бозори молҳои озуқаворӣ ягонагии муносибати тақозою арза ва рад кардани мувозинати онҳо мебошад, аммо ҳатман бо таъсири фаъоли омили нархҳо.

Омӯзиши масъалаи ҳамкории қонуни тақозо ва арза, инчунин механизми нархҳои озоди маводҳои озуқаворӣ аҳамияти муайяни илмӣ дорад. Онҳо дар ҳамкории доимӣ ва як навъ робитаи мутақобила қарор доранд. Одатан, қонуни арзиш вақти зарурии иҷтимоиро барои истеҳсоли ин ё он ҳаҷми маводи озуқаворӣ танзим мекунад. Дар ин ҳолат қонуни тақозо ва арза муносибатҳоро дар бораи арзиши истеъмолии ҷамъиятии ҳаҷми маводи озуқаворӣ ва ҳам дар шакли табиӣ ва ҳам дар шакли арзиш, ки сатҳи нархи бозории маводи озуқавориро ифода мекунад, ҳамоҳанг мегардонад.

Аз ин нуқтаи назар, қонуни мутобиқати тақозо ва арза дар бозори озуқаворӣ бевосита бо қонуни арзиш алоқаманд аст, якум, ҳангоми муайян кардани сатҳи миёнаи хароҷоти аз ҷиҳати иҷтимоӣ зарурӣ барои истеҳсол ва фурӯши маҳсулоти озуқаворӣ ва дуюм, ҳангоми аз арзиши ин хароҷот дур

[48]Ниг.: Орлов А.В. Управление спросом и предложением товаров /А.В.Орлов -М.: Экономика, 1983. – С. 54.

шудани нарх. Инро то андозае дар бораи амали қонуни тақозо ва арза дар соҳаи муомилоти молӣ гуфтан мумкин аст.

Байни миқдори тақозои аҳолӣ ва сатҳи нархҳои маводи озуқаворӣ барои аксарияти молҳо робитаи зич вуҷуд дорад. Байни нархи мол ва миқдори тақозо ба он муносибати баръакс вуҷуд дорад, ки дар қонуни тақозо ва каҷхатаи он инъикос ёфтааст. Ҳар қадаре, ки сатҳи нархи мол пасттар бошад, ҳамон қадар дар дигар шартҳои баробар ҳаҷми тақозо дар шакли фурӯши молҳои озуқаворӣ баландтар аст, яъне миқдори зиёди маводҳои озуқавориро истеъмолкунандагон харида метавонанд.

Таъсири нархи маводи озуқаворӣ ба тақозои аҳолӣ метавонад тавассути таъсири ивазкунӣ зоҳир шавад. Моҳияти таъсири ивазкунӣ дар он аст, ки ҳангоми тағйир ёфтани нархи маводи озуқаворӣ, даромади воқеӣ метавонад бетағйир боқӣ монад, аммо сохтори талабот тағйир меёбад. Дар сурати болоравии нархи маҳсулоти озуқаворӣ, истеъмолкунанда одатан истеъмоли моли баландарзишро бо моли нисбатан арзон иваз мекунад.

Арзаи мол унсури дигари таркибии бозори маҳсулоти озуқаворӣ мебошад. Ба ибораи дигар, ин як миқдор маҳсулотест, ки барои фурӯш дар бозор пешбинӣ шудааст.

Дар бозори озуқаворӣ байни истеҳсолкунандагон ва харидорони маҳсулот гӯё созишномаи воқеӣ аз нархи маҳсулоти фурӯхташуда ба амал меояд ва аз ин рӯ, дар натиҷаи имтиёзҳои ҳар як тараф, маҳсулот дар айни замон бо нархи бозорӣ фурӯхта мешавад. Бо афзоиши ҳаҷми арзаи мол ва тақозои аҳолӣ, нархи бозории маҳсулоти озуқаворӣ тағйир меёбад, мисле, ки вобастагии байни тақозо ва арзаро дар бозор таъмин мекунад.

Бозори озуқаворӣ, дар айни замон, воситаи ғайрифаъол буда наметавонад, балки баръакс, омили пурқувватест, ки ба рушди ҳамаи марҳилаҳои дигари такрористеҳсоли иҷтимоӣ таъсир мерасонад, ба шарте, ки функсияҳои самарабахши механизми бозор, ҳамкории зичи тақозо ва арза бо иштироки фаъолонаи механизми нархҳо имконпазир бошад.

Муносибати байни тақозо ва арза бо иштироки фаъоли нархи маҳсулот хатти буришро дар шакли қонуни умумии мувозинати байни тақозо ва арза дар

давраи муайяни вақт ба таври равшан нишон медиҳад. Дар расми 1.11 каҷхатаи пешгирии тақозо ва арза дар бозори озуқаворӣ пешниҳод гардидааст.

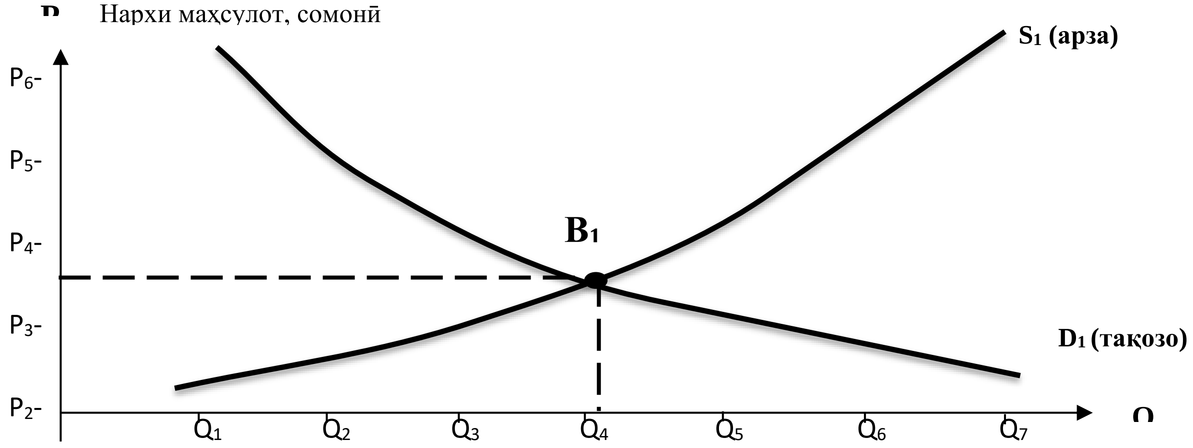

Расми 1.11. Нуқтаи буриши миқдори тақозо ва арза бо иштироки нархҳо дар бозори озуқаворӣ
Сарчашма: таҳияи муаллиф

Дар ин ҷо, Q – ҳаҷми тақозо ва арза, ҳазор сомонӣ; P – нархи маҳсулот, сомонӣ; S – арзаи мол; D – тақозои аҳолӣ; B – хати миёнаи буриши арза ва тақозо.

Дар доираи назарияи бозорҳои минтақавӣ ҳангоми омӯзиши бозори озуқаварии минтақавӣ ба омилҳои рушди ва фаъолияти он, инчунин омилҳое, ки ба тақозо ва арза таъсир мерасонанд, диққат дода мешавад.

Ба гурӯҳи якуми омилҳо ва шароитҳое, ки тақозоро дар бозори минтақавии озуқаворӣ рушд медиҳанд, омилҳо ва шароити иҷтимоӣ-иқтисодӣ, иҷтимоӣ-демографӣ, инчунин қисман табиӣ-иқлимӣ дохил карда шудаанд.

Бо назардошти хулосаҳо ва ҷамъбасти анешаҳои олимон - иқтисоддонон дар доираи назарияи бозори минтақавии озуқаворӣ, муаллифи кори диссертатсионӣ ду гурӯҳи васеи омилҳову шароити рушд ва фаъолияти бозори озуқаварии минтақа, инунин тақозо ва арзаро ҷудо мекунад:

1) омилҳо ва шароитҳое, ки тақозои аҳолиро рушд медиҳанд;

2) омилҳо ва шартҳое, ки арзаи маҳсулотро рушд медиҳанд. Аммо таъкид мекунем, ки ҷудо кардани ин гурӯҳҳои омилҳо бо сабаби робитаи зич ва вобастагии байниҳамдигарии онҳо хусусияти шартӣ дорад (Расми 1.12).

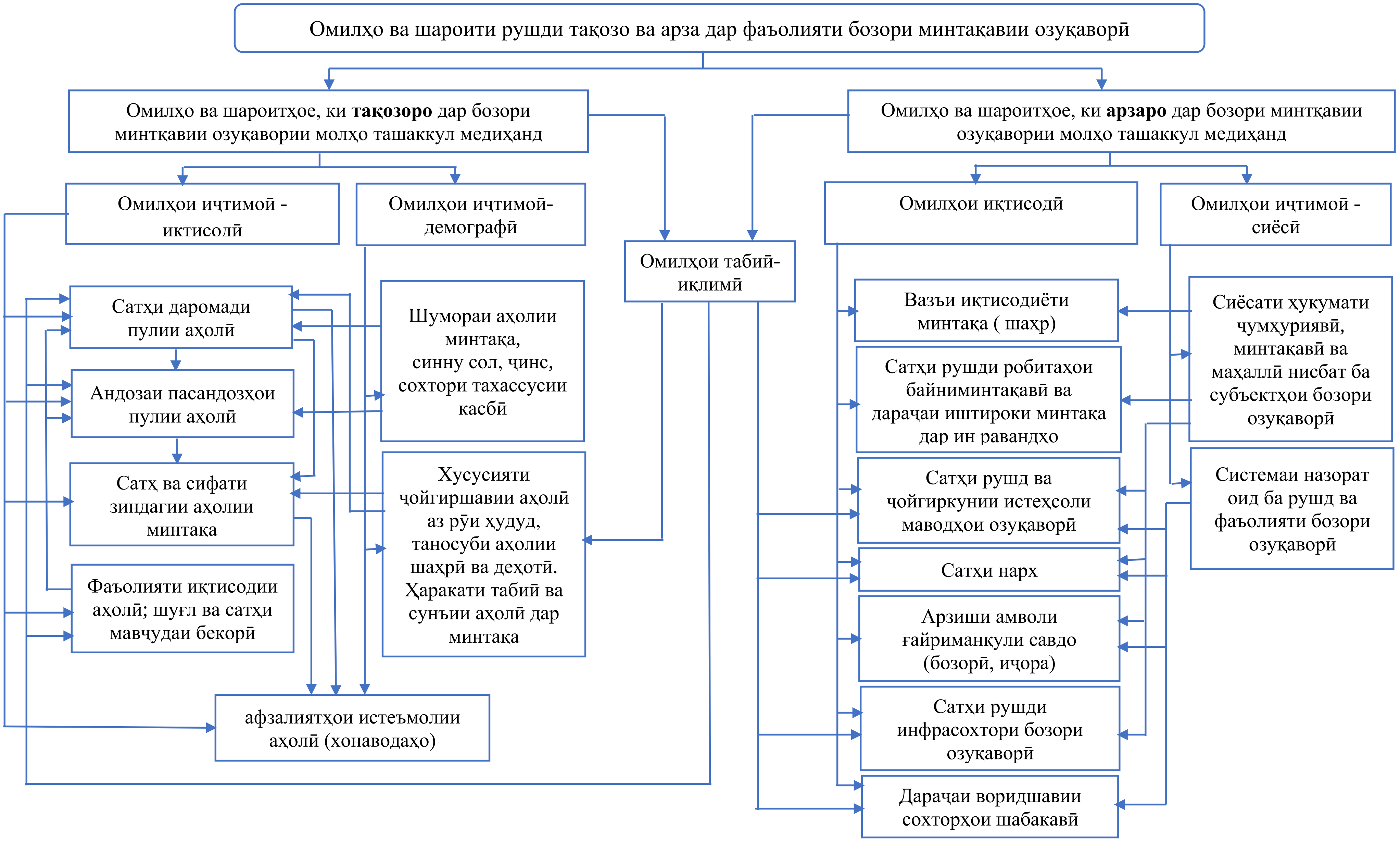

Расми 1.12. Маҷмӯи омилҳо ва шароити рушд тақозо ва арза дар бозори минтақвии озуқаворӣ (Сарчашма: таҳияи муаллиф)

Ба ташаккули тақозои харидорӣ омилҳои хеле зиёд таъсири мусбат ва манфӣ мерасонанд. Ҳамаи ин омилҳоро метавонем ба шаш гурӯҳи нисбатан калон ба монанди иқтисодӣ, иҷтимоӣ-демографӣ, технологӣ, руҳӣ, табиӣ-иқлимӣ ва дигар омилҳо бо ҳадафҳои илмӣ ва таҳлилӣ қисмат намоем.

Ба омилҳои иқтисодӣ вазъи иқтисодии мамлакат (минтақа, ҷаҳон), дараҷаи беқурбшавии пул, даромадҳои пулии сокинон, дараҷаи нархҳои озоди чакана, истеҳсоли ҷамъиятии маҳсулоти озуқаворӣ ва ғайраро шомил карда ба мақсад мувофиқ мебошад. Сатҳу сифати зиндагонии аҳолӣ, сиёсати иҷтимоию иқтисодии давлат, муайян кардани меъёрҳои гуногуни иҷтимоӣ ва дигар шароитҳоро ба омилҳои иҷтимоӣ дохил менамоянд. Ба таркиби омилҳои иҷтимоӣ – демографӣ шумораи аҳолӣ ва таркиби он, синну сол, ҷинс, равандҳои муҳоҷират дохил карда мешаванд. Гурӯҳи дигари омилҳо, ки ба тақозои аҳолӣ хеле таъсири назаррас доранд ин давомнокии фаслҳои сол, ҷойгиршавии ҷуғрофӣ, намнокӣ, боришот ва ғ. мебошад, ки онҳоро ба омилҳои табиию иқлимӣ ва мавсимӣ, дохил менамоянд. Дар ин қатор омилҳои таърихӣ - анъанаҳо, урфу одатҳо ва ғайраҳоро дар бар мегиранд.

Ба ҳаҷм ва сохтори арзаи маводҳои озуқаворӣ омилҳои гуногун таъсир мерасонанд, ба монанди арзиши истеҳсоли маҳсулот, нархи маҳсулоти мушаххас, номгӯй ва сифати дастрас, нархи маҳсулоти табодулшаванда, ки дар рақобати бозорӣ ворид мегардад, механизми андозбандӣ, ҷалбкунии саромоягузорӣ ба рушди истеҳсолот ва ҳавасмандкунии он, ҷорӣ намудани дастовардҳои илму техника, дастгирии давлатии истеҳсолоти ватанӣ, сиёсати инноватсионии давлат, сиёсати пулию қарзӣ, тайёрӣ ва такмили ихтисоси кадрҳои касбӣ дар кишвар ва хориҷа ва ғайра.

Гурӯҳи муҳимтарини омилҳои рушди бозори минтақавии озуқаворӣ ин омилҳои иҷтимоию иқтисодӣ ба ҳисоб мераванд. Хусусиятҳои минтақавии иқтидори рушди бозори озуқаворӣ дар якҷояшавии нишондиҳандаҳои иқтидори бозор (аз ҷумла шумораи истеъмолкунандагони эҳтимолӣ), ҳаҷм ва сатҳи даромади пулии аҳолӣ, хароҷоти пулии аҳолӣ, дараҷаи нархи чаканафурӯшии маҳсулоти озуқа, ҳолати иҷтимоӣ-демографӣ ва ғ. пайдо мегарданд.

Аз рӯи хусусияти таъсири омилҳо ба тақозои аҳолӣ ва арзаи мол онҳо ба омилҳои умумӣ ва мушаххас тасниф карда мешаванд.

Ба андешаи мо, аз рӯйи нишонаву аломатҳои таъсиррасонӣ, омилҳоро ба умумӣ, ки ба андозаи тақозои маҳсулоти озуқа дар миқиёси ҷумҳурӣ таъсир мерасонанд ва омилҳои хоса, ки ба қисмати ками маҳсулот ва ё маҳулотҳои алоҳидаи озуқа дахл доранд, ба гурӯҳо ҷудо кардан кардан ба ҳадаф мувофиқ мебошад.

Дар адабиёти илмию таълимии иқтисодӣ таъсири омилҳоро ба ҳаҷми тақозои аҳолӣ ба нишон додани номгӯи моли мушаххас бо формулаи 9 -и дар ҷадвали 1.3 овардашуда ҳисоб кардан, дуруст ва саҳеҳ мебошад.

Дар доираи талаботи қонуни арзаии мол, ки аз микдори арзаи мол ва нархи бозорӣ вобаста аст, пешниҳоди мол сурат мегирад.

Омӯзиши маънбаҳои гуногуни иқтисодӣ, гувоҳӣ медиҳад, ки ба арзаи мол омилҳои зиёд таъсир мерасонанд, ки мо онро дар расми 1.13 пешниҳод намудем, ки аз аҳамияти илмӣ – амалӣ бархурдор мебошад.

Расми 1.13. Омилҳи асосие, ки ба рушди арзаи мол таъсир мерасонанд
Сарчашма: таҳияи муаллиф

Мо чунин мепиндоем, ки арзаи мол кулли сарватҳои молӣ маҳсуб меёбанд ва барои қонеъ намудани тақозои истеъмолгарон тариқи фурӯхтани онҳо дар бозорҳо воқеан амалӣ мешаванд.

Дар таҷрибаи фаъолияти тиҷоратӣ имконияти ченкунии таъсири омилҳои асосӣ, ки ба тақозои аҳолӣ боис мегарданд аҳамияти махсус дорад. Аз ин нуқтаи назар, ба андешаи мо омилҳоро ба миқдоран андозашаванда (масалан, омилҳои иқтисодӣ) ва омилҳое, ки миқдоран андозагириашон имкон надорад (масалан, таъсири омилҳои маънавӣ - маданӣ) ҷудо намудан мумкин аст.

Ба андешаи мо, дар замони имрӯза маҳз нархи озоди бозории маҳсулот яке аз омилҳои асосӣ дар бозори озуқаворӣ ба шумор меравад, ки ба механизми амали қонуни арзаи мол такя менамояд. Тибқи ин қонун миқдори арзаи мол бо сатҳи нархи бозори маҳсулот вобастагии росхатта дорад, зеро нарх баланд шавад, ҳаҷми тавлидоти маҳсулот низ меафзояд. Илова бар ин, тағйирёбии нархҳо ба сарватҳое, ки дар истеҳсоли маҳсулот истифода мешаванд, ба ҳаҷм таъсир мерасонад: ҳангоми баланд шудани нархи мол ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот коҳиш меёбад ва баръакс, ҳангоми паст будани сатҳи нарх дар бозор, ҳаҷми арзаи мол коҳиш меёбад.

Омили дигар - баланд шудани сатҳи нархи сӯзишворӣ ва андозаи тарифаи ҳамлу нақли маҳсулот низ ба афзоиши нархи бозории маҳсулоти озуқаворӣ сабаб мегардад.

Омили дигар – технология ва техникаи инноватсионӣ ва татбиқи амалии онҳо дар соҳаи кишоварзӣ, саноат ва ғ. мебошад. Ҷорӣ кардани навовариҳои техникӣ дар ҷараёни истеҳсолоти кишоварзӣ ҳосилнокии меҳнатро баланд намуда, арзиши аслии онро тадриҷан паст менамояд ва мутобиқан ҳаҷми арзаи мол ҳам зиёд мегардад, чунки истеҳсолгарони маҳсулоти озуқаворӣ имкон пайдо мекунанд, фоидаи дилхоҳ ба даст оваранд.

Андозҳо чун омили нархгузорӣ ба маҳсулоти озуқаворӣ ба тағйирёбии ҳаҷми арзаи мол таъсири худро мерасонанд. Агар меъёри онҳо беасос баланд бошад, пас ин ҳолат ба ҳавасмандии соҳаи саноат, кишоварзӣ ва ғ. таъсири манфӣ мегузорад.

Омили тағйироти нархи муайяни маҳсулоти алоҳида ба дигар ҳаммонанди маҳсулот ба самти фаъолияти хоҷагии истеҳсолгар бетаъсир намемонад. Ин омил истеҳсоли он маҳсулотро меафзояд, ки нархи онҳо дар бозори озуқаворӣ баланд шудаанд ва баръакс ҳаҷми арзаи молҳоро коҳиш медиҳад.

Омилҳое, ки ба тағйирёбии бузургии арзаи мол таъсири мусбат мерасонанд, миқдори онҳо агар дар оқибат зиёд бошад, пас миқдори мол дар бозори озуқаворӣ низ афзоиш меёбад. Дар ин ҳолат сатҳи рақобати бозорӣ баланд гардида истеъмолгарон ба харидани ҳамон навъи маҳсулот майлу рағбати бештар зоҳир мекунанд.

Тақозои аҳолӣ ва арзаи мол дар бозори озуқаворӣ бояд бо ҳамдигар дар алоқамандии мувозинатӣ бошанд. Аммо, тақозои аҳолӣ ба арзаи мол таъсир мерасонад ва ҳаҷми онро зиёд ё кам менамояд. Ҳамзамон мутобиқи майли тақозои истеъмолгарон ин омил ба ҳаҷм, таркиб ва нархи мол дар муҳити муайяни бозори озуқаворӣ мусоидат менамояд.

Мавриди ба ёдовари аст, ки дар бозори маҳсулоти мушаххас, дар ҳолати зиёд будани миқдори арзаи мол назар ба ҳаҷми тақозои аҳолӣ нархи он ба самти арзонӣ майл мекунад. Дар акси ҳол, баръакси ин раванд мушоҳида мешавад.

Ҳамин тариқ, назарияи бозор арзёбии омилҳои тақозо ва арзаро, ки ба минтақаи мушаххас хосанд, дар бар мегирад. Ба бозори минтақавии озуқаврии беҳтарин бозоре дохил мешавад, ки дар онҳо ба корхонаҳо миқдори зиёди тақозои аҳолӣ рост меояд.

Барои боз беҳтару хубтар дарк кардани омилҳои рушди тақозо ва арза дар бозори озуқаврии минтақа, мо бояд дар идомаи кори хеш ба ҳолат ва тамоюли рушди бозори озуқаврии вилояти Хатлон нуқтаи назар менамоем. Махсусан дар ин қисмат мо ба сатҳи (дараҷа) истеъмол ва талабот дар бозори озуқаворӣ вобаста ба маҳсулотҳои мушаххаси асосии истеҳсоли ҳамин минтақа диққати махсус зоҳир менамоем.

БОБИ 2. ҲОЛАТ ВА ТАМОЮЛИ РУШДИ БОЗОРИ ОЗУҚАВОРИИ ВИЛОЯТИ ХАТЛОН

2.1. Таҳлили вазъи кунунии бозори озуқаворӣ

Дар боби мазкур ҳолат ва тамоюли рушди бозори озуқавориро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, алалхусус дар вилояти Хатлон дар давраи ташаккулёбии муносибатҳои иқтисоди бозорӣ таҳлил ва таҳқиқ менамоем. Ҳангоми таҳлили вазъи кунунии бозори озуқаворӣ бояд зикр намуд, ки дар давраи баъди эълони истиқлолияти давлатӣ то имрӯз дар рушди иҷтимоию иқтисодии ҷумҳурӣ ва вилоятҳои он тағйироти ҷиддӣ ва чашмрас ба амал омадааст.

Дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон 93 фоиз кӯҳҳо, 3,5 ҳазор дарё, 11 пирях мавҷуд мебошад, ки дар ташаккули иқтидори захиравии кишоварзӣ аҳамияти калон доранд.

Яке аз вазифаҳои асосӣ ва муҳими давлат дар давари муосири рушди иқтисоди кишвар таъмин намудани аҳолӣ ба маҳсулоти тару тоза ва хушсифат мебошад. Вобаста ба ин гуфтаҳо ташаккулу рушди соҳаи кишоварзии кашвар ва бозори озуқавории он яке вазифаҳои афзалиятноку муҳим ва масъалаи мубрам ба ҳисоб меравад. Яке аз роҳҳои асосии таъмини устувории вазъи бозори озуқаворӣ ва аҳолӣ бо маҳсулоти тару тоза ин роҳандозии роҳҳои рушди маҷмааи агросаноатӣ мебошад.

Вобаста ба гуфтаҳои болозикр дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 дарҷ гардидааст, вобастагии Тоҷикистон аз воридоти баъзе намудҳои маҳсулоти озуқаворӣ, ки барои амнияти озуқавории кишвар хавфу хатари муайянеро ба миён меорад. Дар асоси ин зарурати сиёсати воридотивазкуниро дар иқтисодиёт маҳз соҳаи кишоварзӣ ба мавқеи аввал мебарорад, зеро ки дар ин соҳа маҳсулотҳои гуногун ба монанди гӯшт, тухм, маҳсулоти ширӣ, маҳсулоти ордӣ, маҳсулоти қаннодӣ, макарон, равғани пахта,

офтобпараст, зағир ва дигар намудҳои маҳсулотҳои озуқавории аввалиндарача барои рузгор истеҳсол ва ба бозори озуқаворӣ пешниҳод карда мешаванд.

Ҳадафи асосии таҳқиқот ин таҳлили ҳолати муосири бозори озуқаворӣ дар вилояти Хатлон, муайян кардани омилҳои асосии таъсиргузор ва ҳисоби сатҳи таъсири онҳо бо усулҳои гуногуни таҳлили иктисодӣ дар ташаккулёбии ҳавасмандии фурӯши маҳсулот дар бозори озуқавории минтақа мебошад.

Дар расми 2.1 тамоюлҳои рушди бозори озуқаворӣ дар вилояти Хатлон пешниҳод гардидааст.

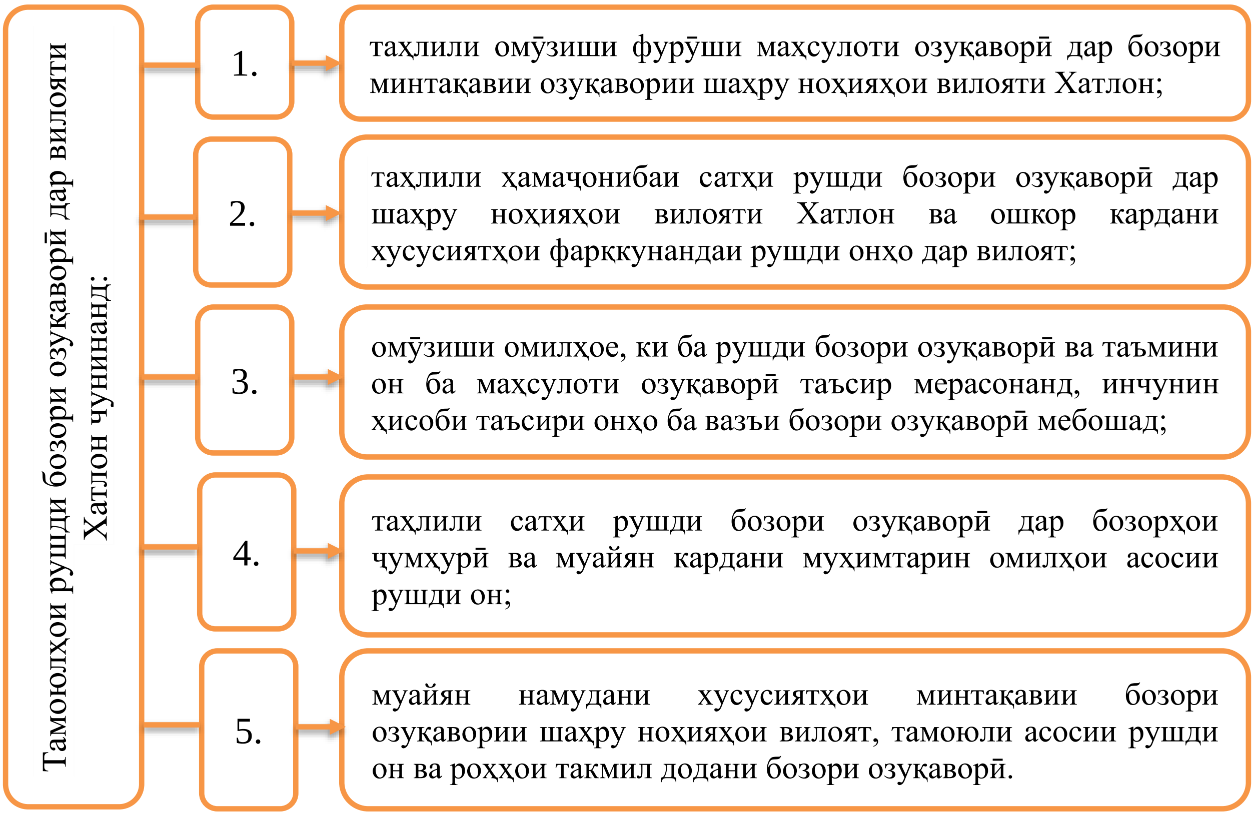

Расми 2.1. Тамоюлҳои рушди бозори озуқаворӣ дар вилояти Хатлон
Сарчашма: таҳияи муаллиф

Ҳадафи асосии омӯзиш ин илман асоснок кардани таҳлил ва таҳияи пешниҳоду чорабиниҳо вобаста ба рушди бозори озуқавории минтақа дар шароити ташаккули муносибатҳои иқтисодиёти бозорӣ ва таъмини аҳолии ҷумҳурӣ ба махсулоти озуқаворӣ мебошад.

Ҳолати бозори озуқавории мамлакат дар шароити муосир яке аз масъалаҳои муҳиму калидии иқтисодиёт ба ҳисоб меравад, зеро барои рушду ташаккули он ҳаллу фасли мушкилотҳои зерин, аз ҷумла дар соҳаи КАС вориду

ҷорӣ кардани технологияҳо барои истеҳсол ва коркарди маҳсулоти босифат, нишондиҳандаҳои иқтисодии корхонаҳои кишварзиро вобаста ба истеҳсоли маҳсулот баланд бардоштан, ташаккули инфрасохтори муосир (беҳгардонии ҳолати корхонаҳои тиҷоратӣ, раванди нигаҳдорӣ дар савдо, ҳамлу нақли (лагистика) маҳсулоти озуқа бо нақлиёт, хизматрасониҳои иттилоотю маркетингӣ, амалиёти пулӣ-қарзӣ) доир ба ҳавасмандгардонии тақозои аҳолӣ, рақобаттавонии бозори озуқаворӣ ва дигар масъалаҳо мусоидат карда метавонанд.

Барои амалигардии вазифаҳо ва таҳлилу пешниҳод оид ба рушди бозори озуқаворӣ дар вилояти Хатлон андешидани чунин тадбирҳо ба мақсад мувофиқ мебошад:

- таҳия намудани лоиҳаҳо оид ба рушди бозори маҳдудшуда, тақсимоти маҳсулоти бозори озуқаворӣ, маҳсулотҳои соҳаи кишоварзӣ ва инчунин омода намудани нақшаи онҳо барои давраи дарозмуддат;

- ҷамъ кардани ахбори иқтисодии соҳавӣ, дурнамоиҳои сохториву таркибии бозори озуқавории минтақа, ҳамчунин раванди таъмини тақозо ва арза;

- маълумот оид ба ҳаҷми фурӯши маҳсулоти озуқа ва муайян намудани зарфиятҳои бозори маҳсулоти озуқаворӣ дар вилоят;

- роҳҳои ҳавасмандкунии савдои маҳсулот дар бозори озуқаворӣ ва таҳияи низоми меъёрҳо оид ба он;

- бозори озуқавории минтақа ва роҳҳои танзими давлатии он бо муайян намудани усулҳои мушаххаси иқтисодӣ;

- ташкил ва кумакҳои илмӣ - методӣ оиди омодагии мутахассисони тахассусманд дар бахши маркетинг, кормандони таҳлилгузорон дар ҳудуди бозорҳои озуқаворӣ, гузаронидани корҳои машваратӣ ва ғайра.

Раванди тамоюли тағйироти бозори маҳсулоти озуқаворӣ ва омӯзишу таҳлили он, бешубҳа, бояд комплексӣ амалӣ карда шавад, зеро дар вақти таҳлил як чанд қисматҳо, ба мисли таҳлили бозори озуқаворӣ вобаста ба талаботи аҳолӣ, таҳлили бозори озуқуворӣ аз мавқеи пешниҳоди маҳсулот; хислатҳои

таъсири амалии тақозо ва арза дар бозори озуқаворӣ бо таҳлили умумӣ амалӣ гардонида мешавад.

Бо мақсади таҳлили объективӣ ва ҳамаҷонибаи ҳолати муосир ва муайян кардани тамоюлҳои асосии рушди савдои дохилии маводҳои озуқаворӣ, ба назари мо, чор марҳиларо ҷудо кардан мувофиқи мақсад аст: марҳилаи аввал – давраи фаъолияти озоди савдои маводҳои озуқаворӣ дар давраи шӯравӣ, ки дар он диққати мутамарказ аз ҷониби мақомоти давлатӣ бо истифодаи механизми банақшагирии марказонидашудаи маъмурии нишондиҳандаҳои асосии ташкилотҳои савдо аз рӯи принсипи "аз боло ба поён" ба амал омада буд, ки барои нодида гирифтани нақши бозори нисбатан озод дар низоми иқтисодиёт шароит фароҳам овард.

Марҳилаи дуюм-давраи гузариш ба ислоҳоти бозорӣ ва ба даст овардани истиқлолияти давлатии Тоҷикистон, ки бо раванди коҳиши шадиди суръати истеҳсол, савдо ва истеъмол дар кишвар (1991-1997) рост омад. Маҳз дар ин давра бозори озуқаворӣ қариб пурра хароб, нооҳом ва норасоии шадиди номгӯи аксари маводҳои ҳаётан муҳими озуқаворӣ, аз ҷумла маводҳои талаботи ҳаррӯза (орд, нон ва маҳсулоти нонӣ, шир ва маҳсулоти ширӣ, гӯшт ва маҳсулоти гӯштӣ, равған, шакар ва ғайра) дар савдои дохилии маводҳои озуқавории ҷумҳурӣ ба назар мерасиданд.

Марҳилаи сеюм – аз нимаи дуюми соли 1997 то соли 2007 - давраи тадриҷан баланд шудани суръати афзоиши нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ: маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ, ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ, ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ, сармоягузорӣ ба фондҳои асосӣ, гардиши чаканаи молҳо дар ҳамаи категорияҳои савдо, ҳаҷми хизматрасониҳои пулакӣ, гардиши савдои хориҷӣ, аз ҷумла воридоти молҳо, афзоиши ҳиссаи соҳаи хизматрасонӣ дар маҷмуи маҳсулоти дохилии кишвар, рушди корхонаҳо ва ғайра ба ҳисоб меравад.

Марҳилаи чорум – аз соли 2008, яъне таъсири бӯҳрони молиявии ҷаҳонӣ ба паст шудани суръати рушди иқтисодӣ, таҳия ва татбиқи тадбирҳои зиддибӯҳронии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон рост меояд.

Марҳилаи панҷум аз соли 2012 то имрӯз давраи рушди устувори иқтисодии нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ мебошад.

Дар тамоми намудҳои фаъолияти хоҷагидории ҷумҳурӣ вобаста ба сарчашмаҳои оморӣ дар соли 2022-м маҳсулоти кишоварзӣ дар ҳаҷми умумӣ 49272,5 млн. сомониро ташкил додааст. Соҳаи растанипарварӣ яке аз ҷузъҳои асосии соҳаи кишоварзӣ ба ҳисоб меравад, ки барои таъмин намудани бозори озуқаворӣ бо маводҳои озуқаврии тару тоза нақши муҳим дорад. Ҳаҷми умуии истеҳсоли ин бахши кишоварзӣ дар соли 2022-м ба 33902,1 млн. сомонӣ баробар шудааст. Вобаста ба ин, чунин мушоҳида карда мешавад, ки барои таъмини бозори озуқаворӣ ин бахш саҳми назаррас дорад. Бахши дигаре, ки барои таъмини тақозои аҳолӣ ба маводҳои озуқа аҳаммияти муҳим дорад ин соҳаи чорводорӣ мебошад. Тибқи рақамҳои омории соли 2022 мушоҳида мегардад, ки ин бахш ба ҳаҷми умумии 15370,4 млрд. сомонӣ маҳсулот истеҳсол намудааст. Суръати рушди маҳсулоти кишоварзӣ дар соли 2022-м дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мутаносибан 106,6, 105,9 ва 108,4 фоизро ташкил намудааст. Агар ҳиссаи соҳаи кишоварзиро дар ММД-и ҷумҳурӣ таҳлилу баҳодиҳи намоем, мушоҳида мегардад, ки зиёда аз 24,6 фоизро ташкил додааст. Вобста ба минтақаҳои ҷумҳурӣ агар таҳлил намоем дар ҳаҷми умумии маҳсулоти кишоварзӣ ВМКБ - 757,3 млн. сомонӣ, в. Суғд -15618,1 млн. сомонӣ, в. Хатлон - 26041,9 млн. сомонӣ ва НТҶ - 6855,1 млн. сомониро дар ҳамаи шаклҳои хоҷагидорӣ баробар гардидааст, ки ин аз рушди соҳаи кишоварзӣ ва таъмини бозори озуқавории минтақа бо маҳсулоти озуқа шаҳодат медиҳад. Вазни хосӣ вилояти Хатлон нисбат ба ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар ҷумҳурӣ ба андозаи 52,9 фоиз, в. Суғд ба андозаи 31,7 фоиз, ВМКБ ба андозаи 1,5 фоиз ва НТҶ ба андозаи 13,9 фоизро ташкил дода, нисбат ба соли 2021-м истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар в. Хатлон 6,1 банди фоизӣ, в. Суғд 7,1 банди фоизӣ, ВМКБ 2,0 банди фоизӣ ва НТҶ 8,0 банди фоиз афзоиш намудааст. Таҳлили ин маълумотҳои оморӣ аз он далолат мекунанд, ки ҳиссаи вилояти Хатлон дар ҳаҷми умумии истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ зиёд ба чашм мерасад, ки метавонад дар оянда ба таъмини пурраи тақозои

пардохтпазири аҳолии мамлакат ва минтақа ба маводҳои озуқа саҳми арзанда гузорад.

Тамоюли тағйиребии нишондиҳандаҳои иҷтимоию иқтисодӣ дар давраи истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷадвали 2.1 оварда шудааст.

Ҷадвали 2.1. – Нишондиҳандаҳои асосии иқтисодию иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷистон дар солҳои 2010-2022

Нишондиҳандаҳо	Солҳо									Соли 2022 нисбат ба соли 2010, %-мар.
	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Шумораи аҳолии доимӣ дар охири сол, ҳазор нафар	7621,2	8551,2	8742,8	8931,2	9126,6	9313,8	9506,3	9886,8	10078,4	132,2
Шумораи миёнаи солонаи машғулин дар иқтисодиёт, ҳазор нафар	2233	2381	2385	2407	2426	2463	2506	2534	2545	114,0
Сатҳи бекорӣ, фоиз	2,1	2,3	2,3	2,2	2,1	2,0	2,1	2,1	2,1	-
Даромади пулии аҳолӣ, сомонӣ	13256,0	25569,8	31373,0	37247,5	41083,9	47986,3	65347,0	80508,8	95124,6	7,2 маротиба
Хароҷоти пулӣ ва пасандози аҳолӣ, сомонӣ	13948,5	34968,0	36711,7	38430,6	42346,4	48857,2	72547,2	91885,0	110606,2	7,9 маротиба
Ҳисоби миёнаи музди меҳнати ҳармоҳаи як корманд, бо сомонӣ	354,44	878,91	962,16	1144,19	1233,82	1335,52	1393,78	1540,84	1760,29	5,0 маротиба
Маҷмуи маҳсулоти дохилӣ (бо нархҳои амалии солҳои мутобиқ), млн. сомонӣ	24707,1	50977,8	54790,3	64434,3	71059,2	79109,8	83958,3	101076,3	115739,4	4,7 маротиба
Маҷмуи маҳсулоти дохилӣ ба ҳар сар аҳолӣ, сомонӣ	3285,8	6031,7	6336,3	7291,4	7870,2	8580,1	8922,2	10312,0	11808,0	3,6 маротиба
Маҳсулоти саноатӣ бо нархҳои соли 2022, млн. сомонӣ	11344	16116	18695	22677	25080	28391	32487	39221	43024	3,8 маротиба
Маҳсулоти кишоварзӣ (бо нархҳои соли 2022), млн. сомонӣ	22820,5	31368,4	32990,7	35251,2	36668,9	39276,0	42765,6	45633,1	49272,5	2,2 маротиба

Идомаи ҷадвали 2.1.

Сармоягузорӣ, млн. сомонӣ	4669,4	9749,9	11179,7	11371,6	13361,0	12517,8	11755,6	15124,9	16655,2	3,6 маротиба
Ҳаҷми гардиши моли чакана дар ҳамаи соҳаҳои савдо (бо нархҳои с. 2022), млн. сомонӣ	13970,7	23646,8	25065,6	26644,7	28616,4	32050,4	31377,3	35456,4	39498,4	2,8 маротиба
Хизматрасониҳои пулакӣ ба аҳолӣ (бо нархҳои соли 2022), млн. сомонӣ	12429,0	16658,0	16574,7	16956,0	16616,8	16899,3	15040,4	16183,5	20358,8	163,8
Гардиши савдои хориҷӣ, млн. доллар	3851,6	4326,2	3929,9	3972,9	4224,3	4523,7	4557,8	6359,1	7309,5	189,8
Содирот, млн. доллар	1149,7	890,6	898,7	1198,0	1073,3	1174,4	1406,9	2149,6	2142,0	186,3
Воридот, млн. доллар	2656,9	3435,6	3031,2	2774,9	3151,0	3349,3	3150,9	4209,5	5167,5	194,5
Даромади буҷети давлатӣ, млн. сомонӣ	7024,4	16586,5	18405,2	19955,5	23925,5	23469,4	25065,0	30053,8	36056,8	5,1 маротиба
Ба ҳисоби % нисбат ба ММД	28,4	34,3	33,9	38,1	35,0	30,4	30,4	30,4	31,2	-
Хароҷоти буҷети давлатӣ, млн. сомонӣ	6712,6	16277,4	18294,3	22264,2	24187,4	23806,6	24812,5	29342,7	35338,9	5,2 маротиба
Ба ҳисоби % нисбат ба ММД	27,2	33,6	33,6	36,4	35,1	30,8	30,1	29,7	30,5	-

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси маҷмӯаи оморӣ, Тоҷикистон: 30 - соли Истиқлолияти давлатӣ. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2021 - С. 8-19. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023. С. 8 - 18.

Таҳлили нишондиҳандаҳои омории ҷадвали 2.1 гувоҳӣ аз он медиҳанд, ки шумораи аҳолӣ дар Тоҷикистон сол то сол афзоиш карда истодаст, ки ин тамоюли тағйирёбӣ метавонад ба бозори озуқавории кишвар таъсири бевоситаву доимии худро расонад, зеро омилҳои иҷтимоӣ – демографӣ, яъне афзоиши мунтаззами шумораи аҳолӣ яке аз омилҳои асосӣ дар соҳаи кишоварзӣ ва рушди бозори озуқаворӣ ба ҳисоб меравад. Дар соли 2010 аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба 7621,2 млн. нафар баробар буд, пас ин нишондиҳанда дар соли 2022-м ба 10078,4 млн. нафар ё ин ки 32,2 банди фоиз назар ба соли 2010 зиёд гардидааст. Дар баробари ин, нишондиҳандаи дигари макроиқтисодӣ

ММД ба шумор меравад, ки дар соли 2010-м 24707,1 млн. сомониро ташкил намудааст ва ин рақам ба 115739,4 млн. сомонӣ дар соли 2022 баробар шудааст, ки назар ба соли 2010-м ба андозаи 4,7 маротиба зиёд мебошад. Ин нишондиҳанда ба ҳар сар аҳолӣ дар соли 2010 –ум ба 3285,8 сомонӣ баробар буд, соли 2022 он ба маблағи 11808,0 сомонӣ зиёд гардид, ки нисбати соли 2010 –ум 3,6 маротиба афзоиш ёфтааст.

Яке аз нишондиҳандаҳои асосии баҳодиҳии ҳолати бозори озуқаворӣ ин таҳлил кардани шохиси нархи молҳои истеъмолӣ мебошад, ки он дар давраи солҳои таҳлилшаванда 2010 - 2022 афзоиш ёфта, аз 106,5 фоизи соли 2010 ба 106,6 фоз дар соли 2022 зиёд шудааст, ки ин рақам назар ба соли 2010-м 0,1 банади фоизи зиёд мебошад. Индекси маҳсулоти озуқаворӣ бе машрубот бошад дар соли 2010 ба 106,0 банди фоизи баробар шуда буд, ин нишондиҳанда соли 2022 ба 107,2 фоиз баробар шуд. Дигар нишондиҳандаи муҳими макроиқтисодӣ дар сатҳи ҷумҳурӣ ин дараҷаи бекорӣ аст, ки аз соли 2010 то соли 2022 ин нишондиҳанда қариб бе тағйир боқӣ мондааст, зеро мувофиқи маълумотҳои оморӣ он дар марҳилаи таҳлилшаванда ба 2,1 банди фоизи баробар шудааст. Таъмини талаботи аҳолӣ ва бозори озуқаворӣ дар ҷумҳурӣ ва минтақаҳо ба назари мо аз сатҳи истеҳсоли маҷмуи маҳсулоти умумии кишоварзӣ хеле вобаста мебошад. Агар дар давраи таҳлилшаванда маҷмуи истеҳсоли маҳсулоти кишоварзиро таҳлил намоем, маълум мегардад, ки соли 2010 ин нишондиҳанда ба 22820,5 млн. сомонӣ баробар шуда буд, пас дар ҳафт соли минбаъда то соли 2022 нишондиҳандаи болозикр ба 49272,5 млн. сомонӣ расид, яъне он 2,2 маротиба афзоиш ёфтааст, ки яке аз сабабҳои асосии ин зиёд кардани заминҳои нави соҳаи кишоварзӣ ба гардиши кишоварзӣ табдил додани онҳо мебошад. Аз ҳамин сабаб ҳиссаи заминҳои корам дар ҳаҷми заминҳои кишоварзӣ аз вилояти Хатлон назар ба дигар вилояту шарҳо бештар мебошад. Яке аз сабабҳои дигари зиёд истеҳсол намудани маҳсулоти умумии кишоварзӣ ба фикри мо ин ворид кардани техникаву технологияҳои замонавии соҳаи кишоварзӣ ва саноати коркарди маҳсулоти хӯрокворӣ мебошад.

Манбаъҳои асосии иқтидори захиравии бозори озуқаворӣ соҳаи кишоварзӣ, саноати хӯрокворӣ ва инчунин, воридоти озуқаворӣ мебошад.

Дар идомаи таҳлили бозори озуқаворӣ мегузарем ба ҳолат ва шарҳи мухтасари вилояти Хатлон, зеро акасарияти ноҳияиҳои тобеъи ин вилоят ба соҳаи кишоварзӣ алоқаманд мебошанд. Аксар вақт қисми зиёди бозори озуқаворӣи ҷумҳуриро бо маҳсулоти озуқаворӣ дар давраи аввал таъмин менамояд.

Аз сарчашмаҳои таърихи ба мо маълум аст, ки вилояти Хатлон аз соли 1992 арзи ҳасти дорад. Вилояти Хатлон 24,7 ҳазор км. мураббаъ масоҳат дорад, ки дар ҳиссаи умумии ҷумҳурӣ ба 17,5 фоиз баробар аст. Маркази вилояти Хатлон шаҳри Бохтар мебошад. Аз шаҳри Бохтар то шаҳри Душанбе масофаи роҳ 96 км аст. Ба ҳолати 01.01.2023 шумораи аҳолии в. Хатлон 3611,2 ҳазор нафарро ташкил намудааст ва зичии аҳолии вилоят бошад 146,2 нафарро ба майдони 1 км. мураббаъ бо ҳисоби миёна ташкил медиҳад.

Иқлими вилояти Хатлон хушкӣ буда, ҳарорат дар тобистон то + 48 дараҷа гарм ва зимистон то – 20 дараҷа сард мешавад.

Тибқи маълумотҳои оморӣ дар ҳудуди вилояти Хатлон дар маҷмуъ 180 шаҳру ноҳия ва ҷамоатҳои шараку деҳот арзи ҳастӣ доранд, ки аз ин 21 ноҳия, 4 шаҳр, 23 ҷамоатҳои шаҳрак ва 132 ҷамоатҳои деҳот қисмат карда шудааст.

Вилояти Хатлон яке аз он вилоятҳое мебошад, ки ба соҳаи кишоварзӣ нигаронида шудааст, зеро дар ҳудуди ин вилоят заминҳои кишт назар ба дигар манотиқи кишвар зиёд мебошанд. Аз ин рӯ, агар ба шумораи хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) дар вилоят ба ҳолати 1 январи соли 2023-ум назар афканем, мушоҳида мегардад, ки шумораи онҳо 70707 адад ба қайд гирифта шудааст.

Вилояти Хатлон хоҷагии қишлоқи бисерсоҳавӣ дорад, ки воҳидҳои сохтории пешбари он пахтакорӣ, боғдорӣ, токпарварӣ, чорводорӣ, занбӯри асалпарварӣ мебошанд.

Дар ҳама намудҳои фаъолияти хоҷагидории вилояти Хатлон дар соли 2022-м 1054631 сар чорвои калони шохдор, аз ҷумла, 540999 сар модагов, 2557864 сар бузу гӯсфанд, 2287748 сар парранда ва асп 60788 сарро ташкил

додааст. Дар баробари ин, соли 2022-м истеҳсоли баъзе маҳсулотҳои кишоварзӣ, ба мисли маҳсулоти зироатҳои ғалладонаву лӯбиёгиҳо 1115612 тонна, картошка 224549 тонна, пахта 273230 тонна, сабзавот 1644831 тонна, полезиҳо 676826 тонна, меваҷот 237759 тонна ва ангур 125529 тонна расонида шудааст. Ҳам ин рақамҳои таҳлилшуда дар соли 2022 аз он далолат медиҳанд, ки нақши соҳаи кишоварзӣ дар таъмини бозори озуқавории минтақа ба ғоят бузург мебошад.

Вазни хоси вилояти Хатлон дар майдони умумии ҷумҳурӣ дар соли 2022 -ум 17,5% - ро ташкил дод; (24,7 (141,4) ҳазор км. мураббаъ). Ба ҳиссаи заминҳои кишоварзии вилоят дар нишондиҳандаҳои умумиҷумҳуриявӣ 41,2% рост меояд. Вобаста ба ин, агар сохтори заминҳои корамро дар ҷумҳурӣ таҳлил намоем, мебинем, ки 50,5 фоизи заминҳои корам дар вилояти Хатлон ҷойгир шудаанд, ки ин аз мавҷудияти иқтидори баланди табиӣ барои истеҳсолу коркарди маҳсулоти озуқа ва ғани гардонидаи бозори дохилии озуқаворӣ ва қонеъ намудани тақозои аҳолӣ гувоҳӣ медиҳад. (ҷадвали 2.2)

Ҷадвали 2.2. – Тамоюли тағйирёбии майдонҳои кишт дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва минтақаҳои он барои солҳои 2015-2022 (ҳазор га.)

Нишондиҳан-даҳо	Минтақаҳо	Солҳо								Соли 2022 нисбати с. 2015, %
		2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	
Майдони кишти зироатҳои кишоварзии ҳамаи категорияҳои хоҷагиҳо, ҳазор гектар	Ҷумҳурии Тоҷикистон	830,6	837,3	837,1	826,7	846,9	856,7	861,6	859,8	103,5
	Вилояти Хатлон	**406,7**	**412,4**	**413,9**	**403,3**	**421,8**	**426,3**	**430,5**	**433,8**	**106,7**
	Бо %	**49,0**	**49,3**	**49,4**	**48,8**	**49,8**	**49,8**	**50,0**	**50,5**	-
	Вилояти Суғд	268,4	270,4	270,9	272,5	274,7	278,6	279,7	279,8	104,2
	Бо %	32,3	32,3	32,4	33,0	32,4	32,5	32,5	32,5	-
	ВМКБ	12,2	11,9	11,9	11,8	10,5	10,6	10,7	10,3	84,4
	Бо %	1,5	1,4	1,4	1,4	1,2	1,2	1,2	1,2	-
	шаҳри Душанбе	3,4	2,1	5,3	5,3	5,0	5,6	3,9	3,7	108,8
	Бо %	0,8	0,5	1,3	1,3	1,2	1,3	0,9	0,4	-
	НТМ	143,1	141,3	140,3	138,8	139,8	141,2	136,8	132,2	92,4
	Бо %	17,2	16,9	16,8	16,8	16,5	16,5	15,9	15,4	-

Сарчашма: ҳисобҳои муаллиф дар асоси маълумотҳои Маҷмуаи оморӣ / Кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2023. – саҳ. 75.

Аз таҳлили маълумотҳои ҷадвали 2.2 хулоса баровардан мумкин аст, ки дар соли 2022 майдони кишти ҳама намуди зироатҳои кишоварзӣ дар ҳамаи субъектҳои хоҷагиҳо назар ба соли 2015-м 3,5 банди фоизӣ зиёд мебошад, аз ҷумла дар вилояти Хатлон 6,7 фоиз, вилояти Суғд 4,2 фоиз афзоиш ёфтааст, мутасифона масоҳати заминҳои кишт дар ВМКБ – 15,6 фоиз ва НТМ – 7,6 банди фоизи коҳиш ёфтааст. Ин тамоюли тағйирёби ба мо даст медиҳад, ки оиди рушди соҳаи растанипарварӣ ҳамчун захираи дохилӣ барои таъмини бозорҳои минтақавӣ бо маҳсулоти хӯрокворӣ ва имкониятҳо барои афзоиши ҳаҷми маҳсулот хулоса барорем. Агар нисбат ба ҳаҷми умумии заминҳои кишти ҷумҳурӣ дар соли 2022 назар афканем, мебинем, ки вилояти Хатлон яке аз он минтақаҳое ба ҳисоб меравад, ки ҳиссаи он дар ҳаҷми умумии заминҳои кишт дар ҷойи аввал қарор дорад. Аз ин ҳисоб вилояти Хатлон метавонад аксарияти бозори озуқаворӣ минтақа ва ҷумҳуриро бо маҳсулоти тару тозаи озуқаворӣ таъмин намояд, зеро иқтидори зиёди заминҳои корам ва обу ҳавои муфид барои парваришу коркарди зироатҳои гуногун мусоидат менамояд. Дар ин ҳолат, вазни нисбии ҳаҷми умумии майдони кишт дар соли 2022 ба вилояти Хатлон – 50,5% ва вилояти Суғд – 32,5% рост меояд. (Диаграммаи 2.1.).

Диаграммаи 2.1. Таносуби масоҳати кишти зироатҳои кишоварзӣ дар минтақаҳои ҷумҳурӣ, бо %

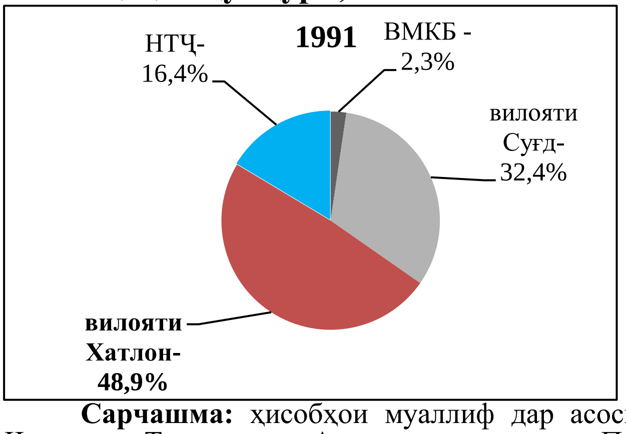

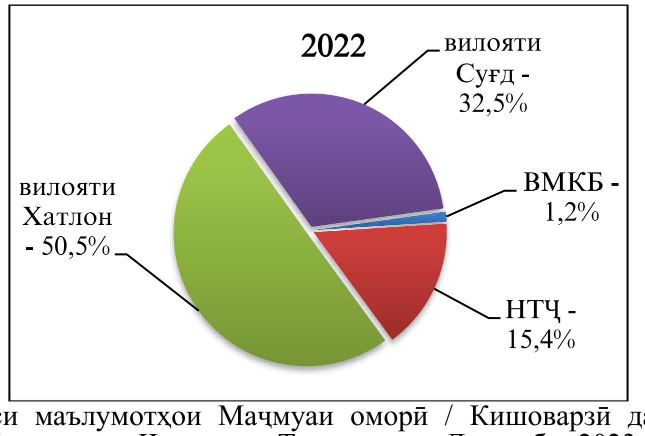

Сарчашма: ҳисобҳои муаллиф дар асоси маълумотҳои Маҷмуаи оморӣ / Кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2023. – саҳ. 75.

Аз маълумотҳои таҳлилшудаи диаграммаи 2.1 чунин мушоҳида мешавад, ки таносуби масоҳати кишти зироатҳои кишоварзӣ дар вилояти Хатлон аз 48,9 фоизи соли 1991 то ба 50,5 банди фоизи зиёд шудааст, ки ин аз рушди корхонаҳои соҳаи кишоварзӣ дар ин вилоят шаҳодат медиҳанд.

Дар замони имрӯзаи рушди иқтисод тамоюли мусбии афзоиши шумораи корхонаву ташкилотҳои кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва вилояти Хатлон ба мушоҳида мерасад. Вобаста ба талилҳои гузаронидашуда дар давраи солҳои 2015 – 2022 айён гардид, ки шумораи корхонаву ташкилотҳои кишоварзӣ дар ҷумҳурӣ 1,4 маротиба афзуда, 176984 ададро ташкил медиҳанд (Диаграммаи 2.2.).

Диаграммаи 2.2. – Тамоюли тағйирёбии корхонаву ташкилотҳои кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва вилояти Хатлон, адад

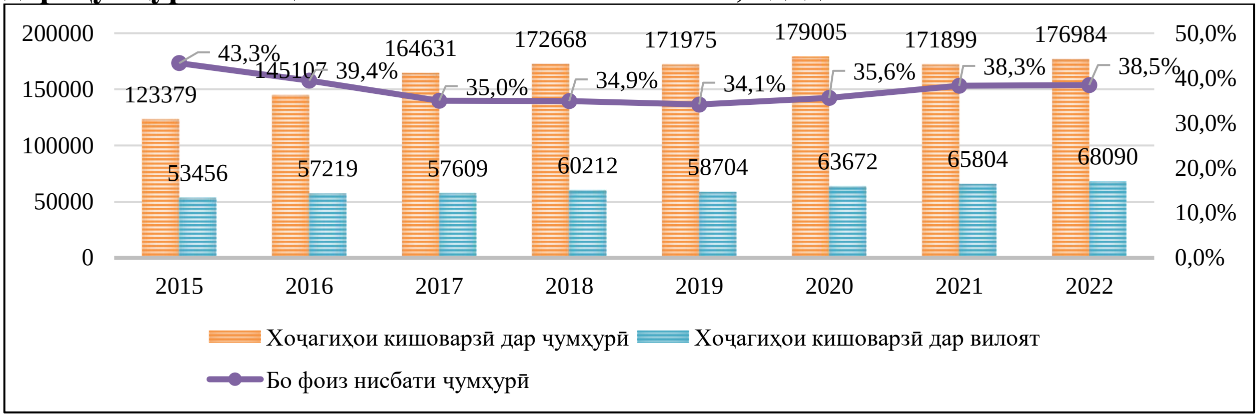

Сарчашма: ҳисобҳои муаллиф дар асоси маълумотҳои Маҷмуаи оморӣ / Кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2023. – саҳ. 96, дар асоси маҷмуаи омории вилояти Хатлон. ш. Бохтар, соли 2023. – С. 115.

Таҳлилҳои омории диаграммаи 2.2 аз он далолат медиҳанд, ки соли 2022 шумораи хоҷагиҳои деҳқонӣ дар ҷумҳурӣ 176984 ададро ташкил дод, ҳамин нишондиҳанда дар вилояти Хатлон ба 68090 адад баробар аст, ки нисбати шумораи умумии хоҷагиҳои деҳқонӣ дар ҷумҳурӣ 38,5 фоизро ташкил медиҳад. Хоҷагиҳои деҳқонӣ аз соли 2015 то соли 2022 рӯ ба афзоиш доранд, ки соли 2022 нисбати соли 2015 шумораи хоҷагиҳои деҳқонӣ 27,4 фоиз зиёд гардидааст. Аз инҷо бар меояд, ки вилояти Хатлон метавонад дар таъмини бозори озуқавории минтақа ва ҷумҳурӣ вобаста ба иқтидори мавҷудааш нақши муассир гузорад.

Вобаста ба шумораи умумии аҳолии ҷумҳурӣ, ки дар деҳот ё шаҳр зиндагонӣ мекунанд, 71,2 % аҳолии ҷумҳурӣ дар деҳот умр ба сар мебаранд, аз ҷумла дар вилояти Хатлон 82,3% аҳолӣ дар деҳот истиқомат мекунанд. Аз ин ҷиҳат барои онҳо ҳамчун манбаи даромад, пешбурди хоҷагии деҳқонӣ, хоҷагиҳои ёрирасони шахсӣ ё иштирок дар дигар шаклҳои ташкилию ҳуқуқии хоҷагидорӣ аҳамияти ҳалкунанда дорад.

Афзоиши шумораи хоҷагиҳои деҳқонӣ ҳам дар минтақа ва ҳам дар ҷумҳурӣ мавҷудияти муҳити мусоиди соҳибкориро дар ин бахши иқтисодиёт тавсиф мекунад.

Дар рушди истеҳсолоти кишоварзӣ ва таъмини аҳолӣ бо маводи озуқаворӣ дар вилояти Хатлон, растанипарварӣ аҳамияти муҳим дорад.

Мувофиқи ҷадвали 2.3 дида мешавад, ки ҳаҷми маҳсулоти умумии кишоварзӣ тамоюли афзоиш дорад ва дар соли 2022 нисбат ба соли 2015 54,2% афзоиш ёфтааст. Дар давраи тадқиқотӣ ҳаҷми маҳсулоти растанипарварӣ, ки соҳаи асосии кишоварзӣ мебошад, бештар афзудааст, ки 69,0 фоизи маҳсулоти умумии онро ташкил медиҳад.

Ҷадвали 2.3. – Маҳсулоти умумии кишоварзии вилояти Хатлон бо нархҳои муқоисавии соли 2022 (млн. сомонӣ)

Нишондиҳандаҳо	Солҳо							2022/2015, бо %
	2015	2017	2018	2019	2020	2021	2022	
Маҳсулоти умумии кишоварзӣ, ҳамагӣ	16883,3	18963,3	19413,6	21040,8	23014,7	24400,6	26041,9	154,2
Растанипарварӣ	11833,7	13179,9	13274,9	14636,9	16089,0	16924,4	17974,5	151,9
Чорводорӣ	5049,6	5783,4	6138,7	6403,9	6925,7	7476,2	8067,3	159,8
Вазни хоси растанипарварӣ ва чорводорӣ дар маҳсулоти умумии кишоварзӣ, фоиз								
Ҳамагӣ	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	-
Растанипарварӣ	70,1	69,5	68,4	69,6	69,9	69,4	69,0	-1,1
Чорводорӣ	29,9	30,5	31,6	30,4	30,1	30,6	31,0	+1,1

Сарчашма: ҳисобҳои муаллиф дар асоси маҷмуаи омории вилояти Хатлон. Сарраёсати Агентии омори Назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Хатлон. ш. Бохтар, соли 2023. – С. 116.

Таҳлили рақамҳои ҷадвали 2.3 гувоҳӣ аз он медиҳад, ки истеҳсоли маҳсулоти умумии кишоварзӣ соли 2022 нисбат ба соли 2015 дар ҷумҳурӣ 80,8%, аз ҷумла маҳсулоти растанипарварӣ 82,6 банди фоиз, чорводорӣ 78,5 фоиз афзоиш ёфтааст. Суръати афзоиши ин нишондиҳандаҳо дар вилояти Хатлон мутаносибан ба 54,2%; 51,9% ва 59,8 банди фоизӣ нисбати соли 2015 аст. Дар умум, аз рӯи тарикб нигоҳ кунем, айён мешавад, ки ҳиссаи растанипарварӣ 69,0 фоиз ва чорводорӣ 31,0 фоизро дар соли 2022 нисбат ба ҳаҷми умумии маҳсулоти кишоварзӣ ташкил медиҳад. Суръати афзоиши маҳсулоти растанипарварӣ дар вилояти Хатлон аз суръати афзоиш дар ҷумҳурӣ (+1,1%) зиёд мебошад.

Ҷадвали 2.4. Ҳаҷми умумии маҳсулоти кишоварзии вилояти Хатлон ва ноҳияҳои он дар солҳои 2015 – 2022, млн. сомонӣ

Вилояти хатлон ва ноҳияҳои он	Солҳо			Фарқият нисбат ба соли		Солҳо			Фарқият нисбат ба соли		Солҳо			Фарқият нисбат ба соли	
	2015	2021	2022	2015	2021	2015	2021	2022	2015	2021	2015	2021	2022	2015	2021
	Маҳсулоти умумии кишоварзӣ					Растанипарварӣ					Чорводорӣ				
в. Хатлон	**16883,3**	**24400,6**	**26041,9**	**9158,6**	**1641,3**	**11833,7**	**16924,4**	**17974,5**	**6140,8**	**1050,1**	**5049,6**	**7476,2**	**8067,3**	**3017,7**	**591,1**
ш. Бохтар	68,1	115,1	123,6	55,5	8,5	63,4	108,4	103,6	40,2	-4,8	4,8	6,6	19,9	15,1	13,3
н. Кӯшониён	1303,3	1746,3	1833,9	530,6	87,6	945,1	1226,9	1266,8	321,7	39,9	358,2	519,4	567,2	209	47,8
н. Вахш	1134,3	1456,6	1614,2	479,9	157,6	833,5	1018,7	1143,5	310	124,8	300,8	437,9	470,7	169,9	32,8
н. Хуросон	574,3	837,5	893,7	319,4	56,2	413,7	598,3	641,3	227,6	43	160,6	239,5	252,3	91,7	12,8
н. Дӯстӣ	802,3	1190,1	1258,5	456,2	68,4	578,7	915,1	970,1	391,4	55	223,7	275,1	288,5	64,8	13,4
н. Қубодиён	957,8	1312,8	1326,1	368,3	13,3	669,9	893,3	857,6	187,7	-35,7	287,8	419,4	468,5	180,7	49,1
н. Ҷ.Балхӣ	1017,5	1389,8	1429,2	411,7	39,4	740,9	1004,7	1015,5	274,6	10,8	276,5	385,1	413,6	137,1	28,5
н. А.Ҷомӣ	754,1	1098,5	1137,7	383,6	39,2	568,1	838,9	863,3	295,2	24,4	186,1	259,7	274,3	88,2	14,6
н. Ҷайҳун	991,8	1899,9	2123,3	1131,5	223,4	850,1	1702,2	1873,6	1023,5	171,4	141,6	197,9	249,7	108,1	51,8
н. Панҷ	655,1	1090,8	1171,6	516,5	80,8	418,6	750,3	804,2	385,6	53,9	236,5	340,5	367,4	130,9	26,9
н. Шаҳритус	772,8	1143,5	1204,9	432,1	61,4	570,7	837,7	887,5	316,8	49,8	202,1	305,8	317,5	115,4	11,7
н. Ёвон	1214,4	1652,1	1782,9	568,5	130,8	864,3	1035,2	1089,1	224,8	53,9	350,1	615,9	693,8	343,7	77,9
н. Н.Хусрав	389,1	659,5	675,6	286,5	16,1	237,2	435,4	442,7	205,5	7,3	151,9	224,1	232,8	80,9	8,7
ш. Левакант	139,2	186,2	190,1	50,9	3,9	86,9	112,1	109,2	22,3	-2,9	52,3	74,1	80,9	28,6	6,8
ш. Кӯлоб	598,7	777,8	810,0	211,3	32,2	408,8	505,4	524,9	116,1	19,5	189,8	272,5	285,1	95,3	12,6
н. Муъминобод	673,7	862,3	893,6	219,9	31,3	352,1	365,6	374,7	22,6	9,1	321,6	496,7	519,1	197,5	22,4
н. Восеъ	937,5	1388,8	1510,2	572,7	121,4	685,5	1040,1	1140,8	455,3	100,7	251,9	348,9	369,3	117,4	20,4
н. М.С.А.Ҳамадонӣ	671,2	1039,5	1158,3	487,1	118,8	456,6	727,6	830,6	374	103	214,7	311,9	327,7	113	15,8
н. Фархор	954,9	1300,7	1501,5	546,6	200,8	654,7	861,4	1034,2	379,5	172,8	300,2	439,5	467,2	167	27,7
н. Темурмалик	361,3	459,6	468,2	106,9	8,6	206,9	227,1	229,7	22,8	2,6	154,4	232,5	238,5	84,1	6
н. Данғара	1065,6	1727	1809,3	743,7	82,3	703,9	1133,6	1148,1	444,2	14,5	361,7	593,4	661,3	299,6	67,9
н. Ховалинг	185,4	236,8	257,6	72,2	20,8	135,1	159,8	176,3	41,2	16,5	50,5	76,9	81,3	30,8	4,4
н. Ш.Шоҳин	335,7	395,5	420,6	84,9	25,1	227,4	237,4	252,8	25,4	15,4	108,3	158,1	167,8	59,5	9,7
н. Балҷувон	246,9	318,5	323,5	76,6	5	124,4	133,8	133,8	9,4	0	122,4	184,7	189,7	67,3	5
ш. Норак	78,3	115,4	123,8	45,5	8,4	37,2	55,4	60,6	23,4	5,2	41,1	60,1	63,2	22,1	3,1

Сарчашма: ҳисобҳои муаллиф дар асоси маҷмуаи омории вилояти Хатлон. Сарраёсати Агентии омори Назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Хатлон. ш. Бохтар, соли 2023. саҳ. 117.

Рақамҳои таҳлилшудаи ҷадвали 2.4 нишон медиҳад, дар вилояти Хатлон ҳаҷми умумии маҳсулоти кишоварзӣ соли 2022-ум ба 26041,9 млн. сомонӣ баробар шудааст, ки 9158,6 млн. сомонӣ нисбат ба соли 2015 ва 1641,3 млн. сомонӣ нисбати соли 2021 афзоиш ёфтааст. Дар таркиби маҳсулоти умумии кишоварзӣ растанипарварӣ ба 17974,5 млн. сомонӣ дар соли 2022 – ум баробар шудааст.

Кишоварзӣ соҳаи муҳими иқтисодиёти минтақа буда, вазни хосӣ он дар маҷмуи истеҳсоли маҳсулоти минтақавӣ беш аз 45% - ро ташкил медиҳад. Соҳаи кишоварзӣ ба рушди бозори озуқаворию минтақа таъсири назаррас мерасонад, зеро ҳар сол шумораи корхонаҳо ва ташкилотҳои соҳаи мазкур, ки дар ташаккули даромади пулии кормандон (тақозои пардохтпазир) ва захираҳои молӣ (арзаи бозорӣ) иштирок мекунанд, меафзояд. Бояд қайд намуд, ки дар истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ва озуқаворӣ асосан хоҷагиҳои деҳқонӣ нақши мондагор доранд, ки шумораи онҳо ба 176984 адад дар соли 2022 -ум баробар шудааст, дар муқоиса назар бо соли 2015-м шумораи онҳо ба андозаи 1,4 маротиба афзудааст. Ин аз он гувоҳӣ медиҳад, ки хоҷагиҳои деҳқонӣ барои амалигардонии яке аз ҳадафҳои стратегии ҷумҳурӣ – таъмини амнияти озуқаворӣ нақши муҳим мебозанд.

Бояд зикр кард, ки яке аз манбаи асосию муҳим барои таъмини иқтидори захиравии бозори озуқаворӣ ин хоҷагиҳои ёрирасони шахсӣ (ХЁШ) мебошад, ки андозаи зиёди тақозои аҳолӣ ба маҳсулоти озуқаворӣ аз ҳисоби истеҳсоли онҳо қонеъ гардонида мешавад. Истеҳсоли аксарияти маҳсулоти озуқаворию кишоварзӣ, аз ҷумла картошкаву сабзавот, полезиҳои озуқавориву мева, шир ва маҳсулоти ширӣ дар хоҷагиҳои ёрирасони шахсӣ истеҳсол карда мешаванд.

Дар баробари ин, ҳосилнокии зироатҳои алоҳидаи кишоварзии озуқаворӣ дар вилояти Хатлон ба монанди ғалладона, сабзавот, зироатҳои полезӣ; меваҳо, ангур, картошка дар давраи таҳлилшаванда афзоиш ёфтааст, ки барои таъмини бозори озуқаворӣ бо маҳсулоти озуқа замина фароҳам меорад, ки инро ҷадвали 2.5 нишон медиҳад.

Ҷадвали 2.5. – Динамикаи ҳосилнокии зироатҳои кишоварзӣ ва озуқаворӣ дар ҳамаи категорияҳои хоҷагиҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва вилояти Хатлон барои солҳои 2015-2022 (сентнер аз як гектар)

Намуди маҳсулот	I.ҷумҳурӣ II. вилоят	Солҳо							с. 2022 нисбат ба	
		2015	2017	2018	2019	2020	2021	2022	с. 2015, %	с. 2021, %
Гандум	I.	**28,6**	**29,9**	**28,7**	**30,9**	**31,1**	**30,7**	**33,3**	**116,4**	**108,5**
	II.	33,9	35,8	35,1	35,9	36,6	37,4	38,1	112,4	101,9
Картошка	I.	**221,7**	**191,5**	**193,2**	**191,0**	**187,2**	**181,4**	**191,1**	**86,2**	**105,3**
	II.	207,6	163,0	173,4	174,9	172,0	175,2	175,6	84,6	100,2
Сабзавот	I.	**247,9**	**256,0**	**256,9**	**264,6**	**274,2**	**280,5**	**286,1**	**115,4**	**102,0**
	II.	249,9	263,3	272,7	280,0	288,6	297,2	304,3	121,8	102,4
Полезиҳои озуқаворӣ	I.	**233,4**	**254,6**	**263,6**	**260,6**	**266,8**	**284,5**	**312,4**	**133,8**	**109,8**
	II.	269,6	283,5	283,8	284,0	289,1	305,7	315,1	116,9	103,1
Меваҷот	I.	**33,2**	**42,1**	**43,3**	**44,1**	**42,9**	**40,3**	**43,9**	**132,2**	**108,9**
	II.	65,6	70,1	71,7	74,5	74,5	78,4	82,5	125,8	105,2
Ангур	I.	**64,2**	**69,0**	**72,7**	**73,2**	**69,0**	**77,6**	**84,7**	**131,9**	**109,1**
	II.	78,9	83,8	89,9	91,7	92,5	94,1	103,81	131,6	110,3

Сарчашма: ҳисобҳои муаллиф дар асоси маҷмуаи омории минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023 – С. 217, маҷмуаи омории вилояти Хатлон. Сарраёсати Агентии омори Назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Хатлон. ш. Бохтар, соли 2023. – С. 121.

Ҳамин тавр, дар давраи таҳлилшаванда соли 2022 ҳосилнокии гандум - 8,5%, картошка - 5,3 %, сабзават - 2 %, полезиҳо - 9,8 %, меваҷот - 8,9 ва ангур 9,1 банди фоиз дар ҷумҳурӣ нисбати соли 2021 афзоиш ёфтаанд. Истеҳсоли ангур ҳамчун яке аз соҳаҳои қадимаи кишоварзӣ дар ҷумҳурӣ ва вилоят афзоиш ёфтааст ва инчунин рушд мекунад. Агар дар соли 2015 ҳосилнокии ангур дар ҷумҳурӣ аз як гектар 64,2 сентнер бошад, пас дар соли 2022 ба як гектар 84,7 сентнер рост меояд, ки нисбати соли 2015 ба андозаи 20,5 сентнер зиёд аст. Зикр кардан ба марид аст, ки дар вилояти Хатлон ҳосилнокии ҳама намудҳои зироатҳои кишоварзии озуқаворӣ солҳои охир аз нишондиҳандаҳои соли 2015 ба ғайр аз картошка зиёд мебошад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва минтақаҳои алоҳидаи он, яке аз сарчашмаҳои асосии иқтидори захиравии бозори озуқаворӣи вилояти Хатлон ин тамоюли тағйирёбии ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти умумии кишоварзӣ мебошад, ки ба рушди он таъсири мусбат расонд. (Ҷадвали 2.6).

Ҷадвали 2.6. – Истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар ҷумҳурии Тоҷикистон ва вилояти Хатлон барои солҳои 2015 - 2022 (тонна)

Маводҳои озуқаворӣ	Ҷумҳурии Тоҷикистон		Вилояти Хатлон		Вазни хоси вилояти Хатлон, %	
	2015	2022	2015	2022	2015	2022
Гандум	1261059	1586292	780094	1032680	61,9	65,1
Картошка	760139	1041316	209665	213801	27,6	20,5
Сабзавот	1142624	2597577	533887	1548078	46,7	59,6
Полезиҳои озуқаворӣ	482393	818829	409871	645282	85,0	78,8
Меваҷот	225383	444378	95437	216271	42,3	48,7
Ангур	124299	267475	61236	108451	49,3	40,5

Сарчашма: ҳисобҳои муаллиф дар асоси маҷмуаи омории минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023 – С. 175, маҷмуаи омории вилояти Хатлон. Сарраёсати Агентии омори Назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Хатлон. ш. Бохтар, соли 2023. – С. 154.

Дар вилояти Хатлон 65,1% гандум; 20,5% картошка; 59,6% сабзавот; 78,8% полезиҳои озуқаворӣ; 48,7% меваҷот; 40,5% ангур нисбат ба ҳаҷми умумм маҳсулоти кишоварзии ҷумҳурӣ истеҳсол карда шудааст.

Таъмини талаботи пардохтпазири аҳолӣ ба маҳсулоти асосии озуқавории истеҳсолгардида дар бозори минтақавии озуқаворӣ вобаста ба инобат гирифтани меъёрҳои физиологии истеъмолот (ҷумҳуриявӣ) дар ҷадвали 2.7 пешниҳод гардидааст.

Ҷадвали 2.7. – Таъминоти тақозои аҳолӣ ба маҳсулоти асосии озуқаворӣ дар вилояти Хатлон барои соли 2022 (тонна)

Навъҳои маҳсулот	Талаботи аҳолӣ тибқи меъёрҳои тавсияшуда	Истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ				Дараҷаи таъмини талабот тибқи меъерҳои тавсиявӣ, %
		Корхонаҳои кишоварзӣ	Хоҷагиҳои аҳолӣ	Хоҷагиҳои деҳқонӣ	Ҳамагӣ	
Маҳсулоти нонӣ	521381	52031	167221	391317	610569	117,1
Картошка	324760	15224	102883	95694	213801	65,8
Сабзавот ва полезӣ	586333	85767	842283	1265310	2193360	3,7 маротиба
Меваҷот ва ангур	438073	8143	191370	125209	324722	74,1
Гӯшт ва маҳсулоти гӯштӣ	144024	9910	170154	5704	185768	129,0
Шир ва маҳсулоти ширӣ	407009	3029	509364	17626	530019	130,2
Тухм (ҳаз. дона)	635400	22258	82039	4278	108575	17,1

Сарчашма: ҳисобҳои муаллиф дар асоси маҷмуаи омории минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023 – С. 178, маҷмуаи омории вилояти Хатлон. Сарраёсати Агентии омори Назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Хатлон. ш. Бохтар, соли 2023.-С. 203.

Дар асоси рақамҳои омории ҷадвали 2.7 ҳаминро бояд зикр намуд, ки дар марҳилаи кунунӣ истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар вилояти Хатлон ҳамчун захираи дохилии бозори озуқаворӣи минтақа имкону шароит фароҳам меорад, ки талаботи рӯзмара ба нон ва маҳсулоти нонӣ, сабзавоту полезӣ, гӯшт ва маҳсулоти гӯштӣ, шир ва маҳсулоти ширӣ дар вақти муайяну зарурӣ қонеъ карда шавад. Дигар намуди маҳсулоти кишоварзии хислати озуқаворӣ дошта, аз қабили картошка, меваҷоту ангур ба меъёри истеҳсолу истеъмол наздик мешаванд, ки дар оянда метавонанд пурра талаботи аҳолии в. Хатлонро таъмин кунанд. Дар замони муосир масулотҳои номбаршудаи озуқаворӣ қисман талаботи аҳолии вилоятро қонеъ мекунанд, аксарияти вақт талаботи аҳолии вилоят аз ҳисоби молҳои воридотӣ таъмин мегардад, ки ин яке аз масъалаҳои ҳалталаб ба шумор меравад. Ҳолати ташвишовар дар вилояти Хатлон истеҳсол ва истеъмоли тухм боқи мемонад, зеро 17,1 банди фоизи вобаста ба истеҳсол талаботи аҳолии вилоят қонеъ карда мешавад. Ба андешаи мо, қисми тақозои аҳолии вилоят ба баъзе маводҳои озуқаворӣ тавассути воридот таъмин карда мешавад.

Истеҳсолкунандагони асосии маҳсулоти кишоварзӣ дар минтақа хоҷагиҳои деҳқонӣ мебошанд, ки дар соли 2022 ба истеҳсоли маҳсулоти нонӣ 64,1%, картошка 44,8%, сабзавот ва полезӣ 57,7%, меваҷот ва ангур 38,6% рост меояд. Дар ин давара сати талаботи аҳолӣ ба баъзе маҳсулотҳои озуқаворӣ аз ҳисоби хоҷагиҳои аҳолӣ, аз ҷумла ба гушту маҳсулоти гӯштӣ (91,6%), ширу маҳсулоти ширӣ (96,1%), тухм (75,6%) таъмин карда мешавад.

Бояд қайд намоем, ки корхонаҳои коркарди саноати хӯрокворӣ дар вилояти Хатлон яке аз сарчашмаи асосию муҳими баъзе маҳсулоти озуқаворӣ мебошанд. Соли 2022 тибқи маълумотҳои омрӣ дар вилояти Хатлон сол то сол шумораи корхонаҳои коркарди саноати хӯрокворӣ афзоиш ёфтаистодаанд. Шумораи ин корхонаҳо дар соли 2022 -ум ба 183 адад баробар шудааст, ки нисбат ба соли 2015 хеле зиёд афзоиш ёфтаанд. Нисбати шумораи умумии корхонаҳои саноатии вилояти Хатлон, ҳиссаи саноати хӯрокворӣ дар соли 2022-м 25,4 бани фоизиро (183 / 719) - ро ташкил медиҳад. Афзоиши истеҳсоли

маҳсулоти саноатӣ аз ҷониби корхонаҳои саноати хӯрокворӣ вилояти Хатлон дар диаграммаи 2.3 инъикос ёфтааст.

Диаграммаи 2.3. - Ҳаҷми маҳсулоти саноатии корхонаҳои саноати хӯрокворӣ вилояти Хатлон барои солҳои 2010-2021, ҳазор сомонӣ

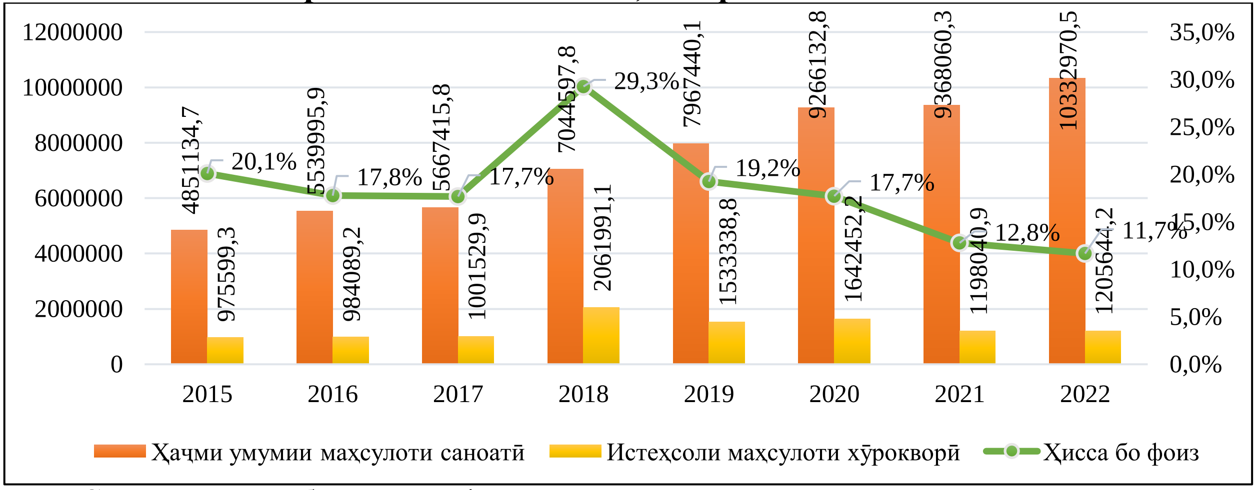

Сарчашма: ҳисобҳои муаллиф дар асоси маҷмуаи омории минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023 – С. 178, маҷмуаи омории вилояти Хатлон. Сарраёсати Агентии омори Назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Хатлон. ш. Бохтар, соли 2023.-С. 203.

Истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ, аз ҷумла саноати хӯрокворӣ яке аз ҷузъҳои иқтисодӣ мебошад, ки барои таъмини аҳолӣ ба маҳсулоти хӯрокворӣ нақши муҳиму созгор дорад, вобаста ба ҳамин, маълумотҳои диаграммаи 2.3 аз он шаҳодат медиҳанд, ки сол то сол дар иқтисоди вилояти Хатлон ҳаҷми истеҳсоли он нисбати ҳаҷми умумии маҳсулоти саноатӣ дар вилояи Хатлон рӯ ба коҳиш дорад. Дар соли 2015 ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти хӯрокворӣ 20,1 фоизро ташкил дода буд, ин нишондиҳанда соли 2022 ба 11,7 банди фоизи кам гардидааст, ки ин хело масъалаи муҳим ба шумор меравад.

Истеҳсоли маҳсулоти асосии озуқаворӣ вилояти Хатлонро дар ҷадвали 2.8 пешниҳод кардем, ки аз ҷониби корхонаҳои саноати хӯрокворӣ дар солҳи 2015-2022 истеҳсол ва пешниҳод шудаанд.

Ҷадвали 2.8. - Динамикаи истеҳсоли маҳсулоти асосии озуқаворӣ саноати хӯрокворӣ вилояти Хатлон барои солҳои 2015 - 2022

Намуди маҳсулот	Солҳо							2022/2015, %, мар.
	2015	2017	2018	2019	2020	2021	2022	
Гӯшт якҷоя бо гӯшти мурғ, тонна	8096	15013,2	16288	22002,0	27745,3	28968,1	30782	2,1 мар.
Ҳасиб, тонна	93,3	203,1	313,0	299,5	393,1	399,9	448,5	2,2 мар.
Равғани маска, тонна	1,2	2,2	3,0	6,6	2,3	3,1	0,3	13,6%
Равғани растанӣ, тонна	11422,1	6992,7	6651,3	11434,8	12243,1	12767,7	14541,7	2,1 мар.

Идомаи ҷадвали 2.8.

Маҳсулоти шири холис ба ҳисоби шир, ҳазор тонна	0,3	1,2	1,3	1,2	1,2	1,9	2,0	166,7%
Консерва, млн. кутии шартӣ	6,9	2,6	4,4	4,8	5,1	30,7	33,3	12,8 мар.
Маҳсулоти қаннодӣ, тонна	1233,4	1545,2	2061,2	724,0	1049,9	1158,7	1161,1	75,1%
Макарон, тонна	0,7	1,0	1,0	33,5	34,2	169,9	265,0	265 мар.
Нӯшокиҳои ғайри спиртӣ, ҳазор дек. литр	32,5	35,8	38,7	34,5	38,2	29,1	47,4	132,4%
Истихроҷи намаки ошӣ, тонна	19678,1	22567,4	28645,0	25229,4	25490,0	26637,0	26169,0	116,0%

Сарчашма: ҳисобҳои муаллиф дар асоси маҷмуаи омории минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023 – С. 141, маҷмуаи омории вилояти Хатлон. Сарраёсати Агентии омори Назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Хатлон. ш. Бохтар, соли 2023.- С. 145.

Дар давраи аз соли 2015 то 2022 истеҳсоли намудҳои маҳсулоти озуқаворӣ ба монанди гӯшт, ҳасиб, маҳсулоти ширӣ, макарон, равғани растанӣ ва ғайра маҳсулотҳои дигари озуқаворӣ афзоиш ёфтаанд, ба ғайр аз равғани маска (13,6%), маҳсулоти қаннодӣ (75,1%), ки истеҳсоли онҳо нисбат ба солҳои қаблӣ хеле дар сатҳи назаррас паст шудааст.

Аммо дар баъзе мавқеъҳо сатҳи соли 2015 ба даст наомадааст, ки ин дар сатҳи истеъмоли маҳсулоти озуқаворӣ инъикос ёфтааст, ки аз он маълумот дар бораи ҳисоби истеҳсол ба ҳар сари аҳолӣ шаҳодат медиҳад. (Ҷадвали 2.9).

Ҷадвали 2.9. - Тағйирёбии истеҳсоли молҳои асосии озуқаворӣ ба ҳисоби ҳар сари аҳолӣ дар вилояти Хатлон (кг. дар як сол)

Гурӯҳи маводҳои озуқаворӣ	Солҳо			Соли 2022 нисбат ба	
	2010	2015	2022	с. 2010, %	с. 2015, %
Гӯшт якҷоя бо гӯшти мурғ	26	38	53	2 мар.	139,5
Маҳсулоти шири холис ба ҳисоби шир	107	142	150	140,2	105,6
Картошка	78	79	60	76,9	75,9
Сабзавот	198	296	438	2,2 мар.	148,0
Меваҷот	35	49	61	174,3	124,5
Тухм (дона)	16	21	30	187,5	142,9
Полезиҳои озуқаворӣ	152	144	182	119,7	126,4
Ангӯр	23	32	31	134,8	96,9

Сарчашма: ҳисобҳои муаллиф дар асоси маҷмуаи омории минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023 – с. 163, маҷмуаи омории вилояти Хатлон. Сарраёсати Агентии омори Назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Хатлон. ш. Бохтар, соли 2023. саҳ. 187.

Аз ҷадвали 2.9 айён аст, ки ба ҳар сар аҳолии вилоят тағйирёбии истеҳсоли молҳои асосии озуқаворӣ назар ба соли 2010-м гушт ва маҳсулотҳои гӯштӣ 2 маротиба, шир ва маҳсулоти ширӣ 40,2%, сабзаваот 2,2 маротиба,

мевачот 74,3%, тухм 87,5%, полезиҳои озуқаворӣ 19,7 ва ангӯр 34,8 банди фоизи афзоиш карданд, картошка бошад нисбати соли 2010 – ум 23,1 фоиз ва 24,1% нисбати соли 2015 коҳиш ёфтааст, ки ин номгӯйи маҳсулоти озуқаворӣ аз ҳисоби воридот аз хориҷӣ кишвар ё минтақаҳои алоҳидаи кишвар дар вилоят қонеъ гардонида мешаванд.

Дар таъмини аҳолӣ бо озуқаворӣ дар вилояти Хатлон ба савдои хориҷӣ, аз ҷумла амалиёти воридотӣ мавқеи махсус дода мешавад. Гузаронидани сиёсати иқтисодиёти "кушода" дар робита ба воридшавии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба СУС агар назар андӯзем, дида мешавад, ки ин ба иқтисодиёти кишвар ҳам аз ҷиҳати мусбӣ ва ҳам ҷанбаи манфӣ таъсир дорад, ки ба амнияти озуқаворecho кишвар таъсир мерасонад.

Асосогузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми хеш ба Маҷлиси Олӣ (22.12.2017) қайд намуданд: «сиёсати «дарҳои кушода» чун меҳвари аслии муносибатҳои мо бо ҷаҳони муосир воқеӣ, дуруст ва судовар будани худро нишон дод. Ин сиёсат доираи шарикони Тоҷикистонро афзоиш бахшида, барои таъмин намудани иштироки густурдаи кишварамон дар фаъолияти созмонҳои байналмилалӣ ва минтақавӣ заминаи мусоид фароҳам овард. Мо ин сиёсатро идома медиҳем ва дар ҷодаи таҳкими ҳамкориҳо бо ҳамаи кишварҳои ҷаҳон минбаъд низ чораҳои зарурӣ меандешем».[49]

Ҳаҷми гардиши савдои хориҷии ҷумҳурӣ соли 2022 ба 6359,1 млн. доллари ИМА баробар гардидааст, аз ҷумла содироти мол 2149,6 млн. доллар ва воридот 4209,5 млн. доллар баробар шуд.[50]

Гардиши савдои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва тамоюли тағйирёбии он дар ҷумҳурӣ ва в. Хатлон бо маълумоти омории дар ҷадвали 2.10 овардашуда тавсиф карда мешавад.

---

[49]Ниг.: Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 23.12.2017.
[50]Ниг.: Маҷмуаи омории буллетени иттилоотӣ дар бораи бехатарии озуқаворӣ ва камбизоатӣ, Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе. №4. 2020. – С. 20, №4. 2023. – С. 19.

Ҷадвали 2.10. - Динамикаи гардиши савдои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва вилояти Хатлон барои солҳои 2015-2022 (млн. доллари ИМА)

Савдои хориҷӣ	Солҳо							Соли 2022 нисбат ба соли 2015, %
	2015	2017	2018	2019	2020	2021	2022	
	Ҷумҳурии Тоҷикистон							
Гардиши савдои хориҷӣ, аз ҷумла:	3851,6	4326,2	3972,9	4224,3	4523,7	4557,8	6359,1	165,1
Содирот	1194,7	890,6	1198,0	1073,3	1174,4	1406,8	2149,6	179,9
Воридот	2656,9	3435,6	2774,9	3151,0	3349,3	3150,9	4209,5	158,4
Вилояти Хатлон								
Гардиши савдои хориҷӣ, аз ҷумла	302,6	312,3	242,4	368,1	404,4	308,5	562,1	185,8
Содирот	120,4	115,6	148,5	162,2	184,1	142,9	176,1	146,3
Воридот	182,2	196,7	93,9	205,9	220,3	165,5	386,0	2,1 мар.
Ҳиссаи вилояти Суғд дар гардиши савдои хориҷии ҶТ, %	7,9	7,2	6,1	8,7	8,9	6,8	8,8	+1,0

Сарчашма: ҳисобҳои муаллиф дар асоси маҷмуаи омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Агентии омори Назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон 2023. – С. 308, маҷмуаи омории вилояти Хатлон. Сарраёсати Агентии омори Назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Хатлон. ш. Бохтар, соли 2023. - С. 241.

Ҳиссаи содирот дар соли 2022 дар гардиши савдои хориҷии вилоят 33,8%, воридот ба 66,2% баробар шудааст ва ҳаҷми умумии гардиши савдои хориҷӣ дар давраи таҳлилшаванда нисбати соли 2015 – ум 65,1% афзоиш ёфтааст. Тавре ки дар маълумотҳои ҷадвали 2.9 нишон дода шудааст, ҳиссаи вилояти Хатлон дар гардиши савдои хориҷии ҷумҳурӣ аз 7,9% то 8,8% (+1,0%) афзудааст, ки дараҷаи пасти иштироки вилоятро дар робитаҳои хоҷагии ҷаҳонӣ тавсиф мекунад. Дар давраи таҳлилшаванда гардиши савдои хориҷӣ дар вилоят 85,8% нисбати соли 2015 афзоиш ёфт, аз ҷумла содирот 46,3 % ва воридот 2,1 маротиба зиёд гардидааст.

Асосогузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми хеш ба Маҷлиси Олӣ (23.12.2022) қайд карданд, ки «вазъи ҳассоси ҷаҳони имрӯза, бахусус, ба танқисии шадиди озуқаворӣ дучор гардидани чоряки кишварҳои дунё моро водор месозад, ки ҷиҳати таъмин намудани ҳадафи стратегиамон – ҳифзи амнияти озуқаворӣ тадбирҳои иловагӣ андешем. Солҳои охир, бо вуҷуди таъсири манфии омилҳои берунӣ, пайи ҳам омадани хушксолӣ ва маҳдудсозии содироти озуқаворӣ аз ҷониби кишварҳои ҷаҳон, маҳз бо заҳмати шабонарӯзии

кишоварзони мамлакат амнияти озуқаворӣ ва фаровонии бозори дохилӣ бо маҳсулоти кишоварзӣ таъмин карда шуд»[51].

Тибқи қонунҳои манфиатҳои мутлақ ва нисбӣ, истеҳсоли баъзе маҳсулоти озуқаворӣ, ки вобаста ба шароиту имкониятҳои мавҷудаи кишвар наметавонад талаботи рӯзафзуни аҳолии вилоятро ба пуррагӣ қонеъ гардонад, аз ҷумла биринҷ, шакар ва дигар маҳсулоти озуқаворӣ вобаста ба имкониятҳои маҳдуди захираҳои замини корам ғайримантиқӣ мебошад ва бинобар ин афзоиши ҳаҷми воридоти ин намуди маҳсулоти озуқаворӣ асоснок аст, зеро он арзонтар аст.

Дар баробари ин, ин вобастагии воридотии ҷумҳуриро тақвият медиҳад ва ба амнияти озуқаворӣ таҳдид мекунад. Дар заминаи нишондиҳандаҳои умумӣ зарур аст, ки сохтори содирот ва воридоти озуқаворӣии ҷумҳурӣ ва вилояти Хатлонро амиқтар баррасӣ ва таҳлил намоем.

Дар давраи аз соли 2019 то 2022 воридоти молҳои озуқаворӣ 4% коҳиш ёфтааст, аз ҷумла воридоти шир ва маҳсулоти ширӣ 4,8%, сабзавот 67,0%, меваҷот ва бехмеваҳо 78,0%, сабзвоти кансервашуда, қайлаҳои помидор 52 маротиба зиёд гардидаанд. Вобаста ба ин, воридоти гандум 8,7%, орд 20,7%, қанду шакар ва маҳсулотҳои қаннодӣ 4,6%, макарон, угро ва ғ. 35,6%, равғани растанӣ 24,2%, тухм 61,3%, чой 1,7%, картошка 2,7%, шарбати мева ва сабзавот 72,5% нисбатан кам гардидаанд, ки ин аз иҷрои мувафаққонаи яке аз масъалаҳои пешгузоштаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба истеҳсол намудани маҳсулотҳои воридотивазкунандае, ки ба содирот аз қаламрави ҷумҳурӣ равонашуда хело вобастагии зиёд дорад.[52]

Дар раванди таҳлил оид ба содирот ва воридоти маҳсулоти озуқаворӣ дар вилояти Хатлон аз руйи гурӯҳҳои асосии молӣ (махсусан маҳсулотҳои озуқаворӣ) хулосабарорӣ ва пешниҳодҳо анҷом дода шудааст, ки дар ҷадвали 2019-2022 барои солҳои 2019-2022 нишон дода шудааст.

[51]Ниг.: Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 23.12.2022.
[52]Ниг.: Маҷмуаи омории буллетени иттилоотӣ дар бораи бехатарии озуқаворӣ ва камбизоатӣ, Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе. №4. 2020. – С. 20, №4. 2023. – С. 19

Ҷадвали 2.11. - Содироту воридоти маҳсулоти асосии озуқаворӣ ва ҳиссаи онҳо дар ҳаҷми умумии савдо дар моҳҳои январ-декабри соли 2019 - 2022 (ҳазор тонна)

Нишондиҳандаҳо	Содирот		2022 / 2019, бо %	Воридот		2022 / 2019, бо %
	2019	2022		2019	2022	
Молҳои озуқаворӣ	131,8	220,4	167,2	1849,6	1775,1	96,0
Аз онҳо:						
гандум	-	0,3	-	1090,2	995,5	91,3
орд	-	6,2	-	85,8	68,0	79,3
Қанду шакар ва маҳсулотҳои қаннодӣ	0,05	0,3	6 мар.	162,6	155,2	95,4
макарон, угро ва ғ.	-	0,1	-	17,4	11,2	64,4
равғани растанӣ	-	0,02	-	100,5	76,2	75,8
шир ва маҳсулоти ширӣ	0,02	-	-	8,3	8,7	104,8
тухм млн. дона	-	23,4	-	40,3	15,6	38,7
чой	0,1	0,1	100,0	5,8	5,7	98,3
картошка	0,03	-	-	3,7	3,6	97,3
сабзавот	84,5	76,7	90,8	10,9	18,2	167,0
меваҷот ва бехмеваҳо	18,5	112,0	6,1 мар.	27,3	48,6	178,0
шарбати мева ва сабзавот	-	1,5	-	6,9	1,9	27,5
Сабзвоти консервашуда, қайлаҳои помидор	0,03	1,0	33,3 мар.	0,2	10,4	52 мар.
Ҳиссаи маводҳои хӯрокворӣ дар ҳаҷми умумӣ, фоиз	2,8	3,1	110,7	20,5	20,4	99,5

Сарчашма: Буллетени иттилоотӣ дар бораи бехатарии озуқаворӣ ва камбизоатӣ, Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе 2020. – С. 20, 2023. – С. 19.

Тибқи таҳлилҳои анҷомдодашудаи ҷадвали 2.11 маълум мегардад, ки воридоти молҳои озуқаворӣ дар солҳои 2019 то 2022-м 12,3 маротиба афзудааст. Аз ин рӯ, масъалаҳои марбут ба рушди истеҳсоли маҳсулоти воридотивазкунанда, ки метавонанд на танҳо дар бозорҳои дохилӣ, балки дар бозорҳои хориҷии истеъмолӣ рақобатпазир бошанд, аҳамияти махсус пайдо мекунанд. Ғайр аз ин, сохтори содирот бояд васеъ карда шавад, на танҳо бо содироти сабзавот, мева, консервҳо ва ғайра маҳдуд карда шавад.

Вобаста ба нарасидани маводҳои озуқаворӣ дар ҷумҳурӣ солҳои 90-уми асри XX мушкилоти таъмини аҳолӣ бо озуқаворӣ аз ҳисоби воридоти молҳои арзон ва пастсифати озуқаворӣ ҳал карда шуд. Бояд имрӯз Ҳукумати ҷумҳури ҷиҳати таъмини сифати маҳсулотҳои озуқаворӣ диққати махсус зоҳир намояд, зеро таъмини озуқаворӣ дар бозорҳои дохилӣ анҷом шуд, акунун бояд ба таъмини сифати маҳсулоти озуқаворӣ чораандешӣ бояд анҷом дода шавад.

Бояд дар ҷараёни кори таҳқиқотии хеш ҳаминро зикр намоем, ки дар вилояти Хатлон ба имконияту иқтидори захиравии бозори озуқаворӣ шароиту ҳолатҳои зерин, аз ҷумла кишоварзӣ, коркарди истеҳсоли саноати хӯрока, воридоту содироти маҳсулоти озуқа, ташаккулу рушди рушди соҳибкорӣ дар соҳаи аграрӣ, дараҷаи даромадҳои пулии аҳолӣ, фонди харидаоии аҳолӣ, сатҳи нархҳо ва дигар омилҳо ташаккул меёбад.

Ба андешаи мо, самтҳои афзалиятноки рушди комплекси агросаноатӣ бо мақсади рушди бозори озуқаворӣ ва беҳтар намудани таъмини аҳолӣ ба маводҳои озуқаворӣ татбиқи самтҳои зеринро дар бар мегирад.

- таъмини рушди устувори ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ мувофиқи тақозои аҳолӣ;
- таъмини аҳолӣ бо ғизои солим аз ҳисоби афзоиши тақозои пардохтпазирии он;
- рушди истеҳсоли рақобатпазири маҳсулоти воридотивазкунанда.

Хулоса, он қисмату самтҳое, ки мо дар раванди таҳлил хулосаву пешниҳод кардем, имконият медиҳад, ки иқтидори захиравии бозори озуқаворӣ зиёд карда шавад ва сатҳи истеъмол ва талабот дар бозори озуқаворӣ таъмин карда шавад. Барои ин мо дар идомаи таҳқиқоти хеш ба ин масъалаи муҳими иқтисодӣ диққати асоси равона менамоем.

2.2. Сатҳи (дараҷа) истеъмол ва талабот дар бозори озуқаворӣ

Раванди ҳамкории доимӣ ва вобастагии истеҳсолот бо истеъмоли ниҳоӣ, таъмини тағйирот байни талабот ва пешниҳод ба маводҳои озуқаворӣ дар муддати муайяни вақт бо иштироки фаъолонаи омили сатҳи нархҳои озод хусусияти фарққунандаи амали механизми хоҷагидории бозорӣ мебошад.

Назария ва амалияи фурӯши молҳои озуқаворӣ ҳамчун элементи ҷудонашавандаи муомилоти молӣ ва муносибатҳои мушаххаси иқтисодӣ ҳамеша дар низоми такрористеҳсоли васеи маҳсулоти ҷамъиятӣ ҷойгоҳи марказӣ дошт.

Доир ба масъалаи сатҳу сифати зиндагии аҳолӣ ва беҳтар гардонидани он дар Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки 22 декабри соли 2018 ироа гардида буд, вазифагузорӣ карда шудааст. Вобаста ба ин масъалаи муҳиму рӯзмара, Пешвои миллат ба ҳама дастур додаанд, ки обу заминро аз имрӯза бештар самаранок истифода бурда, истеҳсоли маводи озуқавориро зиёд намоем. Дар асоси ин супориш ва роҳҳои ноил шудан ба ин ҳадафи зарурию муҳим барои солҳои соли 2019 - 2023 барномаи бехатарии озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз тарафи ҳукумат қабул гардид.

Асоси барномаи бехатарии озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистонро афзалияту бартариятҳои Стратегияи рушди милли Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то солҳои 2030, стратегияи кам кардани камбизоатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил медиҳад. Дар барномаи зикрнамуда вазъу ҳолати пешниҳодгардида доир ба бехатарии озуқаворӣ, инчунин роҳҳои таъмини бехатарии маҳсулотҳои озуқаворӣ дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон ба назар гирифта шудааст.

Бехатарии озуқаворӣ - ҳамчун қобилияти кафолатноки давлатӣ, ки қонеъ гардонидани талаботро ба озуқаворӣ дар як сатҳи муайян фаъолияти ҳаётии аҳолӣ таъмин менамояд, аз назар гузаронида мешавад.

Дар баробари ин сектори аграрӣ истеҳсолкунандаи асосии озуқаворӣ ва инчунин сарчашмаи зиёд кардани даромадҳои пулии аҳолӣ ва машғул будани аҳолии деҳоти в. Хатлон ба ҳисоб меравад.

Вобаста ба маълумоти Сарраёсати Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Хатлон соли 2022 таъминоти аҳолии минтақа ба маҳсулотҳои нонӣ аз ҳисоби ғалла, ки дар вилоят истеҳсол карда мешавад ба 117,1 банди фоизӣ баробар мебошад, ки дар мавриди ба ҳисоб гирифтани воридоди ғалла аз рӯйи натиҷаҳои истеъмоли нон ва маҳсулоти нонии аҳолӣ, ки аз меъёри табиӣ дар ҳаҷми 2,5 маротиба зиёд шудааст, мушоҳида карда мешавад.

Дар соли 2022 таъминоти аҳолӣ аз ҳисоби картошкаи дар ҳудуди вилоят истеҳсолшуда 65,8% - ро ташкил медиҳад. Агар вобаста ба ин, воридоти картошкаро соли 2022 дар муқоиса бо соли 2010 назар афканем, мушоҳида мегардад, ки ба андозаи 2,2 маротиба кам шудааст, аз ин рӯ истеъмоли картошка дар соли 2022 мувофиқи меъёрҳои физиологӣ истеъмоли аҳолии ҷумҳурӣ ҳамагӣ 71,8 % - ро ташкил медиҳад.

Бояд тазаккур намуд, ки соли 2022 дар вилояти Хатлон 363,3 ҳазор тонна меваю ангур ва 2321,6 ҳазор тонна сабзавоту полезиҳо истеҳсол шудаат, ки ин нишондиҳанда вобаста ба меъёрҳои муқараргардидаи истеъмолӣ дар ҷумҳурӣ 81,9% ва 3,9 маротибаро аз меъёри истеъмолӣ ташкил медиҳад.

Содироти меваю сабзавот дар соли 2022 дар муқоиса бо соли 2010 қариб 2,4 маротиба зиёд шуд, бинобар ҳамин истеъмоли меваю сабзавот дар вилояти Хатлон дар соли 2022 аз рӯи меъёри истеъмолии табиӣ ҳамагӣ 81,3% ва 3,9 маротибаро ташкил менамояд.

Истеҳсоли маҳсулотҳои гӯштию ширӣ дар вилояти Хатлон ба сатҳи истеъмолии аҳолӣ таъсири назаррас мерасонанд. Чӣ тавре, ки дар соли 2022 истеҳсоли гӯшт ва маҳсулоти гӯштӣ талаботи аҳолии вилоятро ба андозаи 138 банди фоизи таъмин намуд, шир ва маҳсулоти ширӣ бошад ба андозаи 91,8 % - ро ташкил медиҳад (новобаста аз оне, ки воридоти ин маҳсулотҳо дар муқоиса бо соли 2010 мутаносибан 0,9 % ва 20,5% зиёд шудааст).

Ҳамин тариқ, ҳангоми кам истеҳсол шудани тухм дар вилояти Хатлон ин ба сатҳи истеъмоли аҳолӣ бо ин намуди маҳсулоти озуқаворӣ таъсир мерасонад. Чӣ тавре, ки дар соли 2022 истеҳсоли тухм талаботи аҳолии вилоятро танҳо ба 18,9% таъмин намуд ва ҳаҷми воридоти тухм дар соли 2022 нисбати соли 2010 ба андозаи 13,8 банди фоизи афзоиш ёфтааст.

Чӣ тавре, ки маълум аст мавҷудияти озуқаворӣ дар бозори дохилии вилояти Хатлон ҳолати иқтисодӣ ва мустаҳкамии иҷтимоиёти ҷомеаро муайян менамояд. Дар шароити ҳозира бехатарии озуқавории мамлакат аз бисёр ҷиҳат аз рӯи самаранокӣ ва устувории рушди кишоварзӣ муайян карда мешавад.

Истеъмоли намудҳои асосии озуқаворӣ аз тарафи сокинони ҷумҳурӣ асосан аз ҳисоби воридот таъмин ва қонеъ карда мешаванд. Дар соли 2022 воридоти молҳои озуқаворӣ 1967,2 млн. долларро ташкил дод инчунин содироти озуқаворӣ бошад қариб ба 901,4 млн. доллар баробар шуд.

Дар ҷадвали 2.12 тавозуни истеҳсоли дохилӣ, воридот ва талабот ба маҳсулотҳои асосии озӯқаворие вилояти Хатлон дар соли 2022 пешниҳод гардидааст.

Ҷадвали 2.12. - Тавозуни истеҳсоли дохилӣ, воридот ва талабот ба маҳсулотҳои асосии озӯқаворие вилояти Хатлон дар соли 2022

Номгӯи маҳсулоти озуқаворӣ	мувофиқи меъёрҳои истеъмолӣ		истеҳсоли дохилӣ, ҳазор тонна	воридоти маҳсулот, ҳазор тонна	ҳамагӣ (истеҳсолӣ дохилӣ ва воридот), ҳазор тонна	дараҷаи қаноатмандии талаботи аҳолӣ, бо %		ба ҳар сари аҳолӣ бо кг.		Шумораи миёнаи солонаи аҳолӣ, ҳазор нафар
	ҳазор тонна	ба ҳар сари аҳолӣ, кг.				ҳамагӣ (истеҳсолӣ дохилӣ ва воридот)	Аз ҷумла, истеҳсоли дохилӣ	ҳамагӣ (истеҳсолӣ дохилӣ ва воридот)	Аз ҷумла, истеҳсоли дохилӣ	
Гӯшт ва маҳсулоти гӯштӣ	144,1	40,8	185,7	12,6	198,3	137,6	128,8	5,6	5,2	3611,2
Шир ва маҳсулоти ширӣ	407,1	115,3	530,1	10,6	540,7	132,8	130,2	153,1	150,1	3611,2
Тухм (млн. донна)	635,4	180,0	108,5	110,9	219,4	17,6 мар.	17,1	317,3	30,7	3611,2
Нон ва маҳсулоти нонӣ	521,4	147,7	610,6	688,6	1299,2	2,5 мар.	117,1	368,2	172,9	3611,2
Сабзавот ва полезӣ	586,3	166,1	2193,3	31,5	2224,8	3,8 мар.	3,7 мар	630,2	621,3	3611,2
Меваҷот ва буттамева	438,1	124,1	324,7	29,6	354,3	80,9	74,1	10,1	9,1	3611,2
Шакар ва маҳсулоти қаннодӣ	70600	20	-	119,2	119,2	0,2	0,0	33,7	0	3611,2
Равғани растанӣ	58598	16,6	14,5	82,5	97	0,2	0,0	27,4	4,1	3611,2
Картошка	324,8	92,0	213,8	42,6	256,4	78,9	65,8	72,6	60,5	3611,2

Сарчашма: маҷмуаи омори солонаи вилояти Хатлон. Сарраёсати Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Хатлон, 2023. – С. 113-163; маҷмӯаи омории Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023. – С. 132-310; маҷмӯаи омории Робитаҳои иқтисодии хориҷӣ. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023. – С. 124 - 276; Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи тасдиқ намудани меъёрҳои тавсиявии физиологии истеъмолии маҳсулоти асосии озуқаворӣ ба ҳар сари аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон” ш.Душанбе аз 31 августи соли 2018, № 451

Аз таҳлили рақамҳои омории ҷадвали 2.12 дидан мумкин аст, ки дар вилояти Хатлон тавозуни истеҳсоли дохилӣ, воридот ва талабот ба маҳсулотҳои асосии озӯқаворий вилояти Хатлон дар соли 2022 вобаста ба тағйирёбии шумораи аҳолии минтақа рӯ ба афзоиш овардааст. Мувофиқи меъёрҳои тавсиявии физиологии истеъмолии маҳсулоти асосии озуқаворӣ ба ҳар сари аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 августи соли 2018 № 451 тасдиқ шудааст, барои пурра қонеъ гардонидани аҳолии вилояти Хатлон ба маҳсулоҳои озуқаворӣ, бояд истеҳсоли ин намуди маҳсулотҳо чунин истеҳол карда шавад, аз ҷумла 144,1 ҳазор тонна гӯшт ва маҳсулоти гӯштӣ, 407,1 ҳазор тонна шир ва маҳсулотҳои ширӣ, тухм 635,4 ҳазор донна, нон ва маҳсулотҳои нонӣ 521,4 ҳазор тонна, сабзавaот ва полезӣ 586,3 ҳазор тонна, меваҷот ва буттамева 438,1 ҳазор тонна ва картошка 324,8 ҳазор тонна таъмин карда шавад. Аммо, мутасифона аз рақамҳои ҷадвал мушоҳида карда мешавад, ки аксарияти маҳсулотҳои озуқаворӣ пурра талаботи аҳолиро таъмин карда наметавонад. Барои боз ҳам даққиқу асоснок шудани ҳолати таъмин ва истеъмолӣ аҳолӣ ба маводҳои озуқаворӣ мо дар идомаи таҳлил бояд ба истеҳсол ва воридоти молҳои алоҳида назари хешро равона намоем.

Молҳои асосии воридшаванда инҳо ба шумор меравaнд: гандум ва орд, шакар, равғани растанӣ, чой, гушт, маҳсулотҳои нонӣ, тухм ва дигар маҳсулотҳои озуқаворӣ.

Сатҳи воридот дар асоси талаботи аҳолӣ ба намудҳои алоҳидаи маҳсулоти озуқаворӣ, норасоии истеҳсоли маҳсулот дар вилоят, аз рӯйи нарх ва сифати паст будани маҳсулот рақобатпазирии он муайян карда мешавад.

Мушкилотҳои асосии сектори аграрии вилоят ин омилҳое, ки ба истеҳсоли маҳсулоти озуқаворӣ таъсир мерасонад ба ҳисоб меравад ба онҳо дохил мешаванд: маҳдудияти дастрасии захираҳои қарзӣ, технология ва бозори фурӯш, аз он ҷумла бозорҳои дохилии истеъмолӣ, инфрасохтори кишоварзии суст инкишофёфта, арзиши аслии баланди коркарди саноатии меваю сабзавот. Мавриди қайд аст, ки яке аз масъалаҳои хело ташвишовар ва

ҳалталаб ин сатҳи пасти маълумотнокӣ оиди гузарониданиислоҳоти замин, норасоии илм оиди ташкили истеҳсолоти муосири кишоварзӣ мебошад.

Дар ҷадвали 2.13 тавозуни истеҳсоли дохилӣ, воридот ва талабот ба маҳсулоти орд дар вилояти Хатлон дар солҳои 2010 – 2022 пешкаш гардидааст.

Ҷадвали 2.13. - Тавозуни истеҳсоли дохилӣ, воридот ва талабот ба маҳсулоти орд дар вилояти Хатлон, соли 2022

Солҳо	мувофиқи меъёрҳои истеъмолӣ		истеҳсоли дохилӣ, ҳазор тонна	воридоти маҳсулот, ҳазор тонна	ҳамагӣ (истеҳсолӣ дохилӣ ва воридот), ҳазор тонна	дараҷаи қаноатмандии талаботи аҳолӣ, бо %		ба ҳар сари аҳолӣ бо кг.		Шумораи миёнаи солонаи аҳолӣ, ҳазор нафар
	ҳазор тонна	ба ҳар сари аҳолӣ, кг.				ҳамагӣ (истеҳсолӣ дохилӣ ва воридот)	Аз ҷумла, истеҳсоли дохилӣ	ҳамагӣ (истеҳсолӣ дохилӣ ва воридот)	Аз ҷумла, истеҳсоли дохилӣ	
Орд										
2010	371,6	137,7	520,9	704,5	1225,4	329,8	140,2	454	193	2698,6
2015	419,7	137,7	230	767,5	997,5	237,7	54,8	327	75,5	3047,8
2016	430,2	137,7	156,2	843,7	999,9	232,4	36,3	320	49,9	3124,3
2017	440,4	137,7	302,6	795,2	1097,8	249,3	68,7	343	94,6	3198,5
2018	483,7	147,7	309,8	790,8	1100,6	227,5	64,0	336	94,5	3274,9
2019	494,5	147,7	320,7	796,4	1117,1	225,9	64,9	333	95,8	3348,3
2020	510,9	147,7	187,7	788,5	976,2	191,1	36,7	282	54,3	3459,7
2021	521,4	147,7	226,4	688,6	915	175,5	43,4	259	64,1	3530,0
2022	528,2	147,7	225,2	745,3	970,5	183,7	42,6	271	62,9	3611,2
с. 2022 нисбат ба соли 2010, тонна	156,6	10	-295,7	40,8	-254,9	-146,1	-97,6	-183	-130,1	877,5
с. 2022 нисбат ба соли 2021, тонна	6,8	0	-1,2	56,7	55,5	8,2	-0,8	12	-1,2	46,1

Сарчашма: маҷмуаи омори солонаи вилояти Хатлон. Сарраёсати Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Хатлон, 2023. – С. 113-163; маҷмӯаи омории Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023. – С. 132-310; маҷмӯаи омории Робитаҳои иқтисодии хориҷӣ. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023. – С. 124 - 276; Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи тасдиқ намудани меъёрҳои тавсиявии физиологии истеъмолии маҳсулоти асосии озуқаворӣ ба ҳар сари аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон” ш.Душанбе аз 31 августи соли 2018, № 451.

Тибқи маълумотҳои таҳлилии ҷадвали 2.13 айён мегардад, ки соли 2022 тавозуни истеҳсолӣ дохилӣ, воридот ва талабот ба маҳсулоти орд дар вилояти Хатлон 528,2 ҳазор тоннаро бояд ташкил диҳад. Тибқи меъёрҳои истеъмолии муқараршуда ба ҳар сар аҳолӣ 147,7 кг орд рост меояд. Вобаста ба ин истеҳсоли дохилии орд 225,2 ҳазор тонна мебошад, ки 42,6 фоиз сатҳи қаноатмандии талаботи аҳолӣ ё 62,9 кг. ба ҳар сар аҳолӣ рост меояд, ки нисбати меъёри

муқараршуда 84,8 кг. кам мебошад, воридоти ин намуди маҳсулот бошад 745,3 ҳазор тонна аст, агар дар умум истеҳсоли дохилии маҳсулот ва варидотро ба назар гирем 970,5 ҳазор тонна маҳсулоти орд мавҷуд аст, ки дараҷаи қаноатмандии талаботи аҳолиро 183,7 фоиз ё ба ҳар сар аҳолӣ 271 кг. рост меояд, нисбати меъёри муқараргардида 123,3 кг. зиёд мебошад.

Ҷадвали 2.14. - Тавозуни истеҳсоли дохилӣ, воридот ва талабот ба маҳсулоти картошка дар вилояти Хатлон, соли 2022

Солҳо	мувофиқи меъёрҳои истеъмолӣ		истеҳсоли дохилӣ, ҳазор тонна	воридоти маҳсулот, ҳазор тонна	ҳамагӣ (истеҳсолӣ дохилӣ ва воридот), ҳазор тонна	дараҷаи қаноатмандии талаботи аҳолӣ, бо %		ба ҳар сари аҳолӣ бо кг.		Шумораи миёнаи солонаи аҳолӣ, ҳазор нафар
	ҳазор тонна	ба ҳар сари аҳолӣ, кг.				ҳамагӣ (истеҳсолӣ дохилӣ ва воридот)	Аз ҷумла, истеҳсоли дохилӣ	ҳамагӣ (истеҳсолӣ дохилӣ ва воридот)	Аз ҷумла, истеҳсоли дохилӣ	
Картошка										
2010	121,4	45,0	209,6	25,7	235,3	193,8	172,7	87,2	77,7	2698,6
2015	137,1	45,0	241,9	51,1	293	213,7	176,4	96,1	79,4	3047,8
2016	140,6	45,0	245,4	53,7	299,1	212,7	174,5	95,8	78,5	3124,3
2017	143,9	45,0	162,7	17,2	179,9	125,0	113,1	56,2	50,9	3198,5
2018	301,3	92,0	216,5	32,2	248,7	82,5	71,9	75,9	66,1	3274,9
2019	308,0	92,0	222,9	3,7	226,6	73,6	72,4	67,6	66,6	3348,3
2020	318,3	92,0	193,1	19,2	212,3	66,7	60,7	61,3	55,8	3459,7
2021	324,8	92,0	213,8	22,6	236,4	72,8	65,8	66,9	60,6	3530,0
2022	329,0	92,0	224,5	11,8	236,3	71,8	68,2	66,1	62,8	3611,2
с. 2022 нисбат ба соли 2010, тонна	207,6	47	14,9	-13,9	1	-122	-104,5	-21,1	-14,9	877,5
с. 2022 нисбат ба соли 2021, тонна	4,2	0	10,7	-10,8	-0,1	-1	2,4	-0,8	2,2	46,1

Сарчашма: маҷмуаи омори солонаи вилояти Хатлон. Сарраёсати Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Хатлон, 2023. – С. 113-163; маҷмӯаи омории Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023. – С. 132-310; маҷмӯаи омории Робитаҳои иқтисодии хориҷӣ. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023. – С. 124 - 276; Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи тасдиқ намудани меъёрҳои тавсиявии физиологии истеъмолии маҳсулоти асосии озуқаворӣ ба ҳар сари аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон” ш.Душанбе аз 31 августи соли 2018, № 451.

Аз рақамҳои ҷадвал дида мешавад, ки ҳаҷми истеҳсоли дохилии картошка дар соли 2022 ба 224,5 ҳазор тонна баробар шудааст, ин нишондиҳанда дар соли 2010 ба 209,6 ҳазор тонна баробар буд, соли 2022 дар фарқият нисбат ба соли 2010-ум 14,9 ҳазор тонна картошка дар вилоят зиёд истеҳсол карда шудааст. Мувофиқи меъёрҳои истеъмолӣ ба ҳар сар аҳолӣ дар

як моҳ 7,6 кг. картошка рост меояд. Дар як сол бошад 92 кг. картошка бояд истеъмол намояд. Истеҳсоли дохилии картошка дар вилояти Хатлон 224,5 ҳазор тонна аст, ки қаноатмандии талаботи аҳолӣ 68,2 банди фоизӣ ва ба сари ҳар нафар аҳолӣ бо кг. бошад 62,8 кг. рост меояд. Дар соли 2022 бошад, воридоти картошка ба 11,8 ҳазор тонна расонида шудааст, ки дар якҷоягӣ бо истеҳсоли дохилӣ 236,3 ҳазор тоннаро ташкил медиҳанд, ба ҳар сар аҳолӣ 66,1 кг. ва сатҳи қаноатмандии талаботи аҳолӣ 71,2 банди фоизӣ мебошад. Аз маълумотҳо маълум мегардад, ки истеҳсол ва ваоридоти картошка таълаботи истеъмолии аҳолии вилоятро ба пуррагӣ қонеъ гардонида наметавонад.

Яке аз масъалаҳои муҳими таъмини аҳолӣ ба маҳсулоти озуқаворӣ ин норасоии истеҳсоли маҳсулоти равғани растанӣ мебошад, ки тавозуни истеҳсоли дохилӣ, воридот ва талабот ба маҳсулоти равғани растанӣ дар вилояти Хатлон барои солҳои 2010 - 2022 дар ҷадвали 2.15 пешкаш гардидааст.

Ҷадвали 2.15. - Тавозуни истеҳсоли дохилӣ, воридот ва талабот ба маҳсулоти равғани растанӣ дар вилояти Хатлон, соли 2022

Солҳо	мувофиқи меъёрҳои истеъмолӣ		истеҳсоли дохилӣ, ҳазор тонна	воридоти маҳсулот, ҳазор тонна	ҳамагӣ (истеҳсолӣ дохилӣ ва воридот), ҳазор тонна	дараҷаи қаноатмандии талаботи аҳолӣ, бо %		ба ҳар сари аҳолӣ бо кг.		Шумораи миёнаи солонаи аҳолӣ, ҳазор нафар
	ҳазор тонна	ба ҳар сари аҳолӣ,				(истеҳс олӣ дохилӣ ва	ҷумла, истеҳсо ли	олӣ дохилӣ ва	ҷумла, истеҳсо ли	
Равғани растанӣ										
2010	32,4	12,0	11,4	68,8	80,2	247,5	35,2	29,7	4,2	2698,6
2015	36,6	12,0	7,0	83,7	90,7	247,8	19,1	29,8	2,3	3047,8
2016	37,5	12,0	5,9	85,3	91,2	243,2	15,7	29,2	1,9	3124,3
2017	38,4	12,0	6,7	95,7	102,4	266,7	17,4	32,0	2,1	3198,5
2018	54,3	16,6	11,4	80,9	92,3	170,0	21,0	28,2	3,5	3274,9
2019	55,6	16,6	12,2	75,6	87,8	157,9	21,9	26,2	3,6	3348,3
2020	57,4	16,6	12,8	78,9	91,7	159,8	22,3	26,5	3,7	3459,7
2021	58,6	16,6	14,5	82,5	97	165,5	24,7	27,5	4,1	3530,0
2022	59,4	16,6	15,1	79,6	94,7	159,4	25,4	26,4	4,2	3611,2
с. 2022 нисбат ба соли 2010, тонна	27	4,6	3,7	10,8	14,5	-88,1	-9,8	-3,3	0	877,5
с. 2022 нисбат ба соли 2021, тонна	0,8	0	0,6	-2,9	-2,3	-6,1	0,7	-1,1	0,1	46,1

Сарчашма: маҷмуаи омори солонаи вилояти Хатлон. Сарраёсати Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Хатлон, 2023. – С. 113-163; маҷмӯаи омории Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023. – С. 132-310; маҷмӯаи омории Робитаҳои иқтисодии хориҷӣ. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023. – С. 124 - 276; Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи тасдиқ намудани меъёрҳои тавсиявии физиологии истеъмолии маҳсулоти асосии озуқаворӣ ба ҳар сари аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон” ш.Душанбе аз 31 августи соли 2018, № 451.

Тавре, ки аз рақамҳои ҷадвали 2.15 дида мешавад, ҳаҷми истеҳсоли дохилии равғани растанӣ дар соли 2022 –м 15,1 ҳаззор тннаро ташкил медиҳад, ки нисбати соли 2010 –м 3,7 ҳазор тонна (11,4 ҳазор тонна) зиёд мебошад. Истеҳсоли дохилии равғвни растанӣ ба ҳар сар аҳолӣ 4,2 кг. ва дараҷаи қаноатмандии талаботи аҳолӣ 25,4 банди фоизӣ мебошад. Воридоти равғвни растанӣ бошад дар соли 2020-м 79,6 ҳазор тонна мебошад, ки нисбати соли 2010 (68,8 ҳазор тонна) 10,8 ҳазор тонна зиёд аст. Истеҳсоли дохилӣ ва воридоти равғани растанӣ дар якҷоягӣ 94,7 ҳазор тннаро ташкл медиҳанд, ки ба шар сар аҳолӣ 26,4 кг ва дарҷаи қаноатмандии талаботи аҳолии вилоят аз ҳисоби ин намуди маҳсулот 159,4 фоиз мебошад.

Яке аз вазифаҳое, ки дар назди одамият истодааст, ин пурра таъмин кардани талаботи одамон аз нуқтаи назари физиологӣ бо миқдори лозимаи маводи озуқа ба ҳисоб меравад. Дар миқёси давлатӣ масъалаи озуқаворӣ ифода меёбад ва сабаби истеъмол накардани озуқаворӣ иштироки инсон дар истеҳсолоти ҷамъиятӣ ғайри имкон аст.

Барои арзёбии ҳолати дар пешистода оиди бехатарӣ озуқаворӣ одатан нишондиҳандаҳои таносуби дар амал истеъмоли маҳсулотҳои озуқаворӣ аз рӯи меъёрҳои табиӣ ба ҳар як сари аҳолӣ истифода бурда мешавад.

Қисми зиёди таълаботи аҳолии вилоти Хатлон аз ҳисоби воридоти равғани растанӣ таъмин карда мешавад. Мувофиқи меъёрҳои истеъмолӣ дар як моҳ ба ҳар сар аҳолии вилоят 1,38 киллограм рағани растанӣ, дар давоми сол бошад 16,6 киллограм дар соли 2022 рост меояд. Мувофиқи меъёрҳои истеъмолӣ дар як сол 59,4 ҳазор тонна равғани рсатанӣ бояд дар вилояти Хатлон истеҳсол карда шавад, метавонад ба пурагӣ дараҷаи қаноатмандии талаботи истеъмолии аҳолиро таъмин намояд.

Яке аз масъалаҳои муҳими таъмини аҳолӣ ба маҳсулоти озуқаворӣ ин истеҳсоли гӯшт ва маҳсулоти гӯштӣ мебошад, ки тавозуни истеҳсоли дохилӣ,

воридот ва талабот ба гӯшт ва маҳсулоти гӯштӣ дар вилояти Хатлон барои солҳои 2010 - 2022 дар ҷадвали 2.16 пешкаш гардидааст.

Ҷадвали 2.16. - Тавозуни истеҳсоли дохилӣ, воридот ва талабот ба гӯшт ва маҳсулоти гӯштӣ дар вилояти Хатлон барои солҳои 2010 - 2022

Солҳо	мувофиқи меъёрҳои истеъмолӣ		истеҳсоли дохилӣ, ҳазор тонна	воридоти маҳсулот, ҳазор тонна	ҳамагӣ (истеҳсолӣ дохилӣ ва воридот), ҳазор тонна	дараҷаи қаноатмандии талаботи аҳолӣ, бо %		ба ҳар сари аҳолӣ бо кг.		Шумораи миёнаи солонаи аҳолӣ, ҳазор нафар
	ҳазор тонна	ба ҳар сари аҳолӣ, кг.				ҳамагӣ (истеҳсолӣ дохилӣ ва воридот)	Аз ҷумла, истеҳсоли дохилӣ	ҳамагӣ (истеҳсолӣ дохилӣ ва воридот)	Аз ҷумла, истеҳсоли дохилӣ	
Гӯшт ва маҳсулоти гӯштӣ										
2010	183,5	68,0	69,7	10,3	80	43,6	38,0	29,6	25,8	2698,6
2015	207,2	68,0	116,9	72,1	189	91,2	56,4	62,0	38,3	3047,8
2016	212,4	68,0	125,7	40,2	165,9	78,1	59,2	53,1	40,2	3124,3
2017	217,5	68,0	137,8	48,4	186,2	85,6	63,4	58,2	43,1	3198,5
2018	133,6	40,8	148,1	27,6	175,7	131,5	110,9	53,6	45,2	3274,9
2019	136,6	40,8	155,9	19,7	175,6	128,6	114,1	52,4	46,6	3348,3
2020	141,1	40,8	172,4	21,4	193,8	137,3	122,2	56,2	49,8	3459,7
2021	144,0	40,8	185,8	12,6	198,4	137,8	129,0	56,2	52,6	3530,0
2022	145,9	40,8	201,3	10,4	211,7	145,1	138,0	59,2	56,3	3611,2
с. 2022 нисбат ба соли 2010, тонна	-37,6	-27,2	131,6	0,1	131,7	101,5	100	29,6	30,5	877,5
с. 2022 нисбат ба соли 2021, тонна	1,9	0	15,5	-2,2	13,3	7,3	9	3	3,7	46,1

Сарчашма: маҷмуаи омори солонаи вилояти Хатлон. Сарраёсати Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Хатлон, 2023. – С. 113-163; маҷмӯаи омории Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023. – С. 132-310; маҷмӯаи омории Робитаҳои иқтисодии хориҷӣ. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023. – С. 124 - 276; Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи тасдиқ намудани меъёрҳои тавсиявии физиологии истеъмолии маҳсулоти асосии озуқаворӣ ба ҳар сари аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон” ш.Душанбе аз 31 августи соли 2018, № 451.

Аз рақамҳои ҷадвали 2.16 дида мешавад, ки ҳаҷми истеҳсоли дохилии гӯшт ва маҳсулоти гӯштӣ дар вилояти Хатлон соли 2022 – м 201,3 ҳазор тоннаро ташки намудааст, ин рақам дар соли 2010 ба 69,7 ҳазор тонна баробар буд, соли 2022 назар ба соли 2010 ба андозаи 131,6 ҳазор тонна зиёд мебошад. Агар ба андозаи воридоти гӯшт ва маҳсулотҳои гӯштӣ назар афканем дар соли 2022 –м 10,4 ҳазор тонна маҳсулот воридот гардидааст, ки 0,1 тонна дар муқоиса назар ба сол 2010 зиёд гардидааст.

Диаграммаи 2.4. - Дараҷаи қаноатмандии талаботи аҳолӣ ба гӯшт ва маҳсулоти гӯштӣ, бо ҳисоби фоиз ва килограмм

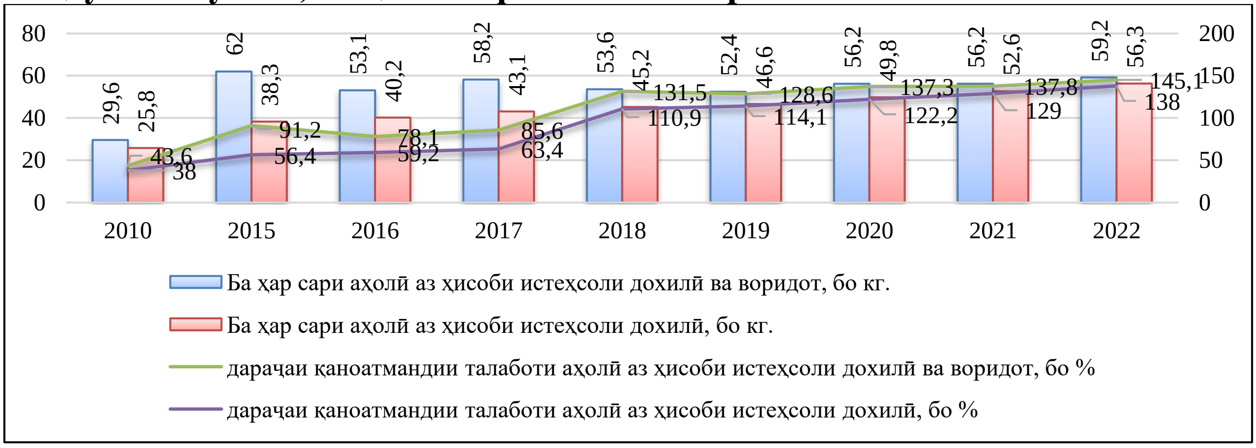

Сарчашма: ҳисоби муаллиф

Тибқи маълумотҳои таҳлилии диаграммаи 2.4 мушоҳида карда мешавад, ки дараҷаи қаноатмандии талаботи аҳолӣ ба гӯшт ва маҳсулоти гӯштӣ аз ҳисоби истеҳолоти дохилӣ ва воридот дар соли 2022 –м 145,1 фоизро ташкил медиҳад. Агар танҳо аз ҳисоби истеҳсоли дохилӣ ба назар гирем дар соли 2022 –м 138 % дараҷаи қаноатмандии талаботи аҳолӣ ба гӯшт ва маҳсулоти гӯштӣ дар вилоят таъмин карда мешавад. (ниг. диаграммаи 2.5).

Тавозуни истеҳсоли дохилӣ, воридот ва талабот ба шир ва маҳсулоти ширӣ дар вилояти Хатлон барои солҳои 2010 - 2022 дар ҷадвали 2.17 пешкаш гардидааст.

Таҳлили рақамҳои ҷадвали 2.17 ва диаграммаи 2.6 нишон медиҳад, ки дар вилояти Хатлон ҳаҷми истеҳсоли шир ва маҳсулоти ширӣ соли 2022 – м 412,3 ҳазор тоннаро ташкил намояд, зеро тибқи меъёрҳои истеъмолӣ ба ҳар сар аҳолӣ 115,3 кг. шир ва маҳсулоти ширӣ муқарар гардидааст.

Ҷадвали 2.17. Тавозуни истеҳсоли дохилӣ, воридот ва талабот ба шир ва маҳсулоти ширӣ дар вилояти Хатлон, солҳои 2010 - 2022

Солҳо	мувофиқи меъёрҳои истеъмолӣ		истеҳсоли дохилӣ, ҳазор тонна	воридоти маҳсулот, ҳазор тонна	ҳамагӣ (истеҳсолӣ дохилӣ ва воридот), ҳазор тонна	дараҷаи қаноатмандии талаботи аҳолӣ, бо %		ба ҳар сари аҳолӣ бо кг.		Шумораи миёнаи солонаи аҳолӣ, ҳазор нафар
	ҳазор тонна	ба ҳар сари аҳолӣ, кг				(истеҳсолӣ дохилӣ ва	ҷумла, истеҳсоли	лӣ дохилӣ ва	ҷумла, истеҳсоли	
Шир ва маҳсулоти ширӣ										
2010	728,6	270,0	290,7	7,3	298	40,9	39,9	110,4	107,7	2698,6
2015	822,9	270,0	431,9	11,4	443,3	53,9	52,5	145,4	141,7	3047,8
2016	843,5	270,0	447,1	10,2	457,3	54,2	53,0	146,3	143,1	3124,3
2017	863,6	270,0	467,6	8,6	476,2	55,1	54,1	148,9	146,2	3198,5
2018	377,6	115,3	487,3	9,0	496,3	131,4	129,1	151,5	148,8	3274,9

Идомаи ҷадвали 2.17.

2019	386,1	115,3	500,9	8,7	509,6	132,0	129,7	152,2	149,6	3348,3
2020	398,9	115,3	515,2	9,5	524,7	131,5	129,2	151,6	148,9	3459,7
2021	407,0	115,3	530,0	10,6	540,6	132,8	130,2	153,1	150,1	3530,0
2022	412,3	115,3	542,9	8,8	551,7	133,8	131,7	154,3	151,8	3611,2
с. 2021 нисбат ба соли 2010, тонна	-316,3	-154,7	252,2	1,5	253,7	92,9	91,8	43,9	44,1	877,5
с. 2021 нисбат ба соли 2020, тонна	5,3	0	12,9	-1,8	11,1	1	1,5	1,2	1,7	46,1

Сарчашма: маҷмуаи омори солонаи вилояти Хатлон. Сарраёсати Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Хатлон, 2023. – С. 113-163; маҷмӯаи омории Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023. – С. 132-310; маҷмӯаи омории Робитаҳои иқтисодии хориҷӣ. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023. – С. 124 - 276; Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи тасдиқ намудани меъёрҳои тавсиявии физиологии истеъмолии маҳсулоти асосии озуқаворӣ ба ҳар сари аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон” ш.Душанбе аз 31 августи соли 2018, № 451.

Истеҳсоли дохилии ин намуди маҳсулоти озуқаворӣ аз 290,7 ҳазор тоннаи соли 2022 ба 542,9 ҳазор тонна дар соли 2022 баробар шудааст, ки тафовут ба андозаи 252,2 ҳазор тонна дар соли 2010-м майли болоравӣ дорад. Дараҷаи қаноатмандии талаботи аҳолӣ ба шир ва маҳсулоти ширӣ дар вилоят вобаста ба истеҳсоли дохилӣ дар соли 2022-м 131,7 фоизро ташкил медиҳад, ин нишондиҳанда дар соли 2010 ба 39,9 фоиз баробар буд. Дараҷаи қаноатмандии талаботи аҳолӣ ба ин маҳсулот нисбати соли 2010-м 91,8 фоиз афзоиш ёфтааст. Ҳаҷми истеҳсоли дохилии шир ва маҳсулоти ширӣ дар соли 2022 ба ҳар сар аҳолӣ 151,8 кг. мувофиқат мекунад, ки 44,1 кг. нисбати соли 2010-м зиёд шудааст.

Воридоти шир ва маҳсулоти ширӣ соли 2022-м 8,8 ҳазор тоннаро ташкил намудааст. Сатҳи қаноатмандии талаботи аҳолии вилоят ба шир ва маҳсулоти ширӣ вобаста ба истеҳсолӣ дохилӣ ва воридот дар соли 2022-м 133,8% мебошад, дар соли 2010 –м 40,9 % буд. Фарқият нисбати соли 2010-м 92,9 фоиз зиёд талаботи аҳолӣ қонеъ гардонида шудааст. Ба ҳар сар аҳолии вилоят дар соли 2022 –м 154,3 кг шир ва маҳсулоти ширӣ рост меояд.

Ҷадвали 2.18. - Тавозуни истеҳсоли дохилӣ, воридот ва талабот ба тухм дар вилояти Хатлон, солҳои 2010 - 2022

Солҳо	мувофиқи меъёрҳои истеъмолӣ		истеҳсоли дохилӣ, ҳазор дона	воридоти маҳсулот, ҳазор дона	ҳамагӣ (истеҳсолӣ дохилӣ ва воридот), ҳазор дона	дараҷаи қаноатмандии талаботи аҳолӣ, бо %		ба ҳар сари аҳолӣ бо дона		Шумораи миёнаи солонаи аҳолӣ, ҳазор нафар
	ҳазор дона	ба ҳар сари аҳолӣ, дн.				ҳамагӣ (истеҳсолӣ дохилӣ ва воридот)	Аз ҷумла, истеҳсоли дохилӣ	ҳамагӣ (истеҳсолӣ дохилӣ ва воридот)	Аз ҷумла, истеҳсоли дохилӣ	
Тухм (ҳазор дона)										
2010	590,9	219,0	44,2	84,7	128,9	21,8	7,5	47,8	16,3	2698,6
2015	667,4	219,0	64,8	46,1	110,9	16,6	9,7	36,4	21,3	3047,8
2016	684,2	219,0	69,2	55,5	124,7	18,2	10,1	39,9	22,1	3124,3
2017	700,4	219,0	75,3	194,4	269,7	38,5	10,8	84,3	23,5	3198,5
2018	589,4	180,0	78,9	34,4	113,3	19,2	13,4	34,6	24,1	3274,9
2019	602,6	180,0	85,3	55,6	140,9	23,4	14,2	42,1	25,5	3348,3
2020	622,7	180,0	102,7	62,6	165,3	26,5	16,5	47,8	29,7	3459,7
2021	635,4	180,0	108,6	110,9	219,5	34,5	17,1	62,2	30,8	3530,0
2022	643,7	180,0	121,9	96,4	218,3	33,9	18,9	61,0	34,1	3611,2
с. 2022 нисбат ба соли 2010, тонна	52,8	-39	77,7	11,7	89,4	12,1	11,4	13,2	17,8	877,5
с. 2022 нисбат ба соли 2021, тонна	8,3	0	13,3	-14,5	-1,2	-0,6	1,8	-1,2	3,3	46,1

Сарчашма: маҷмуаи омори солонаи вилояти Хатлон. Сарраёсати Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Хатлон, 2023. – С. 113-163; маҷмӯаи омории Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023. – С. 132-310; маҷмӯаи омории Робитаҳои иқтисодии хориҷӣ. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023. – С. 124 - 276; Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи тасдиқ намудани меъёрҳои тавсиявии физиологии истеъмолии маҳсулоти асосии озуқаворӣ ба ҳар сари аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон” ш.Душанбе аз 31 августи соли 2018, № 451.

Вобаста ба маълумотҳои омории ҷадвали 2.18 дида мешавад, ки истеҳсоли дохилии тухм дар вилояти Хатлон соли 2022 ба 121,9 ҳазор дона баробар шудааст, ин нишондиҳанда дар соли 2010 ба 44,2 ҳазор дона баробар буд, фарқияти соли 2022 назар ба соли 2010-ум 77,7 ҳазор дона тухм дар вилоят зиёд истеҳсол карда шудааст. Мувофиқи меъёрҳои истеъмолӣ ба ҳар сар аҳолӣ дар як моҳ 15 дона тухм рост меояд. Дар як сол бошад 180 дона тухм ҳар як аҳолии вилоят бояд истеъмол намояд. Истеҳсоли дохилии тухм дар вилояти Хатлон 121,9 ҳазор дона аст, ки қаноатмандии талаботи аҳолӣ 18,9 банди фоизӣ ва вобаста ба ҳисоби ҳар нафар аҳолӣ бо дона бошад 34,1 дона рост меояд, ки нисбати меъёри муқараршудаи истеъмоли тухм 145,9 дона кам мебошад. Воридоти тухм бошад дар соли 2022-ум 96,4 ҳазор донаро ташкил намуд, ки дар якҷоягӣ бо истеҳсоли дохилӣ 218,3 ҳазор данаро ташкил медиҳанд, ба ҳар

сар аҳолӣ 61 дона ва сатҳи қаноатмандии талаботи аҳолӣ 33,9 банди фоизӣ мебошад. Аз рақамҳои ҷадвал мушоҳида мегардад, ки истеҳсол ва воридоти тухм дар вилоят таълаботи истеъмолии аҳолиро ба пуррагӣ қонеъ гардонида наметавонад.

Яке аз масъалаҳои муҳими таъмини талаботи аҳолӣ ба маҳсулоти озуқаворӣ ин истеҳсоли мева ва бутамеваҳо мебошад, ки тавозуни истеҳсоли дохилӣ, воридот ва талабот ба маҳсулоти мева ва бутамеваҳо дар вилояти Хатлон барои солҳои 2010 - 2022 дар ҷадвали 2.19 пешкаш гардидааст.

Ҷадвали 2.19. - Тавозуни истеҳсоли дохилӣ, воридот ва талабот ба маҳсулоти мева ва буттамева дар вилояти Хатлон, солҳои 2010 - 2022

Солҳо	мувофиқи меъёрҳои истеъмолӣ		истеҳсоли дохилӣ, ҳазор тонна	воридоти маҳсулот, ҳазор тонна	ҳамагӣ (истеҳсолӣ дохилӣ ва воридот), ҳазор тонна	дараҷаи қаноатмандии талаботи аҳолӣ, бо %		ба ҳар сари аҳолӣ бо кг.		Шумораи миёнаи солонаи аҳолӣ, ҳазор нафар
	хазор тонна	ба ҳар сари аҳолӣ, кг.				ҳамагӣ (истеҳсолӣ дохилӣ ва воридот)	Аз ҷумла, истеҳсоли дохилӣ	ҳамагӣ (истеҳсолӣ дохилӣ ва воридот)	Аз ҷумла, истеҳсоли дохилӣ	
Мева ва буттамева										
2010	210,5	78,0	156,7	19,2	175,9	83,6	74,4	65,2	58,1	2698,6
2015	237,7	78,0	244,9	26,0	270,9	114,0	103,0	88,9	80,3	3047,8
2016	243,7	78,0	258,9	38,1	297	121,9	106,2	95,1	82,9	3124,3
2017	249,5	78,0	275,3	26,5	301,8	121,0	110,3	94,3	86,1	3198,5
2018	406,4	124,1	293,0	21,1	314,1	77,3	72,1	95,9	89,5	3274,9
2019	415,5	124,1	307,6	30,8	338,4	81,4	74,0	101,1	91,9	3348,3
2020	429,3	124,1	316,5	26,6	343,1	79,9	73,7	99,2	91,5	3459,7
2021	438,1	124,1	324,7	29,6	354,3	80,9	74,1	100,4	91,9	3530,0
2022	443,8	124,1	363,3	31,2	394,5	88,9	81,9	110,3	101,5	3611,2
с. 2022 нисбат ба соли 2010, тонна	233,3	46,1	206,6	12	218,6	5,3	7,5	45,1	43,4	877,5
с. 2022 нисбат ба соли 2021, тонна	5,7	0	38,6	1,6	40,2	8	7,8	9,9	9,6	46,1

Сарчашма: маҷмуаи омори солонаи вилояти Хатлон. Сарраёсати Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Хатлон, 2023. – С. 113-163; маҷмӯаи омории Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023. – С. 132-310; маҷмӯаи омории Робитаҳои иқтисодии хориҷӣ. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023. – С. 124 - 276; Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи тасдиқ намудани меъёрҳои тавсиявии физиологии истеъмолии маҳсулоти асосии озуқаворӣ ба ҳар сари аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон” ш.Душанбе аз 31 августи соли 2018, № 451.

Ҳангоми таҳлили ҷадвали 2.19 чунин хулоса мешавад, ки истеҳсоли мева ва буттамаваҳо дар вилояти Хатлон то ҳол ба пурагӣ талаботи истемолии аҳолиро қаноатманд карда наметавонанд. Агар ба рақамҳо назар афканем ба мо маълум мегардад, ки ҳаҷми воридоти ин намуди маҳсулоти озуқаворӣ дар

ҷумҳурӣ 31,2 ҳазор тоннаро ташкил медиҳад, ки ин ҳиссаи ночиз дар бозори озуқавориро ишғол мекунад. Маълум мегардад, ки дар вилоят аксарияти мава ва буттамеваҳо дар дохил истеҳсол ва ба бозори озуқаворӣ пешниҳод мегарданд.

Аз маълумотҳо мушоҳида мегардад, ки сатҳи қаноатмандии талаботи аҳолӣ ба мева ва буттамева аз ҳисоби истеҳоли дохилӣ ва воридот дар соли 2022-м 88,9 %, инчунин ба ҳар сар аҳолии вилоят 110,3 кг. рост меояд, ки нисбати соли 2010 мутаносибан 5,3 % ва 45,1 кг. зиёд мебошанд. Аз ҳисоби истеҳсоли дохилӣ 81,9 % талаботи аҳолии вилоят дар соли 2022 ба мева ва буттамева қонеъ гардидааст. Ба ҳар сар аҳолӣ бошад 101,5 кг мева ва буттамева рост меояд.

Ҷадвали 2.20. - Тавозуни истеҳсоли дохилӣ, воридот ва талабот ба сабзавот ва полезӣ дар вилояти Хатлон, солҳои 2010 - 2022

Солҳо	мувофиқи меъёрҳои истеъмолӣ		истеҳсоли дохилӣ, ҳазор тонна	воридоти маҳсулот, ҳазор тонна	ҳамагӣ (истеҳсолӣ дохилӣ ва воридот), ҳазор тонна	дарачаи қаноатмандии талаботи аҳолӣ, бо %		ба ҳар сари аҳолӣ бо кг.		Шумораи миёнаи солонаи аҳолӣ, ҳазор нафар
	ҳазор тонна	ба ҳар сари аҳолӣ, кг.				ҳамагӣ (истеҳсолӣ дохилӣ ва воридот)	Аз ҷумла, истеҳсоли дохилӣ	ҳамагӣ (истеҳсолӣ дохилӣ ва воридот)	Аз ҷумла, истеҳсоли дохилӣ	
Сабзавот ва полезӣ										
2010	383,2	142,0	943,7	6,3	950	247,9	246,3	352,0	349,6	2698,6
2015	432,8	142,0	1344,3	7,7	1352	312,4	310,6	443,6	441,1	3047,8
2016	443,6	142,0	1417,5	22,8	1440,3	324,7	319,5	460,9	453,7	3124,3
2017	454,2	142,0	1503,6	9,3	1512,9	333,1	331,0	473,0	470,1	3198,5
2018	543,9	166,1	1710,7	14,9	1725,6	317,3	314,5	526,9	522,4	3274,9
2019	556,2	166,1	1817,9	37,8	1855,7	333,6	326,8	554,2	542,9	3348,3
2020	574,6	166,1	2059,8	16,5	2076,3	361,3	358,5	600,1	595,4	3459,7
2021	586,3	166,1	2193,3	29,6	2222,9	379,1	374,1	629,7	621,3	3530,0
2022	593,9	166,1	2321,6	15,4	2337	393,5	390,9	653,5	649,2	3611,2
с. 2021 нисбат ба соли 2010, тонна	210,7	24,1	1377,9	9,1	1387	145,6	144,6	301,5	299,6	877,5
с. 2021 нисбат ба соли 2020, тонна	7,6	0	128,3	-14,2	114,1	14,4	16,8	23,8	27,9	46,1

Сарчашма: маҷмуаи омори солонаи вилояти Хатлон. Сарраёсати Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Хатлон, 2023. – С. 113-163; маҷмӯаи омории Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023. – С. 132-310; маҷмӯаи омории Робитаҳои иқтисодии хориҷӣ. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023. – С. 124 - 276; Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи тасдиқ намудани меъёрҳои тавсиявии физиологии истеъмолии маҳсулоти асосии озуқаворӣ ба ҳар сари аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон” ш.Душанбе аз 31 августи соли 2018, № 451.

Таҳлили рақамҳои ҷадвали 2.20 нишон медиҳад, ки ҳаҷми истеҳсоли сабзавот ва полезӣ дар вилояти Хатлон соли 2022 – м 2321,6 ҳазор тоннаро ташкил намудааст, тибқи меъёрҳои истеъмолӣ ба ҳар сар аҳолӣ 166,1 кг. сабзавот ва полезӣ муқарар гардидааст.

Дар соли 2022 истеҳсоли дохилии ин намуди маҳсулоти озуқаворӣ ба 2321,6 ҳазор тонна расидааст, ки 13377,9 ҳазор тонна дар муқоиса назар ба соли 2010-м афзоиш ёфтааст. Дараҷаи қаноатмандии талаботи аҳолӣ ба сабзавот ва полезӣ дар вилоят вобаста ба истеҳсоли дохилӣ дар соли 2022-м 3,9 маротиба зиёд мебошад, ин нишондиҳанда соли 2010 –м 2,4 маротибаро ташкил медод. Дараҷаи қаноатмандии талаботи аҳолӣ ба ин маҳсулот нисбати соли 2010-м 144,6 фоиз афзоиш ёфтааст. Ҳаҷми истеҳсоли дохилии сабзавот ва полезӣ дар соли 2022 ба ҳар сар аҳолӣ 649,2 кг. расидааст, ки 299,6 кг. дар муқоиса ба соли 2010-м зиёд шудааст.

Воридоти сабзавот ва полезӣ соли 2022-м 15,4 ҳазор тоннаро ташкил намудааст. Сатҳи қаноатмандии талаботи аҳолии вилоят ба сабзавот ва полезӣ вобаста ба истеҳсолӣ дохилӣ ва воридот дар соли 2022-м 3,9 мароитиба аз меъёри муқараршуда зиёд мебошад. Фарқият нисбати соли 2010-м 145,6 фоиз зиёд талаботи аҳолӣ қонеъ гардонида шудааст. Ба ҳар сар аҳолии вилоят дар соли 2022 –м 653,5 кг сабзавот ва полезӣ рост меояд.

Хуласи калом сатҳи қаноатмандии истеъмол ва талабот дар бозори озуқаворӣии вилояти Хатлон танҳо аз ҳисоби баъзе маҳсулотҳо ба монанди гӯшт ва маҳсулоти гӯштӣ, шир ва маҳсулоти ширӣ, сабзавот ва полезӣ пурра аз меъёрҳои муқарраршудаи истеъмолӣ зиёд мебошад ва талаботи истеъмолии аҳолии вилоятро пурра қонеъ мегардонанд.

Аксарият маводҳои озуқаворӣии истеҳсолнамудаи вилоят, аз қабили орд, картошка, равғани растанӣ, тухм, мева ва буттамева талаботи аҳолиро тибқи меъёрҳои истеъмолӣ таъмин карда наметавонанд.

2.3. Танзими муносибатҳои иқтисодӣ дар бозори озуқавории минтақа

Бозори озуқаворӣ низоми муносибатҳои иқтисодии байни одамон дар соҳаи мубодила дар бораи фурӯш ва истеъмоли ғизо мебошад. Ин як механизми худтанзимкунӣ аст, ки дар мавриди ҳаракату интиқоли доимӣ, на танҳо дар бахши муомилоти молӣ, балки дар раванди истеҳсол низ қарор дорад.

Ба назари мо, яке аз масъалаҳои муҳиму зарурӣ дар низоми ташаккули бозори минтақавии озуқаворӣ ин муносибатҳои гуноугни иқтисодӣ байни иштирокчиёну субъектҳои он мебошанд. Ин муносибатҳо дар раванди фаъолияти хоҷагидории бозори озуқаворӣ зери таъсири хусусияту дигаргуниҳои хоси минтақа, арза ва тақозо ба гурӯҳҳои молҳои озуқаворӣ, тақозои пардохтпазирӣ аҳолӣ аз ҳисоби даромаднокӣ, аз ҷониби субъектҳои бозор дуруст интихоб кардани раванди қабули қарорҳои идоракунӣ ва усулҳои нави танзими давлатии муносибатҳо ба вуҷуд меоянд, ки ин муносибатҳо мустақим ва ё ғайримустақим амалӣ мегарданд.

Таснифу гурӯҳбандии муносибатҳои комилан нави иқтисодӣ дар раванди фаъолияти бозори озуқавории минтақа дар ҳамкории ду блоки ҳамаҷониба ба амал меояд, аз ҷумла: истеҳсолкунандагон (ин тамоми занҷирро дар бар мегирад – аз истеҳсоли маҳсулот то савдо), ки мақсади ягонаву асосии онҳо пардохту ҷуброни хароҷотҳои масрафнамуда ва аз ҳисоби болонархии савдо гирифтани фоидаи максималӣ аз истеъмолкунандагон мебошад, ки барои онҳо қонеъ кардани ниёзҳои ғизоии онҳо аз ҳама муҳим аст.

Муносибатҳои иқтисодии байни харидорон ва фурӯшандагон аз муносибати байни талабот ва пешниҳод муайян карда мешаванд. Хусусияти бозори озуқаворӣ аз он иборат аст, ки бозори озуқаворӣ ба ҳама соҳаҳое, ки дар истеҳсоли ғизо иштирок мекунанд, таъсири мустақим ё ғайримустақим дорад. Ин таъсир баръакс аст ва он дорои сигналҳо ва маълумот дар бораи он аст, ки чӣ истеҳсол кардан лозим аст, бозор ба кадом ҳаҷм ва доираи маҳсулот ниёз дорад.

Бозори озуқаворӣ на танҳо аз он сабаб сохта мешавад, ки истеҳсолкунандагон, таъминкунандагон, истеъмолкунандагон мавҷуданд, балки

аз он сабаб, ки байни онҳо муносибатҳои истеҳсолӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фазоӣ барқарор карда мешаванд.

Дар охир, метавон гуфт, ки бозори озуқаворӣ як ташкилоти фазоӣ мебошад, ки дорои марзҳои муайянкардаи марказҳои логистикӣ, субъектҳое мебошад, ки маҳсулоти хӯрокворӣ истеҳсол ва ба истеъмолкунандагон мерасонанд. Дар асл, бозори озуқаворӣ шакли фазои иқтисодӣ мебошад, ки дар дохили он субъектҳое мавҷуданд, ки аҳолиро бо маҳсулоти хӯрокворӣ таъмин мекунанд.

Яке аз нишондиҳандаҳои асосие, ки вазъи бозори озуқавории ҷумҳурӣ ва минтақаҳоро тавсиф мекунад, савдои чакана мебошад, ки вазифаи он фурӯши молҳо бо пули накд ва ғайринакдӣ ба истеъмолкунандагони ниҳоӣ мебошад.

Савдои чакана ҳамчун ҷузъи муҳими бозори молҳои озуқаворӣ ба рушди он саҳми назаррас мегузорад, зеро он марҳилаи ниҳоии ҳаракати мол мебошад, ки сатҳи истеъмол ва некӯаҳволии мардумро тавсиф мекунад.

Ба андешаи мо, бе сабаб нест, ки ҳаҷми гардиши молро ба яке аз муҳимтарин нишондиҳандаи муаяйн кардани дараҷаи зиндагиии шоистаи сокинон ҷойгир намудан беасос нест, барои он ки тағйирёбии бузургии ҳаҷм ва таркиби молии он, нархи маҳсулоти озуқаворӣ ва дараҷаи онҳо ва дигар масъалаҳои муҳими иқтисодӣ аз ин нишондиҳандаи соҳаи савдо вобастагии ногусастанӣ ва зиёд доранд. Иҷрои бомуваффақонаи гардиши чаканаи мол на танҳо ба тамоюли тағйирёбии ҷараёни иқтисодӣ-иҷтимоӣ, балки вобастагии ногусастаниро доир ба дараҷаи зиндагонии аҳолӣ, таъмини иҷро намудани даромади буҷаи давлатӣ ва ноҳиявӣ, инчунин гардиши воситаҳои пулро нишон медиҳад.

Бояд махсусан қайд намуд, ки маълумоту рақамҳои омори расмӣ ба таври равшану возеҳ то андозае ҳолати мушаххасу вақеии бозори минтақавии озуқавориро инъикосу равшан фароҳ гирифта наметавонад. Дар замони муосир, ба фикри банда, як гурӯҳ омилҳое мавҷуд мебошанд, ки ҳоло сари роҳи пешбурди савдои махсулоти озуқаворӣ, ба мисли воситаҳои гардони худӣ ва кам будани онҳо дар фаъолият, андозҳо ва дараҷаи гаронии меъёрҳои он, дар раванди бақайдгирии фаъолиятҳои нав зиёд будани амалҳои бюрократӣ, дараҷаи хеле баланди пардохти маблағи иҷора ва меъёри фоизи қарзҳои бонкӣ,

кам будани маҳсулотҳои озуқавории истеҳсоли ватанӣ дар бозори дохилӣ вобаста ба мавими сол, даромади пулии аҳолӣ ва дараҷаи пасти он ва ғайра таъсири манфии худро ба пешрафти савдои чаканаи мол мерасонанд.

Ҷадвали 2.21. - Ҳаҷми умумии савдои чаканаи мол дар минтақаҳои алоҳидаи Ҷумҳурии Тоҷикистон (бо нархҳои муқоисавии соли 2022, млн. сомонӣ)[53]

Минтақаҳои ҷумҳурӣ	Солҳо							Фарқияти соли 2022 назар ба соли 2015
	2015	**2017**	**2018**	**2019**	**2020**	**2021**	**2022**	
Ҷумҳурии Тоҷикистон	**14377,7**	**18435,2**	**20479,7**	**24948,3**	**27024,8**	**33259,5**	**39498,4**	+25120,7
ш. Душанбе	2950,5	3742,2	4348,4	5597,0	6357,2	7721,0	9776,1	+6825,6
НТҶ	2430,6	2721,9	3256,7	3820,4	4370,4	5014,6	5789,3	+3358,7
в. Суғд	5630,9	7357,2	7943,1	9044,8	9450,0	12256,3	13206,9	+7576
в. Хатлон	**3266,6**	**4492,0**	**4791,7**	**6331,4**	**6695,1**	**8058,2**	**10534,0**	+7267,4
ВМКБ	99,1	121,9	139,8	154,7	151,2	169,5	192,2	+93,1
Бо фоиз								**фарқият, +,-**
Ҷумҳурии Тоҷикистон	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**-**
ш. Душанбе	20,5	20,3	21,2	22,4	23,5	23,2	24,8	+8,3
НТҶ	16,9	14,7	15,9	15,3	16,2	15,1	14,7	-2,2
в. Суғд	39,2	39,9	38,8	36,3	35,0	36,9	33,4	-5,8
в. Хатлон	**22,7**	**24,4**	**23,4**	**25,4**	**24,8**	**24,2**	**26,7**	**+4**
ВМКБ	0,7	0,7	0,7	0,6	0,6	0,5	0,5	-0,2

Сарчашма: ҳисобҳои муаллиф дар асоси омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон (Нашри расмӣ): Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон – Душанбе 2023. саҳ. 395 - 400, маҷмуаи омории минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон – Душанбе 2023 – с. 317.

Вобаста ба маводҳои таҳлилии ҷадвали 2.21 дида мешавад, ки ҳаҷми умумии савдои чаканаи мол дар Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2022-м 39498,4 млн. сомонӣ баробар шудааст, ки ин рақам нисбати соли 2015 –м 25120,7 млн. сомонӣ ё 2,7 маротиба зиёд шудааст. Гардиши савдои чаканаи мо дар соли 2022 вобаста ба минтақаҳои ҷумҳурӣ чунин мебошад: в. Суғд – 33,4 банди фоизӣ, в. Хатлон – 26,7 банди фоизӣ, ш.Душанбе – 24,8 банди фоизӣ, НТҶ – 14,7 банди фоизӣ ва ВМКБ – 0,5 банди фоизӣ рост меояд. Агар ҳамин нишондиҳандаро дар соли 2015 омӯзишу таҳлил намоем, маълум мегардад, ки мутаносибан ба 39,2; 22,7; 20,5; 16,9 ва 0,7 банди фоизиро ташкил додааст. Ин пешрафту рушди нишондиҳандаҳои дар боло зикргардида аз беҳтаршавии сатҳи синдагии аҳолии

[53]Ниг.: Омори солонаи Ҷумхурии Тоҷикистон (Нашри расмӣ): Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон – Душанбе 2023. саҳ. 395 - 400.

минтақаҳои ҷумҳурӣ ва ғанигаштани бозори озуқавор示 минтақа ба молу маҳсулоти ватанӣ шаҳодат медиҳад.

Дар идомаи таҳлил, савдои чаканаи мол ва таркиби онро аз руйи гурӯҳи маҳсулоти озуқаворӣ анҷом додем, ки маълумотҳои омории он дар ҷадвали 2.22 пешниҳод гардидааст.

Ҷадвали 2.22. - Динамикаи гардиши чаканаи молҳои озуқаворӣ ва ғайриозуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва вилояти Хатлон барои солҳои 2015 – 2022, млн. сомонӣ

Гардиши гурӯҳи молҳо	Солҳо							2022/2015, маротиба
	2015	2017	2018	2019	2020	2021	2022	
Ҷумҳурии Тоҷикистон								
Гардиши мол, аз ҷумла	14377,7	18435,2	20479,7	24948,3	27024,8	33259,5	39498,4	2,7 мар.
Молҳои озуқаворӣ	7045,1	9144,1	9891,7	12099,9	13053,0	16529,9	19709,7	2,8 мар.
Молҳои ғайриозуқаворӣ	7332,6	9291,1	10588,0	12848,4	13971,8	16729,6	19788,7	2,7 мар.
Вилояти Хатлон								
Гардиши мол, аз ҷумла	3266,6	4492	4791,7	6331,4	6695,1	8058,2	10534,0	3,2 мар.
Молҳои озуқаворӣ	1987,9	2468,5	2786,4	3612,6	3445,4	3812,7	4819,6	2,4 мар.
Молҳои ғайриозуқаворӣ	1278,7	2023,5	2005,3	2718,8	3249,7	4245,5	5714,4	4,4 мар.
Вазни хоси вилояти Хатлон, бо фоиз								
Гардиши мол, аз ҷумла	22,7	24,4	23,4	25,4	24,8	24,2	26,7	+4
Молҳои озуқаворӣ	28,2	27,0	28,2	29,9	26,4	23,1	24,5	-3,7
Молҳои ғайриозуқаворӣ	17,4	21,8	18,9	21,2	23,3	25,4	28,8	+11,4

Сарчашма: ҳисобҳои муаллиф дар асоси маҷмуаи омории минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023 – с. 318, маҷмуаи омории вилояти Хатлон. Сарраёсати Агентии омори Назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Хатлон. ш. Бохтар, соли 2023. саҳ. 244.

Мувофиқи таҳлили рақамҳои ҷадвали 2.22 чунин хулоса кардан мумкин аст, ки дар соли 2022 дар кишвар ҳаҷми гардиши молҳои чакана назар ба соли 2015 – ум 2,7 маротиба, аз ҷумла молҳои озуқаворӣ 2,8 маротиба зиёд гардидааст. Ҳаҷми гардиши чаканафурӯшии молҳо дар вилояти Хатлон 3,2 баробар, молҳои озуқаворӣ 2,4 маротиба афзуда, вазни нисбии вилояти Хатлон дар ҳаҷми умумии гардиши моли ҷумҳурӣ ба 26,7 банди фоизӣ дар соли 2022 баробар шудааст. Бояд зикр намуд, ки ин рақамҳо аз он далолт мекунанд, ки дар таъмини рушди бозори истеъмолӣ, аз ҷумла бозори озуқавории мамалакат нақши вилояти Хатлон хеле назаррас мебошад.

Аз таҳлили маълумотҳои оморӣ мушоҳида мегардад, ки дар соли 2022 ҳиссаи гардиши молҳои озуқаворӣ дар в. Хатлон ба 45,6 фоиз ва дар ҷумҳурӣ

49,9 фоиз рост меояд, яъне қисми зиёди даромади пулии аҳолӣ барои хариди маҳсулоти озуқаворӣ сарф мешавад.

Рушди савдои чаканаи вилоят аз рӯи манбаъҳои ташаккули гардиши молҳои чакана бо он тавсиф карда мешавад, ки дар соли 2010 ба ҳиссаи бозори ғайримуташаккил 97,5%, бахши давлатӣ 0,2%, савдои тиҷоратӣ 0,3%, савдои кооперативӣ 2,2% рост омад, пас дар соли 2022 нишондиҳандаҳои зикршуда мутаносибан: 73,8%; 0,1%; 26,1%; 0%, ки мавҷудияти тамоюли коҳиши ҳиссаи давлатӣ ва амалан барҳам додани савдои кооперативиро дар ҳаҷми умумии гардиши чаканаи минтақа ва бартарии савдои тиҷоратӣ ҳамчун як қисми бахши ғайридавлатии соҳа тавсиф мекунад.

Сохтори молии гардиши чакана аз рӯи молҳои асосии озуқаворӣ бо маълумоти ҷадвали 2.23 тавсиф карда мешавад.

Ҷадвали 2.23 - Сохтори молии гардиши молҳои чакана аз рӯи молҳои асосии озуқаворӣ дар вилояти Хатлон барои солҳои 2015-2022 (млн. сомонӣ)

Гурӯҳи молҳои озуқаворӣ	Солҳо							с. 2022 / с 2015, мар.
	2015	2017	2018	2019	2020	2021	2022	
Гушт ва маҳсулоти гуштӣ	483,5	563,9	584,6	820,4	810,1	869,8	931,3	1,9 мар.
Равғани маска	15,4	22,1	23,3	28,3	27,3	39,7	72,6	4,7 мар.
Равғани растанӣ	93,8	156,6	166,6	195,5	185,5	198,3	265,5	2,8 мар.
Шир ва маҳсулоти широ̄	61,9	62,4	61,3	81,8	79,5	85,8	112,4	1,8 мар.
Тухм	54,7	52,8	62,1	65,6	64,9	73,7	105,2	1,9 мар.
Шакар	78,2	97,9	99,7	133,1	131,3	142,6	215,7	2,7 мар.
Нон ва маҳсулоти нонӣ	51,9	68,8	82,3	97,7	94,6	110,4	185,6	3,6 мар.
Орд	191,6	243,6	248,2	289,6	275,5	287,8	325,8	1,7 мар.
Маҳсулоти макаронӣ	53,3	48,4	53,5	63,8	60,9	86,2	145,3	2,7 мар.
Картошка	67,3	72,1	87,2	107,6	96,1	121,6	182,5	2,7 мар.
Сабзавот	96,6	89,4	93,1	115,2	101,7	116,3	179,4	1,8 мар.
Мева, буттамева, ангур	96,1	73,8	76,2	96,4	84,6	95,2	135,6	1,4 мар.
Дигар маҳсулотҳои озуқаворӣ	643,6	916,7	1148,3	1517,6	1433,4	1585,3	1962,7	3,1 мар.
Ҳамагӣ, молҳои озуқаворӣ	**1987,9**	**2468,5**	**2786,4**	**3612,6**	**3445,4**	**3812,7**	**4819,6**	**2,4 мар.**

Сарчашма: ҳисобҳои муаллиф дар асоси маҷмуаи омории вилояти Хатлон. Сарраёсати Агентии омори Назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Хатлон. ш. Бохтар, соли 2023. саҳ. 191-196.

Дар буриши ассортиментӣ гурӯҳҳои молҳо ба монанди гӯшт ва маҳсулоти гӯштӣ, равғани растанӣ, шакар, орд бартарӣ доранд, ки фурӯши онҳо дар солҳои охир хеле афзоиш ёфтааст.

Дар замони муосир яке аз роҳҳои асосии таъмини тақозои аҳолӣ бо маҳсулоти озуқаворӣ нақши корхонаву ташкилотҳои савдо дар амалигардии ин ҷараён хеле муҳим мебошад. Дар раванди гузаронидани таҳлил маълум гардид, ки соли 2022 шумораи умумии корхонаҳо дар ҷумҳурӣ 17878 ададро ташкил

додааст, ки назар ба соли 2015-м 47,5 фоиз зиёд шудааст. Дар в. Хатлон соли 2022 – 699 адад корхонаву ташкилотҳои соҳаи савдо арзӣ ҳасти дорад, ки 1,2 фоиз (691 корхона) нисбати соли 2015 афзоиш кардааст, аз ҷумла дар шаҳракҳои вилоят 1,7 фоиз ва маҳаллаҳои деҳод бошад 0,6 фоиз тамоюли зиёдшавиро касб кардааст. Дар айни замон миқдори корхонаю ташкилотҳои чаканафурӯшӣ дар деҳотҳои вилоят дар солҳои 2015-2022 ба андозаи 0,6 банди фоизӣ бо бартарии мағозаҳои талаботи ҳаррӯза, афзоиш ёфтааст. Тамаоюли рушди шабакаи савдои чаканаи вилояти Хатлон дар ҷадвали 2.24 нишон дода шудааст.

Ҳиссаи корхонаҳои савдои чаканаи вилоят дар нишондиҳандаҳои умумиҷумҳуриявӣ 5,7 фоизро дар соли 2015 ташкил дода буд ва соли 2022 бошад 3,9 % -ро ташкил додааст, ки нисбати соли 2015 –ум 1,8 % кам мебошад. Ба андешаи мо, сабаби асосии камшавии ҳиссаи корхонаҳои савдои чакана дар вилоят аз зиёдшавии корхонаҳои савдо дар ҷумҳурии вобаста мебошад.

Дар ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ, аз ҷумла дараҷаи беҳгардонии зиндагии аҳолӣ бо роҳи баланд бардоштани он ба соҳаҳои савдову хӯроки умумӣ, ки барои беҳтар кардани низоми ғизоии аҳолӣ ва баланд бардоштани сатҳи фарҳанги пешбинӣ шудааст, ҷойгоҳи муҳиму махсус дода мешавад.

Ҷадвали 2.24. - Тамоюли рушди шабакаи савдои чакана ва хӯроки умумӣ дар вилояти Хатлон барои солҳои 2015 - 2022 (адад)

Нишондиҳандаҳо	**Солҳо**							**с. 2022/ с. 2015, %**
	2015	**2017**	**2018**	**2019**	**2020**	**2021**	**2022**	
Шумораи умумии корхонаҳои савдо дар ҷумҳурӣ	**12119**	**14271**	**14708**	**15378**	**15018**	**15412**	**17878**	**147,5**
Шумораи корхонаҳои савдои чакана дар вилоят	**691**	**975**	**727**	**813**	**786**	**671**	**699**	**101,2**
Аз ҷумла: дар шаҳракҳо	350	508	385	437	445	351	356	101,7
дар деҳот	341	467	342	376	341	320	343	100,6
Шумораи умумии корхонаҳои хӯроки умумӣ дар ҷумҳурӣ	**2677**	**2717**	**2757**	**2802**	**3095**	**3176**	**3109**	**116,1**
Шумораи корхонаҳои хӯроки умумӣ дар вилоят	124	160	98	98	96	111	110	88,7
Аз ҷумла: дар шаҳракҳо	95	115	66	66	65	78	80	84,2
дар деҳот	29	45	32	32	31	33	30	103,4
Шумораи бозорҳо (омехта ва озуқаворӣ) дар ҷумҳурӣ	**308**	**297**	**304**	**284**	**248**	**288**	**290**	**94,1**
Шумораи бозорҳо (омехта ва озуқаворӣ) дар вилоят	82	60	67	61	58	62	76	92,7

Сарчашма: ҳисобҳои муаллиф дар асоси маҷмуаи омории вилояти Хатлон. Сарраёсати Агентии омори Назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Хатлон. ш. Бохтар, соли 2023. саҳ. 182-186.

Бояд зикр намуд, ки омӯзишу таҳлили ҳамаҷонибаи рақамҳои омории ҷадвали 2.24 аз он шаҳодат медиҳад, ки шумораи умумии корхонаву ташкилотҳои савдо дар миқиёси ҷумҳурӣ соли 2022 –м 17878 ададро ташкил намудааст, ки назар ба нишондиҳандаи соли 2015 ба андозаи 5759 адад ва ё 47,5 банди фоизӣ зиёд гардидааст. Дар вилояти Хатлон соли 2022 миқдори субъектҳои савдои чакана 699 адад мебошад, ки нисбати соли 2015 ин нишондиҳанда ба андозаи 1,2 фоиз (691 адад) зиёд шудааст. Шумораи корхонаҳои хӯроки омма ба 110 адад дар соли 2022 баробар шудааст, ки тафовути он назар ба соли 2015 –м 11,3 банди фоизӣ кам шудааст, мумкин ин рақамҳо аз маълумоти омории кофиву ҳақиқӣ дар ин бахши муҳими иқтисодиёт вобастагӣ дошта бошад.

Дар давраи таҳлилшаванда шумораи корхонаҳои хӯроки умумӣ дар вилояти Хатлон 110 ададро ташкил дод, ки нисбати ба соли 2015-ум 14 адад (-11,3%), аз ҷумла дар шаҳракҳо 15 адад (- 15,8%) кам мебошад. Дар деҳот бошад ин нишондиҳанда соли 2022 –ум 30 ададро ташкил намудааст, ки нисбати соли 2015 – ум + 3,4 афзоиш ёфтааст. Дар айни замон, суръати афзоиши корхонаҳо дар деҳот аз афзоиши шаҳракҳо хеле пештар аст.

Дар тамоми равандҳои таърихи давлатдории аксарияти кишварҳо, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон ва минтақаҳои ҷудогонаи он сиёсати иқтисодию иҷтимоии онҳо аз баҳодиҳии вазъи муосири бозори маҳсулоти озуқаворӣ ва роҳҳои таъмини устувории он бо маҳсулоти озуқаворӣ вобаста мебошад. Имрӯз равандҳои иқтисодӣ аз он шаҳодат медиҳанд, ки барои нигоҳ доштани сатҳу сифати баланди зиндагии сокинони минтақаҳои ҷумҳурӣ ҳолати муосири бозори озуқаворӣи минтақа бояд чунон фаъолият намояд, ки ба таври ҳамешаву доимӣ маҳсулоти озуқавориро барои аҳолӣ дастрасу таъмин намояд. Таҳқиқи амалиётҳои маркетингию бозоромӯзӣ барои баланд бардоштани дараҷаи тақозои қонеъгардонидашудаи аҳолӣ ба маҳсулоти озуқаворӣ ҳаллу фасли мушкилоту масъалаҳои дар зер овардашударо талаб мекунад.

– таҳлилу омӯзиши тақозои пардохтпазири аҳолӣ ва дар муҳлати муайяни вақт ташаккулёбии дархостҳои тиҷортию савдо ба маҳсулоти озуқаворӣ;

– омӯзиши истеҳсоли маҳсулоти озуқаворӣ ва омода намудани нақшаю барномаҳо доир ба навъҳои он;

– таъмин кардани баззаи моддӣ – техникии соҳаи кишоварзӣ барои истеҳсоли навъҳои гуногуни маҳсулоти озуқаврии ватанӣ;

– ғани гардонидани бозорҳои яклухту чакана ва нуқтаҳои фурӯш дар онҳо барои ташкил ва фурӯши маҳсулоти озуқаворӣ дар вилоят;

– пайдо ва ташкил кардани роҳҳову механизмҳои фурӯши маҳсулоти озуқаворӣ ба сокинони вилоят ва самаранокии онҳо.

Ба назари мо, рушду ташаккулёбии бозори минтақавии озуқаворӣ дар асоси омилҳо ва шароитҳои гуногуни иқтисодӣ, ки асоси онҳоро даромад ва маблағҳои пулии аҳолӣ, хароҷоти аҳолӣ барои истемоли озуқаворӣ, шумораи аҳолӣ ва таркиби он ташкил медиҳад, ба шумор меравад.

Даромади пулии аҳолии вилояти Хатлон дар ҷадвали 2.25 инъикос гардидааст.

Ҷадвали 2.25. - Таҳлили даромади хонавода дар вилояти Хатлон дар солҳои 2015-2022 (сомонӣ)

Нишондиҳандаҳо	**Солҳо**							**с. 2022 / с. 2015, %**
	2015	**2017**	**2018**	**2019**	**2020**	**2021**	**2022**	
Ҷамъи даромад	190,18	297,61	374,14	409,78	475,72	518,19	684,50	3,6 мар.
Дар маҳаллҳои шаҳрӣ	202,32	344,87	410,03	430,52	497,49	524,32	686,97	3,4 мар.
Дар маҳаллҳои деҳот	179,49	280,67	361,16	399,35	439,47	513,85	682,91	3,8 мар.
Фарқи байни шаҳр ва деҳот, сомонӣ	22,83	64,2	48,87	31,17	58,02	10,47	4,06	-82,2%
Ҳиссаи шаҳр нисбат ба деҳот, %	12,7	22,9	13,5	7,8	13,2	2,0	0,6	-12,1%

Сарчашма: Нишондиҳандаҳои асосии таҳқиқоти буҷети хонавода дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, 2023. – С. 14, 15, 16

Тибқи таҳлили маълумотҳои омории ҷадвали 2.25 муайян карда мешавад, ки дар маҳалаҳои деҳод даромадҳои пулии аҳолӣ нисбат ба маҳалаҳои шаҳрӣ камтар мебошад. Агар вобаста ба давраи таҳлилшаванда назар кунем мебинем, ки солҳои 2015-2022 даромади пулии аҳолии маҳаллаҳои деҳот ба 503 сомонӣ ё 73,6 банди фоизӣ ва даромади пулии аҳоли шаҳрӣ ба 485 сомонӣ ё 70,5 банди фоизӣ афзоиш ёфтааст.

Таҳлили гузаронидаи мо доир ба таҳлили даромади хонавода дар вилояти Хатлон нишон медиҳад, ки дар солҳои таҳлилии 2015-2022 дароматҳои пулии хонаваодаҳо дар сол то сол рӯ ба зиёдшавӣ доранд. Ин аз он далолат медиҳад, ки дар ҳолати зиёд гардидани даромадҳои пулии аҳолӣ қобилияти харидории

аҳолӣ барои хариди молҳои озуқаворӣ зиёд мегардад. Барои мисол, даромадҳои пулии хонаводаҳо дар умум соли 2015 ба 190,18 сомонӣ баробар шуда аст, пас ин рақам дар соли 2022 ба 684,50 сомонӣ баробар шуд, дар муқоиса ба соли 2015 -м ба маблағи 494,32 сомонӣ дар давраи таҳлилшаванда зиёд гардидааст. Аз таҳлили рақамҳои овардашуда айён мебошад, ки фарқияти маблағҳои пулии маҳаллаҳои шаҳрӣ ва маҳалаҳои деҳотӣ тамоюли афзоишро ба худ касб кардаанд. Агар табқи таҳлили муқоисавии амудӣ (сохторӣ) назар кунем, мушоҳида мешавад, ки тафовути байни даромади пулии маҳалаҳои шаҳрӣ бо маҳалаҳои деҳотӣ соли 2015 - м ба 22,83 сомонӣ ё 12,7 % баробар буд, пас ин рақам дар соли 2022 - м ба 4,06 сомонӣ ва ё ба 0,6 банди фоизӣ баробар шудааст.

Ҷадвали 2.26. -Таҳлили хароҷоти хонаводаҳо барои хӯрока дар вилояти Хатлон дар солҳои 2015-2022

Нишондиҳандаҳо	Солҳо							с. 2022 / с. 2015, %
	2015	2017	2018	2019	2020	2021	2022	
Ҷамъи хароҷоти хонаводаҳо барои озуқа	104,75	139,03	162,05	166,67	197,26	391,45	380,84	3,6 мар.
Дар маҳаллҳои шаҳрӣ	106,23	169,17	193,43	193,57	246,11	481,44	444,88	4,2 мар.
Дар маҳаллҳои деҳот	100,96	128,02	150,42	156,54	179,13	335,57	339,92	3,4 мар.
Фарқи байни шаҳр ва деҳот, сомонӣ	5,27	41,15	43,01	37,03	66,98	145,87	104,96	19,9 мар.
Ҳиссаи шаҳр нисбат ба деҳот, %	5,2	32,1	28,6	23,7	37,4	43,5	30,9	+ 25,7%

Сарчашма: Нишондиҳандаҳои асосии тадқиқоти буҷети хонавода дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, 2023. – С. 27-29.

Дар идомаи кор ба таҳлили хароҷоти хонаводаҳо барои озуқа диққати махсус зоҳир менамоем, зеро ин яке аз нишондиҳандаҳои асосии сатҳи зиндагии мардум ба ҳисоб меравад. Вобаста ба ин, дар соли 2015 хароҷотҳои пулӣ дар маҳалаҳои деҳот нисбат ба маҳаллаҳои шаҳрӣ барои хариди молҳои озуқаворӣ 5,27 сомонӣ кам аст, вале солҳои минбаъда ин тафовут дар хароҷотҳои пулии аҳолӣ дар маҳаллаҳои шаҳрӣ зиёд гардидааст. Тибқи таҳлили муқоисавии уфуқиву амудӣ мушоҳида мешавад, ки хароҷотҳои пулӣ дар маҳаллаҳои шаҳрӣ соли 2017 ба 41,15 сомонӣ ё 32,1 банди фоизӣ, соли 2018 –м 43,01 сомонӣ ё 28,6 банди фоизӣ, соли 2019 –м 37,03 сомонӣ ё 23,7 банди фоизӣ, соли 2020 –м 66,98 сомонӣ ё 37,4 банди фоизӣ, соли 2021–м 145,87 сомонӣ ё 43,5 банди фоизӣ, соли 2022–м ба 104,96 сомонӣ ё 30,9 банди фоизӣ

баробар шудааст, ки он бозгуйи фарқияти сатҳи зисту зиндагии маҳаллҳои шаҳрӣ ва маҳаллҳои деҳотро дар ҳамин давраи таҳлилшаванда бозгӯӣ карда метавонад.

Агар ба тамоюли тағйирёбии нишондиҳандаҳои ҳақиқии ҳаҷми хароҷот барои озуқа ба як нафар аҳолӣ вобаста ба гурӯҳҳои даҳфоиза ба таври хулосагирӣ таҳлил анҷом диҳем, муайян карда мешавад, ки ҳаҷми воқеии маблағи хароҷоти пулии аҳолӣ барои хариди маводҳои озуқаворӣ вобаста ба гурӯҳҳои даҳфоиза ба ҳисоби 10 фоизи сокинони камтаъмин ва 10 фоиз сокинони сертаъмин ба як нафар аҳолӣ хеле фарқкунанда мебошанд (Ҷадвали 2.27).

Ҷадвали 2.27. - Динамикаи нишондиҳандаҳои ҳақиқии ҳаҷми хароҷот барои озуқа ба як нафар аҳолӣ вобаста ба гурӯҳҳои даҳфоиза (бо ҳисоби миёна ба як нафар аъзои хонавода дар як моҳ, бо сомонӣ)

Нишондиҳандаҳо	Солҳо							Соли 2022 нисбат ба соли 2015, маротиба
	2015	2017	2018	2019	2020	2021	2022	
Даромади пулии10 фоиз аҳолии камтаъмин, сомонӣ	51,97	60,66	92,90	113,52	128,90	136,42	152,11	2,9 мар.
Хароҷоти истеъмолии 10 фоиз аҳолии камтаъмин, сомонӣ	144,69	155,38	181,11	185,83	221,48	225,12	231,76	1,6 мар.
Ба ҳисоби %, нисбати даромад	278	256	195	164	172	165	152	0,5 мар.
Даромади пулии10 фоиз аҳолии сертаъмин, сомонӣ	829,61	777,51	1008,28	1093,85	1186,80	1231,65	1311,54	1,6 мар.
Хароҷоти истеъмолии 10 фоиз аҳолии сертаъмин, сомонӣ	506,76	492,40	621,28	662,28	759,46	814,21	876,16	1,7 мар.
Ба ҳисоби %, нисбати даромад	61,1	63,3	61,6	60,5	64,0	66,1	66,8	1,1 мар.
Фарқи байни даромади аҳолии сертаъмин нисбат ба 10 % камтаъмин, сомонӣ	777,64	716,85	915,38	980,33	1057,9	1095,23	1159,43	1,5 мар.
Фарқи байни хароҷоти истеъмоли аҳолии сертаъмин нисбат ба 10 % аҳолии камтаъмин, сомонӣ	362,07	337,02	440,17	476,45	537,98	589,09	644,4	1,8 мар.

Сарчашма: Нишондиҳандаҳои асосии таҳқиқоти буҷети хонаводаҳо. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2019; – С. 26, 2022. – С. 20-23, 2023 – С. 22-26.

Таҳлили нишондиҳандаҳои ҷадвали 2.27 иникосгари он мебошад, ки дар соди 2015 даромади пулии 10 фоиз аҳолии камтаъмин ба 51,97 сомонӣ баробар шудааст ва ин рақам дар соли 2022 ба 152,11 сосмонӣ баробар гардидааст, ки

дар муқоиса ба соли 2015 –м 2,9 маротиба зиёд гардидааст. Дар давраи таҳлилшаванда мушоҳида мегардад, ки хароҷоти истеъмолии 10 фоиз аҳолии камтаъмин дар соли 2015-м 144,69 сомониро ташкил додааст, дар соли 2022 бошад ин нишондиҳанда ба 231,76 сомонӣ баробар шудааст, ки нсибати соли 2015 ба андозаи 1,6 маротиба зиёд гардидааст. Дигар нишондиҳандаи муҳими ин қисмат даромадҳои пулии 10 фоиз аҳолии сертаъмин мебошад, ки дар соли 2015 –м 829,61 сомониро ташкил додаст ва ин рақам дар соли 2022-м ба 1311,54 сомонӣ баробар гардидааст, дар муқоиса ба соли 2015 –м ба андозаи 1,6 маротиба афзоиш ёфтааст. Дар соли 2022 хароҷотҳои истеъмолии 10 фоиз аҳолии сертаъмин 876,16 сомониро ташкил намудааст, ки аз соли 2015 –м 1,7 маротиба зиёд мебошад. Маълумотҳои таҳлилгардидаи боло аз он далолат мекунад, ки аҳолии 10% камтаъмин назар ба сокинони сердаромад ба андозаи 1,5 маротиба маблағҳоро барои хариди маҳсулотҳои ғизоӣ харҷу сарф менамоянд. Агар нисбати фарқияти миёнаи даромаду хароҷот аҳолӣ назар кунем, дар ягон сарчашмаҳои оморӣ оид ба ин масъала пешгӯйи карда нашудааст.

Дар раванди таҳлили даромаду хароҷоти аҳолӣ муайян карда шуд, ки дар ин раванд даромадҳои пулии аҳолӣ новобаста аз он, ки дар тули соҳои солҳои таҳлилшаванда мутаносибан 2,9 ва 1,6 маротиба афзуданашон, суръати миёнаи хароҷотҳои пулии аҳолӣ 1,6 ва 1,7 маротиба нисбати соли 2015 зиёд шудааст, ки ин афзоиш далолат аз он мекунад, ки аксар вақт аҳолии минтақаҳои аҳолинишини шаҳрию деҳот дар бисёр вақту замон хароҷотҳоро бештар барои хариду истеъмоли маҳсулоти озуқаворӣ сарф менамоянд.

Тибқи таҳлили муқоисавии солҳои таҳлилшаванда фарқияти миёнаи аҳолии сертаъмин назар ба аҳолии камтаъмин вобаста ба солҳои даҳдор, аз ҷумла 777,64 сомонӣ дар 2015, 716,85 сомонӣ дар 2017, 915,38 сомонӣ дар 2018, 980,33 сомонӣ дар 2019, 1057,90 сомонӣ дар 2020, 1095,23 сомонӣ дар 2021 ва 1159,43 сомонӣ дар соли 2022 зиёд шудааст, ки ин аз зиёдшавии даромади пулии аҳолии сертаъмин дар муқоиса ба аҳолии камтаъмин гувоҳӣ медиҳад.

Вобаста ба маълумотҳои таҳлил фарқияти миёнаи хароҷоти пулии аҳолӣ барои хариди маҳсулоти озуқаворӣ аз ҷониби аҳолии сертаъмин ва камтаъмин

362,07 сомонӣ нисбати соли 2015, 337,02 сомонӣ нисбати соли 2017, 440,17 сомонӣ нисбати соли 2018, 476,45 сомонӣ нисбати соли 2019, 537,98 сомонӣ нисбати соли 2020, 589,09 сомонӣ нисбати соли 2021 ва 644,40 сомонӣ назар ба соли 2022 зиёд шудааст.

Ҷадвали 2.28. - Даромад ва хароҷоти миёнаи ҳар як нафар аҳолии вилояти Хатлон барои солҳои 2015 – 2022 (сомонӣ)

Нишондиҳандаҳо	Солҳо							с. 2022 / с. 2015, %
	2015	2017	2018	2019	2020	2021	2022	
1. Даромади миёнаи ҳар як нафар барои як аъзо хонаводаҳо дар як моҳ, сомонӣ	177,71	265,68	329,68	358,49	429,89	649,09	781,93	4,4 мар.
2. Хароҷоти истеъмолӣ, ҳамагӣ сомонӣ	163,55	240,68	296,45	318,05	366,38	631,04	766,42	4,7 мар.
3. Аз ҷумла, барои хариди хӯрок, сомонӣ	104,75	136,34	158,67	166,67	197,26	391,45	380,84	3,6 мар.
Бо фоиз	64,0	56,6	53,5	52,4	53,8	62,0	49,7	-14,4

Сарчашма: Нишондиҳандаҳои асосии таҳқиқоти буҷети хонаводаҳо. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2019; – С. 38, 2022. – С. 36, 2023 – С. 37.

Таҳлили гузаронида дар асоси рақамҳои ҷадвали 2.28 нишон медиҳад, ки даромади миёнаи ҳар як нафар барои як аъзо хонаводаҳо дар як моҳ дар соли 2022 –м 781,93 сомонӣ мебошад, ин рақам дар соли 2015 ба 177,71 сомонӣ баробар буд, дар муқоиса назар ба соли 2015 –м ба андозаи 4,4 маротиба зиёд шудааст.

Таҳлили даромади пулии аҳолии ҷумҳурӣ аз сатҳи баланди фарққунии онҳо шаҳодат медиҳад, ки ин шохиси даромадро зариби Ҷинӣ (ҷадвали 2.29) тасдиқ мекунад.

Дар давраи аз соли 2015 то 2022 дараҷаи фарққунии даромади пулӣ аз рӯи гурӯҳҳои аҳолии ҷумҳурӣ, тавре ки зариби Ҷинӣ шаҳодат медиҳад, аз 0,236 то 0,268 афзоиш ёфтааст, ки дар қатори дигар нишондиҳандаҳо он ба вазъи бозори истеъмолӣ, аз ҷумла бозори озуқаворӣ таъсир мерасонад.

Ҷадвали 2.29 - Тақсимоти даромади аҳолии вилояти Хатлон аз рӯйи гурӯҳҳои 20% (сомонӣ)

Гурӯҳҳои аҳолӣ аз рӯйи сатҳи даромад	Даромади миёна	Шумораи хоҷагиҳои таҳқиқшуда	Ҳиссаи даромади хоҷагиҳои таҳқиқшуда, %	Ҷамъи даромад	Ҳиссаи шумораи хоҷагиҳо, %	Ҷамъи шумораи хоҷагиҳои таҳқиқшуда
соли 2015						
1	90	1395	7,6	7,6	46,5	46,5
2	160	783	13,4	21,0	26,1	72,6
3	240	393	20,2	41,2	13,1	85,7
4	320	186	26,9	68,1	6,2	91,2
5	380	243	31,9	**100,0**	8,1	**100,0**
Ҳамагӣ	**1190**	**3000**	**100,0**		**100,0**	
соли 2022						
1	158	1089	8,4	8,4	36,3	36,3
2	266	951	14,2	22,6	31,7	68,0
3	374	366	20,0	42,6	12,2	80,2
4	482	210	25,8	68,4	7,0	87,2
5	590	384	31,6	**100,0**	12,8	**100,0**
Ҳамагӣ	**1870**	**3000**	**100,0**		**100,0**	

Сарчашма: Нишондиҳандаҳои асосии бехатарии озуқаворӣ ва камбизоатӣ. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, 2023. – С. 49

Рушди бозори озуқавории минтақа ба қонеъ кардани тақозои аҳолӣ ба молҳои озуқаворӣ равона карда шудааст. Талаботи одамон ба истеъмоли молҳои озуқаворӣ дар як давраи муайян амалӣ карда мешавад. Талабот ба истеҳсоли молҳои истеъмолӣ, алалхусус маводҳои озуқаворӣ таъсир мерасонад. Истеъмоли ғизои солим, бояд ба меъёрҳои оқилонаи истеъмол, ки тибқи меъёрҳои истеъмолӣ Ташкилоти умуиҷаҳнии Тандурустӣ (ТУТ) ва меъёрҳои тавсиявии физиологии истеъмолии маҳсулоти асосии озуқаворӣ ба ҳар сари аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 августи соли 2018 №451 таҳияшуда бо назардошти хусусиятҳои миллӣ, ки ба пурра қонеъ гардонидани тақозои аҳолӣ ба молҳои озуқаворӣ равона шудаанд, мувофиқ аст.

Тағйирёбии динамикаи истеъмоли воқеии маҳсулоти асосии озуқавории аҳолии вилояти Хатлон дар ҷадвали 2.30 нишон дода шудааст.

Ҷадвали 2.30. - Истеъмоли маводҳои озуқаворӣ ба ҳар сари аҳолӣ дар вилояти Хатлон барои солҳои 2015-2022 (тибқи тадқиқоти интихобии хонаводаҳо, кг дар як сол)

Гурӯҳи молҳои озуқаворӣ	Меъёрҳои оқилонаи истеъмол (кг)		Истеъмоли воқеии маҳсулоти озуқаворӣ							с. 2022 / с. 2015 бо фоиз
	ТУТ	ҶТ	2015	2017	2018	2019	2020	2021	2022	
Гӯшт ва маҳсулоти гӯштӣ	78	40,8	11,0	14,6	14,0	14,2	13,1	28,1	26,4	155,3
Шир ва маҳсулоти ширӣ	405	115,3	43,8	57,4	58,1	60,5	63,9	63,3	54,8	125,1
Тухм (дона)	156	180	75,1	72	76	84	92	158	167	2,2 мар.
Қанду шакар ва маҳсулоти қанодӣ	40	20	12,4	13,7	15,9	16,9	15,4	19,5	17,5	153,5
Маҳсулоти нонӣ	115	148	128	149,9	161,4	165,4	158,7	165,4	162,4	126,9
Картошка	91	92	36,5	35,7	42,4	46,4	42,4	41,0	41,2	112,9
Сабзавот ва полезӣ	130	166	78,5	80,0	88,9	88,5	86,4	137,2	126,2	160,8
Мева ва бутамева	110	124	45,4	35,8	33,2	38,7	33,2	30,6	38,4	84,6
Равғани растанӣ	9,1	16,6	14,3	15,7	18,2	18,3	17,5	18,4	17,2	120,3

Сарчашма: Нишондиҳандаҳои асосии таҳқиқоти буҷети хонаводаҳо. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2019; – С. 48, 2023. – С. 44.

Таҳлили омории рақамҳои ҷадвали 2.30 инъикос мекунанд, ки истеъмоли воқеии маҳсулотҳои озуқаворӣ тибқи меъёрҳои оқилонаи истеъмол дар Ҷумуҳрии Тоҷикистон аз рӯйи номгӯйи маҳсулотҳои озуқаворӣ, аз қабили 40,8 кг. гӯшт ва маҳсулоти гӯштӣ, 115,3 кг. шир ва маҳсулоти ширӣ, 180 дона тухм, 20 кг. қанду шакар, аз ҷумла маҳсулоти қаннодӣ, 148 кг. маҳсулоти нонӣ, 92 кг. картошка, 166 кг. сабзавот ва полезӣ, 124 кг. меваю бутамева ва 16,6 кг. равғани растанӣ муқаррар гардидааст. Агар ба меъёрҳои твасиянамудаи оқилонаи истеъмол аз тарафи Ташкилоти умумиҷҳонии Тандурустӣ диққат диҳем мебинем, ки 78 кг. гӯшт ва маҳсулоти гӯштӣ, 405 кг. шир ва маҳсулоти ширӣ, 156 дона тухм, 40 кг. қанду шакар, аз ҷумла маҳсулоти қаннодӣ, 115 кг. маҳсулоти нонӣ, 91 кг. картошка, 130 кг. сабзавот ва полезӣ, 110 кг. меваю бутамева ва 9,1 кг. равғани растанӣ муқаррар карда шудааст.

Агар вобаста ба истеъмоли маҳсулоти озуқаворӣ дар вилояти Хатлон дар соли 2022 ва тафовути он назар ба соли 2015 таҳлилро идома диҳем, чунин хулоса кардан мумкин аст, ки номгӯйи маҳсулотҳои озуқаворӣ, аз қабили гӯшт ва маҳсулоти гӯштӣ ба андозаи 55,3 фоиз, шир ва маҳсулоти ширӣ 25,1 фоиз, тухм 2,2 маротба, қанду шакар, аз ҷумла маҳсулоти қаннодӣ 53,5 фоиз, маҳсулоти нонӣ 26,9 фоиз, картошка 12,9 фоиз, сабзавот ва полезӣ 60,8 фоиз,

мева, бутамева, ангур 84,6 фоиз ва равғани растанӣ 20,3 фоиз афзоиш намудаанд.

Бояд хотирнишон намуд, ки аз натиҷаи рақамҳои таҳлилнамуда доир ба истеъмоли воқеии маҳсулоти озуқаворӣ дар в. Хатлон аз руйи таркиб ва сохтори маводҳои ғизоӣ оқилона ва самаранок ҳисоб меёбад.

Дараҷаи истеъмоли маҳсулоти озуқаворӣ аз тарафи сокинони вилояти Хатлон вобаста ба меъёрҳои муқарраркардаю тавсиянамудаи Ташкилоти умумиҷаҳонии Тандурустӣ ва Тоҷикистон ба ғайр аз баъзе маҳсулотҳо, аз ҷумла маҳсулотҳои нонӣ ва равғани растанӣ дигар номгӯйи маҳсулотҳои озуқаворӣ, ки дар ҷадвали 2.30 дарҷ гардидаанд, дар дараҷаи паст қарор дорад

Чи хеле, ки таҳлили гузаронидаи мо нишон дод, дар в. Хатлон маҳсулоти асосии озуқавории аҳолӣ, ки аз меъёрҳои тавсиянамудаи истеъмолӣ бештар мебошанд, соли 2022 нисбати меъёрҳои оқилонаи истеъмол, аз қабили маҳсулотҳои нонӣ (9,9 фоиз) ва равғани растанӣ (1,1 фоиз) зиёд мебошанд. Дараҷаи ками даромадҳои пулии аҳолии в. Хатлон ва сатҳи баланди нархи маводҳои озуқаӣ яке аз сабабҳои ин ҳолат аст, ки зарурату хоҳиши истеъмол намудани маҳсулоти арзонтарро ба миён меорад.

Ҳаминро бояд зикр намуд, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз сабаби норасоии қисми ками маводҳои озуқаворӣ, алоқамандии воридоти маҳсулот ба ҷумҳурӣ дар таъмин намудани сокинон бо маҳсулоти озуқа ба савдои хориҷӣ нақши махсус дода мешавад. Молҳои асосии озуқаворӣ, ки ба ҷумҳурӣ ва минтақа ворид карда мешаванд, гандум, орд, шакар, макарон ва ғайра мебошанд, ки қисми зиёди ин маҳсулотҳои озуқаворӣ дар ҷумҳурӣ истеҳсол карда мешавад, аммо истеҳсоли маҳаллӣ ниёзҳои онҳоро қонеъ намекунад.

Солҳои охир дар вилояти Хатлон шумораи корхонаҳои паррандапарварӣ афзудааст, ки ба афзоиши истеҳсоли тухм ва коҳиши воридоти ин гурӯҳи маҳсулоти озуқаворӣ мусоидат кардааст.

Яке аз омилҳои асосие, ки ба истеъмоли ғизои аҳолии вилоят ва вазъи бозори озуқаворӣ таъсир мерасонад, тағйирёбии нархҳо мебошад. Соли 2022 дар маҷмӯъ нархҳо барои молҳои истеъмолӣ дар вилояти Хатлон 6,6%, аз ҷумла барои молҳои озуқаворӣ 7,2%, ғайрихӯрокворӣ 5,7% тағйир ёфтааст. (Диаграммаи 2.5.).

Диаграммаи 2.5. - Динамикаи индекси нархҳои молҳои истеъмолӣ дар вилояти Хатлон, бо % нисбат ба соли гузашта

Сарчашма: ҳисобҳои муаллиф дар асоси маҷмуаи омории вилояти Хатлон. Сарраёсати Агентии омори Назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Хатлон. ш. Бохтар, соли 2023. саҳ. 182-186.

Индекси нархҳои молҳои истеъмолӣ дар иқтисод яке аз масъалаҳои муҳиму асосӣ ба шумор меравад, зеро ин муайянкунандаи сатҳи нархҳо ба маводҳои озуқаворӣ мебошад. Вобаста ба ин, дар соли 2022 маҷмуи индекси нархҳои истеъмолӣ 106,6 фоизро ташкил намудааст, ин рақам дар соли 2015-м 105,8 фоиз буд, дар муқоиса назар ба соли 2015-м 0,8 фоиз зиёд гардидааст. Дар соли 2022 индекси молҳои озуқаворӣ (бе машрубот) ба 107,2 фоиз расидааст, ки он дар соли 2015 ба 106 фоиз баробар гардида буд, дар тафовун 1,2 банди фоизӣ зиёд мебошад.

Болоравии нархҳо инчунин ба фарқияти байни сатҳи фоизи номиналӣ ва воқеии қарз таъсири калон мерасонад, ки дар шароити набудани ҳаҷми кофии сармояи корӣ дар субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ омили манфӣ мебошад, зеро афзоиши фоизи қарз ба кам шудани мӯҳлати қарз оварда мерасонад ва суръати гардиши маблағҳои ҷории объектҳои хоҷагидорро коҳиш медиҳад. Афзоиши нархҳои истеъмолӣ инчунин ба паст шудани сатҳи музди воқеӣ ва сатҳи зиндагии аҳолӣ мусоидат мекунад. Тамоюли музди миёнаи моҳонаи номиналӣ аз рӯи минтақаҳои ҷумҳурӣ дар ҷадвали 2.31 инъикос ёфтааст.

Ҷадвали 2.31 - Тағйирёбии музди миёнаи моҳонаи номиналӣ аз рӯйи минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2015-2022, сомонӣ

	Ҷумҳури ва вилоятҳои он	Солҳо							с. 2022 / с. 2015, маротиба
		2015	2017	2018	2019	2020	2021	2022	
Музди миёнаи меҳнати номиналии ҳармоҳа, сомонӣ	Ҷумҳурии Тоҷикистон	**354,44**	**878,91**	**1144,19**	**1233,82**	**1335,52**	**1393,78**	**1540,84**	4,3 мар.
	ш. Душанбе	717,28	1526,64	1800,53	1935,30	2040,49	2080,81	2282,97	3,2 мар.
	ВМКБ	277,24	701,53	917,03	1034,72	1200,35	1347,36	1459,36	5,3 мар.
	в. Суғд	258,79	696,80	1012,97	1072,28	1182,69	1236,26	1418,81	5,5 мар.
	в. Хатлон	232,98	645,05	843,39	913,30	998,54	1053,78	1143,19	4,9 мар.
	НТҶ	347,11	832,24	968,57	1038,24	1120,09	1192,85	1274,72	3,7 мар.

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2023. – С. 249, маҷмӯаи омории Тоҷикистон: 30 соли истиқлолияти давлатӣ, Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2021. – С. 216.

Аз рақаҳои таҳлилии ҷадвали 2.31 хулоса кардан мумукин аст, ки музди миёнаи меҳанати номиналии ҳармоҳа дар Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2022 –ум 1540,84 сомониро ташки дод, ки нисбати соли 2015 ба андозаи 4,3 маротиба (354,44 сомонӣ) зиёд шудааст. Ҳамин нишондиҳанда дар вилояти Хатлон соли 2022 ба 1143,19 сомонӣ баробар шуд, ки нисбати соли 2015 –ум 4,9 баробар (232,98 сомонӣ) афзоиш ёфтааст.

Бояд зикр намуд, ки яке аз масъалаҳои муҳиму зарурии таъмини талаботи аҳолӣ ба маҳсулотҳои озуқаворӣ ин таносуби музди меҳнати воқеӣ ва номиналӣ мебошад. Маълумотҳои омории ин нишондиҳанда дар ҷадвали 2,32 вобаста ба в. Хатлон пешниҳод карда шудаааст.

Ҷадвали 2. 32. - Динамикаи музди меҳнати воқеӣ ва номиналӣ дар вилояти Хатлон барои солҳои 2015-2022 (сомонӣ)

Шаклҳои музди меҳнат	Солҳо							с. 2022 / с. 2015, маротиба
	2015	2017	2018	2019	2020	2021	2022	
Музди меҳнати номиналӣ	232,98	645,05	843,39	913,30	998,54	1053,78	1143,19	4,9 мар.
Музди меҳнати ҳақиқӣ	218,78	606,85	788,29	898,21	944,86	978,51	1047,99	4,7 мар.

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2023. – С. 249, маҷмӯаи омории Тоҷикистон: 30 соли истиқлолияти давлатӣ, Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2021. – С. 216.

Дар баробари ин, сатҳи музди меҳанти воқеӣ (бо назардошти тағйирёбии индекси нархҳо) дар соли 2022 нисбат ба соли 2021-ум 7,1% ва музди меҳнати номиналӣ 8,4% афзоиш ёфтааст.

Ба ҳолати бозорҳои миллии озуқаворӣ вазъи бозори озуқавории ҷаҳонӣ, маҳсулоти кишоварӣ ва истеҳсолу коркарди он, технологияҳои инноватсионӣ ва ҷорӣ кардани онҳо дар фаъолияти бозори озуқаворӣ, бозори молиявӣ ва ҳолати он, шароити табиӣ - иқлимӣ ва ғайра таъсир мерасонад.

Сатҳи нисбатан пасти худтаъминкунии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва вилояти Хатлон бо маҳсулоти озуқаворӣ ба салдои амалиёти савдои хориҷӣ таъсир мерасонад.

Яке аз роҳҳои асосӣ барои ташаккулу рушди бозори минтақавии озуқаворӣ ҳамчун синтези низоми бозор ва давлат ин фаъолияти соҳибкорӣ мебошад, ки суръати рушди иқтисод ва дараҷаи таъмини аҳолиро ба кор таъмин мекунад, барои амали кардани чараёнҳои тафовутдоштаи рушди минтақаҳои алоҳидаи ҷумҳурӣ ба нақши дастгирии ҳамаҷонибаи давлат ҷойгоҳи махсусу хоса дода мешавад.

Ҳаминро хотирнишон кардан зарур аст, ки сохторҳои соҳибкорӣ, сарфи назар аз таърихи назарраси рушд, бо мушкилоти гуногуни хусусияти молиявӣ, ташкилӣ, дастгирии заифи давлат, муҳити нокифояю носолими соҳибкорӣ рӯ ба рӯ мешаванд. Яке аз ҷанбаҳои муайянкунандаи нақши соҳибкорӣ дар иқтисод ва таъмини бозори озуқаворӣ дар рейтинги пешбурди соҳибкорӣ дида мешавад. Вобаста ба ин, рейтинги кишварҳо дар асоси индекси осонии пешбурди соҳибкорӣ, ки ҳар як вақт аз тарафи Бонки ҷаҳонӣ доир ба 10 нишондиҳанда анҷом дода мешавад, Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ин радабанди соли 2021 ҷои 106-умро бо 61,3 хол ишғол кардааст.

Аз ҷониби ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои дастгирии соҳибкорӣ, алалхусус соҳибкории кишоварзӣ тадбирҳои гуногун андешида мешаванд. Аз ҷумлаи онҳо "Стратегияи миллии рушди Тоҷикистон барои давраи то соли 2030", Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи фаъолияти соҳибкорӣ" (12.05.2007), Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ" ва ғайра мебошанд, ки тибқи ин ҳуҷҷатҳои танзимкунандаи соҳавӣ фаъоляити соҳибкорӣ дар соҳаҳои гуногун амал мекунад.

Ҳиссаи зиёди молҳо, аз ҷумла маҳсулоти озуқа, ки аз тарафи субъектҳои хурду миёнаи иқтисод истеҳсол мегарданд, истеҳсолоти онҳо асосан тибқи

қонунҳои бозори озуқаворӣи дохилӣ ба истеъмолкунандагон барои фурӯхтан пешкаш мешаванд, барои он, ки истеҳсолоти онҳо рақобаттавон нестанд ва ҳиссаи ками корхонаҳои хурду миёна маҳсулотҳои истеҳсон намудаи худро берун аз бозорҳои дохилии кишвар мебаранд.

Бояд тазаккур дод, ки самаранокии субъектҳои хоҷагидории фаъолияти соҳибкориро дар бахши кишоварзӣ масъалаҳои зерин, аз қабили баззаи заифу беиқтидорӣ моддӣ-техникӣ ва технологӣ, куҳнаву фарсуда будани фондҳои асосӣ, ба молистеҳсолкунандагони маҳаллӣ кам будани тақозои аҳолӣ, баланд будани фоизи қарз, дастрасии кам ба он ва ғайра коҳиш медиҳад.

Мавриди қайд аст, ки бо ёрии мувозинат ё баланси маҳсулоти озуқаворӣ сатҳи таъмини талаботи ҳар як нафар аҳолии кишвар ба маҳсулоти озуқа ҳисоб карда мешавад. Баланси маҳсулоти озуқаворӣи номбаршуда дар мавридҳои бештар барои як сол омода ва таҳия карда мешавад. Дар ин баланси зикргардида маҳсулотҳои озуқаворӣ дар шакли умумӣ ва истифодаи он дар як давраи аниқу муайян асоснок карда мешавад. Доштани чунин баланси озуқаворӣ имконият медиҳад, ки дар оянда барои таъмин намдуни талаботҳои пардохтпазири аҳолӣ аз тарафи мақомотҳои дахлдорӣ соҳавӣ корҳои зарурӣ анҷом дода шавад. Баояд қайд намоям, ки миқдори ресурсҳо, истеҳсолот ва ворид гардидани маҳсулот дар вақти муайян маҷвуд будани табии онро ташкил менамояд, албатта мавҷуд будан ва истеъмоли дилхоҳ маҳсулоти озуқаворӣ бояд ба миқдори муаяйн мувофиқат дошта бошад.

Агар дар фаъолияти хоҷагидории бозорӣ барои солҳои тулонӣ вуҷуд доштани баланси озуқаворӣ, дар ин суръат метавон роҳу равиши даигаргуншавии мавҷудияти умумии маҳсулот, воридшавию содиршавӣ, ҳамчунин ҳолати мавҷуд будани озуқаворӣ барои таъмини талаботи истеъмолии аҳолии вилоятро мушоҳида намуд. Дар мавриди тақсим кардани ресурсҳои озуқаворӣ вобаста ба истифода намудани аҳолӣ, ба ҳар нафар аҳолии вилоят нишондиҳандаи ҳолати мавҷудияти озуқаворӣ ба он дурандешӣ мешавад. Бояд зикр кард, ки нишондиҳандаи вуҷуд доштани озуқаворӣ дар сатҳи ҷумҳурӣ ва минтақа бо ҳисоби миёна шумурда мегардад, ки дастрас будани аҳолӣ ба маводҳои озуқа, аслан дар ин ҳангом омили муҳиму асосӣ ба инобат гирифта намешавад.

Вобаста ба ин, мо метаонем хулоса намуд, ки тақозои аҳолӣ аз руйи зарурат бинобар эҳтиёҷи маҳдудиятҳо, аз қабили маҳдудиятҳои иқтисодӣ ва маҳдудиятҳои фардӣ ҳувайдо хоҳад гардид.

Ба замми ин, дар бисёр ҳолат имкони пардохтпазирии сокинони ҷумҳурӣ ва минтақа ба иллатҳои субъективӣ алоқаманд мебошад, ки дар ин росто онҳо маҳсулоти озуқавориеро моил ба харид намоянд, бо вуҷуди ин аксари даромадҳои пулии аҳолӣ ба дигар самт, аз ҷумла бадалшавӣ, ниёз, омода будан барои харид кардан, рушди тақозои аҳолӣ ба маводҳои озуқаворӣ ва ғ. сарфу харҷ мегарданд. Вобаста ба ин масъалаи муҳим мо дар қисмати дигари диссертатсия оиди самтҳои асосии муккамалгардонидани фаъолият дар бозори озуқавории вилояти Хатлон ибрози назар ва пешниҳодҳо хоҳем кард.

БОБИ 3. САМТҲОИ АСОСИИ МУККАМАЛГАРДОНИДАНИ ФАЪОЛИЯТ ДАР БОЗОРИ ОЗУҚАВОРИИ ВИЛОЯТИ ХАТЛОН

3.1. Ташаккули зерсохтори бозори минтақавии озуқаворӣ

Зерсохтори бозори озуқаворӣи минтақа низомҳои гуногунро дар бар мегаирад, ки ба истеҳсол, тақсим ва истеъмоли озуқаворӣ дар як минтақаи мушаххаси ҷуғрофӣ мусоидат мекунанд. Дар замони муосир зерсохтор аз шабакаҳои нақлиёту анборҳо то бозорҳо ва чаҳорчӯби меъёрӣ муносибатҳои иқтисодиро байни субъектҳои гуногуни занҷири таъминоти озуқаворӣ, аз ҷумла деҳқонон, дистрибюторҳо, фурӯшандагон ва истеъмолкунандагон дар бар мегирад.

Дар асл зерсохтори бозори озуқаворӣи минтақавӣ ҳамчун пояи иқтисодиёти маҳаллӣ хизмат мекунад, ки захираҳо ва хизматрасониҳои заруриро таъмин менамояд, ки истеҳсолот ва савдои кишоварзиро дастгирӣ мекунанд. Бо сармоягузорӣ ба зерсохтори нақлиётӣ, аз қабили роҳҳои автомобилгард, роҳи оҳан ва сардхонаҳо, ҳукуматҳо ва ҷонибҳои манфиатдори хусусӣ метавонанд самаранокии тақсимоти озуқаворӣ ва кам кардани хароҷоти нақлиётро беҳтар созанд ва ба ин васила рақобатпазирии истеҳсолкунандагони маҳаллӣ ва тавсеаи дастрасии бозорро афзоиш диҳанд.

Аз нуқтаи назари иқтисодӣ, инфрасохтори бозори минтақавии озуқаворӣ на танҳо осон кардани муомилот аст, он инчунин дар бораи эҷоди арзиш ва мусоидат ба рушди иқтисодӣ дар дохили ҷомеаи маҳаллӣ мебошад. Бозорҳои минтақавии озуқаворӣ тавассути дастгирии кишоварзии хурд, мусоидат ба соҳибкорӣ ва фароҳам овардани ҷойҳои корӣ, ба диверсификатсия ва устувории иқтисодиёти деҳот, коҳиш додани вобастагӣ аз бозорҳои беруна ва баланд бардоштани шукуфоӣ ва некӯаҳволии умумии ҷомеа мусоидат мекунанд.

Зерсохтори бозори озуқаворӣи минтақавӣ як системаи бисёрҷанбаест, ки унсурҳои гуногуни аслӣ, ташкилӣ ва танзимиро дар бар мегирад, ки ҳамаи онҳо

муносибатҳои иқтисодӣ ва натиҷаҳои иқтисоди маҳаллии озуқавориро ташаккул медиҳанд.

Фаъолияти бозори озуқаворӣии минтақа барои таъмини зерсохтори дахлдор, яъне қисмҳои таркибии он, ки хусусияти тобеъ, ёрирасон доранд ва фаъолияти муқаррарии низоми бозорро дар маҷмӯъ таъмин мекунанд, пешбинӣ шудааст. Маҳз мавҷудияти зерсохтори пешрафтаи бозори озуқаворӣ яке аз омилҳои асосии таъмини вокуниши чандир ба сигналҳои истеъмол ва талабот мебошад. Он як шарти воқеии ташаккули муносибатҳои муштараки иқтисодӣ мебошад, ки занҷири ҳамоҳангро дар зинаи такрористеҳсол (истеҳсолот – тақсимот – мубодила – истеъмол) бавуҷуд меорад.

Дар шароти муносибатҳои иқтисоди бозорӣ зерсохтори бозори минтақавии озуқаворӣ аз ҷанбаи таърихию мантиқӣ қисми ҷудонопазири тамоми шаклҳои хоҷагидории бозорӣ ва ба тамоми моделҳои хоҷагидорӣ, минҷумла ба рушди муносибатҳои иқтисоди бозорӣ, ки дар он ташаккул ва рушди инфрасохтори бозор амалӣ карда мешавад, хос мебошад. Дар шароити муосир инфрасохтор ҳамчун зернизоми муносибатҳои иқтисодӣ ва намудҳои замонавии ташкили он вобаста ба рушди таърихии истеҳсолию тиҷоратӣ ва пайдоиши шпклҳои гуногуи кишоварзӣ ташаккул ёфтааст. Дар доираи гуфтаҳои боло омӯзишу баррасии зерсохтори бозори минтақавии озуқавориро вобаста ба соҳаи фаъолият, хусусияту тафовутҳои боззорро баррасӣ намудан ба мақсад мувофиқ мебошад.

Сиёсати аграрӣ дар соҳаи таъмини амнияти озуқаворӣ бояд ба «кӯмак ба истеҳсолкунандаи маҳсулоти кишоварзии ватанӣ бо истифода аз стратегияи протексионизми аграрӣ» равона карда шавад.[54]

Ташаккули зерсохтори муосири бозори минтақавии озуқаворӣ ва фаъолияти самараноки он бо таносуби муайяну аниқи миқдорю сифатӣ хос мебошад. Дар раванди амаликунии зерсохтори бозори озуқаворӣ масъалаи такомул додани таносубҳои миқторӣ ва сифатӣ аз назари ҳаллу фасли

[54]Ниг.: Вартанова М.Л. Продовольственная безопасность страны и пути выхода из мирового продовольственного кризиса. / Монография. - М.: ИД «БИБЛИО-ГЛОБУС», 2016. – С. 67.

масъалаҳои амалӣ аҳамияти бузургро соҳиб мебошад. Омӯзишу баррасии тамоюлҳои тағйирёбӣ ва роҳҳои рушди онҳо дар оянда, инчунин таҳлил ва банақшагирии пурраи таъминоти озуқаворӣ ва тағйироти сохтории он дар бозори озуқаврии минтақа шарти муҳими истифодаи дурусту самараноки иқтидори агросаноатии минтақа ба ҳисоб меравад.

Айни ҳол, «дар ҷумҳуриҳои аз ҷиҳати иқтисоди бозорӣ пешрафта истеҳсол ва коркарди маҳсулоти кишоварзӣ ҳамчун яке аз ҷузъҳои асоситарини суботи сиёсӣ, таъмини амнияти озуқаворӣ, нишондиҳандаи истиқлолияти миллӣ мебошад ва аз ин ҷиҳат истеҳсол ва коркарди маҳсулоти кишоварзӣ ба таври мувофиқ баррасӣ мегардад».[55]

Дар замони муосир яке аз қисматҳои асосии бозори минтақавии озуқаворӣ ин фаъолияти самараноки он ба шумор меравад. Фаъолияти самароанки бозори озуқаворӣ бо маҷмуи нишонаҳое алоқаманд мебошад, ки онҳо метавонанд таъсири бевосита ва ё ғайримустақим ба фаъолияти субъектҳои бозор расонда тавонанд. Яке аз қисмҳои асосию муҳими бозор, ки бе вуҷуд доштани он фаъолияти бозор хеле мушкил ва нуқсондор ба ҳисоб меравад, инчунин фаъолияти он муташаккил ба роҳ монда намешавад, ин зерсохтори бозори озуқаворӣ ба шумор меравад.

Ҳадафи асосии инфрасохтор аз амалигардонии нақши миёнарав барои дастрас кардани хизматрасониҳои иттилоотию машваратӣ, тиҷоратию маркетингӣ, логистикӣ, инчунин ёри расондан дар ҳамлу нақли маҳсулот, нигоҳдорӣ ва бастабандии маҳсулот иборат мебошад. Мақсади зерсохтори бозор аз шароит ва ниёзҳои мушаххаси иқтисодиёт ё соҳаҳои воқеии он вобаста аст. Умуман, зерсохтори бозор ба таъмини фаъолияти самараноки муносибатҳои бозорӣ, фароҳам овардани шароит барои рақобат, ҳавасмандгардонии сармоягузорӣ ва инноватсия, ҳифзи манфиатҳои иштирокчиёни бозор нигаронида шудааст. Дар расми 3.1 ҳадафҳои асосии зерсохтори бозор нишон дода шудааст.

[55]Ниг.: Вартанова М.Л. Продовольственная безопасность страны и пути выхода из мирового продовольственного кризиса. / Монография. - М.: ИД «БИБЛИО-ГЛОБУС», 2016. – С. 86.

Расми 3.1. Ҳадафҳои асосии зерсохтори бозор дар шароити иқтисоди инноватсионӣ (Сарчашма: таҳияи муаллиф)

Дар шароити иқтисодиёти инноватсионӣ зерсохтори самараноки бозор дар рушди устувори иқтисодӣ нақши муҳим дорад.

Мақсади зерсохтори бозори озуқаворӣ таъмин намудани заминаи бунёдӣ ва иншооти зарурӣ барои фаъолияти самараноки он мебошад. Зерсохтори бозори озуқаворӣ як қатор унсурҳои муҳим, институтсионалӣ ва технологиро дар бар мегирад, ки мубодилаи молҳо, хизматҳо ва воситаҳои молиявиро дастгирӣ мекунанд.

Бояд қайд намоям, ки зерсохтори бозори озуқаворӣ платформаҳои зарурӣро, аз қабили биржаҳои молӣ ва маконҳои тиҷоратӣ фароҳам меорад, ки дар он харидорон ва фурӯшандагон метавонанд барои тиҷорати маҳсулотҳо ё дигар дороиҳо якҷоя шаванд, инчунин он шаффофиятро тавассути паҳн кардани иттилооти саривақтӣ ва дақиқ дар бораи нархҳо, ҳаҷми савдо ва дигар маълумоти дахлдори бозор мусоидат мекунад. Ин шаффофият ба иштирокчиёни бозор кӯмак мекунад, ки қарорҳои оқилона қабул кунанд ва эътимодро ба бозори минтақавии озуқаворӣ афзоиш диҳанд. Зерсохтори бозори озуқаворӣ ба раванди кашфи нархҳо мусоидат мекунад, ки тавассути он

таъсири мутақобилаи талабот ва пешниҳод нархи одилонаи бозории маҳсулоти озуқаро муайян мекунад. Кашфи нарх барои тақсимоти самараноки захираҳо ва идоракунии хавфҳо муҳим аст.

Дар баробари гуфтаҳои боло ҳаминро бояд хотирнишон кунам, ки зерсохтори бозори озуқаворӣ дар посух ба пешрафтҳои технологӣ ва пешрафтҳои бозор таҳаввул меёбад, ки инноватсияро дар платформаҳои савдо, низомҳои ҳисоббаробаркунӣ ва хизматрасонии маълумот дар бозор дастгирӣ мекунад. Навоварӣ самаранокии бозори озуқаворӣ, дастрасӣ ва устувории онро афзоиш медиҳад.

Ба андешаи мо, мақсади зерсохтори минтақавии бозори озуқаворӣ мусоидат ба тақсимоти самаранок, маркетинг ва фурӯши маҳсулоти озуқаворӣ дар як минтақаи мушаххаси ҷуғрофӣ мебошад.

Бояд зикр намуд, ки зерсохтори минтақавии бозори озуқаворӣ барои таъмини боэътимоди озуқа барои қонеъ кардани ниёзҳои озуқавории ҷамоатҳои маҳаллӣ кӯмак мекунад. Бо мусоидат ба интиқоли озуқа аз истеҳсолкунандагон ба истеъмолкунандагон дар дохили минтақа, он вобастагӣ аз манбаъҳои берунаро коҳиш медиҳад ва амнияти озуқаворӣ, бахусус дар замони бӯҳрон ё халалдор шудани занҷирҳои ҷаҳонии таъминотро тақвият медиҳад.

Яке аз қисматҳои муҳими ташаккули инфрасотор ин дастгирии истеҳсолкунандагони маҳаллӣ ба ҳисоб меравад, зеро он ба деҳқонон, кишоварзон ва истеҳсолкунандагони маҳаллӣ имкон медиҳад, ки ба бозорҳо ва дигар қисматҳои тақсимоти маҳсулоти худ дастрас бошанд. Ин имконпазирии амалиёти кишоварзии хурд ва оилавиро дастгирӣ мекунад, ба некӯаҳволии деҳот мусоидат мекунад ва таҷрибаҳои анъанавии кишоварзиро нигоҳ медорад. Инчунин коҳиш додани талафот ва партовҳои озуқаворӣ низ ҷузъи муҳими зерсохтори самараноки бозори озуқавории минтақавӣ маҳсуб меёбад. Воситаҳои дурусти нигоҳдорӣ, интиқол ва тақсимот ба нигоҳ доштани сифат ва тару тозаи озуқа кӯмак мекунанд ва ба ин васила талафотро дар занҷири таъминот коҳиш медиҳанд.

Ба андешаи мо ташаккули зерсохтори бозор бевосита ба рушди иқтисодии вилоят таъсири бевоситаи худро мерасонад. Мусоидат ба рушди иқтисодӣ ин тавассути фароҳам овардани имкониятҳои шуғл дар бахшҳои истеҳсоли озуқаворӣ, коркард, нақлиёт ва савдои чакана мусоидат мекунад. Зерсохтори бозори озуқаворие минтақа инчунин ба фаъолияти иқтисодии маҳаллӣ тавассути ҳавасманд кардани хароҷоти истеъмолӣ дар минтақа ва дастгирии соҳаҳои марбут ба коркарди озуқа, бастабандӣ ва логистика мусоидат мекунад. Дар баробари ин зерсохтори минтақавии бозори озуқаворӣ дастрасии бозорро ҳам барои истеҳсолкунандагон ва ҳам истеъмолкунандагон тавассути таъсиси бозорҳо, бозорҳои яклухт, бозорҳои деҳқонӣ ва шабакаҳои тақсимотӣ, ки онҳо метавонанд ҳамкорӣ ва табодули мол кунанд, беҳтар мекунад. Ин самаранокии бозор, кашфи нарх ва шаффофияти бозорро афзоиш дода, ба ҳамаи ҷонибҳои манфиатдор манфиат меорад.

Ба андешаи мо, мақсади асосии зерсохтори бозори озуқаворие минтақавӣ ин эҷоди як низоми устувор ва фарогири озуқаворӣ мебошад, ки ба воситаи он талаботи аҳолии маҳаллӣ қонеъ гардида, рушди иқтисодиии вилоятро дастгирӣ карда ва ба некӯаҳволии аҳолии минтақа ва муҳити зист мусоидат мекунад. Инчунин, мақсади дигари он фароҳам овардани муҳити хуб фаъолияткунанда ва танзимшаванда мебошад, ки ба бозорҳои одилона, муассир ва ботартиб мусоидат мекунад, ки барои рушди иқтисодӣ ва шукуфоӣ муҳиманд.

Дар умум, бояд ҳаминро зикр намуд, ки дар инфрасохтори бозори озуқаворӣ нигоҳ доштани ҳамаи системаи озуқаворӣ шарти муҳим мебошад, барои он ки метавонад ҳар як ҷузъи низом вазифаҳои зерсохторро вобаста ба ҳолат амалӣ намояд.

Вобаста ба истилоҳи дигар, «инфрасохтор ҷамъи бахшҳои хоҷагидорӣ маҳсуб меёбад, ки ба соҳаи муомилоти мол хизмат мерасонанд, аз қабили, ба истифода додани роҳҳо, каналҳои тақсими маҳсулот, пулҳо, аэродромҳо,

анборҳо ва сардхонаҳо, таъмини қувваи барқ, нақлиёт, алоқа, маориф, таъминоти иттилоотӣ, илм, тандурустӣ ва ғайра».[56]

Вобаста ба омӯзиши адабиётҳои соҳавии иқтисодӣ - «зерсохтори бозор ин маҷмуи шаклҳои фаъолият мебошад, ки барои хизмат намудан ба соҳаҳои истеҳсолӣ ва ғайриистеҳсолӣ бо ҳадафи муҳайё сохтани шароит барои амалӣ кардани фаъолияти анъанавию муқаррарии соҳаҳои болозикр» баррасӣ мегардад.[57] Ба андешаи мо, хусусиятҳои умумии тарифҳои дар боло пешниҳодгардида дар он зоҳир карда мешавапд, ки барои амалӣ кардани фаъолияти муқарарӣ, новобаста аз он ки субъектҳои иқтисодиёт дар кодом шароити иқтисодӣ кор менамоянд, зерсохтор шароит муҳайё месозад.

Бояд ҳаминро зикр намуд, ки дар миқиёси кишвар ва минтақаҳои он зерсохтори бозори озуқаворӣ вобаста ба таносубҳои гуногуни микдорӣ ва сифатӣ тавсиф мегарданд. Аз нуқтаи назари ҳалли масъалаҳои амалӣ такмил ва танзими доимии таносубҳои мазкур дорои аҳамияти калон мебошад, зеро тағйироти сохторӣ дар шуғл ва банақшагирии пурраю саривақтии он, инчунин омӯзишу баррасии самтҳои дар оянда тағйирёбандаи онҳо шарти муҳими ташаккул, тақсим ва истифодаи оқилонаю самаранокӣ захираҳои меҳнадӣ дар иқтисодиёт ба ҳисоб меравад.

Дар марҳилаи рушди муносибатҳои бозорӣ накши зерсохтори бозори озуқаворӣ вобаста ба муҳайё сохтани шароитҳои зарурии равандҳои истеҳсолот, тақсимот, мубодила ва истеъмолот дар минтақа тағйир меёбад. Вобаста ба имкониятҳои мавҷуда муҳайё сохтани муҳити мусоиди иқтисодӣ дар ҷараёни такрористеҳсоли минтақавӣ вазифаи муҳими инфрасохтор барои ташаккул ва рушди низоми бозори минтақавӣ, рушди субъектҳои хоҷагидорӣ ва муҳайё намудани шароитҳои зарурии иқтисодӣ барои таъмини алоқаҳои моддию молиявӣ ва иттилоотӣ байни субъектҳои минтақавӣ, ҳам дар сатҳи дохилиминтақа ва ҳам байниминтақа ба шумор меравaнд.

---

[56]Ниг.: Мамедбекова М.О. Финансово-экономическое стимулирование инфраструктуры обслуживания рынка труда. / Монография. - Махачкала: Наука плюс, 2007. – С. 56.

[57]Ниг.: Развитие российского агропродовольственного рынка в транзитных условиях [Электронный ресурс] / Е. Серова, И. Храмова, Н. Карлова [и др.]. - М.: ИЭПП, 2001. – С. 13.

Бояд қайд кард, ки омӯзиши нақш ва аҳамияти зерсохтори бозори озуқаворӣ дар баррасии қисми минтақавӣ имкон фароҳам месозад, ки ба низоми инфрасохтори таъмин намудани озуқаворӣ ва таҳқиқи мушкилоту муаммоҳои иқтидори иқтисодии он рӯй биёрем. Тақсимоти ҷамъиятии меҳнат яке аз сабаби асосӣ барои пайдоиш ва қисмат гардидани зерсохтори бозори озуқаворӣ ҳамчун як қисми мустақилу ҷудогонаи иқтисодиёт бавуҷуд омадааст. Зикр намудан ба марид аст, ки марҳилаҳои зерини рушди зерсохтори бозори озуқавориро қисмат намудан ба мақсад мувофиқ мебошад:

1. вобаста ба тақсими шахсӣ ва ягона ташаккули асосҳои бавуҷудоии бозори озуқаворӣ;

2. зерсохтори бозори озуқаворӣ ва пайдоишу ташаккули он бо гузтариши равобити байни субъектҳои мухталифи хоҷагидории бозор дар асоси пайдоиши элементҳои сусрушдёта дар ин механизм;

3. инфрасохтори бозори озуқаворӣ ва рушди он ҳамчун қисми ҷудонашавандаи муносибатҳои муосири иқтисоди бозорӣ.

Зерсохтори бозор дар иқтисодиёт маҷмуи унсурҳои моддӣ ва ғайримоддӣ мебошад, ки барои нигоҳдорӣ ва рушди равандҳои истеҳсол, мубодила ва истеъмоли молҳо ва хизматрасониҳо дар ҷомеа заруранд. Зерсохтори бозор дар таъмини тараққиёти иқтисодиёт, зиёд кардани самараи истеҳсол, баланд бардоштани дараҷаи зиндагонии ахолӣ нақши муҳиму асосӣ мебозад.

Бояд қайд намуд, ки зерсохтори бозор унсурҳои гуногунро, аз қабили роҳҳои мошингард, роҳи оҳан, фурудгоҳҳо, низомҳо энергетикӣ, обтаъминкунӣ ва канализатсия, шабакаҳои телекоммуникатсионӣ, муасс-исаҳои таълимӣ ва тандурустӣ, муассисаҳои ҳуқуқӣ ва молиявӣ дар бар мегирад. Зерсохтори бозор асоси фаъолияти иқтисодиёт ва умуман ҷомеа, таъмини алоқа, ҳаракати одамон ва молҳо, дастрасӣ ба захираҳо ва хизматрасониҳо, таъмини суботи ҳуқуқӣ ва иҷтимоӣ мебошад.

Ҷузъҳои асосии бозори озуқавории минтақа, зерсохтори истеҳсолӣ, бозорӣ ва институтсионалӣ мебошанд. (Расми 3.2)

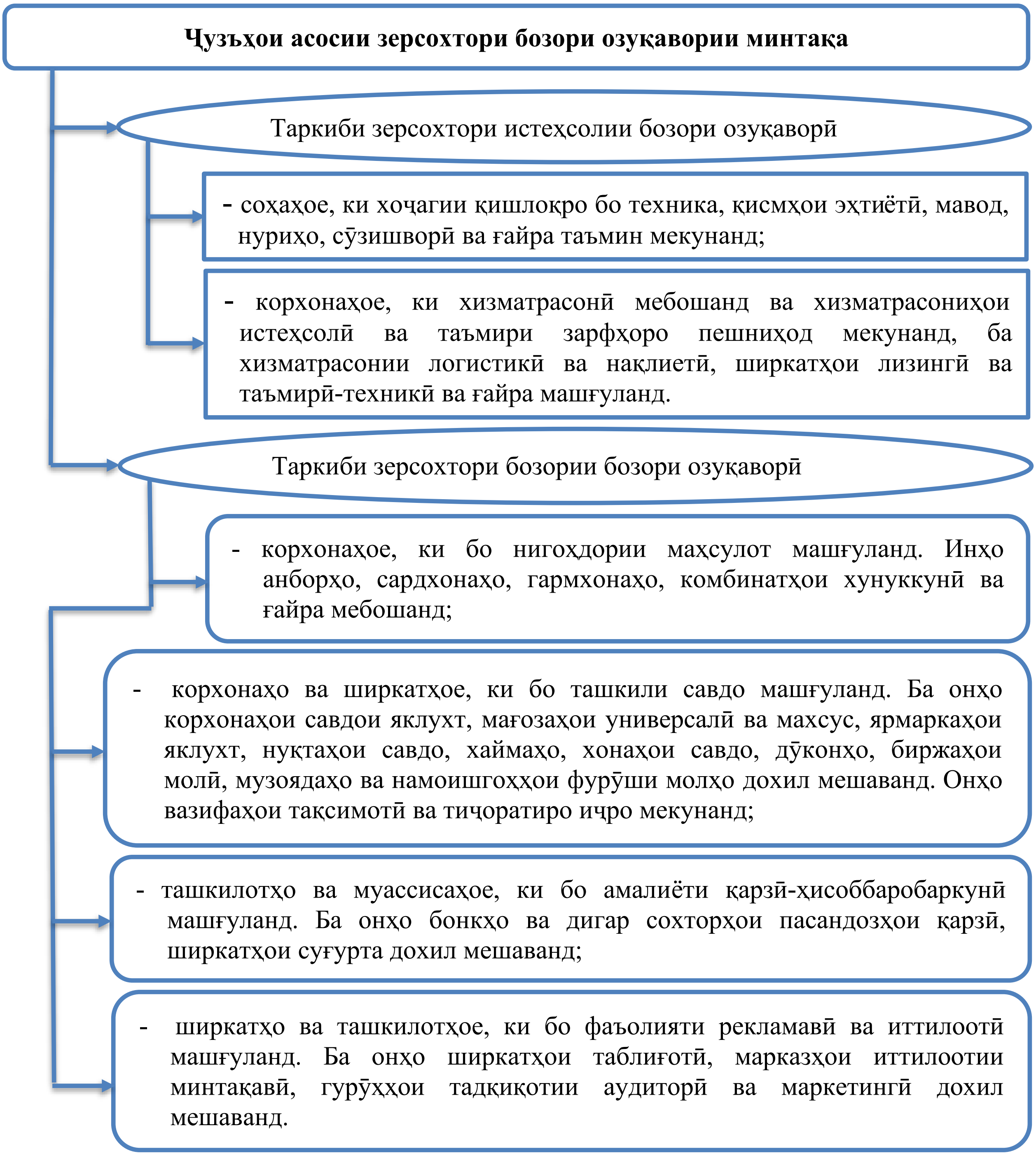

Расми 3.2. - Ҷузъҳои асосии зерсохтори бозори озуқаворӣи минтақа
Сарчашма: таҳияи муаллиф

Дар шароити рушди муносибатҳои иқтисоди бозорӣ дар қаламрави Тоҷикистон зерсохтори бозори озуқаворӣ ва ҳар як манъбаи ташаккули он бо намудҳои мухталиф амалӣ карда мешавад. Ин ҳолат ба сатҳи амалигардии он дар вақти пайдоиши тағйироту дигаргуниҳои бозорӣ алоқаманд мебошад. Дар ин раванд мушкилоти аз ҳама ҷиддӣ ва шадид ин ташаккули инфрасохтори институтсионалӣ ба ҳисоб меравад, барои он ки аз як шакли иқтисодиёт ба шакли дигари иқтисодиёт гузаштан, алалхусус гузаштан аз шакли идоракунии

накшавӣ-маъмурии хоҷагидорӣ ба иқтисоди бозорӣ муносибатҳои моликиятдорӣ ва хоҷагидорӣ, вазифаҳо ва низомҳои таъсири онҳо ба куллӣ дар иқтисодиёт дигаргун гардиданд.

Зерсохтори институтсионалии бозори минтақавии озуқаворӣ таъсиси чаҳорчӯби ташкилӣ, сиёсат ва механизмҳои танзимкунандаи барои фаъолият ва идоракунии он заруриро дар бар мегирад. Бояд зикр намуд, ки қадами асосӣ дар ташаккули зерсохтори институтсионалии бозори минтақавии озуқаворӣ асосҳои ҳуқуқӣ ба шумор меравад. Таҳияи заминаи ҳуқуқӣ, ки сохтор, ҳадафҳо ва масъулияти бозори минтақавии озуқавориро муайян мекунад. Муайян кардани сохтори идоракунии бозори озуқаворӣ, аз ҷумла равандҳои қабули қарорҳо, нақшҳо ва масъулиятҳои ҷонибҳои манфиатдор ва механизмҳои ҳисоботдиҳӣ ва шаффофият. Ин метавонад ташкили шӯрои директорон, кумитаҳои машваратӣ ё гурӯҳҳои кориро, ки ҷонибҳои манфиатдори гуногунро намояндагӣ мекунанд, аз қабили фурӯшандагон, истеъмолкунандагон, ҳукумати маҳаллӣ ва созмонҳои ҷамъиятӣ дар бар гирад.

Бояд гуфт, ки бо таъсиси зерсохтори мустаҳками институтсионалӣ, бозори минтақавии озуқаворӣ метавонад ба таври муассир мушкилот ва имкониятҳои мураккаби марбут ба пешбурди системаҳои озуқавории маҳаллӣ, мусоидат ба рушди ҷомеа ва баланд бардоштани дастрасии озуқа, сифат ва устувориро ҳал кунад.

Бояд зикр намуд, ки дар замони муосир шартан зерсохтори бозори озуқавориро ба се қисмати зарурию асосӣ ҷудо намудан мувофиқи мақсад мебошад, ки онҳо дар ҷараёни фаъолияти ҷузъҳои зерсохтор як қисм қисми дигарро пурра менамояд. Бояд зикр намуд, ки дар шароити имрӯза ташкилотҳо, муассисаҳо ва ширкатҳоро оиди амалигардонии қисматҳои зерсохтори бозор ба қисматҳои гуногун тақсим мекунанд. Агар доир ба пайдарпайии сухан намоем, ба қисмати якум он ташкилотҳо ва муассисаҳое шомил мебошанд, ки онҳо дар раванди истеҳсолу фурӯши маҳсулот бевосита иштирок намекунанад, танҳо барои истеҳсолу коркард ва фурӯши маҳсулоти озуқаворӣ шароитҳои зарурии техникӣ-технологӣ ва фурӯшро муҳайё месозанд. Бояд зикр кард, ки ба ин

васила онҳо барои таъмини кардани фоидаи ҳадди аксар хароҷотҳои истеҳсолиро коҳиш медиҳанд.

Қисмати дигари амалигардонии раванди истеҳсолу фурӯши маҳсулоти озуқаворӣ ба ташкили системае машғуланд мебошанд, ки ба амалигардонии фаъолияти бозори озуқаворӣ ва иқтидори иқтисодии он, инчунин вобаста ба имкониятҳои мавҷудае, ки манотиқҳои гуногуни кишвар ва дар умум давлат доро мебошад, мусоидат менамояд.

Гурӯҳи дигар бо миқдори бешумори иштироккунандагон, зарурати ба масофаҳои муайян интиқол додани ҳаҷми муайяни маҳсулот, зарурати захираи маҳсулоти озуқа ва имкони нигоҳ кардани онҳо, роҳҳои ташаккули унсурҳои зерсохтори бозор ва имкониятҳои рушди ҳамаҷонибаю ҳамоҳангшудаи он аниқ карда мешавад.

Таркиби зерсохтори муосири бозори озуқаворӣ тибқи самтҳои муқарарнамудаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи савдо ва хизматрасониҳои маишӣ» дар расми 3.3 оварда шудааст.

Расми 3.3. - Нақшаи умумӣ ва сохтори зерсохтори бозори озуқаворӣ
Сарчашма: таҳияи муаллиф

Накши ду омили асосӣ дар ташаккули зерсохтори бозори озуқаворӣ дар миқиёси ҷумҳурӣ, алалхусус дар вилояти Хатлон вобаста ба рушду густариши иқтисодиёт хеле муҳим мебошад. Омилҳои асосие, ки дар ташаккули зерсохтори бозор нақши зарурӣ мебозанд ин пеш аз ҳама сифати хизматрасонӣ ба тамоми даваравҳои истеҳсолу коркарди маҳсулот ва самаранок истифодабарии инфрасохтори таркибии он, ба мисли воситаҳои нақлиёт, афзоиш мекунад.

Зерсохтори бозори минтақавии озуқаворӣ маъмулан ҷузъҳои гуногунро дар бар мегирад, ки ба таври дастаҷамъӣ амалиёт, функсия ва муҳити бозорро дастгирӣ мекунанд. Ба ҷузъҳои асосии зерсохтори бозори озуқавории минтақа тарҳбандӣ ва намуди зоҳирии бозор, мағозаҳо ва дуконҳо, инфрасохтори фурӯшанда, муассисаҳои нигаҳдорӣ, зерсохтори коммуналӣ, нақлиёт ва дастрасӣ, иншооти санитарӣ, зерсохтори танзимкунанда, тадбирҳои амниятӣ, хизматҳои ёрирасон, интегратсияи технологӣ, платформаҳои тиҷорати электронӣ ва ғ. дохил мешаванд. Инҳо баъзе аз ҷузъҳои асосие мебошанд, ки зерсохтори бозори озуқавории минтақавиро ташкил медиҳанд. Хусусиятҳои мушаххас вобаста ба ҷойгиршавии бозор, андоза ва ниёзҳои ҷомеае, ки ба он хизмат мерасонад, фарқ мекунанд.

Дар баробари гуфтаҳои боло бояд ҳаминро зикр намоям, ки зерсохтори бозори озуқаворӣ дар минтақа хела ҷузъҳои гуногун ва мураккаб дорад, ки дар идомаи таҳқиқот қисматҳои онро таҳлилу баррасӣ мекунем, ки дар замимаи 3 пешкаш гардидааст.

Бояд зикр намуд, ки бо ҳамгироии самараноки ин ҷузъҳо, бозори минтақавии озуқаворӣ метавонанд барои фурӯшандагон ва муштариён як макони фаъол, дастрас ва ҷолиб эҷод кунанд, ба иқтисодиёти маҳаллӣ ва таҳкими робитаҳои ҷомеа тавассути ғизо ва тиҷорат мусоидат кунанд.

Омӯзишу баррасии фаъолияти бозори минтақавии озуқаворӣ дар мисоли субъектҳои вилояти Хатлон аз он далолат мекунд, ки зерсохтори он дар шакли суст танзимшаванда ва номуташаккил имрӯзҳо ба чашм мерасад. Ба ҳами иштирокчиён ва субъектҳои бозори озуқавории минтақа низоми мукаммал ва

пайдарпайи таъминоти ахборотӣ вуҷуд надорад, аз талаботи муосир ақиб мондани манбаҳои савдои яклухт, мубадал нагаштани идоракунии раванди маҳсулот ва низоми логистикии он ба ҷузъи асосии зерсохтори бозор, ба меъёрҳои байналмилалӣ ҷавобгуй набудани стандартҳои истифодашуда ва ғайра.

Дар сатҳи паст рушд кардани фаъолияти зерсохтори бозор ба зиёдшавии хароҷоти муомилот боис мегардад, дар соҳаи агросаноатӣ ҷараёни доимии такрористеҳсолотро халалдор мекунад, дар байни субъектҳои хоҷагидории бозор ихтилофро тақвият ва зиёд менамояд, сабаби коҳиш ёфтани рақобаттавонии маҳсулот мегардад, ба болоравии нархи ашёи хом ва маҳсулоти озуқаворӣ боис мегардад.

Ягон сохтори ташкилие дар вилояти Хатлон ба мушоҳида намерасад, ки маълумоти пурра ва боэътимод дар бораи ҳолати бозори озуқавории минтақа дошта бошад, доир ба унсурҳои бозор ва тағйироти пайвастаи онҳо маълумот ҷамъовари намояд, инчунин доимо назорат кардани зерсохтор ва пайвандҳои ҷзъҳои онро ба танзим дарорад.

Дар шароити муосир дар вилояти Хатлон зерсохтори бозори озуқаворӣ ва фаъолияти пайвастаи онро бо чунин хусусиятҳо тавсиф мекунанд:

- дар самти ташаккул ва рушди зерсохтори бозори озуқавории минтақа мавҷуд набудани захираҳои кадрӣ ва мутахассисони баландихтисос доир ба соҳаи савдо. Ин боиси он мегардад, ки дар бисёр минтақаҳои кишвар одамоне масъалаҳои бавуҷудомадаро дар самти зерсохтори бозор мавриди ҳал қарор медиҳанд, ки маълумоти заруриро дар ин самт доро намебошанд. Ин ба ҳалли муваффақонаи мушкилоти мавҷудбуда ва ташаккули зерсохтори бозори озуқавории минтақа имкон намедиҳад;

- мавҷуд набудани барномаҳои ҳадафноки рушди зерсохтори бозори озуқавории минтақа дар субъектҳои ноҳияҳо;

- дар бозори озуқавории минтақа аз сабаби вуҷуд надоштани маълумоти саривақтӣ оиди ҳолати бозор, инчунин таҳқиқу омӯзишҳои рушди он ҳамкории заифи субъектҳои он ба мушоҳида мерасад.

- бояд зикр намуд, ки фишорҳои монополӣ аз ҷониби маҳдуди субъектҳои иқтисодӣ ба молтавлидкунандагон ва харидорон ба чашм мерасад, ки ин натиҷаи хусусигардонӣ мебошад;
- инфрасохтори фурӯш дар ноҳияҳои вилояти Хатлон аз сабаби дар сатҳи ночизу паст қарор доштани таъминоти маркетингӣ ғайриқаноатбахш кору фаъолият мекунад, ки дар умум ба паст гардидани истеҳсоли маҳсулоти озуқаворӣи маҳҳалӣ боис мегардад.

Дар виляти Хатлон омӯзишу таҳлили зерсохтори бозори минтақавии озуқаворӣ ва фаъолияти пайвастаи он ҳамчун низоми яклухт аз он гувоҳӣ медиҳад, ки дар байни субъектҳои он ҳамкорӣ нест ва ҳар кадоми онҳо талош меварзанд, ки кори худро дар алоҳидагӣ ба анҷом расонанд. Масалан, чунин тавсифро назар ба бозорҳои яклухти озуқаворӣ (БЯО) кардан ба мақсад мувофиқ мебошад.

Пайвнди асосию муҳими инфрасохтори бозори минтақавии озуқаворӣ бозори яклухт ба ҳисоб рафта, низоми корхонаҳо, ташкилотҳо, ширкатҳое мебошад, ки дар асоси принсипҳои бозор ба фаъолияти соҳибкорӣ машғул мешаванд, ки механизми асосии фаъолияти он ба охир расонидани ҷараён доир ба хариду фурӯши яклухти маводи озуқаворӣ барои қонеъ гардонидани тақозои аҳолӣ мебошад.

Бозори яклухти озуқаворӣ ва ҳадафи асосии ташкили он ташаккули механизми самараноки бозорӣ аст, ки ҷараёни истеҳсолу коркарди маҳсулотро дар асоси манфиати мутақобилаи молистеҳсокунанда, фурӯшандаи яклухт ва харидори ниҳоӣ ҳавасманд мегардонад. Механизми зикргардида дар асоси танзими фурӯши ашёи хоми кишоварзӣ ва маҳсулоти озуқаворӣи тайёр, бавуҷуд овардани равобити тиҷоратию иқтисодӣ, қонеъ кардани тақозои аҳолии ҳозира, ҷорӣ ва потенсиалӣ фаъолият мекунад. Барои ҳаллу фасл намудани мушкилотҳои дар зер овардашуда бозорҳои яклухти озуқаворӣ таъсис дода мешаванд:

- бо маҳсулоти озуқаворӣи босифат таъмин кардани эҳтиёҷи аҳолӣ дар давоми сол ҳангоми талафоти маводҳои озуқаро кам кардан;

- таъмин намудани молтавлидкунандагони маҳсулотҳои озуқавории кишоварзӣ ба бозори рақобатпазир ва шомил гардидан ба он, инчунин барои амали кардани ҷараёни хариду фурӯш таъмин намудани ҷойи ягонаи ободу замонавии ба талаботи аҳолӣ ҷавобгӯй;
- дар шаҳру ноҳияҳои вилояти Хатлон баланд бардоштани самаранокии таъмин ва тақсими маҳсулоти озуқаворӣ;
- маводи озуқавории муайян ва ташаккули нархи бозории он;
- бо иттилооти объективию илмӣ таъмин кардани молистеҳсолкунандагон ва сохторҳои тиҷоратӣ доир ба тақозои аҳолӣ ва арзаи маҳсулоти озуқа;
- суръат бахшидани раванди ҳаракати маҳсулот ба харидорони ниҳоӣ ва содда гардонидани онҳо, аз ҷумла ҳисоббаробаркуниҳо ва пардохтҳо.

Қисми таркибии зерсохтори бозори озуқаворӣ ташкилотҳои низоми молиявӣ - қарзӣ мебошанд, ки ба ин бахши бозори истеъмолӣ хизмат мерасонанд.

Бояд қайд намуд, ки мукаммал гардонидани низоми ҳисоббаробаркунӣ дар байни иштирокчиёни бозори озуқавории минтақа зарур мебошад, ки низоми ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ бо истифода аз технологияҳои муосир васеъ истифода карда шавад, ба истеҳсолкунандагони маҳсулоти озуқавории аз ҷиҳати иҷтимоӣ муҳим имтиёзҳои гуногун дода шуда, онҳо барои аҳолии камдаромад дастрас карда шаванд, кори терминалҳои савдо ва ғайра боз пурратар ташкил гарданд.

Бояд тамоми унсурҳои зерсохтори бозор дастрас ва фаъолияти пайваста дошта бошанд, зеро пайванд набудани ягон ё қисмҳои алоҳидаи зерсохтор метавонад фаъолияти субъектҳои ҷудогонаи он ва дар маҷмуъ ҳамаи бозори озуқавориро бисёр душвор гардонад.

Зерсохтори бозори минтақавии озуқаворӣ ва дар умум самтҳои рушди инноватсионии он дар расми 3.4 инъикос ёфтааст.

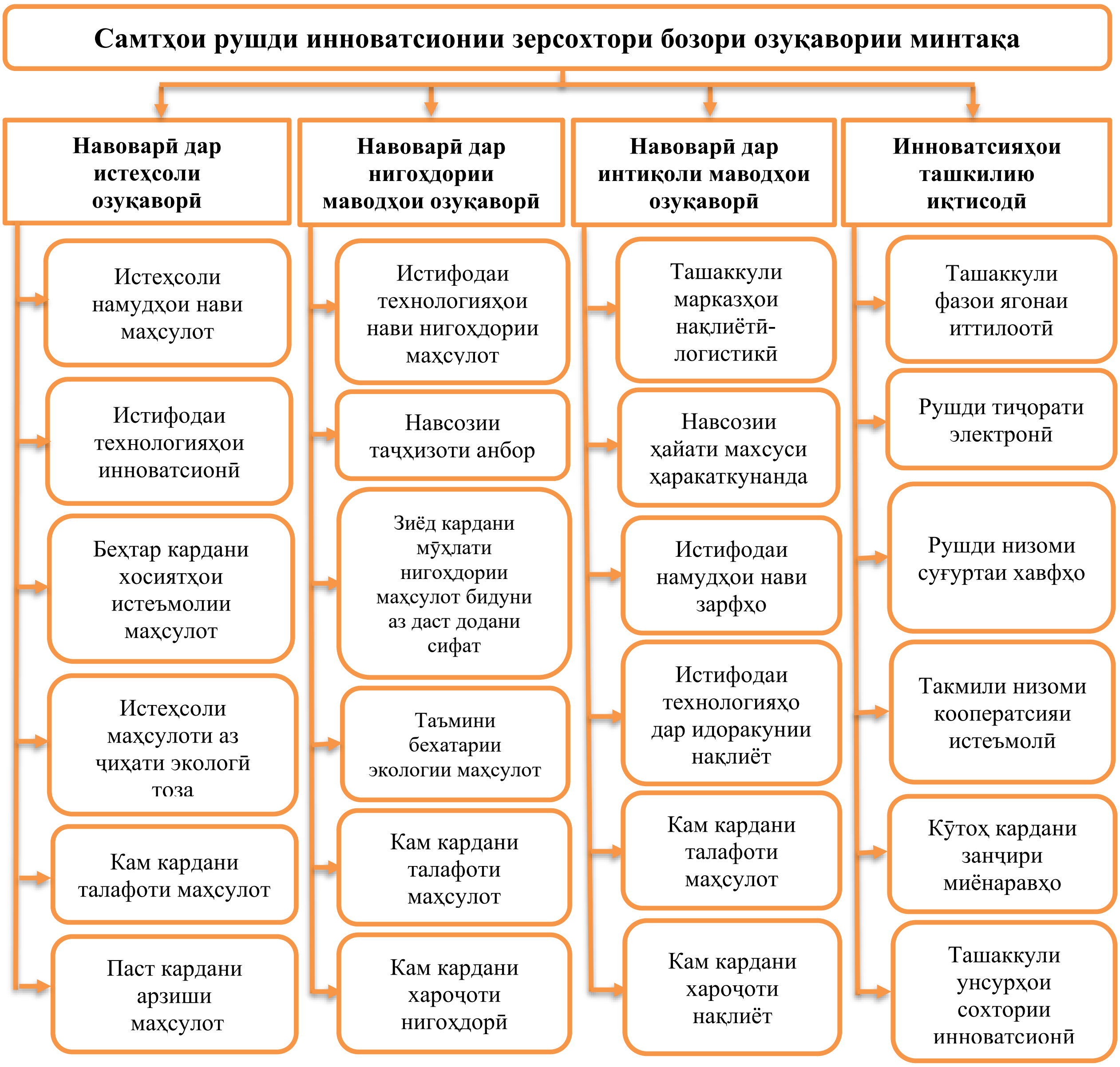

Расми 3.4. - Самтҳои рушди инноватсионии зерсохтори бозори озуқаворӣи минтақа (Сарчашма: таҳияи муаллиф)

Маврид ба ёдовари мебошад, ки рушд ва ташаккули зерсохтори бозори минтақавии озуқаворӣ муҳайё сохтани шароитҳои муосири зерин, ба мисли корхонаҳои молтаъминкунанда: таҳия ва таъмин намудани ихтисоси ин ташкилотҳо, ки дар миқиёси кишвар ва минтақаҳои он ҳаракати маҳсулоти озуқаро амалию таъмин менамоянд; мукаммалгардонии низоми омор, алалхусус барои бозори озуқаворӣ; барои таъмин кардани ҳаракати муомилоти пул рушди ташкилотҳои молиявию қарзӣ, таъмин намудани ратсионаликунонии ахбороти иштирокчиёни бозори озуқаворӣ, зерсохтори бозори маҳсулотҳои озуқаворӣ ва ташаккулу рушди намудҳои замонавии

идоракунии он ва ғайра муҳим мебошад. Самтҳои асосии рушди зерсохтори бозори озуқаворӣи минтақа дар расми 3.5 пешниҳод гардидааст.

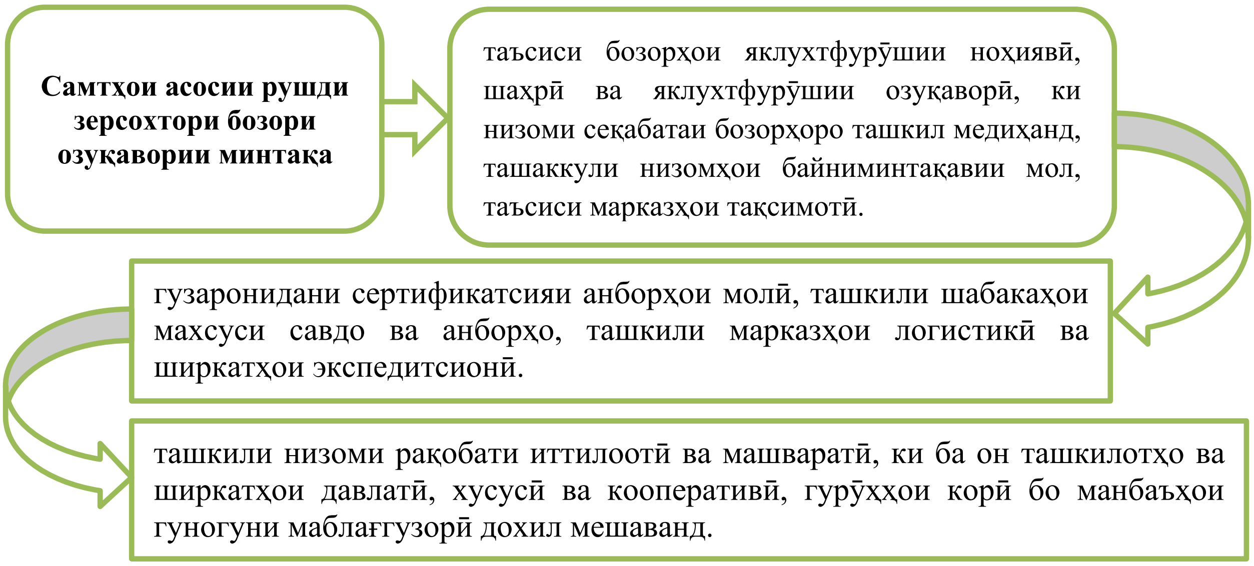

Расми 3.5. - Самтҳои асосии рушди зерсохтори бозори озуқаворӣи минтақа
Сарчашма: таҳияи муаллиф

Дар вилояти Хатлон хизматрасониҳои зерсохтори бозори озуқаворӣ аз вазифаҳои муҳимми зерин иборатанд:

- дар байни субъектҳо ва иштирокчиёни бозори озуқаворӣ муҳайё ва таъмин намудани алоқа ва ҳамкорӣ;
- аз истеҳсолот то ба истеъмолот ташкили бурда ронидани мунтазами маҳсулоти озуқа вобаста ба вазифаи механизми тақсимот;
- захираи молҳои озуқаворӣ ва таъмин намудани нигаҳдори онҳо дар анборҳо;
- таъмин кардани молистеҳсолкунандагон ва иштирокчиёни зерсохтори бозорӣ озуқаворӣ ба даромадҳои пулии муқаррарӣ;
- савдои маҳсулоти истеҳсолкардаи кишоварзӣ ва кафолати онҳо, инчунин барои корхонаҳои коркарди саноатӣ таъмин намудани захираҳои ашёи хоми зарурӣ;
- иштирокчиёни бозори озуқаворӣ ва рушди алоқаҳои тиҷоратии онҳо дар дохили минтақа ва берун аз он;
- доир ба масъалаҳои ҳолати бозори озуқаворӣ ва таъмини субъектҳои он ба ахбороти боэътимоду зарурӣ;

- расонидани ёрдам дар баимзорасонии шартномаҳо, бима, баҳисобгирии муҳосибӣ, қарздиҳӣ, ташкили нигоҳдорӣ ва интиқоли маҳсулот;
- дастрас кардани аҳолии вилоят бо маҳсулоти озуқаворӣ ва корхонаҳои истеҳсолии вилоят бо ашёи хоми босифати кишоварзӣ.

Бояд қайд кард, ки дараҷаи рушди инфрасохтори бозори озуқавории минтақа ба самаранокии истеҳсолоти агросаноатӣ алоқамандии ногусастани дорад. Дар навбати аввал фаъолияти зерсохтори бозори озуқаворӣ бо давраи охирини истеҳсол вобастагӣ дорад, дар заминаи охирини ин занҷир бошад аз тарафи истеъмолкунандаи охирин истеъмоли маҳсулоти озуқа ба ҳисоб меравад. Ҳадафи асосии фаъолияти ин система аз он иборат мебошад, ки бо харҷи камтарин аз молистеҳсолкунанда то ба харидори ниҳоӣ тезтар бурда расонидани маҳсулоти озуқаворӣ мебошад.

Аз таҳлилу омӯзиши масъалаи мазкур хулоса намудан мумкин аст, ки дар вилояти Хатлон дар маҷмуъ ҳолати зерсохтори бозори озуқаворӣ ғайриқаноатбахш мебошад ва рушди он аз дараҷаи истеҳсоли мавҷудбудаи маҳсулот ақиб монадааст. Яке аз сабаби асосӣ барои рушди сусти инфрасохтори бозори озуқаворӣ ин суръати рушди пасти соҳаи кишоварзӣ маҳсуб меёбад.

Самти афзалиятноки ҳавасмандгардонии андоз дастгирӣ ва мативатсияи соҳибкории хурду миёна мебошад. Рушди соҳибкории хурду миёна ба оптимизатсияи сохтори иқтисод, ба баланд бардоштани самаранокии иқтисодиёт шароитҳои мусоид ба вуҷуд меорад.

Дар баробари таҳлилу омӯзиши паҳлуҳои гуногуни масъалаи мазкур бояд зикр намуд, ки таҳия ва омӯзиши паҳлуҳои нави меъёрию ҳуқуқии амалкунанда, ки заминаҳои ҳуқуқию меъёрӣ ва ташкилии зербахшҳои гуногуни инфрасохтори бозори озуқаворӣ, хусусиятҳои муносибатҳои онҳо бо мақомотҳои ҷумҳуриявию маҳаллии ҳокимиятро муайян мекунад, зарур мебошад.

Хулоса, сармоягузорӣ ба рушд ва такмили зерсохтори бозори озуқавории минтақавӣ барои мусоидат ба рушди иқтисодӣ, таъмини амнияти озуқаворӣ ва

пешбурди таҷрибаҳои устувори кишоварзӣ аҳамияти аввалиндараҷа дорад. Зерсохтори пуркуввати бозори озуқаворӣии минтақа тавассути осон кардани ҳамлу нақл, нигоҳдорӣ ва тақсимоти самараноки маҳсулоти кишоварзӣ метавонад талафоти пас аз ҷамъоварии ҳосилро коҳиш диҳад, дастрасии деҳқононро ба бозор афзоиш диҳад ва ба истеъмолку-нандагон як қатор вариантҳои гуногуни маҳсулоти озуқаворӣии тару тоза ва серғизо пешниҳод кунад. Илова бар ин, чунин сармоягузориҳо метавонанд ба устувории иқтисодиёти маҳаллӣ саҳм гузоранд, деҳқононро тавонманд созанд ва системаҳои озуқаро дар муқобили зарбаҳои беруна ва бӯҳронҳо мустаҳкам кунанд. Аз ин рӯ, сиёсатмадорон, сармоягузорон ва ҷонибҳои манфиатдор бояд ба сармоягузориҳои стратегӣ дар зерсохтори минтақавии бозори озуқаворӣ авлавият диҳанд, то ки иқтидори пурраи он ба пешбурди рушди фарогир ва устувори иқтисодӣ мусоидат менамояд.

3.2. Дурнамои рушди маводҳои асосии озуқаворӣии минтақа

Фаъолияти муваффақонаи идоракунии бозори озуқаворӣии митақаро бе омӯзиши комплексию ҳамаҷонибаи ҳолати воқеӣ ва дурнамои нишондиҳандаҳои рушди маводҳои асосии озуқаворӣ ғайриимкон аст.

Истилоҳи «дурнамо» ин услуби пешгӯии илмию амалии асоснок ё худ муайян намудани вазъи ояндаи рушди иқтисодӣ ва иҷтимоии бозори озуқаворӣии минтақа ва дар сатҳи корхонаҳои савдои чаканаи шакли моликияташон фарқкунанда мебошад. Бояд ҳаминро хотирасон намоем, ки аксарият пешгуйиҳо барои давари оянда дурнамо ба ҳисоб меравнд. Вобаста ба ин, дар сарчашмаҳои муосири иқтисодӣ Аз ин рӯ, дар адабиёти иқтисодии муосир таҳти моҳияти иқтисодии дурнамо аслан таҳияи пешгӯии тақозои аҳолӣ ва амалӣ намудани чораю тадбирҳои ояндаро дар назар мегиранд, ки бевосита ба андешаҳои илмӣ асос ёфта, ҳамзамон ба натиҷаҳои таҳлили ҳисоботи иқтисодии солҳои гузаштаро ба инобат мегиранд.

Дар адабиёти иқтисодии махсус ва таҷрибаи кунунии хоҷагидории бозорӣ барои мақсадҳои ояндабинӣ истифодаи тарзу услубҳои мухталифро пешбинӣ мекунанд, ки аз аҳамияту зарурати ҳаётӣ бархурдор мебошад. Дар байни онҳо аз ҳама маъмултарин услубҳои зерин аз қабили усули экстраполятсия, иқтисодӣ – оморӣ ва иқтисодию риёзӣ, аз ҷумла амсиласозии иқтисодӣ - риёзӣ, ҳисобу китобҳои меъёрӣ, баҳогузории экспертӣ, ҳамгунсозӣ (аналогӣ) ва ғайра мавқеи бештар касб кардаанд.

Усули экстраполятсия – яке аз тарзҳои ҳисоби дақиқи илмию тадқиқотӣ буда, аз ҷониби иқтисоддонон - таҳлилгарон имрӯз ба таври паҳншуда мавриди татбиқи амалӣ қарор дода шудааст. Дар навбати худ, ин тарзи ҳисоб имконият фароҳам меорад, ки нишондиҳандаҳои дорои тағйироти устувору тамоюлдор барои давраҳои муайян, бахусус дурнамои фаврӣ (то як моҳ), кӯтоҳмуддат (аз 1 то 2 сол), миёнамуҳлат (аз 2 то 5 сол, дарозмуддат (5-10 сол) оянда тавассути маълумотҳои сатҳи эмпирикидошта ва аз ҳама зиёд дар (суръати афзоиши устувор, зариби миёнаи талаботи чандирӣ дар пайвастагӣ бо ҳаҷм ва тағйирёбии даромадҳои пулии аҳолӣ ва ғ.) ва баъдан муқаррар намудани қонуниятҳои хос ва тамоюли тағйирёбанда дар давраи оянда тариқи ҳисобҳои асоснок ва дар ҳисобу китоби иқтисодӣ истифода мешаванд.

Нисбат ба усули зикршуда услуби амсиласозии риёзӣ -иқтисодӣ таҳлили нишондиҳандаҳои фаъолияти иқтисодии бозори озуқавориро бештар дар назар дорад ва минбаъд онҳоро тибқи формулаҳои риёзӣ, баробарӣ ва нобаробариҳо ифода кардан имкон дорад.

Бояд зикр намуд, ки усули мазкур дар ҳақиқат вазъу ҳолати ҳодисаҳои воқеиро дар сатҳи бозори озуқаворӣ ба таври воқеӣ то андозае пурра инъикос менамояд. Аз ин рӯ, ин усул ҳам дар тадқиқотҳои мушаххаси иқтисодӣ – таҳлили ретроспективӣ (дар асоси ҳисобот солҳои сипаришуда) ва перспективӣ (солҳои оянда) нисбат ба услубҳои дигар дорои афзалияти фарққунанда мебошад.

Усули меъёрӣ мисли дигар тарзу роҳҳои дар боло таъкид гардида метавонад ба таври самарабахш дар раванди асосноккунии дурнамои

нишондиҳандаҳои рушди иқтисодию иҷтимоӣ, масалан дар баҳогузории натиҷаҳои таҳлили тағйирёбии муқоисавии ҳаҷми гардиши чаканаи мол, ҳисоби қобилияти пардохттавонии аҳолӣ ҳамчун омили рушди иқтисодии бозори озуқаворӣ ва дар маҷмӯъ ҳаллу фасли масъалаҳои дигари иқтисодию иҷтимоӣ дар сатҳи кишвар ва минтақаҳои мухталиф истифода бурда мешавад.

Бо мақсади муайян намудани қаторҳои динамикӣ, ба сифати функсияи вақт ва омилҳои дигари муассир мумкин аст баробариҳои риёзии гуногун, шаклҳои зиёд доранд, истифода шаванд, дар ин қатор шомил мебошанд:

$$y = ax + b \qquad (1)$$

$$\log y = a + b \log x \qquad (2)$$

$$y = \frac{1}{a+bx} \qquad (3)$$

$$y = a + bx + cx_2 \qquad (4)$$

$$y = \frac{H}{1+ae^{-bx}} \qquad (5)$$

$$y = a + a_1x_1 + a_2x_2 + a_3x_3 + ... + a_nx_n \text{ ва ғ.} \qquad (6)$$

Дар раванди истифодабарии намунаи амсилаи паҳншудаи трендӣ, ки дар он истеҳсоли маводҳои асосии озуқаворӣ чун функсияи вақт муаррифӣ мешавад, дар зербоби 1.2 маълумот пешкаш намудем. Аммо дар ин ҷо, мо шарҳу тавзеҳи ҳисоби иқтисодиро дар мисоли шартӣ тариқи муодилаи $y = a_0 + bt,$ зикр менамоем, ки дар ин ҷо y – нишондиҳандаи натиҷавии маводҳои асосии озуқаворӣ, ҳаз. тонна; a ва b – бузургиҳои номаълуми муодила; t – омили вақт (дар давраи 5 ё 10 соли гузашта).

Дар асоси таҳлили маълумотҳои оморию иқтисодӣ ҳаҷми истеҳсоли маҳсулои картошка дар солҳои гузашта (5-10 сол) муайян карда мешавад.

Чи тавре, ки маълум мебошад, суръати тағйирёбии нишондиҳандаи истеҳсоли маҳсулотҳои озуқаворӣ бо ҳисоби мутлақ дар давараи вақти муайян(5 – 10 сол ё бетар аз он) баробараии ростхаттаи математикии шакли y = ax+b ифодаи худро меёбад, ки дар ин ҷо y – ҳаҷми истеҳсоли маводҳои озуқаворӣ; t – солҳо; a, b – бузургиҳои номаълуми муодилаи риёзӣ.

Ҷадвали 3.1. - Тамоюли тағйирёбии истеҳсоли маҳсулоти озуқавории вилояти Хатлон дар солҳои 2010-2022, ҳазор тонна

Номгӯи маҳсулоти озуқаворӣ	Солҳо							
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Орд	230	156,2	302,6	309,8	320,7	187,7	226,4	225,2
Картошка	241,9	245,4	162,7	216,5	222,9	193,1	213,8	224,5
Равғани растанӣ	7,0	5,9	6,7	11,4	12,2	12,8	14,5	15,1
Гӯшт ва маҳсулоти гӯштӣ	116,9	125,7	137,8	148,1	155,9	172,4	185,8	201,3
Шир ва маҳсулоти ширӣ	431,9	447,1	467,6	487,3	500,9	515,2	530,0	542,9
Тухм (ҳазор дона)	64,8	69,2	75,3	78,9	85,3	102,7	108,6	121,9
Меваҷот	148,2	158,9	173,9	188,5	201,5	209,1	216,3	237,7
Ангур	96,7	99,9	101,4	104,5	106,0	107,4	108,4	125,5
Сабзавот	903,9	954,4	1021,2	1198,3	1258,9	1470,7	1548,1	1644,8
Полезиҳо	440,4	463,2	482,4	512,4	558,9	589,1	645,3	676,8

Тибқи маълумотҳои ҷадвали 3.1 ба хулоса омадан мумкин аст, ки ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти картошка соли 2022 дар в. Хатлон ба 224,5 ҳазор тонна баробар гардидааст, ки 14,9 ҳазор тонна дар муқоиса назар ба соли 2010 зиёд истеҳсол карда шудааст.

Акнун бузургиҳои, а ва b-ро дар асоси нишондиҳандаҳои асосии ҷадвали 3.1 муайян менамоем.

Бинобар ин, ҳаҷми ҳисобии картошка дар натиҷаи ҳисоб намуди y = - 2,169t + 224,86 мебошад.

Диаграммаи 3.1. - Тамоюли тағйирёбии истеҳсоли картошка ва хатти трендии он дар соҳои 2010 – 2022, ҳазор тонна

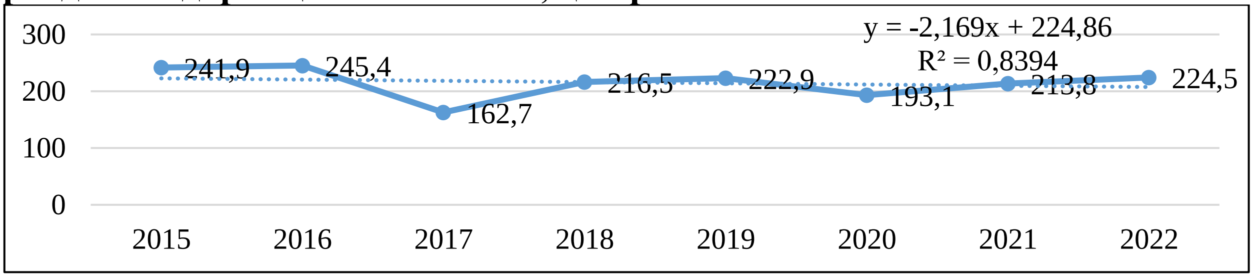

Сарчашма: ҳисоби муаллиф

Дар амсилаи мазкур бузургии а - андозаи доимии ҳаҷми истеҳсоли картошка буда, нишондиҳандаи трендӣ ба 224,86 ҳазор тонна баробар аст. Зимни ин ҳисоб, омили вақт, бевосита ба суръати рушди ҳаҷми истеҳсоли картошка таъсири назаррас мерасонад.

Ба муодилаи натиҷавӣ бузургиҳои а ва b ро гузошта, хусусияти хоси назариявӣ, яъне ҳаҷми ҳисобии истеҳсоли картошкаро ҳар як сол дар қатори динамикӣ ба даст меорем.

Ҷадвали 3.2. – Ҳисоби истеҳсоли картошка бо истифодаи амсилаи интихобнамудаи трендии вобастагии росхаттадошта, солҳои 2015-2022

$\bar{y}_{2015} = -2{,}169 \times 1 + 224{,}86 = 222{,}7$ ҳаз. тонна	$\bar{y}_{2019} = -2{,}169 \times 5 + 224{,}86 = 214{,}1$ ҳаз. тонна
$\bar{y}_{2016} = -2{,}169 \times 2 + 224{,}86 = 220{,}5$ ҳаз. тонна	$\bar{y}_{2020} = -2{,}169 \times 6 + 224{,}86 = 211{,}8$ ҳаз. тонна
$\bar{y}_{2017} = -2{,}169 \times 3 + 224{,}86 = 218{,}3$ ҳаз. тонна	$\bar{y}_{2021} = -2{,}169 \times 7 + 224{,}86 = 209{,}7$ ҳаз. тонна
$\bar{y}_{2018} = -2{,}169 \times 4 + 224{,}86 = 216{,}2$ ҳаз. тонна	$\bar{y}_{2022} = -2{,}169 \times 8 + 224{,}86 = 207{,}5$ ҳаз. тонна

Айнан ҳамин тавр ҳаҷми нишондиҳандаи интизорӣ барои солҳои минбаъда ҳисоб намуда, натиҷаҳои ҳосилшударо дар ҷадвали 3.3 ҷойгир менамоем.

Ҷадвали 3.3. - Ҳисоби масоҳати нобаробарии амсилаи трендии намуди $y = ax + b$, ҳазор тонна

Солҳо	Омили вақт, t	Истеҳсоли картошка дар давраи ҳисоботӣ, y	ty	t^2	Истеҳсоли картошка ҳисобӣ, $\bar{y}$
1	1	241,9	241,9	1	222,7
2	2	245,4	490,8	4	220,5
3	3	162,7	488,1	9	218,3
4	4	216,5	866	16	216,2
5	5	222,9	1114,5	25	214,1
6	6	193,1	1158,6	36	211,8
7	7	213,8	1496,6	49	209,7
8	8	224,5	1796	86	207,5
n = 8	**Σt = 36**	**Σy = 1720,8**	**Σty = 7652,5**	**$\Sigma t^2 = 226$**	**$\Sigma\bar{y} = 1720{,}8$**

Сарчашма: ҳисоби муаллиф

Муқоисаи ҳаҷми назариявии истеҳсоли картошка нисбат ба нишондиҳандаи ҳисоботии давраи тадқиқшуда собит менамояд, ки амсилаи интихобнамудаи трендии вобастагии росхаттадошта то андозае раванди воқеии истеҳсоли картошкаро ба таври дақиқ инъикос менамояд.

Бо ин мақсад натиҷаи иҷрои ҳисоби ҳаҷми истеҳсоли картошкаро дар ҷадвали 3.4 ҷой медиҳем.

Ҷадвали 3.4. - Нишондиҳанда назарӣ (ҳисоби)-и ҳаҷми истеҳсоли картошка дар муқоиса бо нишондиҳандаҳои воқеӣ дар муддати 8 соли гузашта

Солҳо	Ҳаҷми воқеии истеҳсоли картошка, ҳазор тонна, у	Ҳаҷми ҳисобии истеҳсоли картошка, ҳазор тонна, $\bar{у}$	$у - \bar{у}$	$\frac{у - \bar{у}}{\bar{у}}$	$\frac{у - \bar{у}}{\bar{у}} \times 100$
1	241,9	217,9	24	0,11	11,0
2	245,4	216,8	28,6	0,13	13,2
3	162,7	215,6	-52,9	-0,24	-24,5
4	216,5	214,5	2	0,01	0,93
5	222,9	213,3	9,6	0,04	4,50
6	193,1	212,2	-19,1	-0,09	-9,00
7	213,8	211,1	2,7	0,01	1,27
8	224,5	209,9	14,6	0,07	6,95
Ҷамъ 36	**Σу = 1720,8**	**$\Sigma\bar{у} = 1720{,}8$**	**-**	**-**	**+ 4,35**

Сарчашма: ҳисоби муаллиф

Сатҳи нуқсони ин ҳисоб (4,35 ÷ 8) 0,54% аст ва тибқи амсилаи дар боло зикршуда имконият медиҳад, ки дурнамои ҳаҷми истеҳсоли картошка барои 10 соли оянда муайян карда шавад.

Бояд зикр намуд, ки қаблан мо услуби ҳисоби ҳаҷми маҳсулотҳои озуқавориро барои давраи оянда шарҳ дода будем. Бешубҳа, агар муҳлати таҳлил солҳои зиёдро (барои 10 сол ва аз ин ҳам бештар бояд), пас имкони пешгӯӣ боз дарозтар шуда, вале сатҳи саҳеҳӣ коста мегардад.

Ҷадвали 3.5. – Дурнамои истеҳсоли картошка бо истифодаи амсилаи интихобнамудаи трендии вобастагии росхаттадошта барои давраи то соли 2030

$\bar{У}_{2023}$ = -2,169 × 9 + 224,86 =205,3 ҳаз. тонна	$\bar{У}_{2027}$ =-2,169 × 13 + 224,86=196,7 ҳаз. тонна
$\bar{У}_{2024}$ =-2,169 × 10 + 224,86=203,2 ҳаз. тонна	$\bar{У}_{2028}$ =-2,169 × 14 + 224,86=194,5 ҳаз. тонна
$\bar{У}_{2025}$ =-2,169 × 11 + 224,86=201,1 ҳаз. тонна	$\bar{У}_{2029}$ =-2,169 × 15 + 224,86=192,3 ҳаз. тонна
$\bar{У}_{2026}$ =-2,169 × 12 + 224,86=198,8 ҳаз. тонна	$\bar{У}_{2030}$ =-2,169 × 16 + 224,86=190,2 ҳаз. тонна

Сарчашма: ҳисоби муаллиф

Аз ҷадвали 3.5 мушоҳида мегардад, ки ҳаҷми истеҳсоли картошка дар соли 2030 вобаста аз омили вақт 190,2 ҳззор тонна афзоиш меёбад, ки 1,5 банди фоизи назар ба соли 2020 кам истеҳсол карда мешавд. Тамоюли тағйирёбии ҳами истеҳсоли картошка дар вилояти Хатлон то соли 2023 дар диаграммаи 3.2 пешниҳод шудааст.

Диаграммаи 3.2. - Диаграммаи тамоюли тағйирёбии ҳами истеҳсоли картошка дар вилояти Хатлон барои давраи то соли 2030

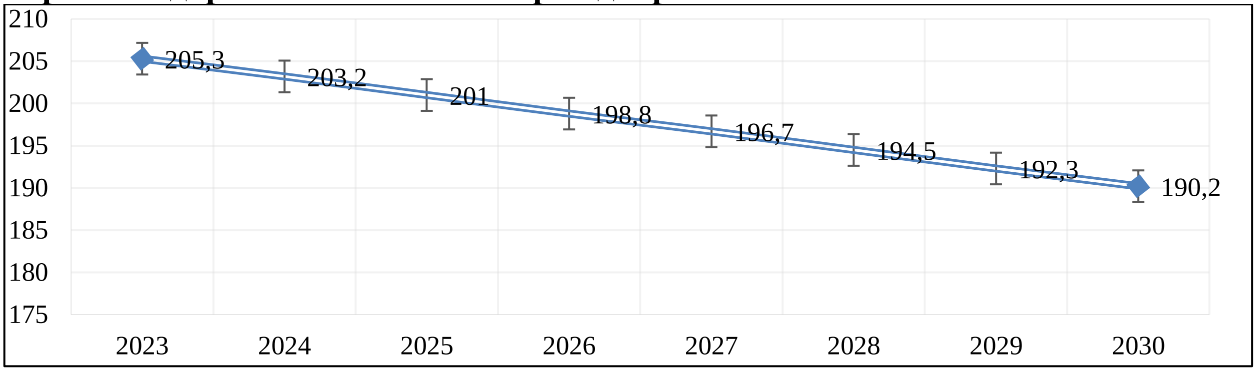

Сарчашма: ҳисоби муаллиф

Аз маълумотҳои ҳисобии расми 3.2 айён мегардад, ки ҳаҷми истеҳсоли картошка дар вилояти Хатлон вобаста ба омили вақт рӯ ба пастравӣ дорад. Агар дар соли 2030 ин маҳсулоти озуқаворӣ ба 190,2 ҳазор тонна баробар шавад, мутаносибан дар солҳои 2023 ба 205,3 ҳазор тонна, 2024 ба 203,2 ҳазор тонна, 2025 ба 201 ҳазор тонна, 2026 ба 198,8 ҳазор тонна, 2027 ба 196,7 ҳазор тонна, 2028 ба 194,5 ҳазор тонна ва соли 2029 бошад ба 192,3 ҳазор тона баробар

мешавад, ки ин рақамҳо шаҳодати он аст, ки ҳаҷми истеҳсоли картошка дар вилояти Хатлон вобаста ба олмили вақт сол то сол кам мешавад.

Дар диаграммаҳои 3.3 то 3.12 –и заммимаи 1 намуди вобастагии молҳои озуқаворӣ вобаста ба омили вақт дар вилояти Хатлон барои солҳои 2015-2022 оварда шудаанд.

Диаграммаҳои 3.3 то 3.12 дар асоси истифодаи барномаи Microsoft Exzel-2010 сохта шудаанд ва мавҷуд будани вобастагии тағйирёбии истеҳсоли маҳсулотҳои озуқавории вилоятро вобаста аз омили вақт нишон медиҳанд. Инчунин аз натиҷаи ба даст овардаи зариби дитерминатсия (0,6221 то 0,99) дида мешавад, ки онҳо дурустии сатҳи бадастовардаи нишондиҳандаҳоро инъикос менамоянд.

Маврид ба ёдовари аст, ки ҷамъбасти ҳисобу китоби баробариҳои дар боло пешниҳодгардидаро бо хусусиятҳои ҳар як нишондиҳандаи зикргардида бо тарзу воситаи стандартии ҳисобҳо ба шакли дар ҷадвали 3.5 овардашуда, нишон медиҳем.

Ҷадвали 3.6. Вобастагии нишондиҳандаҳои иқтисодии ҷамъбастӣ (у) аз таъсири омили вақт (х) тибқи истифодаи муодилаи у= ах + b

Номгӯи маводҳои озуқаворӣ	Натиҷаи муодилаи ростхатта	Бузургии зариби вобастагии натиҷа (У) ва омили вақт (Х)
1. Шумораи аҳолӣ	У = 78,376х + 2967,3	$R^2 = 0,9954$
2. Орд	У = -0,1952х + 245,7	$R^2 = 0,6221$
3. Картошка	У = -2,169х + 224,86	$R^2 = 0,8394$
4. Равғани растанӣ	У = 1,4143х + 4,3357	$R^2 = 0,8968$
5. Гӯшт ва маҳсулоти гӯштӣ	У = 11,939х + 101,76	$R^2 = 0,99$
6. Шир ва маҳсулоти ширӣ	У = 16,046х + 418,15	$R^2 = 0,9943$
7. Тухм (ҳазор дона)	У = 8,1583х + 51,625	$R^2 = 0,9535$
8. Меваҷот	У = 12,287х + 136,47	$R^2 = 0,9884$
9. Ангур	У = 3,1381х + 92,104	$R^2 = 0,7736$
10. Сабзавот	У = 113,86х + 737,69	$R^2 = 0,9798$
11. Полезиҳо	У = 34,904х + 389	$R^2 = 0,9807$

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф

Тибқи муодилаҳои дар ҷадвали 3.6 овардашуда муайян мешавад, ки бузургии зариби вобастагии натиҷа (У) ва омили вақт (Х) саҳеҳ мебошанд ва барои гузаронидани дурнамои маҳсулоти озуқа дар в. Хатлон барои марҳилаи то соли 2030 мувофиқат менамояд. Тибқи муодилаҳои пешниҳодгардида дар ҷадвали 3.7 дурнамои истеҳсоли дохилии молҳои озуқаворӣ барои то соли 2030, инчуни сатҳи қаноатмандӣ ва таъмини талаботи аҳолии вилояти Хатлон мувофиқи меъёрҳои муқараршуда анҷом дода мешавад.

Ҷадвали 3.7. - Дурнамои ҳаҷми истеҳсоли маводҳои озуқаворӣ бо истифодаи амсилаи интихобнамудаи трендии вобастагии росхаттадошта дар вилояти Хатлон барои солҳои 2023 - 2030

Солҳо	мувофиқи меъёрҳои истеъмолӣ		истеҳсоли дохилӣ, ҳазор тонна	дараҷаи қаноатмандии талаботи аҳолӣ, бо %	ба ҳар сари аҳолӣ бо кг.	Шумораи миёнаи солонаи аҳолӣ, ҳазор нафар
	ҳазор тонна	ба ҳар сари аҳолӣ, кг.		истеҳсоли дохилӣ	истеҳсоли дохилӣ	
I. Орд						
2023	539,9	147	243,9	45,2	66,4	3672,7
2024	551,4	147	243,7	44,2	64,9	3751,1
2025	562,9	147	243,6	43,3	63,6	3829,4
2026	574,4	147	243,4	42,4	62,3	3907,8
2027	585,9	147	243,2	41,5	61,0	3986,2
2028	597,4	147	242,9	40,7	59,7	4064,3
2029	609,0	147	242,8	39,9	58,6	4142,9
2030	620,5	147	242,6	39,1	57,5	4221,3
II. Картошка						
2023	337,9	92	205,3	60,8	55,9	3672,7
2024	345,1	92	203,2	58,9	54,2	3751,1
2025	352,3	92	201,0	57,1	52,5	3829,4
2026	359,5	92	198,8	55,3	50,8	3907,8
2027	366,7	92	196,7	53,6	49,3	3986,2
2028	373,9	92	194,5	52,0	47,8	4064,3
2029	381,1	92	192,3	50,5	46,4	4142,9
2030	388,4	92	190,2	49,0	45,1	4221,3
III. Равғани растанӣ						
2023	60,9	16,6	17,1	28,1	4,7	3672,7
2024	62,3	16,6	18,5	29,7	4,9	3751,1
2025	63,6	16,6	19,9	31,3	5,2	3829,4
2026	64,9	16,6	21,4	33,0	5,5	3907,8
2027	66,2	16,6	22,7	34,3	5,7	3986,2
2028	67,5	16,6	24,1	35,7	5,9	4064,3
2029	68,8	16,6	25,6	37,2	6,2	4142,9
2030	70,1	16,6	26,9	38,4	6,4	4221,3
IV. Гӯшт ва маҳсулоти гӯштӣ						
2023	149,8	40,8	209,2	139,7	56,9	3672,7
2024	153,0	40,8	221,1	144,5	58,9	3751,1
2025	156,2	40,8	233,2	149,3	60,8	3829,4
2026	159,4	40,8	245,1	153,8	62,7	3907,8
2027	162,6	40,8	256,9	158,0	64,4	3986,2
2028	165,8	40,8	268,9	162,2	66,2	4064,3
2029	169,0	40,8	280,8	166,2	67,8	4142,9
2030	172,2	40,8	292,8	170,0	69,4	4221,3
V. Шир ва маҳсулоти ширӣ						
2023	423,5	115,3	562,6	132,8	153,2	3672,7
2024	432,5	115,3	578,6	133,8	154,2	3751,1
2025	441,5	115,3	594,7	134,7	155,3	3829,4
2026	450,6	115,3	610,7	135,5	156,3	3907,8
2027	459,6	115,3	626,8	136,4	157,2	3986,2
2028	468,6	115,3	642,8	137,2	158,1	4064,3
2029	477,7	115,3	658,8	137,9	159,1	4142,9
2030	486,7	115,3	674,9	138,7	159,9	4221,3
VI. Тухм (ҳазор дона)						
2023	661,1	180	125,1	18,9	34,1	3672,7
2024	675,2	180	133,2	19,7	35,5	3751,1

2025	689,3	180	141,4	20,5	36,9	3829,4
2026	703,4	180	149,5	21,3	38,3	3907,8
2027	717,5	180	157,7	22,0	39,6	3986,2
2028	731,6	180	165,8	22,7	40,8	4064,3
2029	745,7	180	174,0	23,3	41,9	4142,9
2030	759,8	180	182,2	24,0	43,2	4221,3
VII. Меваҷот						
2023	455,8	124,1	247,1	54,2	67,3	3672,7
2024	465,5	124,1	259,3	55,7	69,1	3751,1
2025	475,2	124,1	271,6	57,2	70,9	3829,4
2026	484,9	124,1	283,9	58,5	72,6	3907,8
2027	494,7	124,1	296,2	59,9	74,3	3986,2
2028	504,4	124,1	308,5	61,2	75,9	4064,3
2029	514,1	124,1	320,8	62,4	77,4	4142,9
2030	523,9	124,1	333,1	63,6	78,9	4221,3
VIII. Ангур						
2023	455,8	124,1	120,3	26,4	32,7	3672,7
2024	465,5	124,1	123,5	26,5	32,9	3751,1
2025	475,2	124,1	126,6	26,6	33,1	3829,4
2026	484,9	124,1	129,8	26,8	33,2	3907,8
2027	494,7	124,1	132,9	26,9	33,3	3986,2
2028	504,4	124,1	136,1	27,0	33,5	4064,3
2029	514,1	124,1	139,2	27,1	33,6	4142,9
2030	523,9	124,1	142,3	27,2	33,7	4221,3
XIX. Сабзавот						
2023	610,0	166,1	1762,4	288,9	479,8	3672,7
2024	623,1	166,1	1876,3	301,1	500,2	3751,1
2025	636,1	166,1	1990,2	312,9	519,7	3829,4
2026	649,1	166,1	2104,1	324,2	538,4	3907,8
2027	662,2	166,1	2217,9	334,9	556,4	3986,2
2028	675,2	166,1	2331,7	345,3	573,7	4064,3
2029	688,1	166,1	2445,6	355,4	590,3	4142,9
2030	701,2	166,1	2559,4	365,0	606,3	4221,3
X. Полезӣ						
2023	610,0	166,1	703,1	115,3	191,4	3672,7
2024	623,1	166,1	738,0	118,4	196,7	3751,1
2025	636,1	166,1	772,9	121,5	201,8	3829,4
2026	649,1	166,1	807,8	124,4	206,7	3907,8
2027	662,2	166,1	842,7	127,3	211,4	3986,2
2028	675,2	166,1	877,6	130,0	215,9	4064,3
2029	688,1	166,1	912,5	132,6	220,2	4142,9
2030	701,2	166,1	947,4	135,1	224,4	4221,3

Сарчашма: ҳисоби муаллиф

Тибқи маълумотҳои ҳисобшудаи ҷадвали 3.7 дида мешавад, ки ҳаҷми истеҳсоли маводҳои озуқаворӣ дар вилояти Хатлон дар аксарият молҳо рӯ ба афзоиш пайдо мекунад. Мо дар асоси таҳлили маводҳои озуқаворӣ дар зербоби 2.2 ба хулоса омадем, ки дурнамои ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти озуқаворӣи вилояти Хатлонро аз рӯйи 10 номгӯйи маҳсулот дар ин зербоб анҷом диҳем.

Чи тавре, ки мушоҳида мешавад, истеҳсоли орд дар вилояти Хатлон соли 2030 тибқи ҳисобҳои мо ва вобастаги аз омили вақт ба 242,6 ҳазор тонна мерасад. Дар умум истеъмоли ин маҳсулот дар вилояти Хатлон ба 620,5 ҳазор тонна дар соли 2030 бояд баробар шавад, агар дар ҳоле, ки меъёри истеъмолӣ ба ҳар сари аҳолӣ, ки аз тарафи ҳукумати кишвар 147 кг муқарар гардидааст, тағйир наёбад. Дараҷаи қаноатмандии талаботи аҳолӣ 39,1 фоиз ва ба сари ҳар нафари аҳолӣ 57,5 килограмм дар соли 2030 рост меояд. Шумораи аҳолии вилояти Хатлон бошад то соли 2030 ба 4221,3 ҳазор нафар баробар мешавад.

Картошка яке аз маҳсулотҳои асосии озуқаворӣ мебошад, ки истеъмоли он аз ҷониби аҳолии Тоҷикистон хеле зиёд мебошад. Дар в. Хатлон то давраи соли 2030 истеҳсоли картошка ба 190,2 ҳазор тонна баробар мешавад, ки дар муқоиса назар ба соли 2020 ҳиссааш хеле ночизу кам мегардад. Барои қонеъ гардонидани талаботи пурраи аҳолӣ дар соли 2030 тибқи меъёрҳои муқараршудаи итсеъмолӣ ва афзоиши шумораи аҳолӣ дар вилоят 388,4 ҳазор тонна картошка бояд истеҳсол карда шавад. Ба ҳар сари аҳолӣ 45,1 килограмм картошка рост меяод ва сатҳи қаноатмадии талаботи аҳолӣ ба 49 фоизро ташкил медиҳад.

Истеҳсоли дохилии гӯшт ва маҳсулоти гӯштӣ ба 292,8 ҳазор тонна дар соли 2030 мерасад, ки мувофиқи меъёрҳои муқараргардидаи истеъмолӣ ба ҳар сар аҳолӣ ба 70 фоиз (172 ҳазор тонна дар соли 2030) зиёд мегардад. Агар меъёри истеъмолӣ ба ҳар сар аҳолӣ, ки 40,8 килограмро ташкил медиҳад, тағйир наёбад. Тибқи маълумотҳои дурнамо то соли 2030-юм ба ҳар сари аҳолӣ 69,4 кг гӯшт ва маҳсулоти гӯштӣ баробар мегардад.

Ҷадвали 3.8. Тамоюли тағйирёбии ҳаҷми истеҳсоли маводҳои озуқаворӣ ва шумораи миёнаи солонаи аҳолӣ дар вилояти Хатлон, солҳои 2010- 2030

Намуди маҳсулотҳои озуқаворӣ	Солҳо									Соли 2030 нисбат ба соли 2020, бо %
	2020	2023	2024	2025	2026	2027	2028	2029	2030	
1. Орд	187,7	243,9	243,7	243,6	243,4	243,2	242,9	242,8	242,6	129,2
2. Картошка	193,1	205,3	203,2	201,0	198,8	196,7	194,5	192,3	190,2	98,5
3. Равғани растанӣ	12,8	17,1	18,5	19,9	21,4	22,7	24,1	25,6	26,9	210,2
4. Гӯшт ва маҳсулоти гӯштӣ	172,4	209,2	221,1	233,2	245,1	256,9	268,9	280,8	292,8	169,8
5. Шир ва маҳсулоти ширӣ	515,2	562,6	578,6	594,7	610,7	626,8	642,8	658,8	674,9	131,0
6. Тухм (ҳазор дона)	102,7	125,1	133,2	141,4	149,5	157,7	165,8	174,0	182,2	177,4
7. Меваҷот	209,1	247,1	259,3	271,6	283,9	296,2	308,5	320,8	333,1	159,3
8. Ангур	107,4	120,3	123,5	126,6	129,8	132,9	136,1	139,2	142,3	132,5
9. Сабзавот	1470,7	1762,4	1876,3	1990,2	2104,1	2217,9	2331,7	2445,6	2559,4	174,0
10. Полезӣ	589,1	703,1	738,0	772,9	807,8	842,7	877,6	912,5	947,4	160,8
11. Шумораи миёнаи солонаи аҳолӣ, ҳазор нафар	3459,7	3672,7	3751,1	3829,4	3907,8	3986,2	4064,3	4142,9	4221,3	122,0
Ба ҳар сар аҳолӣ бо киллограм										
1. Орд	54,3	66,4	64,9	63,6	62,3	61,0	59,7	58,6	57,5	105,9
2. Картошка	55,8	55,9	54,2	52,5	50,8	49,3	47,8	46,4	45,1	80,8
3. Равғани растанӣ	3,6	4,7	4,9	5,2	5,5	5,7	5,9	6,2	6,4	177,8
4. Гӯшт ва маҳсулоти гӯштӣ	49,8	56,9	58,9	60,8	62,7	64,4	66,2	67,8	69,4	139,4
5. Шир ва маҳсулоти ширӣ	148,7	153,2	154,2	155,3	156,3	157,2	158,1	159,1	159,9	107,5
6. Тухм (ҳазор дона)	29,7	34,1	35,5	36,9	38,3	39,6	40,8	41,9	43,2	145,5
7. Меваҷот	91,5	67,3	69,1	70,9	72,6	74,3	75,9	77,4	78,9	86,2
8. Ангур	28,6	32,7	32,9	33,1	33,2	33,3	33,5	33,6	33,7	117,8
9. Сабзавот	595,4	479,8	500,2	519,7	538,4	556,4	573,7	590,3	606,3	101,8
10. Полезӣ	201,5	191,4	196,7	201,8	206,7	211,4	215,9	220,2	224,4	111,4

Сарчашма: ҳисоби муаллиф

Таъмин кардани сокинони мамлакат бо маҳсулоти озуқа аз дараҷаи қонеъ намудани тақозои пардохтпазирии аҳолӣ бо маводи озуқа, алалхусус шир ва маҳсулоти ширӣ вобаста ба истеҳсоли маҳсулоти дохилӣ муайян мегардад. Истеҳсоли шир ва маҳсулоти ширӣ то соли 2030 ба 626,8 ҳазор тонна баробар мешавад. Вобаста ба меъёрҳои истеъмолӣ ва зиёд шудани шумораи аҳолоии вилоят то соли 2030 талаботи аҳолӣ ба шир ва маҳсулоти ширӣ ба 486,7 ҳазор тонна мерасад. Мувофиқи меъёри истеъмолӣ ба ҳар нафар аҳолӣ 115,3 кг маҳсулот рост меояд, сатҳи қаноатмандии талаботи аҳолӣ 138,7 фоиз ва ба ҳар нафар аҳолӣ 159,9 кг рост меояд, ки нисбати меъёри муқараргардида 44,6 кг ба ҳар сари аҳолӣ зиёд мебошад.

Тухм яке аз маҳсулоти асосии ғизоӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аст, ки ба 11 номгӯи сабади истеъмолии аҳолӣ ворид мебошад. Истеҳсоли тухм соли 2030 дар вилояти Хатлон 182,2 ҳазор дона истеҳсол мешавад, ки нисбат ба меъёри муқараршудаи истеъмолӣ 577,6 ҳазор дона кам мебошад. Меъёри муқарашудаи истеъмолӣ 180 дона тухм ба ҳар сари аҳолӣ дар як сол мебошад ва соли 2030 ба ҳар сари аҳолӣ дар вилояти хатлон 43,2 дона тухм рос меояд, ки нисбати меъёри муқараршуда 136,8 дона тухм кам мебошад. Сатҳи қаноатмандии талаботи аҳолӣ дар соли 2030 ба 24 фоиз баробар мешвад.

Истеҳсоли тухм дар вилояти Хатлон вобаста ба иқтидорҳои нави истеҳсолӣ бояд зиёд карда шавад, зеро истеҳсоли ин намуди маҳсулот дар бозори озуқавории вилоят дар сатҳи хело коҳишёфта ҷой дорад. Вобаста ба ин масъала, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бевосита ба ин соҳаи муҳиму зарурӣ дастгириҳои гуногуну зиёди иқтисодию техникӣ карда истодааст, бояд ҳар соҳибкор ин афзалияту имкониятҳоро ба таври самарабахш истифодаву амалӣ намуда, барои тамин кардани дараҷаи талаботи пардохтпазири аҳолӣ ба ин шакали маводи озуқа диққати асосӣ ва махсус равона намояд.

Истеҳсоли меваҷот дар соли 2030 ба 333,1 ҳазор тонна баробар мешавад, ки ин нишондиҳанда ба ҳар сари аҳолӣ дар вилояти Хатлон 78,9 килограмм

рост меояд. Сатҳи қаноатмандии аҳолӣ ба ин намуди маҳсулоти озуқаворӣ дар соли 2030 ба 63,6 фоиз бояд баробар шавад. Меъёри истеъмолӣ ба ҳар сар аҳолӣ 124,1 кг муққарар гардидааст.

Ангур – ин як намуди меваи қадимии мардуми тоҷик мебошад ва ба оилаи ангуриҳо дохил мешавад. Дар ҷахон зиёда аз 75 намуди ангур маълум аст. Дар Тоҷикистон заминҳое ки боғи ангур (токзор) шуааст зиёда аз 29 ҳазор гектар, аз ҷумла дар вилояти Хатлон 12,7 ҳазор гектар заминро ташкил менамояд ва ба ҳисоби миёна аз онҳо 0,5 ҳазор тонн ҳосил дар як сол руёнида мешавад. Ангур меваи ширин буда дар таркибаш 0,5-1,4% кислотаи органикӣ, 65-85% об, моддаҳои нитрогендор, намакҳои маъданӣ (калий, калсий, магний, фосфор, оҳан, манган), витаминҳои A_1, B_1, Д, ва Р-ро дошта, андозаи қанднокиаш то 25%-ро ташкил менамояд (ба ҳисоби миёна 12%). То соли 2030 истеҳсоли ангур дар вилояти Хатлон ба 142,3 ҳазор тонна мерасад. Ба ҳар сари аҳолӣ ин маҳсулот 33,3 кг ва сатҳи қаноатмандии талаботи аҳолӣ ба 27,2 фоиз баробар мешавад. Дар ҳаолати бе тағйир мондани меъёри истеъмолӣ ба ҳар сари аҳолӣ, ки ба 124,1 кг рост меояд.

Сабзавот ва полезӣ дар вилояти Хатлон то соли 2030 мутаносибан ба 2559,4 ва 912,5 ҳазор тонна баробар мешаванд. Сатҳи қаноатмандии сабзавот то соли 2030 ба 3,6 маротиба ё ба ҳар сари аҳолӣ 606,3 кг, полезӣ бошад ба 135,1 фоиз ё ба ҳар сари аҳолӣ 224,4 кг рост меояд.

Хуласи калом, то соли 2030 аксарияти маҳсулотҳои озуқаворӣ дар вилояти Хатлон сатҳи талаботи истеъмолии аҳолиро (ба мисли орд – 39,1%; картошка – 49%; равғани растанӣ – 38,4%; тухм – 24,0%; меваҷот – 63,6%; ангур – 27,2%) ба пуррагӣ қонеъ гардонида наметавонанд. Дар вилояти Хатлон то соли 2030 сатҳи қаноатмандии талаботи аҳолӣ 170 фоиз ба гӯшт ва маҳсулоти гӯштӣ, 136 фоиз ба шир ва маҳсулоти ширӣ, 3,6 маротиба ба сабзавот, 135,1 фоиз ба полезӣ таъмин карда мешавад.

Тибқи омӯзиш ва таҳлилу баррасии ҳаматарафаи мо дида мешавад, ки дар механизми фаъолияти бозори минтақавии озуқаворӣ дар в. Хатлон, вобаста

набудан аз баъзе тамоюлу фарқиятҳо, як қатор мушкилоту масъалаҳо барои ҳаллу фасл гардида мавҷуд мебошанд:

- ташаккул ва рушди бозори минтақавии озуқаворӣ, инчунин савдои чаканаи маҳсулотҳои озуқаворӣ дар асоси заминаи меъёрӣ – ҳуқуқӣ, такоммул додани онҳо;
- вуҷуд надоштани дараҷаи зарурию ҳақиқии рақобат дар савдои маҳсулоти озуқаворӣ ва дар сатҳи пасти рушд қарор доштани зерсохтори бозори минтақавии озуқаворӣ;
- фурӯшандагон ва қисми хизматрасонии бозори минтақавии озуқаворӣ дорои сатҳи нисбатан пасти салоҳиятҳои касбӣ, инчунин риоя накардани талаботҳои санитарию гигенӣ аз ҷониби онҳо;
- механизми ҷойгирнамоии бозорҳои савдои маҳсулотҳои озуқаворӣ ва номукамолии онҳо дар шароити муосир, инчунин дар бозори озуқавории минтақа мавҷуд будани намудҳои анъанавию оддии шабакаҳои савдои молҳои озуқаворӣ;
- баззаи моддӣ –техникии ташкилотҳои савдои чакана ва дар сатҳи суст қарор доштани суръати навҷорисозию муҷаҳҳазонии онҳо дар бозори минтақавии озуқаворӣ;
- дар ноҳия ва маркази шаҳрҳои в. Хатлон ташаккул ва рушди савдо дар бозорҳои фурӯши маҳсулоти озуқаворӣ дар сатҳи нобаробар қарор дорад;
- сатҳи ками истифодабарии шаклу усулҳои замонавии хизматрасонӣ ва нисбатан паст будани ин химатрасониҳо дар фаъолияти бозори минтақавии озуқаворӣ, аз ҷумла вилояти Хатлон

Вобаста ба ин, мақомотҳои дахлдори вилояти Хатлон оид роҳҳои афзоиши ҳаҷми итсеҳсоли маҳсулотҳои озуқаворӣ дар вилоят диққати махсус бояд равона намоянд, ки мо дар қисмати зербоби минбаъда вобаста ба ин пешниҳодҳои мушаххас манзур менамоем.

3.3. Амсилаи рушди нишондиҳандаи бозори озуқаворӣи минтақа то соли 2030

Роҳандизи намудани таъминоти сокинони кишвар ва минтақаҳои он бо маҳсулоти озуқаворӣи истеҳсоли худӣ ба воситаи яке аз бахши асоии соҳаи саноат – саноати коркард ва ҷузъи асосию муҳими он – соҳаи кишоварзӣ амалӣ карда мешавад. Бояд хотирнишон кард, ки дар таъмин намудани талаботи аҳолӣ бо маводҳои озуқаворӣ маҷмуаи агросаноатӣ дар Тоҷикистон ва минткаҳои он саҳми назаррасу ҳалкунанда дошта, барои таъмин кардани ташкилоту корхонаҳои ватанӣ бо маҳсулотҳои нимтайёр ва ашёи хоми баландсифат нақши боризу арзанда дорад. Дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикситон соҳаи кишоварзӣ ба ду бахши алоҳида, аз ҷумла бахши растанипарварӣ ва бахши чорводорӣ қисмат карда мешавад ва дар ин росто коркарди аввалияи маҳулотҳои бахши растанипарварӣ ва чорводорӣ низ ба ҳамин соҳаи калидии иқтисодиёти минтақа вобастагӣ дорад.

Тавре ки мо қайд кардем, савдои чаканаи маводҳои озуқаворӣ як ҷузъи охирини ҷараёни истеҳмол аст, ки ба воситаи рушди ҳамаҷониба, самарабахшии он аз корхонаҳои молтавлидкунанда маҳсулот аз руйи ҳам ва таркиби худ, яъне аз истеҳсолот ба соҳаи муомилот интиқол карда мешаванд. Ба ин восита маҳсулоти озуқаворӣ аз корхонаҳои истеҳсолии соҳаи кишоварзӣ ба харидорони ниҳоӣ дар миқиёси кишвар ва минтаҳои он бурда расонида мешавад.

Бояд гуфт, ки ҳаҷми гардиши маҳсулоти озуқаворӣ яке аз нишондиҳандаи муҳиму асосии ташаккул ва рушди бозори озуқаворӣ ба ҳисоб меравад. Иқтидори иқтисодии кишвар ва минтақаҳои онро нишондиҳандаи гардиши молҳои озуқаворӣ аз руйи ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот, суръати тағйирёбӣ ва таркиби он баҳо медиҳад. Яке аз нишондиҳандаҳои муҳиму асосии ҳиссаи ҳаҷми истеъмоли ниҳоӣ дар ҳисоб нисбати нишондиҳандаи маҷмуи маҳсулои дохилӣ – ин гардиши савдои маҳсулоти озуқаворӣ ба ҳисоб меравад.

Бо мақсади муайян кардани омилҳое, ки ба ҳаҷми гардиши маҳсулоти озуқаворӣ дар бозор таъсир мерасонанд, вобаста бо истифода намудани воситаҳои техникии муосир, аз қабили барномаҳои компютерӣ усулҳои иқтисодӣ – риёзӣ, аз ҷумла муодилаи коррелятсионӣ – регрессионӣ, якомила ва бисёромила дар ҷараёни таҳлил амалӣ карда шуд. Дар доираи истифодаи барномаҳои муосири компютерӣ ба мо муяссар гардид, ки ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти озуқаврии в. Хатлонро барои давраи то соли 2030 таҳлил ва пешгӯйи анҷом диҳем, ки ин ҳам аҳамияти илмӣ ва ҳам аҳамияти амалӣ дорад.

Омӯзиши баррасии масъалаҳои иқтисодӣ аз ҷиҳати назарӣ ва амалӣ, алалхусус мавриди истифода қарор додани роҳҳу усулҳои гуногуни амалигадонии амсилаҳоро барои муйян намудани вобастагии нишондиҳандаи натиҷавиро вобаста ба таъсири омилҳову шароитҳои асосӣ талаб мекунад. Дар доираи ин, методи коркарди амсила дар раванди таҳлили иқтисодӣ шароит фароҳам меорад, ки вобастагию пайвастагии нишондиҳандаи ҷамъбастии таҳлилшаванда бо омилҳои бевосита таъсиргузор дар намуди аниқу мушаххаси муодилаи иқтисодӣ – математикӣ амалӣ карда шаванд.

Дар асоси таҳлилу баррасии сарчашмаҳои махсуси илмӣ – иқтисодӣ муайян гардидааст, ки яке аз усулҳои эътимодноку аниқ барои муайян намудани нишондиҳандаи натиҷавӣ бо омили гардиши маҳсулоти озуқаворӣ дар шароити муносибатҳои иқтисоди бозорӣ – ин таҳлили омилии детерминалӣ ё функсионалӣ ба ҳисоб меравд, ки дар асоси коркарди амсилаҳои гуногуни иқтсиодӣ натиҷаи самарабахш медиҳанд. Мувофиқи баррасӣ ва ҳаллу фасли масъалаҳои муҳими иқтисодӣ ва бо ҳадафи ошкор намудани сатҳи таъсири олмилҳои асосӣ дар ҷараёни амалигардонидани таҳлили услҳои иқтисодӣ – риёзии детерминалӣ аслан аз ду шакли вобастагаии эҳтимолӣ (коррелятсионӣ), аз қабили вобастагии коррелятсионии дуомила ва бисёромила, ки аз якдигар тафовут доранд, амалӣ мекунанд.

Баробарии эҳтимолии (коррелятсионӣ) дуомила ё ҷуфт онро маънидод, мекунад, ки вобастагии бевосита ва дараҷаи муайян дар мобайни ду нишондиҳандаи фаъолияти хоҷагидории иқтисодӣ мавҷуд аст, ки дар навбати

аввал омилҳо мебошад ва қисми дуюм он нишондиҳандаи натиҷавӣ ба шумор меравад.

Дар воқеият вобастагии нишондиҳандаи ҷамъбастии фаъолияти хоҷагидории иқтисодӣ дар заминаи амали кардани муодилаи коррелятсияи бисёромила на танҳо аз таъсири як омил, балки аз як чанд омилҳои таъсиргузор вобастагӣ дорад.

Дар мавриди ба назар гирифтани ҳамин хусусияту хислатҳои тафовутдоштаи таҳлили алоқамандии натиҷаи хотимавӣ бо дараҷаи таъсири омилҳои бамеъёргирифташаванда дар намуди баробарии бисёромилаи регрессионӣ бо шакли зерин онро дарҷ мекунанд:

$$У_x = a + в_1x_1 + в_2x_2 + \ldots\ldots + в_nx_n \quad (6)$$ дар ин ҷо,

$У_x$ – нишондиҳандаи натиҷавӣ; **а** – коэффитсенти аъзои озоди муодила; $x_1, x_2, \ldots\ldots x_n$ – омилҳое ҳастанд, ки ҳамчун бузургии доимӣ ба натиҷаи ҷамъбастӣ таъсир мерасонанд; $в_1, в_2 \ldots\ldots в_n$ - коэффитсенти регрессионӣ, ки таъсири омилҳоро ба натиҷаи ҷамъбастӣ бо таври мутлақ амалӣ мегардонад.

Вобаста ба ин, дар ҳаиқат истифода намудани коэффитсентҳои доимӣ ва ҳисобу китоби дурусти таъсири омилҳои иқтисодӣ бо истифода кардани усулҳои иқтисодӣ – математикии номбаргардида имкон фароҳам месозад, ки вобастагии нишондиҳандаи ҷамъбастӣ ва ҳисоби сатҳи таъсири омилҳо аз рӯйи меъёри коркарди Фишер мебошад. Ҳамин тариқ, нишондиҳандаи дараҷаи нуқси миёнаи апромакситсионӣ ва бузургии коэффитсенти коррелятсионӣ - регрессионӣ бо техникаи ҳисоббарори замонавӣ (компютер) истифода гардида, натиҷаи он аниқ ҳисоб ва асоснок карда мешавад.

Зикр намудан ҷоиз аст, ки дар ҷараёни амалигардонии таҳлили иқтисодӣ – риёзӣ чор давраи амалисозии ҳисобу китоби онро тибқи тартиботи эътиборгардида барои ноил шудан ба ҳадафи гузоштташуда истифода менамоянд.

Яке аз мақсадҳои асосии амалигардонии таҳлили иқтисодӣ – математикӣ, аз ҷумла истифодаи муодилаи регрессионӣ-коррелятсионӣ бо ҳадафи ошкор кардани роҳҳову самтҳои рушди савдои маҳсулоти озуқаворӣ, ҳамчунин пешгуйикунии гардиши маҳсулоти озуқаворӣ барои солҳои

минбаъада амалӣ карда мешавад.

Пояи асосии ин ин намуди таҳлилро аслан муодилаи иқтисодӣ – риёзӣ ташкил менамояд. Муаллифи диссертатсия дар раванди интихоб намудани омилҳои таъсиррасон ба ташаккули онҳо аҳаммияти махсус зоҳир карда, ҳамчунин ба сифати нишондиҳандаҳои таҳлилшаванда ҳаҷми гардиши маҳсулоти озуқаворӣ ва дигар нишондиҳандаҳои макроиқтисодиро дар в. Хатлон интихоб ва истифода кардааст.

Ба андешаи яке аз муҳаққиқон А.М. Годин "..вазифаи таҳлили амсилаи математикӣ, амали кардани модели инъикоскунандаи вобастагии оморӣ аз гурӯҳи асосии омилҳо ба ҳисоб меравад"[58].

Марҳилаҳои асосии асоснок намудани ҳисобу китоби амсиласозии иқтисодӣ – риёзӣ дар расми 3.6 нишон дода шудааст.

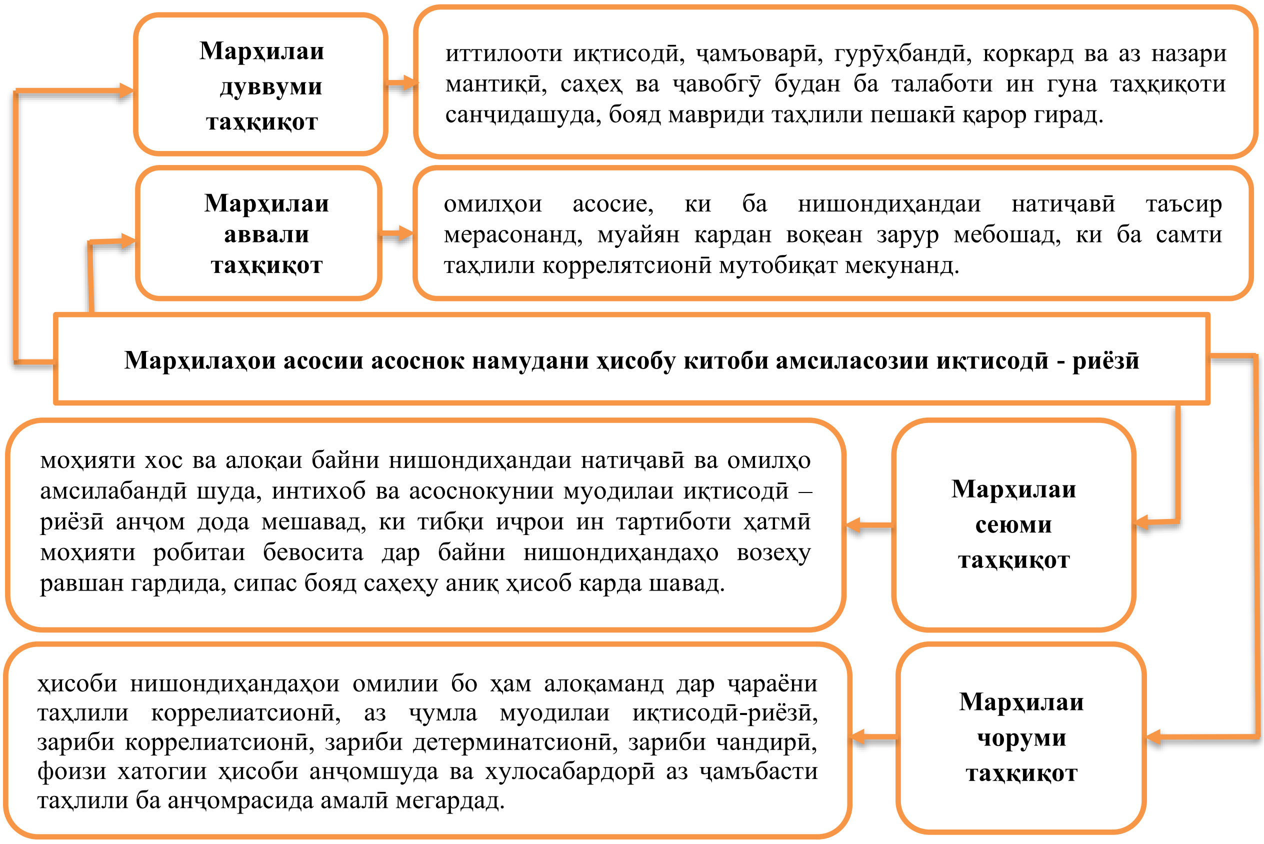

Расми 3.6. - Марҳилаҳои асосии асоснок намудани ҳисобу китоби амсиласозии иқтисодӣ – риёзӣ (Сарчашма: таҳияи муаллиф)

Интихоби омилҳои иқтисодӣ барои амсиласозии иқтисодӣ - риёзии рушди нишондиҳандаи бозори озуқаворӣи вилояти Хатлон то соли 2030 дар

---

[58]Ниг.: Годин А.М. Статистика. Учебник, 3-ое изд. – М., 2007. - 459 с.

доираи он асоснок мегардад, ки дар ҳолати имрӯзаи рушди иктисодӣ в. Хатлон, ки то ин давра тақозои пардохтпазирӣ сокинон ба маҳсулоти озуқаворӣ алҳол ба пуррагӣ таъмину қонеъ карда намешавад, ба рушди гардиши савдои маҳсулоти озуқаворӣ, таъсири дигар омилҳо, ба мисли иҷтимоӣ - демографӣ на он қадар чашмрас мебошад.

Шумораи сокинони муқимии в. Хатлон ҳамчун омили асосии иҷтимоӣ-демографӣ барои амалигардонии модели иқтисодӣ – риёзӣ истифода карда мешавад, зеро он ҳамчун нишодиҳандаи муҳими ташаккули тақозои пардохтпазирии аҳолӣ ба ҳаҷми маҳсулоти озуқа маҳсуб меёбад. Зикр намудан бамаврид мебошад, ки барои дар сатҳи баланд ва натиҷанок амали кардани таҳлили муодилаи бисёромилаи эҳтимолӣ (коррелятсионӣ) – регрессионӣ ба сифати омилҳои натиҷадиҳанда гардиши савдои маҳсулоти озуқаворӣ нишондиҳандаҳо ва омилҳои дар зер овардашуда интихоб карда шудаанд:

Y – Гардиши чакана аз рӯйи фурӯши маҳсулоти озуқаворӣ (млн. сомонӣ)

Дар раванди интихоби нишондиҳандаҳои таъсиррасон ба натиҷаи ниҳоии Y - гардиши савдои маҳсулоти озуқаворӣ омилҳо ба чунин намуд: X_1 – шумораи аҳолии вилояти Хатлон дар охири сол, ҳазор нафар; X_2 – даромади миёнаи ҳар як нафар барои 1 узви хонавода, сомонӣ; X_3 – маҷмуи маҳсулоти минтақавӣ, млн. сомонӣ; X_4 – бузургии миёнаи музди меҳнати ҳармоҳаи як корманд, сомонӣ; X_5 – маҳсулоти кишоварзӣ, млн. сомонӣ X_6 – маҳсулоти саноати хӯрокворӣ, сомонӣ пешниҳод карда шудаанд.

Аз тарафи муаллиф нишондиҳандаҳои муҳиму зарури барои амалигардонии таҳлили коррелятсионӣ – регрессионӣ дар ҷадвали 3.9 пешкаш гардидааст. Солҳои 2010-2023 марҳилаи асосӣ барои гузаронидани таҳлили иқтисодӣ – риёзӣ интихоб карда шудааст.

Таъсири нишондиҳандаҳои асосии макроиқтисодӣ ба гардиши чаканаи молҳои озуқаворӣ дар вилояти Хатлон дар ҷадвали 3.9 инъикос ёфтааст.

Ҷадвали 3.9. - Таъсири нишондиҳандаҳои асосии макроиқтисодӣ ба гардиши чаканаи молҳои озуқаворӣ дар вилояти Хатлон барои солҳои 2010 – 2023

Солҳо	Омилҳо						
	Гардиши чакана аз рӯи фурӯши молҳои озуқаворӣ, млн. сомонӣ (Y)	Шумораи аҳолии вилояти Хатлон дар охири сол, ҳазор нафар (X_1)	Даромади миёнаи ҳар як нафар барои 1 узви хонавода, сомонӣ (X_2)	Маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ, млн. сомонӣ (X_3)	Бузургии миёнаи музди меҳнати ҳармоҳаи як корманд, сомонӣ (X_4)	Маҳсулоти кишоварзӣ, млн. сомонӣ (X_5)	Маҳсулоти саноати хӯрокворӣ, сомонӣ (X_6)
2010	734,5	2698,6	190,18	6493,2	232,98	12547,8	645,5
2011	814,3	2812,6	225,62	8013,2	286,23	12674,2	689,2
2012	1380,1	2876,3	258,81	9572,6	315,65	13110,2	756,9
2013	1552,9	2916,3	293,58	9869,7	405,62	14632,5	821,4
2014	1624,8	2986,5	323,64	11777,5	511,25	15485,6	975,6
2015	1698,6	3047,8	297,61	12855,2	645,05	16883,3	984,1
2016	1981,5	3124,4	351,14	14620,2	714,13	17691,5	1001,5
2017	2335,8	3198,5	374,12	16003,7	843,39	18963,3	2061,9
2018	2491,7	3274,9	409,78	17107,5	913,33	19413,6	1533,3
2019	3364,5	3348,3	475,72	19664,0	998,54	21040,8	1642,4
2020	3559,1	3459,7	518,19	22080,5	1053,8	23014,8	1198,1
2021	4220,2	3530,0	684,20	26967,8	1143,19	24400,6	1205,6
2022	5556,8	3576,1	723,65	30757,2	1305,07	26041,9	1598,8
2023	6045,1	3672,7	852,36	34993,4	1562,12	27236,5	1612,5

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси маҷмуаи омори солонаи вилояти Хатлон. Сарраёсати Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Хатлон, 2023. – С. 113-163; маҷмӯаи омории Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023. – С. 132-310; маҷмӯаи омории Робитаҳои иқтисодии хориҷӣ. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023. – С. 124 – 276.

Бояд қайд намуд, ки дар раванди коркарди модели иқтисодӣ – математикӣ методу усулҳои хосро муаллиф ҳамчун роҳу васила таҳқиқи илмӣ, аз ҷумла таҳлили коррелятсионӣ ва регрессиониро мавриди амал қарор додааст, ба ин тариқ дар натиҷа онҳо бо усулҳои графикию ҷадвалӣ барои пешкаш кардани натиҷаи ҷамъбастии таҳқиқ собит карда шудааст. Дар раванди анҷом додани амсилаи иқтисодӣ – риёзӣ иттилооти аввала бо истифодаи барномаи тартиб додашудаи стандартии MS Excel коркард ва амалӣ гардидааст, ки дараҷаи дурусту саҳеҳ будани таҳқиқро таъмин намудааст.

Дар диаграммаҳои заммимаи 2 (3.13 то 3.19) намуди вобастагии Y – гардиши маҳсулоти озуқаворӣ, млн. сомонӣ ва вобастагии омилҳои дигар ба нишондиҳандаи Y дар в. Хатлон барои солҳои 2010-2023 пешниҳод гардидаанд.

Диаграммаи 3.3. - Тамоюли афзоиши гардиши чакана аз рӯйи фурӯши маҳсулоти озуқаворӣ, млн. сомонӣ

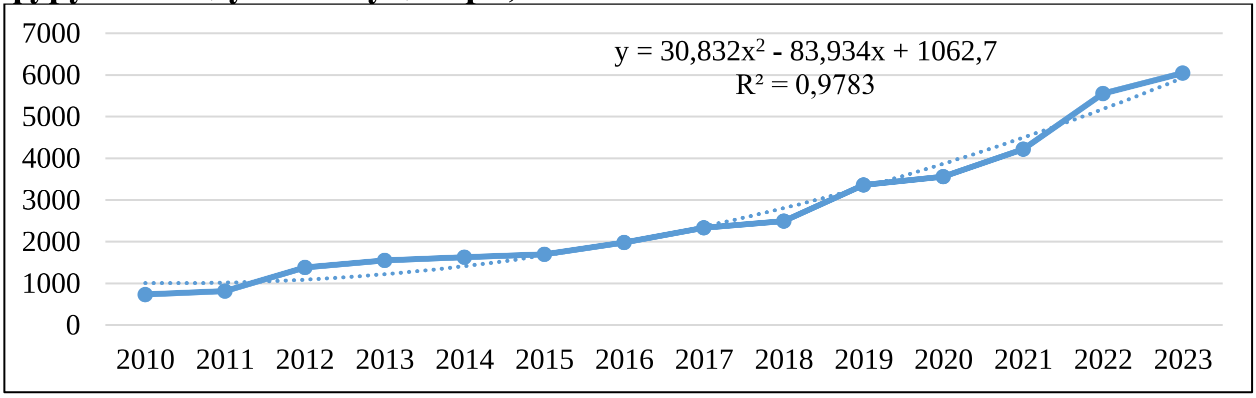

Сарчашма: ҳисоби муаллиф

Бояд зикр намоям, ки ҷамъбасти ҳаллу фасли баробариҳои коркардшударо ба таври стандартии ҳисоб бо баназар гирифтани хусусияти ҳар як омилҳои дар боло пешниҳодгардида ба тариқи зайл (ҷадвали 3.10) пешкаш мекуем.

Ҷадвали 3.10. - Вобастагии нишондиҳандаҳои иқтисодии ҷамъбастӣ (Y) аз таъсири омили вақт (x) тибқи истифодаи муодилаи $Y = ax^2 + ax + b$

Аломт	Натиҷаи муодилаи ростхатта	Бузургии зариби вобастагии натиҷа (Y) ва омили вақт (X)
1. Гардиши чакана аз рӯи фурӯши молҳои озуқаворӣ, млн. сомонӣ (Y)		
Y	$Y = 30,832x^2 - 83,934x + 1062,7$	$R^2 = 0,9783$
2. Шумораи аҳолии вилояти Хатлон дар охири сол, ҳазор нафар (X_1)		
X_1	$Y = 0,7502x^2 + 61,963x + 2661,1$	$R^2 = 0,9972$
3. Даромади миёнаи ҳар як нафар барои 1 узви хонавода, сомонӣ (X_2)		
X_2	$Y = 3,9216x^2 - 13,532x + 244,22$	$R^2 = 0,9746$

Идомаи ҷадвали 3.10

4. Маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ, млн. сомонӣ (X_3)		
X_3	$Y = 142,83x^2 - 128,63x + 7807,8$	$R^2 = 0,9889$
5. Бузургии миёнаи музди меҳнати ҳармоҳаи як корманд, сомонӣ (X_4)		
X_4	$Y = 2,4426x^2 + 59,716x + 155,78$	$R^2 = 0,9871$
6. Маҳсулоти кишоварзӣ, млн. сомонӣ (X_5)		
X_5	$Y = 39,826x^2 + 578,27x + 11571$	$R^2 = 0,9958$
7. Маҳсулоти саноати хӯрокворӣ, сомонӣ (X_6)		
X_6	$Y = -6,8427x^2 + 180,21x + 339,3$	$R^2 = 0,6212$

Сарчашма: ҳисоби муаллиф

Бо мақсади омода намудани амсилаи регрессионии бисёромила бояд ба тариқи пешакӣ нишонаҳои омилӣ дар амсила интихоб карда шаванд. Вобаста ба ин ҳадаф матритсаи коэффитсентҳои ҷуфти коррелятсия тибқи барномҳои стандартии компютерӣ муайян карда мешавад (ҷадвали 3.11.).

Ҷадвали 3.11. - Матритсаи зарибҳои ҷуфти коррелятсионӣ

	Y	*X_1*	*X_2*	*X_3*	*X_4*	*X_5*	*X_6*
Y	**1**						
X_1	0,95585268	**1**					
X_2	0,98955525	0,9527643	**1**				
X_3	0,99356223	0,9707192	0,9942856	**1**			
X_4	0,96449056	0,9878414	0,9577639	0,97787865	**1**		
X_5	0,97324592	0,9918193	0,9681043	0,98419597	0,99042004	**1**	
X_6	0,65244377	0,7295641	0,6125162	0,65790524	0,75880967	0,71061903	**1**

Сарчашма: ҳисоби муаллиф

Чи тавре, ки аз маълумотҳои ҷадвали 3.11 бармеояд, алоқамандии байни омилҳо дар сатҳи баланд қарор доранд, ба ғайр аз X_6 - маҳсулоти саноати хӯрокворӣ, ки ба нишондиҳандаи Y онқадар алоқамандии зич надорад.

Барои амалигардонии амсилаи иқтисодӣ – риёзӣ бо истифодаи таҳлили коррелятсионӣ - регрессионӣ муаллиф дар таҳқиқот, исбот кардааст, ки ба ҳаҷми гардиши маҳсулоти озуқаворӣ дар в. Хатлон омилҳои гуногуни зерин, аз қабили шумораи аҳолии вилояти Хатлон дар охири сол, ҳазор нафар (X_1), даромади миёнаи ҳар як нафар барои 1 узви хонавода, сомонӣ (X_2), маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ, млн. сомонӣ (X_3), бузургии миёнаи музди меҳнати ҳармоҳаи як корманд, сомонӣ (X_4), маҳсулоти кишоварзӣ, млн. сомонӣ (X_5) ва маҳсулоти саноати хӯрокворӣ, сомонӣ (X_6) таъсири бештар мерасонанд.

Ҷадвали 3.12. - Зарибi арзиши регрессионӣ ва баҳодиҳии оморӣ оид ба шумораи аҳолӣ нисбати ҳаҷми гардиши савдои моли озуқаворӣ дар вилояти Хатлон

Нишондиҳандаҳо		Зарибҳо	Хатогии стандартӣ	t - омор	P - моҳият
Y	Ҳаҷми гардиши савдои молоҳои озуқаворӣ, млн. сомонӣ	-13848,91	1472,15	-9,40	0,960
X_1	Шумораи аҳолӣ дар вилояти Хатлон, ҳазор нафар	5,19	0,46	11,26	0,971

Таҳлили вобастагии хаҷми гардиши савдои молҳои озуқаворӣ (Y) аз алоқамандии омили шумораи миёнаи аҳолӣ (X_1) нишон медиҳад, ки муодилаи регрессионӣ вобастагии шакли зеринро мегирад.

$$Y = -13848,91 + 5,19\, X_1 \qquad (2.1)$$

- зариби коррелятсионӣ (R) – 0,956
- зариби детерминатсия (R^2) – 0,914
- меъёргирӣ (R^2) – 0,906
- хатогии стандартӣ – 510,057
- мушоҳида – 14

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Тибқи буробарии регресионии бисёромилае, ки дар ҷадвали 3.12 пешниҳод гардидааст, чунин натиҷагирӣ кардан мумкин мебошад, ки зариби коррелятсионӣ (R) ба 0,956 ва ба (R^2) 0,914 зариби детерминатсия баробар мебошад. Нишондиҳандаҳои овардашуда аз он шаҳодат медиҳанд, ки ҳаҷми гардиши маҳсулотҳои озуқаворӣ дар вилояти Хатлон 91,3 фоиз ба тағйир ёфтани шумораи аҳолии вилоят вобастагӣ дорад, сатҳи таъсири омилҳои дигар дар ин мавриб ба 8,7 банди фоизӣ баробар мегардад.

Натиҷаи аввалини амсиласоии иқтисодӣ – риёзӣ нишон медиҳад, ки тағйирёбии гардиши савдои молҳои озуқаворӣ дар вилояти Хатлон бо тағйир ёфтани даромади миёнаи ҳар як нафар барои як узви хонавода вобаста мебошад, зеро ба фонди харидории аҳолии минтақа нишондиҳандаи сатҳи тағйирёбии нархи маҳсулоти озуқаворӣ, сатҳи беқурбшавии пул, таваррум ва тағйирёбии нархи маҳсулоти аз хориҷа дохилшаванда таъсири хеле зиёд мерасонанд, инчунин мунтазириҳои харидорон дар давраи солҳои баъдина, сатҳи даромади миёнаи пулии сокинон ва таъсири тағйирёбии он ба зиёдшавии гардиши маҳсулоти озуқаворӣ вобаста ба дараҷаи таъсири омилҳои дигар кам мешавад.

Бояд зикр кунем, ки дар идомаи амалигардонии таҳлили регрессионии бисёромила омӯзишу баррасии омилҳои дигари таъсиррасон, аз қабили шумораи аҳолӣ ва даромади миёнаи ҳар як нафар барои як узви хонавода ба ҳаҷми гардиши савдои маҳсулоти озуқаворӣ хело муҳиму зарур мебошанд. (ҷадвали 3.13.)

Ҷадвали 3.13. - Зариби арзиши регрессионӣ ва баҳодиҳии оморӣ вобаста ба омилҳои шумораи аҳолӣ ва даромади миёнаи ҳар як нафар барои як узви хонавода ба ҳаҷми гардиши савдои маҳсулоти озуқаворӣ

Нишондиҳандаҳо		Зарибҳо	Хатогии стандартӣ	t - омор	P - моҳият
Y	Ҳаҷми гардиши савдои молоҳои озуқаворӣ, млн. сомонӣ	-2804,525	1906,23	-1,4712	0,169
X_1	Шумораи аҳолӣ дар вилояти Хатлон, ҳазор нафар	0,768	0,742	1,0347	0,322
X_2	Даромади миёнаи ҳар як нафар барои як узви хонавода, сомонӣ	7,095	1,133	6,257	0,619

Таҳлили вобастагии хаҷми гардиши савдои молҳои озуқаворӣ (Y) аз алоқамандии омилҳои шумораи миёнаи аҳолӣ (X_1) ва даромади миёнаи ҳар як нафар барои як узви хонавода, сомонӣ (X_2) нишон медиҳад, ки муодилаи регрессионӣ вобастагии шакли зеринро мегирад.

$$\mathbf{Y = -2804{,}525 + 0{,}768\, X_1 + 7{,}095\, X_2} \qquad \textbf{(2.2)}$$

- зариби коррелятсионӣ (R) – 0,9904
- зариби детерминатсия (R^2) – 0,9810
- меъёргирӣ (R^2) – 0,9761
- хатогии стандартӣ – 249,487
- мушоҳида – 14

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Дар асоси натиҷаҳои коркардашудаи амсилаи дуомилаи иқтисодӣ – математикӣ тибқи барномаи компютерӣ анҷомёфта, айён шуд, ки коэффитсенти эҳтимолӣ 0,99 ва коэффитсенти зариби детерминантӣ (R^2) ба 0,98 баробар аст. Ин нишондиҳандаҳои бадастомада аз алоқамандии сатҳи баланд байни ҳаҷми гардиши маҳсулоти озуқаворӣ ва омилҳои интихобкардашуда шаҳодат медиҳад.

Аз таҳлилу баррасии омилҳои интихобшуда дида мешавад, ки ҳаҷми гардиши маҳсулоти озуқаворӣ 98 фоиз ба шумораи аҳолии вилоят ва даромади миёнаи пулии ҳар як нафар барои як узви хонавода вобаста мебошад. Вазни қиёсии дигар омилҳо 2 банди фоизиро нисбат ба ҳаҷми гардиши маҳсулоти

озуқаворӣ ташкил додааст. Ин муодилаи пешкашгардидаи дуомила аз дигар нишондиҳандаҳои омилӣ саҳеҳ ва натиҷабахш мебошад.

Ҷадвали 3.14. - Зариби арзиши регрессионӣ ва баҳодиҳии оморӣ вобаста ба омилҳои шумораи аҳолӣ, даромади миёнаи ҳар як нафар барои як узви хонавода ва маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ ба ҳаҷми гардиши савдои молҳои озуқаворӣ

Нишондиҳандаҳо		Зарибҳо	Хатогии стандартӣ	t - омор	P - моҳият
Y	Ҳаҷми гардиши савдои молоҳои озуқаворӣ, млн. сомонӣ	1582,085	2332,542	0,6782	0,5129
X_1	Шумораи аҳолӣ дар вилояти Хатлон, ҳазор нафар	-0,835	0,8781	-0,9518	0,3636
X_2	Даромади миёнаи ҳар як нафар барои як узви хонавода, сомонӣ	-0,173	3,0186	-0,0574	0,9553
X_3	маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ, млн. сомонӣ	0,222	0,0877	2,5308	0,0298

Таҳлили вобастагии хаҷми гардиши савдои молҳои озуқаворӣ (Y) аз алоқамандии омилҳои шумораи миёнаи аҳолӣ (X_1), даромади миёнаи ҳар як нафар барои як узви хонавода, сомонӣ (X_2) ва маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ, млн. сомонӣ (X_3) нишон медиҳад, ки муодилаи регрессионӣ вобастагии шакли зеринро мегирад.

$$\mathbf{Y = 1582{,}085 - 0{,}835\, X_1 - 0{,}173\, X_2 + 0{,}222\, X_3} \quad \mathbf{(2.3)}$$

- зариби коррелятсионӣ (R) – 0,9942
- зариби детерминатсия (R^2) – 0,9884
- меъёргирӣ (R^2) – 0,9849
- хатогии стандартӣ – 204,294
- мушоҳида – 14

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Аз баробарии бадастоварда дар ҷадвали 3.14 мушоҳида карда мешавад, ки вобаста ба истифодаи амсилаи иқтисодӣ – риёзии бисёромилаи регрессионӣ коэффитсенти коррелятсионӣ ба 0,994, коэффитсенти детерминатсионӣ (R^2) ба 0,988, меъёргирии R^2 ба 0,984, хатои стандартӣ ба 204,3 ба ҳисоб гирифта шудаанд, ки ин аз алоқамандаии нишондиҳандаи натиҷавӣ - ҳаҷми гардиши маҳсулоти озуқаворӣ ва омилҳои ба он таъсиррасон далолат мекунад.

Таҳлилу барасии омилҳои таъсиррасон ба ҳаҷми гардиши савдои маҳсулоти озуқаворӣ дар вилояти Хатлон шаҳодат аз он медиҳад, ки 98,8 фоиз ба шумораи аҳолӣ (X_1), даромади миёнаи ҳар як нафар барои як узви хонавода (X_2), маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ (X_3) ва ҳиссаи омилҳои дигар 1,2 фоизро ташкил медиҳад.

Ҷадвали 3.15. – Зариби арзиши регрессионӣ ва баҳодиҳии оморӣ вобаста ба омилҳои шумораи аҳолӣ, даромади миёнаи ҳар як нафар барои як узви хонавода, маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ ва бузургии миёнаи музди меҳнати ҳармоҳаи як корманд ба ҳаҷми гардиши савдои молҳои озуқаворӣ

Нишондиҳандаҳо		Зарибҳо	Хатогии стандартӣ	t - омор	P - моҳият
Y	Ҳаҷми гардиши савдои молоҳои озуқаворӣ, млн. сомонӣ	816,912	3264,587	0,2502	0,8080
X_1	Шумораи аҳолӣ дар вилояти Хатлон, ҳазор нафар	-0,533	1,257	-0,4239	0,6815
X_2	Даромади миёнаи ҳар як нафар барои як узви хонавода, сомонӣ	-0,813	3,643	-0,2233	0,8282
X_3	маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ, млн. сомонӣ	0,246	0,115	2,1421	0,0608
X_4	Бузургии миёнаи музди меҳнати ҳармоҳаи як корманд, сомонӣ	-0,442	1,253	-0,3531	0,7321

Таҳлили вобастагии хаҷми гардиши савдои молҳои озуқаворӣ (Y) аз алоқамандии омилҳои шумораи миёнаи аҳолӣ (X_1), даромади миёнаи ҳар як нафар барои як узви хонавода, сомонӣ (X_2), маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ, млн. сомонӣ (X_3), бузургии миёнаи музди меҳнати ҳармоҳаи як корманд, сомонӣ (X_4) нишон медиҳад, ки муодилаи регрессионӣ вобастагии шакли зеринро мегирад.

$$Y = 816{,}912 - 0{,}533\,X_1 - 0{,}813\,X_2 + 0{,}246\,X_3 - 0{,}442\,X_4 \quad (2.4)$$

- зариби коррелятсионӣ (R) – 0,9942
- зариби детерминатсия (R^2) – 0,9886
- меъёргирӣ (R^2) – 0,9835
- хатогии стандартӣ – 213,868
- мушоҳида – 14

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Вобаста ба амалигардонии амсилаи иқтисодӣ – математикии регрессионии бисёромила ба мо муясар гардид, ки алоқамандии байни нишондиҳандаи натиҷавӣ – ҳаҷми гардиши маҳсулоти озуқаворӣ ва омилҳои таъсиррасон ба ташаккули онро муайян намоем. Доир ба натиҷаи амсилаи пешниҳодгардида ҳаминро бояд зикр намуд, ки коэффитсенти коррелятсионӣ 0,994, коэффитсенти детерминатсионӣ (R^2) 0,988, нишонаи меъёргирӣ R^2 0,983 ва нуқси стандатӣ 213,8 ташкил менамоянд, ки ин рақамҳо аз алоқамандии баланд дар байни омилҳои интихобгардида ва нишондиҳандаи натиҷавӣ гувоҳӣ медиҳад.

Зиёдшавии нишондиҳандаи бузургии миёнаи музди меҳнати як корманд дар як моҳ дар вилояти Хатлон ба савдои чаканаи молҳои озуқаворӣ ва ҳар як гардиши он дар шароити тезу муътадил ба ҳар сар аҳолӣ афзудани даромади

пулӣ таъсири мусбат мерасонад. Вобаста ба ин, мо дар идомаи амсила ин омилро ҳамчу омили асосии таъсиррасон мавриди омӯзиш қарор медиҳем.

Ҷадвали 3.16. – Зариби арзиши регрессионӣ ва баҳодиҳии оморӣ вобаста ба омилҳои шумораи аҳолӣ, даромади миёнаи ҳар як нафар барои як узви хонавода, маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ, бузургии миёнаи музди меҳнати ҳармоҳаи як корманд ва маҳсулоти кишоварзӣ ба ҳаҷми гардиши савдои молҳои озуқаворӣ

Нишондиҳандаҳо		Зарибҳо	Хатогии стандартӣ	t - омор	P - моҳият
Y	Ҳаҷми гардиши савдои молоҳои озуқаворӣ, млн. сомонӣ	1329,327	3845,106	0,3457	0,7384
X_1	Шумораи аҳолӣ дар вилояти Хатлон, ҳазор нафар	-0,889	1,782	-0,4991	0,6311
X_2	Даромади миёнаи ҳар як нафар барои як узви хонавода, сомонӣ	-0,585	3,917	-0,1495	0,8848
X_3	маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ, млн. сомонӣ	0,231	0,130	1,7744	0,1139
X_4	Бузургии миёнаи музди меҳнати ҳармоҳаи як корманд, сомонӣ	-0,512	1,342	-0,3815	0,7127
X_5	Маҳсулоти кишоварзӣ, млн. сомонӣ	0,044	0,147	0,2994	0,7722

Таҳлили вобастагии хаҷми гардиши савдои молҳои озуқаворӣ (Y) аз алоқамандии омилҳои шумораи миёнаи аҳолӣ (X_1), даромади миёнаи ҳар як нафар барои як узви хонавода, сомонӣ (X_2), маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ, млн. сомонӣ (X_3), бузургии миёнаи музди меҳнати ҳармоҳаи як корманд, сомонӣ (X_4), махсулоти кишоварзӣ, млн. сомонӣ (X_5) нишон медиҳад, ки муодилаи регрессионӣ вобастагии шакли зеринро мегирад.

$$Y = 1329{,}327 - 0{,}889\, X_1 - 0{,}585\, X_2 + 0{,}231\, X_3 - 0{,}512\, X_4 + 0{,}044\, X_5 \quad (2.4)$$

- зариби коррелятсионӣ (R) – 0,9943
- зариби детерминатсия (R^2) – 0,9887
- меъёргирӣ (R^2) – 0,9817
- хатогии стандартӣ – 225,581
- мушоҳида – 14

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Мувофиқи муодилаи тартибдодашуда тибқи коркарди амсилаи иқтисодӣ – риёзии регрессионии бисёромила дар асоси 5 омили таъсиррасон ба нишондиҳантаи натиҷавӣ, яъне ҳаҷми гардиши савдои маҳсулоти озуқаворӣ дида мешавад, ки коэффитсенти эҳтимолӣ (коррелятсионӣ) ба 0,994, коэффитсенти детерминатсионӣ (R^2) ба 0,988, нишондиҳандаи меъёргирии детерминатсионӣ R^2 ба 0,981 ва нуси стандатӣ ба 225,5 баробар шудааст. Баррасии нишондиҳандаҳои дар боло зикр гардида аз алоқамандии сатҳи баланд байни нишондиҳандаи натиҷавӣ - ҳаҷми гардиши маводҳои озуқаворӣ дар в. Хатлон ва омилҳои интихобгардидаи таъсиррасон шаҳодат медиҳанд.

Вобаста ба таҳлили рақамҳои ҷадвал мушоҳида мегардад, ки байни омилҳои интихобшуда (X_1; X_2; X_3; X_4; X_5) ва ҳаҷми гардиши маҳсулоти озуқаворӣ (Y) алоқамандии хеле баланд вуҷуд дорад.

Ҷадвали 3.17 – Зариби арзиши регрессионӣ ва баҳодиҳии оморӣ вобаста ба омилҳои шумораи аҳолӣ, даромади миёнаи ҳар як нафар барои як узви хонавода, маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ, бузургии миёнаи музди меҳнати ҳармоҳаи як корманд; маҳсулоти кишоварзӣ ва маҳсулоти саноати хӯрокворӣ ба ҳаҷми гардиши савдои молҳои озуқаворӣ

Нишондиҳандаҳо		Зарибҳо	Хатогии стандартӣ	t - омор	P - моҳият
Y	Ҳаҷми гардиши савдои молоҳои озуқаворӣ, млн. сомонӣ	937,411	3922,896	0,2389	0,8179
X_1	Шумораи аҳолӣ дар вилояти Хатлон, ҳазор нафар	-0,8733	1,8069	-0,4833	0,6436
X_2	Даромади миёнаи ҳар як нафар барои як узви хонавода, сомонӣ	-0,2260	3,9921	-0,0566	0,9564
X_3	маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ, млн. сомонӣ	0,2419	0,1330	1,8189	0,1117
X_4	Бузургии миёнаи музди меҳнати ҳармоҳаи як корманд, сомонӣ	-1,3344	1,6471	-0,8101	0,4445
X_5	Маҳсулоти кишоварзӣ, млн. сомонӣ	0,0625	0,1507	0,4151	0,6904
X_6	Маҳсулоти саноати хӯрокворӣ, сомонӣ	0,2597	0,2931	0,8859	0,4050

Таҳлили вобастагии хаҷми гардиши савдои молҳои озуқаворӣ (Y) аз алоқамандии омилҳои шумораи миёнаи аҳолӣ (X_1), даромади миёнаи ҳар як нафар барои як узви хонавода, сомонӣ (X_2), маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ, млн. сомонӣ (X_3), бузургии миёнаи музди меҳнати ҳармоҳаи як корманд, сомонӣ (X_4), маҳсулоти кишоварзӣ, млн. сомонӣ (X_5) ва маҳсулоти саноати хӯрокворӣ, сомонӣ (X_6) нишон медиҳад, ки муодилаи регрессионӣ вобастагии шакли зеринро мегирад.

$$\mathbf{Y = 937{,}411 - 0{,}8733X_1 - 0{,}2260X_2 + 0{,}2419X_3 - 1{,}3344X_4 + 0{,}0625X_5 + 0{,}2597X_6} \quad \textbf{(2.4)}$$

- зариби коррелятсионӣ (R) – 0,9949
- зариби детерминатсия (R^2) – 0,9898
- меъёргирӣ (R^2) – 0,9811
- хатогии стандартӣ – 228,677
- мушоҳида – 14

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Мо дар заминаи истифода намудани таҳлил ва ҳисобу китоби дақиқу саҳеҳ бо истифодаи воситаҳои техникии муосир, аз ҷумла баронмаи стандартии компютерии MS Excel методи моделсозии иқтисодӣ – математикиро дар доираи муодилаи бисёромилаи регрессионӣ дар намуди ҷамъбастии $Y = 937{,}411 - 0{,}8733X_1 - 0{,}2260X_2 + 0{,}2419X_3 - 1{,}3344X_4 + 0{,}0625X_5 + 0{,}2597X_6$ руйи кор овардем. Коркарди ин амсила шароит муҳайё кард, ки вобастагии омилҳо (6-то) ва сатҳи таъсири онҳо ба нишондиҳандаи натиҷавӣ – ҳаҷми гардиши маҳсулоти озуқаворӣ муайян гардида, вобаста ба сатҳи таъсири онҳо хулосагирӣ анҷом ёбад.

Ба таъкид намоем, ки он усулҳо, методҳо ва амсилаҳое, ки дар таҳқиқ аз тарафи унвонҷӯ пешкаш гардидаанд, аз ҷиҳати илмию амалӣ самаранок ба ҳисоб мераванд ва барои амалигардонии дурнамои гардиши маҳсулоти озуқавори дар вилояти Хатлон муҳим мебошад, инчунин аз аҳаммияти илмию амалӣ холи намебошад.

Мо, дар ҷадвали 3.18 сатҳи таъсири омилҳои интихобгардидаро ба нишондиҳандаи натиҷавӣ, яъне ҳаҷми гардиши маҳсулоти озуқаворӣ дар вилояти Хатлон ва натиҷаи ҳисобу китоби муодилаи регрессионии бисёромиларо пешкаш намудаем.

Ҷадвали 3.18. - Натиҷаи ҳисоби муодилаҳои регрессионӣ ва таъсири омилҳои асосӣ ба ҳаҷми гардиши савдои чаканаи маҳсулоти озуқаворӣ дар вилояти Хатлон тавассути истифодаи барномаи стандартии компютерӣ

	Алоқамандии муодилаҳо	R	R^2	Меъёргирии R^2	Фоизи нуқсони ҳисоб, %	Мушоҳида
Ҳисоби 1 (хулосаи X_1)	$Y = -13848,91 + 5,19 X_1$	0,9558	0,9136	0,9064	510,057	14
Ҳисоби 2 (хулосаи X_2)	$Y=-2804,525+0,768X_1 + 7,095X_2$	0,9904	0,9810	0,9761	249,487	14
Ҳисоби 3 (хулосаи X_3)	$Y = 1582,085 - 0,835 X_1 - 0,173 X_2 + 0,222 X_3$	0,9942	0,9884	0,9849	204,294	14
Ҳисоби 4 (хулосаи X_4)	$Y = 816,912 - 0,533 X_1 - 0,813 X_2 + 0,246 X_3 – 0,442 X_4$	0,9942	0,9886	0,9835	213,868	14
Ҳисоби 5 (хулосаи X_5)	$Y = 1329,327 - 0,889 X_1 - 0,585 X_2 + 0,231 X_3 – 0,512 X_4 + 0,044 X_5$	0,9943	0,9887	0,9817	225,581	14
Ҳисоби 6 (хулосаи X_6)	$Y = 937,411 - 0,8733X_1 - 0,2260X_2 + 0,2419X_3 – 1,3344X_4 + 0,0625X_5 + 0,2597X_6$	0,9949	0,9898	0,9811	228,677	14

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф

Дар ҷараёни амалигардонии амсилаи иқтисодӣ – математикӣ аз ҷониби муаллиф давраҳои гуногун вобаста ба омилҳои тъсиррасон коркард шудааст. Тибқи қиёси моделҳои гуногуни коркардашуда, мо хулоса бароварда метавонем, ки аз тамоми моделҳо амсилаи барои таҳқиқ ва дурнамоии рушди нишондиҳандаи бозори озуқавории вилояти Хатлон то соли 2030 мувофиқ аст дар шаш марҳила тарҳрез ва коркард карда шудааст, ки чунин шакл дорад:

$$\mathbf{Y = 937,411 - 0,8733X_1 - 0,2260X_2 + 0,2419X_3 – 1,3344X_4 + 0,0625X_5 + 0,2597X_6}$$

Ҷадвали 3.19. - Ҳисоби пешгӯии ҳаҷми гардиши савдои чаканаи молҳои озуқаворӣ дар вилояти Хатлон вобаста ба муодилаи регрессионии бисёромила барои давраи то соли 2030

Солҳои пешгӯишуда	Ҳисоби пешгӯи вобаста ба муодилаи регрессионии бисёромила
2024	**Yx** = 937,411 - 0,8733 × 3759,34 - 0,2260 × 923,6 + 0,2419 × 38015,1 – 1,3344 × 1601,105 + 0,0625 × 29205,9 + 0,2597 × 1502,8425 = 937,411 - 3283,0 - 208,7 + 9195,8 - 2136,5 + 1825,4 + 390,3 **= 6720,7 млн. сомонӣ**
2025	**Yx =** 937,411 - 0,8733 × 3844,5592 - 0,2260 × 1031,6376 + 0,2419 × 42314,2 – 1,3344 × 1736,5416 + 0,0625 × 31018,776 + 0,2597 × 1470,9288 = 937,411 – 3357,5 – 233,2 + 10235,8 – 2317,2 + 1938,7 + 382,0 **= 7586,0 млн. сомонӣ**
2026	**Yx =** 937,411 - 0,8733 × 3918,5254 - 0,2260 × 1080,8512 + 0,2419 × 44470,85 – 1,3344 × 1835,3392 + 0,0625 × 32234,262 + 0,2597 × 1541,6556 = 937,411 - 3422,0 - 244,3 + 10757,5 - 2449,1 + 2014,6 + 400,4 = **7994,5 млн. сомонӣ**
2027	**Yx =** 937,411 - 0,8733 × 3992,4916 - 0,2260 × 1130,0648 + 0,2419 × 46627,5 – 1,3344 × 1934,1368 + 0,0625 ×33449,748 + 0,2597 ×1612,3824 = 937,411 -3486,6 - 255,3 + 11279,1 - 2580,9 + 2090,6 + 417,7 = **8402,9 млн. сомонӣ**
2028	**Yx =** 937,411 - 0,8733 × 4066,4578 - 0,2260 × 1179,2784X + 0,2419 × 48784,15 – 1,3344 × 2032,9344 + 0,0625 × 34665,234 + 0,2597 × 1683,1092 = 937,411 – 3551,2 - 266,5 + 11800,8 - 2712,7 + 2166,6 + 437,1 = **8811,5 млн. сомонӣ**
2029	**Yx =** 937,411 - 0,8733 × 4140,424 - 0,2260 × 1228,492 + 0,2419 × 50940,8 – 1,3344 × 2131,732 + 0,0625 ×35880,72 + 0,2597 × 1753,836 = 937,411 – 3615,8 - 277,6 + 12322,6 - 2844,6 + 2242,5 + 455,5 = **9220,0 млн. сомонӣ**
2030	**Yx =** 937,411 - 0,8733 × 4214,3902 - 0,2260 × 1277,7056 + 0,2419 × 53097,45 – 1,3344 × 2230,5296 + 0,0625 × 37096,206 + 0,2597 × 1824,5628 = 937,411 - 3680,4 - 288,8 + 12844,3 - 2976,4 + 2318,5 + 473,8 = **9628,4 млн. сомонӣ**

Сарчашма: ҳисоби муаллиф

Аз маълумотҳои пешгӯинамудаи ҷадвали 3.19 чунин хулосабарорӣ кардан мумкин аст, ки дар соли 2030 ҳаҷми гардиши савдои маҳсулоти озуқа дар в. Хатлон ба 9628,4 млн. сомонӣ баробар мешавад, ки ба андозаи 2,7 маротиба нисбати соли 2020 зиёд мегардад.

Дар ҷадвали 3.20 дурнамои дигар омилҳо то соли 2030 ва суръати рушди онҳо нисбати соли 2020 оварда шудааст.

Ҷадвали 3.20. - Таъсири нишондиҳандаҳои асосии макроиқтисодӣ ба гардиши чаканаи молҳои озуқаворӣ дар вилояти Хатлон барои солҳои 2024 – 2030

Солҳо	Омилҳо						
	Гардиши чакана аз рӯи фурӯши молҳои озуқаворӣ, млн. сомонӣ (Y)	Шумораи аҳолии вилояти Хатлон дар охири сол, ҳазор нафар (X_1)	Даромади миёнаи ҳар як нафар барои 1 узви хонавода, сомонӣ (X_2)	Маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ, млн. сомонӣ (X_3)	Бузургии миёнаи музди меҳнати ҳармоҳаи як корманд, сомонӣ (X_4)	Маҳсулоти кишоварзӣ, млн. сомонӣ (X_5)	Маҳсулоти саноати хӯрокворӣ, сомонӣ (X_6)
2020 (воқеӣ)	3559,1	3459,7	518,19	22080,5	1053,8	23014,8	1198,1
2024 (баҳодиҳӣ)	6720,7	3759,3	923,6	38015,1	1601,1	29205,9	1502,8
2025	7586,0	3844,5	1031,6	42314,2	1736,5	31018,8	1470,9
2026	7994,5	3918,5	1080,8	44470,8	1835,3	32234,3	1541,6
2027	8402,9	3992,4	1130,1	46627,5	1934,1	33449,7	1612,4
2028	8811,5	4066,4	1179,3	48784,2	2032,9	34665,2	1683,1
2029	9220,0	4140,4	1228,5	50940,8	2131,7	35880,7	1753,8
2030	9628,4	4214,3	1277,7	53097,4	2230,5	37096,2	1824,6
Суръати рушд соли 2030 нисбати соли 2020, мар.	2,7	1,2	2,4	2,4	2,1	1,6	1,5
Муодила	$Y=30,832X^2 - 83,934X + 1062,7$	$Y = 0,7502X^2 + 61,963X + 2661,1$	$Y = 3,9216X^2 - 13,532X + 244,22$	$Y = 142,83X^2 - 128,63X + 7807,8$	$Y = 2,4426X^2 + 59,716X + 155,78$	$Y = 39,826X^2 + 578,27X + 11571$	$Y = -6,8427X^2 + 180,21X + 339,3$
Эътимоднокии натиҷаҳои ҳосилшуда мувофиқи коэфф. дитерминтасия	$R^2 = 0,9783$	$R^2 = 0,9972$	$R^2 = 0,9746$	$R^2 = 0,9889$	$R^2 = 0,9871$	$R^2 = 0,9958$	$R^2 = 0,6212$

Сарчашма: ҳисоби муаллиф

Ҳамин тариқ истифодаи амсилаи мазкур имконият медиҳад, ки нишондиҳандаҳои асосии рушди бозори озуқаворӣ дар вилояти Хатлон барои давраи дарозмуддат манфиатовар бошад. Ба андешаи мо, пешгӯии омилҳои таъсиррасон ба фаъолияти бозори озуқавории минтақа ҷанбаи амалӣ дошта, имконият медиҳад, ки дар оянда дар баробари қабули стратегияҳо, барномаҳои ҳадафманд қарорҳои мушаххаси идоракунӣ низ қабул гардад.

Омӯзишу таҳлили бозори минтақавии озуқавории в. Хатлон аз он шаҳодат мекунад, ки рушди муносиби тиҷорати маҳсулоти озуқаворӣ ба рақобаттавонии тамоми соҳаҳои иқтисоди вилоят ва пур кардани буҷаи он дар сатҳи мусбат таъсиргузорӣ менамояд. Дар баробари ин, ба фикри муаллиф, мукаммал гардонидани сохтори савдои маҳсулоти озуқаворӣ ва дар оянда ташаккулу рушди он яке аз вазифаи муҳиму асосии иқтисодӣ – иҷтимоӣ дар замони муосир ба шумор меравад.

Дар диссертатсия, аз ҷониби муаллиф зикр карда шудааст, ки дар вилояти Хатлон имкону шароитҳои гуногуну зиёди иқтисодию иқлимӣ мавҷуд мебошад, ки дарояндаи дур метавонанд барои рушди самарабахши ин бахши муҳими иқтисод, яъне савдои маҳсулоти озуқа заминаи асосӣ фароҳам оварад. Ба андешаи мо, ба имконияту шароитҳои рушди савдои маҳсулоти озуқа дар вилояти Хатлон бо зиёд кардани масоҳати умумии заминҳои кишти зироатҳои озуқаворӣ, афзудани масоҳати нуқтаҳои савдои маводҳои озуқа, ташкилотҳои савдои чаканаи маҳсулоти озуқа ва бисёр намудани ҳиссаи намуду шаклҳои замонавии он, рақобати озоди субъектҳои бозори минтақавии озуқаворӣ ва рушди муназзами он, инчунин дигар шароиту имкониятҳо вобаста мебошад.

Ба андешаи мо, дар мавриди коркарду татбиқи ин шароиту имконотҳо ба рушду ташаккули савдои маҳсулоти озуқаворӣ ва баландбардории роҳҳои самараноки он, нархи маҳсулоти озуқа ва сатҳи дастрасии аҳолӣ ба он, афзудани намудҳои гуногуни маҳсулоти озуқа ва дар бозори минтақавии озуқаворӣ баланд бардоштани сатҳу сифати хизматрасонӣ, зиёдкунии корхонаҳои соҳаи кишоварзӣ ва афзудани манбаъҳои даромади онҳо, рушди

босуботи саноати хӯрокворӣ ва афзудани истеҳсолу тиҷоратӣ он дар оянда заминаи мусоид фароҳам меорад.

Ба ақидаи камина, барои ташаккули бозори минтақавии озуқаворӣ ва рушди дарозмуддати он дар вилояти Хатлон тибқи вазифаҳои зикргардида дар боло мақсадҳои стратегии зерро зикр намудан ҷоиз мебошад, аз ҷумла:

- муҳайё сохтани шароити мусоид вобаста ба ташаккули зерсохтори рушдгардида, таъмин кардани ахбори харидорон, мониторинги рушди савдои маҳсулоти хӯрока дар бозори озуқаворӣ ва ташаккули низоми он, сармоягузорӣ ва воситаҳои такомули низоми он дар бозори озуқаворӣ, иштирокчиёни бозори минтақавии озуқаворӣ ва фаъолияти навоваронаи онҳо барои таъмин намудани рақобати озоду комил дар мобайни субъектҳои бозори озуқаворие минтақа;
- аниқ намудани принсипҳо ва роҳҳои афзалиятнок, ки онҳо барои муҳайё сохтани шароит ва низоме, ки ташаккули намудҳои муосири тиҷорати маҳсулоти озуқа ва рушди алоқаҳои иқтисодию иҷтимоиро байни молистеҳсолкунандагони ватанӣ таъмин карда тавонанд, ҳамчунин татбиқу амалӣ кардани техникаю технологияҳои замонавии савдо дар бозори минтақавии озуқаворӣ;
- танзим намудани фаъолияти бозори минтақавии озуқаворӣ ва ташаккули механизми мутамарказу ягонаи он дар миқиёси шаҳрҳои вилоят ва ноҳияҳои он, аз ҷумла мукаммалгардонии фаъолияти бозорҳо ва баззаи меъёрию ҳуқуқии онҳо, шаклу методҳои муосири назорат ва рушди онҳо, инчунин савдои маҳсулоти озуқа ва ташаккули низоми худтанзимкунии он;
- ташаккул додани тарҳи ҷойгирнамоии бозорҳои минтақавии маҳсулоти озуқаворӣ, ки ба аҳолии минтақа маҳсулоти хӯрокаро дастрасу таъмин мегардонад;
- барои қишрҳои иҷтимоию осебпазир ва сокинони имкониятҳояшон маҳдуд имконияту шароитҳоро муҳайё сохта, инчунин рушду ташаккули савдои иҷтимоии маҳсулоти озуқа дар вилоят;
- таъмин намудани бехатарии маҳсулоти озуқаворие ба фурӯш пешниҳодгардида ва сатҳу сифати хизматрасониҳо бо риоя кардани тартибу

қоидаҳои беҳдошт, алалхусус дар давраи зуҳур ва паҳнгардии бемориҳои гузаранда;

- пешниҳоди чораҳои зарурӣ ва такомули онҳо оиди дастгирии давлатӣ ва ҳимоя кардани ҳуқуқи харидорон дар бозори минтақавии озуқаворӣ.

Аз натиҷаи арзёбии бозори озуқаворӣ дар вилояти Хатлон маълум мегардад, ки то ҳол проблемаю масъалаҳои ҳалталаб дар бозори минтақавии озуқаворӣ оиди ҳимояи харидорон зиёданд, аз қабили дарки сатҳи пасти ҳуқуқии мизоҷон; дар сатҳи зарури огоҳ набудани харидорон доир ба ҳуқуқу ӯҳдадориҳо, маводҳои озуқа ва қисман паст будани сифати онҳо; дар дараҷаи паст қарор дошатни ҳамкории харидорон бо воҳидҳои сохтории танзимкунандаю санҷишӣ; фурӯшандагон ва дар сатҳи паст қарор доштани тахассуснокии онҳо дар бозори минтақавии озуқаворӣ ва ғайра.

Мушкилоту масълаҳои дар боло қайд гардида вазъи ҳимояи ҳуқуқи харидоронро дар в. Хатлон боз ҳам душвор мегардонад. Дар алоқамандӣ бо ин, ба ақидаи муаллиф, дар бозори озуқаворӣи в. Хатлон масъалаву мушкилотҳои зерин бояд ҳал карда шаванд:

- муайян ва рафъ кардани тағйиротҳои манфӣ дар бозори озуқавории минтақа ва фурӯши чаканаи маҳсулоти озуқа;
- ташкил ва ба роҳ мондани курси омӯзишӣ доир ба ҳуқуқу ӯҳдадориҳои мизоҷону харидорон дар байни сокинони шаҳру ноҳияҳои в. Хатлон;
- дар бозори минтақавии озуқаворӣ мукаммалгардонии механизми ҳифзи ҳуқуқи мизоҷон - харидорон;
- дар байни мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии в. Хатлон ва гурӯҳҳои ҷамъиятии харидорон вуъат додани ҳамкории мутақобила;
- роҳҳои баландбардории аз такмили ихтисос гузаронидани кормандон дар бозори минтақавии озуқаворӣ доир ба ҳифзи ҳуқуқи харидорон.

Вобаста ба ин, муаллиф қайд менамояд, ки мукаммал гардонидани механизми фурӯши маҳсулотҳои озуқа дар фаъолияти бозори озуқавории в. Хатлон бояд ҳалли мушкилоту чорабиниҳои дар зер овардашударо бояд ба инобат гирад: зерсохтори бозори озуқаворӣ ва роҳҳои мусоидат ба ташакули

он; ба харидорон пешниҳод ва таъмин кардани хизматрасониҳои сифати баланддошта; дар доираи намудҳои муосири бозорҳои озуқаворӣ дараҷаи қонеъгардонии талаботи сокинони вилоятро баланд бардоштан; давра ба давара кам кардани таносуби фурӯши маҳсулоти озуқа дар бозорҳо ва дар шаклҳои замонавии ташкилотҳи савдо зиёд намудани ҳиссаи онҳо; иваз намудани бозорҳои минтақавии озуқаворӣи чаканафурӯшӣ ба маҷмааҳои замонавии тиҷоратии хусусиятҳои миллидошта ва ғайра. Бояд қайд намуд, ки ҳама ин чорабиниҳои мушаххаси пешниҳодгардида, метавонад дар оянда ба ташаккул ва рушди бозори озуқавории минтақа саҳми назаррас гузорад.

Ҳамин тавр, ба фикри мо, амали кардани роҳҳои асосии пешгуйии рушди фурӯши маҳсулоти озуқа ба рушди бозори минтақавии озуқаворӣ ва баланд бардроии самарабахшии он, инчунин таъмин намудани сатҳу сифати хизматрасониҳо дар бозори озуқавории вилояти Хатлон мусоидат хоҳад намуд.

ХУЛОСА

Таҳқиқу баррасии ҳамаҷонибаи ташаккули бозори минтақавии озуқаворӣ, истеҳсол ва истеъмоли маҳсулоти озуқаворӣ аз ҷониби аҳолии вилояти Хатлон имконият фароҳам овард, ки хулосаву пешниҳодҳои зерринро пешниҳод намоем:

Натиҷаҳои асосии диссертатсия

1. Таҳқиқоти мазкур метавонад ба такмили асосҳои назариявӣ барои танзими бозорҳои минтақавии озуқаворӣ тавассути омӯзишу баррасии назарияҳои мавҷуда аз ҷониби олимони ватанӣ ва хориҷӣ саҳм гузорад. Он метавонад мафҳумҳо ва омилҳои асосиеро, ки ба ташаккул ва рушди бозорҳои минтақавии озуқаворӣ таъсир мерасонанд, муайян намуда, фаҳмиши бештари ин низомҳои мураккабро таъмин намояд. Асоснокунии паҳлуҳои гуногуни назариявӣ, методӣ ва методологии ташаккулёбии бозори минтақавиии озуқаворӣ вобаста ба равишҳои асосӣ ба тафсири моҳияти иқтисодии бозори озуқаворӣ, инчунин алоқамандии унсурҳои алоҳидаи он, ки тақозои пардохтпазирии аҳолӣ дар асоси пешниҳоди дилхоҳи маводи озуқаворӣ вобаста ба инобат гирифтани истеҳсоли маҳсулоти кишоварзию саноати коркард тибқи тақсимот, муомилот ва истеъмоли маҳсулоти озуқа ташаккул меёбад. [4-М, 7-М].

2. Рисола метавонад бораи омӯзишу таҳлили ҳамаҷонибаи омилҳое, ки ба ташаккули арзаи маҳсулот ва талаботи истеъмолии аҳолӣ ба маҳсулоти озуқаворӣ дар бозори минтақавӣ таъсир мерасонанд, саҳмгузор бошад. Ин метавонад таҳлили афзалиятҳои истеъмолкунандагон, сатҳи даромад, демографии аҳолӣ ва омилҳои фарҳангиро дар бар гирад, ки талаботро ба намудҳои мушаххаси маҳсулоти озуқаворӣ ба вуҷуд меоранд, инчунин метавонад арзёбӣ кунад, ки чӣ гуна тағйирот дар рафтори истеъмолкунандагон ва омилҳои беруна ба монанди нигарониҳои саломатӣ ё шароити иқтисодӣ ба тағйирёбии талабот бо мурури замон таъсир мерасонад. Дар таҳқиқот ҳамаи ин омилҳоро ба шаш гурӯҳи нисбатан калон ба монанди иқтисодӣ, иҷтимоӣ-демографӣ, технологӣ, руҳӣ, табиӣ-иқлимӣ ва дигар омилҳо қисмат ва

гурӯҳбандӣ намудем, дар баробари ин хусусиятҳои фарқкунандаи ҳар як гурӯҳи муҳимтарини омилҳои ташаккули арза ва тақозои аҳолӣ дар бозори минтақавии озуқаворӣ аз ҷиҳати илмӣ – амалӣ асоснок карда шудаанд [3-М, 10-М].

3.Таҳлили дар диссертатсия анҷомдодашудаи ҳолати муосири бозори озуқаворӣ нишон медиҳад, ки бо вуҷуди тамоми он чораҳое, ки давлат оид ба тамоюли тағйирёбии мусбии бахшҳои воқеии иқтисод меандешад, аз қабили соҳаи кишоварзӣ ва тамоюли мусбати рушди субъектҳои кишоварзӣ дар кишвар ва вилоятҳои он, дараҷаи таъсиргузории он ба ташаккул ва таъмини бозори минтақавии озуқаворӣ нокифоя мебошад. Аз таҳлилҳои анҷомдодашуда маълум шуд, ки соҳаи кишоварзӣ ва саноати хурокворӣ соҳаҳои калидӣ барои таъмини бозори озуқаворӣии минтақа бо маҳсулоти озуқаворӣ ба шумор мераванд [7-М].

4. Дар замони муосир таҳлилу арзёбии сатҳи қаноатмандии истеъмол ва талабот дар бозори озуқавории вилояти Хатлон нишон медиҳад, ки талаботи аҳолии минтақа танҳо аз ҳисоби баъзе маҳсулотҳои озуқаворӣ, аз ҷумла гӯшт ва маҳсулоти гӯштӣ, шир ва маҳсулоти ширӣ, сабзавот ва полезӣ пурра аз меъёрҳои муқарраршудаи истеъмолӣ зиёд мебошад ва талаботи истеъмолии аҳолии вилоятро пурра қонеъ мегардонанд. Ҳамчунин, дар рафти арзёбӣ бо усулҳои гуногуни таҳлили иқтисодӣ муайян карда шудааст, ки ҳоло садди роҳи пешрафти истеҳсол ва савдои маҳсулоти озуқаворӣ омилҳои зерин, аз ҷумла: кам будани сармояи гардони худӣ, дараҷаи нисбатан зиёди меъёрҳои андозу иҷора ва фоизи қарзҳои бонкӣ, кам будани истеҳсолти маҳсулотҳои ватанӣ дар бозори дохилии озуқаворӣ, нисбатан паст будани даромадҳои пулии аҳолӣ ва ғ. шомил мегарданд [6-М, 9-М].

5. Мавҷудияти ҷузъҳои муҳими зерсохтори ба шароити муосир мувофиқро, ки барои дастгирии бозори минтақавии озуқаворӣ дар иқтисоди инноватсионӣ заруранд, муайян мекунад. Ислоҳоти бозорӣ дар ҷумҳурӣ, ба ташкили зерсохторҳо, аз қабили шабакаҳои нақлиёт, анборҳо, корхонаҳои коркард ва бозорҳо, инчунин зерсохтори рақамӣ, аз қабили платформаҳои тиҷорати электронӣ, низомҳои пайгирӣ, фишурдаи таҳлили маълумот ва ғайра

гардидааст. Ба андешаи мо зерсохтори бозор ва вазъи рушди он, алалхусус вазъи инфрасохтори бозори минтақавии озуқаворӣ дар давраи кунунӣ мушкил боқӣ мондааст. [1-М, 4-М].

6. Аз рӯйи дурнамое, ки мо дар кор анҷом додем, муайян карда шуд, ки қисми зиёди маводҳои озуқа дар в. Хатлон барои давраи то соли 2030-м дараҷаи тақозои пардохтпазири сокинонро (ба монанди орд – 39,1 фоиз; картошка – 49 фоиз; равғани растанӣ – 38,4 фоиз; тухм – 24,0%; меваҷот – 63,6%; ангур – 27,2%) ба пуррагӣ қонеъ гардонида наметавонанд. Дар вилояти Хатлон то соли 2030 сатҳи қаноатмандии талаботи аҳолӣ аз ҳисоби ҳаҷми истеҳсоли худӣ ба гӯшт ва маҳсулоти гӯштӣ 170 %, шир ва маҳсулоти ширӣ 136,4 %, сабзавот 3,6 маротиба, полезӣ 135,1 % таъмин карда мешавад. Аз рӯи дурнамои тартибдодаи мо афзоиши солонаи ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти озуқаворӣ, ки дар бозори озуқаврии вилояти Хатлон мавҷуд мебошад, то давраи барои соли 2030 афзоиш меёбад. Сарфи назар аз дурнамои мусбати афзоиши ҳаҷми истеҳсоли маҳсулотҳои озуқаворӣ, ба ақидаи мо, истеҳсоли ками баъзе номгӯйи маҳсулотҳои озуқаворӣ, ки талаботи аҳолии в. Хатлонро ба пуррагӣ қонеъ гардонида наметавонад, масълаи муҳим боқӣ мемонад [1-М, 6-М].

7. Дар асоси таҳлили усулҳо ва моделҳои коррелиатсионӣ - регрессионии арзёбии рушди бозори озуқаврии минтақа ва дурнамои нишондиҳандаҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ он бо таҳлили оморию эконометрикӣ муайян гардид, ки омили муҳимми рушди иқтисодӣ ва иҷтимоии в. Хатлон буда, дар замони муосир ин аз афзоиш ёфтани ҳаҷми гардиши савдои маҳсулоти озуқаврии минтақавӣ ва истеҳсолоти маводҳои озуқаврии кишоварзӣ далолат медиҳад.

Муаллиф, дар мавриди арзёбиву таҳлили муқоисавии амудию уфуқӣ ва омилии ҳаҷми фурӯши маҳсулоти озуқаворӣ дар солҳои 2010 – 2023 ба хулоса омадааст, ки гардиши чакана аз рӯи фурӯши молҳои озуқаворӣ асосан шаш омил: шумораи аҳолии вилояти Хатлон дар охири сол, ҳазор нафар; даромади миёнаи ҳар як нафар барои 1 узви хонавода, сомонӣ; маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ, млн. сомонӣ; бузургии миёнаи музди меҳнати ҳармоҳаи як корманд,

сомонӣ; маҳсулоти кишоварзӣ, млн. сомонӣ; маҳсулоти саноати хӯрокворӣ, сомонӣ таъсир мегузоранд. Муаллиф дар раванди иҷрои амсилаи иқтисодӣ-риёзӣ усулҳои гуногун, аз қабили баробарии ростхаттаи намуди $Ух = а + в_х$ ва баробарии бисёромилаи регрессионии намуди $Ух = а_0 + в_1х_1 + в_2х_2 + ... + в_nх_n$ -ро мавриди истифода қарор додааст.

Натиҷаҳои бадастомада тибқи амсилаи иқтисодӣ-риёзӣ далолат аз он медиҳад, ки ҳисобҳои иқтисодии дар доираи барномаи стандартии компютерӣ боварибахш ва дақиқу саҳеҳ мебошанд. Амсилаи иқтисодӣ-риёзӣ имкон дод, ки мо онро барои амалигардонии дурнамои стратегии дарозмуддат асоснок намоем ва вобаста ба он захираҳои рушди иқтисодии бозори озуқаворӣи минтақаро то соли 2030 муайян ва пешгуйи кунем, ки ин дорои аҳамияти илмию амалӣ мебошад [4-М, 8-М].

Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳо

1. Муаллиф дар кори диссертатсионӣ ба тафсири истилоҳҳои поягии “бозор”, “бозори истеъмолӣ”, “бозори озуқаворӣ”, “бозори минтақавии озуқаворӣ” бо ворид кардани баъзе замкуниҳою тафовутҳо саҳеҳу мукаммал кардааст. Дар доираи ин, дар пояи ақидаву фикри олимон-иқтисоддонони дигар оиди таҳаввули моҳиту мафҳуми бозор ва бозори озуқаворӣ, бешубҳа фикру андешаи муаллифии хешро пешниҳод ва аз ҷиҳати илмӣ асоснок намудаат, ки бе чуну чаро дорои муҳимияти илмию амалӣ дороад. Дар умум, истифодаи амалии натиҷаҳои омӯзиши асосҳои назариявӣ, методологӣ ва хусусиятҳои ташаккул ва рушди бозори минтақавии озуқаворӣ метавонад ба ҷонибҳои манфиатдор дар ҳамкорӣ дар самти бунёди низомҳои устувору фарогири озуқаворӣ дар сатҳи минтақа кӯмак расонад.

2. Дар таҳқиқ ҳамаи омилҳои ба ташаккули тақозои итсеъмол таъсиррасонро ба шаш гурӯҳи нисбатан калон ба монанди иқтисодӣ, иҷтимоӣ-демографӣ, технологӣ, руҳӣ, табиӣ-иқлимӣ ва дигар омилҳо қисмат ва гурӯҳбандӣ намудем, дар баробари ин хусусиятҳои фарққунандаи ҳар як гурӯҳи муҳимтарини омилҳои ташаккули арза ва тақозои аҳолӣ дар бозори минтақавии

озуқаворӣ аз ҷиҳати илмӣ – амалӣ асоснок карда шудаанд. Дар маҷмуъ, истифодаи амалии натиҷаҳои тадқиқот дар қабули қарорҳои оқилона, пешбурди инноватсия ва мусоидат ба рушди устувор дар бахши озӯқаворӣ ба субъектҳои ин бозор кӯмак расонад.

3. Тибқи амалигардонии дастовардҳои илмию амалӣ ва коркарди онҳо дар истеҳсоли кишоварзӣ бо ҳадафи афзоиш додани навъҳои истеҳсолу парвариши зироатҳои техникию равғандиҳанда истифодаи амалҳои зер ба мақсад мувофиқ аст:

- зиёд намудани заминҳои обёришавандаи барои кишти асосӣ ва такрории офтобпараст, чормағзи заминӣ, рапс ва соя;

- васеъ намудани масоҳати кишти кунҷид, зағир, маъсар ва офтобпараст дар заминҳои лалмии бо намии боришот таъминбуда ва кам таъминбуда;

- самаранок истифода бурдани заминҳои обии аз кишти асосӣ холишуда дар нимаи дуюми тобистон барои кишти такрории офтобпараст, маъсар, чормағзи заминӣ, соя ва кунҷид;

- пурра истифода кардани иқтидори корхонаҳои равғанбарорӣ.

4. Дар натиҷаи таҳлилу баррасии ҳамаҷониба аз ҷониби муаллиф пешниҳод карда мешавад, ки барои ташаккули зерсохтори муосири бозори минтақавии озуқаворӣ ҳаллу фасли мушкилоту нуқсонҳои вуҷуддошати зерин, ба мисли барои баррасию омӯзиши самтҳои гуногуни харидор бунёд кардани марказҳои бозоромӯзӣ (маркетингӣ), ташаккули шабакаи оҷонсиҳои таблиғотӣ, рушди зерсохтори нақлиётӣ, ярмаркаҳои мавсимии умумию махсусшудаи мунтаззам, ташкили намоишгоҳо барои маҳсулотҳои озуқаворӣ вобаста ба ҷашнҳои миллӣ, платформаҳои электронӣ ва ташаккулу рушди он, инчунин фонди лизингӣ, маркази иттилоотию машваратӣ ва ғ. таъсис додан мувофиқи мақсад мебошад. Дар маҷмӯъ, истифодаи амалии натиҷаҳо аз муайян кардани хусусиятҳои ташаккули зерсохтори бозори минтақавии озуқаворӣ дар шароити иқтисоди инноватсионӣ метавонад ба қабули қарорҳои стратегӣ, пешбурди амали муштарак ва мусоидат ба рушди устувор дар доираи низоми озуқаворӣ минтақа мусоидат намояд.

5. Тибқи омӯзиш ва таҳлилу баррасии ҳаматарафаи мо дида мешавад, ки дар механизми фаъолияти бозори минтақавии озуқаворӣ дар в. Хатлон, вобаста набудан аз баъзе тамоюлу фарқиятҳо, як қатор мушкилоту масъалаҳои умумӣ бояд аз ҷониби воҳидҳои сохтории соҳавӣ ҳаллу фасл карда шаванд:

• ташаккул ва рушди бозори минтақавии озуқаворӣ, инчунин савдои чаканаи маҳсулотҳои озуқаворӣ дар асоси такмили заминаи меъёрӣ – ҳуқуқӣ;

• вуҷуд надоштани дараҷаи зарурию ҳақиқии рақобат дар савдои маҳсулоти озуқаворӣ ва дар сатҳи пасти рушд қарор доштани зерсохтори бозори минтақавии озуқаворӣ;

• фурӯшандагон ва қисми хизматрасонии бозори минтақавии озуқаворӣ дорои сатҳи нисбатан пасти салоҳиятҳои касбӣ, инчунин риоя накардани талаботҳои санитарию гигенӣ аз ҷониби онҳо;

• механизми ҷойгиркунии бозорҳои савдои маҳсулотҳои озуқаворӣ ва номукамолии онҳо дар шароити муосир;

• баззаи моддӣ –техникии субъектҳои савдои чакана ва дар сатҳи суст қарор доштани суръати навҷорисозию муҷаҳҳазонии онҳо дар бозори минтақавии озуқаворӣ;

• дар ноҳия ва маркази шаҳрҳои в. Хатлон ташаккул ва рушди савдо дар бозорҳои фурӯши маҳсулоти озуқаворӣ дар сатҳи нобаробар қарор дорад;

• сатҳи ками истифодабарии шаклу усулҳои замонавии хизматрасонӣ ва нисбатан паст будани ин химатрасониҳо дар фаъолияти бозори минтақавии озуқаворӣ, аз ҷумла вилояти Хатлон.

6. Истифодаи самтҳои стратегӣ барои афзоиши маҳсулоти истеҳсоли ватанӣ ва таъмини бозори озуқаворӣ дар вилояти Хатлон бо ҷузъҳои зерин амалӣ мегардад, аз қабили ташаббусҳо оид ба пешбурди таҷрибаҳои устувори кишоварзӣ, беҳбудии зерсохтори бозори озуқаворӣ. Ин метавонад дастгирии деҳқонон ва истеҳсолкунандагони маҳсулои озуқаворӣ, пешбурди фаъолиятҳои коркарди арзиши иловашуда ва густариши ҳамкорӣ байни фаъолони занҷири таъминотро барои беҳтар кардани робитаҳои бозор ва афзоиши арзиш дар дохили минтақаро дар бар гирад.

РӮЙХАТИ АДАБИЁТ

Санадҳи меъёрии ҳуқуқӣ

1. Барномаи давлатии мусоидат ба содирот ва воридотивазкунии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020. [Матн] Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 ноябри соли 2016, № 503. - Душанбе, 2016.

2. Барномаи ислоҳоти кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2020 [Матн]1 августи соли 2012 №383

3. Буллетени иттилоотӣ дар бораи бехатарии озуқаворӣ ва камбизоатӣ / Маҷмуаи оморӣ // Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе. №4. 2020. – С. 20, №4. 2023. – С. 19.

4. Демографияи солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон // Маҷмуаи оморӣ / Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023. – 343 с.

5. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 августи соли 2018 «Меъёрҳои тавсиявии физиологии истеъмолии маҳсулоти асосии озукаворӣ ба ҳар сари аҳолии кишвар» [Матн] Маҷаллаи Минбари халқ 6.02.2019 № (1195). Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон // Маҷмӯаи оморӣ /Агентии омори назди Президенти ҶумҳурииТоҷикистон. 2023. – 350 с.

6. Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон // Маҷмӯаи оморӣ / Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2023. – 350 с.

7. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. [Матн] - Душанбе: «Нашриёти Ганҷ». - 2016. – 135 с.

8. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи амнияти озуқаворӣ» [Матн] 29 декабри соли 2010 № 671

9. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи дастгирии давлатии соҳаҳои комплекси агросаноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» (аз 5 марти соли 2007, №241), [Матн] //Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. - 2007.- №3. - м.174.

10.Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сифат ва бехатарии маҳсулоти хӯроквории» (аз 10 майи соли 2002, №54) [Матн] //Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. - 2002.- №4.- қ- 2.- м. 317.

11.Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хоҷагии деҳқонӣ» (фермерӣ), (аз 19 майи соли 2009, №526), [Матн] //Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. - 2009.- № 5. - м.333.

12.Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон // Маҷмӯаи оморӣ / Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023. – 329 с.

13.Молияи Тоҷикистон // Маҷмӯаи оморӣ / Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023. – 121 с.

14.Нархҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон // Маҷмӯаи оморӣ / Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023. – 157 с.

15.Нишондиҳандаҳои асосии тадқиқоти буҷети хонаводаҳо/Маҷмӯаи оморӣ//Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2023.–167 с.

16.Нишондиҳандаҳои гендерӣ дар фаъолияти истеҳсолии хоҷагиҳои деҳқонӣ дар солҳои 2018 – 2023 // Маҷмӯаи оморӣ / Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023. – 118 с.

17.Омори солонаи вилояти Хатлон//Маҷмӯаи оморӣ/Сарраёсати Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Хатлон,2023.-250 с.

18.Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон // Маҷмӯаи оморӣ / Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2023. – 419 с.

19.Робитаҳои иқтисодии хориҷӣ // Маҷмӯаи оморӣ / Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023. –276 с.

20.Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. [Матн]Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1-уми октябри соли 2016, - №392.-101с.

21.Тоҷикистон: 31-соли истиқлолияти давлатӣ // Маҷмӯаи оморӣ / Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2021. – 463 с.

22.Фонди замини Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳолати 1 январи соли 2020. – Душанбе, 2020. – 118 с.

23. Ҳисоботи солонаи Академияи илмҳои кишоварзии Тоҷикистон, [Матн] 2023.

Захираҳои электронӣ

24.Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе. 20.01.2016. [Захираи электронӣ]. – Ҳолати дастрасӣ, URL: http://www.president.tj/node/10585.

25.Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе. 26.12.2018. [Захираи электронӣ]. - Ҳолати дастрасӣ: URL: http://www.president.tj/node/19088.

26.Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон” ш. Душанбе. 9 декабри соли 2004 № 72 [Захираи электронӣ]. - Ҳолати дастрасӣ: URL: https://mmk.tj/content

27.Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳимояи рақобат” Бо қарори Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 18 майи соли 2017 № 383. ш. Душанбе 30 майи соли 2017 № 1417. [Захираи электронӣ]. – Ҳолати дастрасӣ: URL: https://www.andoz.tj/docs/zakoni

28.Ҳисобҳои миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Захираи электронӣ]. - Ҳолати дастрасӣ: https://stat.tj. – 189 с.

29. Исследование инфраструктуры развития предпринимательства Республики Таджикистан по результатам рабочей поездки экспертов Бизнес-инкубатора НИУ ВШЭ 16-20 октября 2017 год. [Электронный ресурс]. - Ҳолати дастрасӣ: URL: https://www.tj.undp.org.pdf.

30.Бурдуков П. Т. Россия в системе глобальной продовольственной безопасности [Электронный ресурс] / П. Т. Бурдуков, Р. З. Саетгалиев. - Ҳолати дастрасӣ: http://www. duel.ru/publish/burdukov/glob.html.

31.Иванова Е.В. Кластерный подход к формированию региональных продовольственных рынков [Электронный ресурс] // Социально-экономические явления и процессы. 2015. №9. - Ҳолати дастрасӣ: URL: https://cyberleninka.ru

32.Козак Е.Б. Формирование, структура и развитие продовольственных рынков в регионах Украины [Электронный ресурс] // КНЖ. 2014. №1 (6). - Ҳолати дастрасӣ: URL: https://cyberleninka.ru/article/n/formirovanie-strukt

33.Развитие российского агропродовольственного рынка в транзитных условиях [Электронный ресурс] / Е. Серова, И. Храмова, Н. Карлова [и др.]. - М.: ИЭПП, 2001. – 46 с.

34.Сомонаи расмии Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон: https://stat.tj.

35.Сомонаи расмии Вазири рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон: https://medt.tj

36.Сомонаи расмии Вазорати кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон: https://moa.tj.

37.Сомонаи расмии Академияи илмҳои кишоварзии Тоҷикистон: https://taas.tj/

38.Сомонаи расмии Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон: https://minfin.tj.

39.Сомонаи расмии Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон: https://andoz.tj

40.http://www.doingbusiness.org/rankings

Монография, китобҳои дарсӣ, васоити таълимӣ:

41. Абдусамадов Г.С. Переход к рынку: социально-экономические аспекты. [Текст] -Душанбе, 1999. - 182 с.

42. Авдашева С. Б. Теория организации отраслевых рынков [Текст]: учебник / С. Б. Авдашева Н. М. Рязанова. – М.: Изд-во Магистр, 1998. – 320 с.

43. Адам Смит Исследование о природе и причинах богатства народов [Текст] - М.: Наука, Петр Клюкин. - Москва: Эксмо, 2016. - 1056 с.

44. Азизов Ф.Х., Умаров Х.У. Устойчивое развитие аграрного сектора. [Текст] - Монография. М.: Экономическое обозрение. 2018. – 2012 с.

45. Азрилиян А.Н. Экономический словарь. [Текст] - М.: Институт новой экономики, 2007. – 245 с.

46.Алтухов А.И. Совершенствование государственного регулирования развития сельского хозяйства [Текст]: монография / [А. И. Алтухов, В. И. Векленко, В. А. Семыкин и др.]. - Курск: Изд-во Курской гос. с.-х. акад., 2019. - 208 с.

47.Алтухов А.И., Макин Г.И., Бабков М.А. Развитие продовольственного рынка России [Текст]: в 2 ч. М.: АгриПресс, 1999. Ч. 1. – 336 с

48.Аминов И. Продовольственный рынок: проблемы развития товарно-торгового бизнеса. [Текст]. - Душанбе: Ирфон, 2013. - 180 с.

49.Аминов И. Товары и спрос: (Пробл. пр-ва и удовлетворения) [Текст] / И. Аминов. - Душанбе: Ирфон, 1989. - 158 с.

50.Бабаджанов Д.Д. Таджикистан: формирование органического сектора сельского хозяйства. [Текст] - Душанбе, Ирфон, 2008 - 346 с.

51.Байматов А.А. Региональный рынок: в особенности и проблемы сбалансированности [Текст] / А. А. Байматов; Отв. ред. Х. Умаров. - Душанбе: Дониш, 1985. - 208 с.

52.Балабанов В.С. Интенсивный тип воспроизводства в сельском хозяйстве [Текст] / В. С. Балабанов; Отв. ред. В. А. Тихонов. - Москва: Наука, 1985. - 144 с

53.Беляевский И.К. Маркетинговое исследование: информация, анализ, прогноз [Текст]: Учеб. пособие для студентов вузов / И. К. Белявский. - Москва: Финансы и статистика, 2002. – 318 с.

54.Борисов А.Б. Большой экономический словарь. [Текст] - 2-е изд., перераб. и доп.–М.: Книжный мир, 2006.-860 с.

55.Брустинов В.М., Зиновьев Ф.В., Ли Л.И. Продовольственный рынок и уровень жизни населения [Текст]. Мелитополь, 2000. – 79 с.

56.Вартанова М.Л. Продовольственная безопасность страны и пути выхода из мирового продовольственного кризиса. [Текст] / Монография. - М.: ИД «БИБЛИО-ГЛОБУС», 2016. – 220 с.

57.Газибеков С.А. Потребительская кооперация Республики Таджикистан: состояние, концепция развития [Текст]. Душанбе: Деваштич, 2008. – 256 с.

58.Гацалов М.М. Современный экономический словарь-справочник. Ухта [Текст]: УГТУ, 2002. – 371 с.

59.Годин А.М. Статистика [Текст]. Учебник, 3-ое изд. – М., 2007. - 459 с.

60.Гончаров В.Д. Продовольственный маркетинг [Текст] / В. Д. Гончаров. - Москва, 2000. - 175 с.

61.Гранберг А.Г. Основы региональной экономики [Текст]: Учебник для вузов. – 2-е изд. - М.: ГУ ВШЭ. - 2001. – 285 с.

62.Гулов И.М. Продовольственное обеспечение Республики Таджикистан [Текст] / И. М. Гулов. - Москва: Восход - А, 2011. - 277 с.

63.Джамшедов М. Рынок потребительских товаров Республики Таджикистан. Монография [Текст]. Колл. авторов. - Душанбе «Ирфон», 2003. - 204 с.

64.Джамшедов М. Социально-экономическое развитие рынка потребитель-ских товаров в Таджикистане: теория, методология, практика. Монография [Текст]. - Душанбе: «Ирфон», 2019. - 265 с.

65.Исмоилов М.М. Региональные аспекты обеспечения продовольственной безопасности [Текст]: монография / М.М. Исмоилов, Д.М.Шарипова. Худжанд. Издательство: Технопарк ТГУПБ - 2020. -156 с.

66.К. Маркс. Капитал. Т.3.М.: [Текст] Изд-во политической лите-уры, 1951.-435 с.

67.Катаев А.Х. Региональная инфраструктура: содержание, планирование и эффективность развития [Текст]. Душанбе: Ирфон, 1990 – 208 с.

68.Каюмов Н.К. Переходная экономика Таджикистана: концепция, цели и механизмы реализации [Текст]. Монография. Душанбе: Институт Экономики и демографии АН РТ. – 2013. – 660 с.

69.Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег [Текст] / Дж.М.Кейнс; [пер. с англ. Гребенников и др.]. - Москва: ЗАО «Бизнеском», 2013. - 402 с.

70.Кетова Н. П. Отраслевой маркетинг: стратегии, функции, приоритеты [Текст]: учеб. пособие / Н. П. Кетова. – М.: Вузовская книга, 2012. – 320 с.

71.Кострова Ю. Б. Анализ продовольственного рынка России [Текст]: монография / Ю.Б. Кострова. – СПб.: Издательство Санкт-Петербургского университета управления и экономики, 2014. – 184 с.

72.Котлер Ф. 300 ключевых вопросов маркетинга: отвечает Филип Котлер / Ф. Котлер; [пер. с англ. О. Литвинова]. – Москва [Текст]: Олимп-Бизнес, 2006 (М.: Типография «Новости»). – 198 с.

73.Котлер Ф., Основы маркетинга: пер. с англ. В.Б. Боброва. [Текст] / Ф. Котлер; под ред. Е.М. Пеньковой. – М.: изд-во Прогресс. - 1991. - 733 с.

74.Левин А.И. Платежеспособный спрос. Экономическая энциклопедия [Текст]. Политическая экономия. – Т.3. – М.: Издательство «Советская энциклопедия», 1979. – С. 132.

75.Ленин В.И. Полное собрание сочинений [Текст]. Т.1. - М.: Политиздат, 1983. -587с.

76.Ленин В.И. Полное собрание сочинений [Текст]. Т.2. - М.: Прогресс, 1981. - 682с.

77.Макконнелл К.Р., Брю С.Л. Экономикс: Принципы, проблемы и политика [Текст]. В 2 т. - М.: Республика, 1993. – 542 с.

78.Мамедбекова М.О. Финансово-экономическое стимулирование инфраструктуры обслуживания рынка труда [Текст] / Монография. - Махачкала: Наука плюс, 2007. – 248 с.

79.Маршалл А. Основы экономической науки. [Текст] /А. Маршалл – М.: Эксмо. - 2008. – 832 с.

80.Маслов П.П. Измерения потребительского спроса (теоретические очерки) [Текст]. – М.: Экономика, 1971. – 196 с.

81.Машина М. В. Экономическая азбука [Текст]. М.: Мирос; Междунар. отношения, 1995. – 319 с.

82.Милосердов В.В. Аграрная политика и проблемы развития АПК [Текст] / В. В. Милосердов. - Москва: Агропромиздат, 1990. – 294 с.

83.Милосердов В.В. Региональное планирование развития сельского хозяйства [Текст] / В. В. Милосердов, Г. В. Беспахотный. - Москва: Экономика, 1982. - 215 с.

84.Мошин Ю.Н. Анализ конъюнктуры потребительского рынка [Текст]: Учебное пособие / Ю.Н. Мошин, А.Ю. Мошина. -М.: Изд-во УРАО, 2004,-168 с.

85.Новоселов А.С. Региональные рынки: Учебник [Текст] / А.С. Новоселов. - М.: ИНФРА-М, 1999. - 479 с.

86.Орипов А.О. Производство, доходы, потребление. [Текст] - Душанбе: Ирфон, 1995.–160 с.

87.Орипов А.О., Орипов Р.А. Рынок и совершенствование системы налогооблажения. [Текст] Худжанд, 2000. – 250 с.

88.Орлов А.В. Управление спросом и предложением товаров [Текст] / А.В.Орлов -М.: Экономика, 1983. – 163 с.

89.Папцов А.Г. Сельскохозяйственная кооперация за рубежом: исторические аспекты формирования и тенденции развития [Текст]: монография / А. Г. Папцов. - Москва: Сам Полиграфист, 2021. – 483 с.

90.Пириев Дж.С. Совершенствование размещения сельскохозяйственного производства Таджикистана в рыночных условиях[Текст].Душанбе, 2003.-216 с.

91.Радостева Э.М., Антинескул Е.А. Рынки потребительских товаров [Текст] / Пермская ГСХА. Пермь, 2014. – 145 с.

92.Рынок // Энциклопедический словарь [Текст]: в 3 т. Т. 3: Пращур–Яя. М.: БСЭ, 1955. – 524 с.

93.Рязанова Н. М. Взаимодействие фирм на товарных рынках в переходной экономике России [Текст] / Н. М. Рязанова. – М., 1998. – 260 с.

94.Скляренко В.К., Прудников В.М. Экономика предприятия [Текст]: учебник. – М.: ИНФРА-М, 2005. – 528 с.

95.Скопина И.В. Маркетинговый анализ на основе экономико-математических методов: в 7 частях. 4.1. Потребительский рынок, конъюнктура, модели. Учебное пособие [Текст] / И.В. Скопина, А.Ф. Рогачев. - Киров: издательство ВятГУ, 2003. - 180 с.

96.Султонов З.С. Ресурсно - экономический потенциал регионов Таджикистана [Текст] – Душанбе: Дониш, 1994. – 256 с.

97.Сэй Ж.Б. Трактат по политической экономии [Текст] / Ж.Б. Сэй. – Москва: Директ Медиа, 2007. – 267 с.

98.Ускова Т.В., Попова О.И., Воронцова Т.В. Потребительский рынок города: состояние и перспективы [Текст] / Ин-т соц.-эконом. развития территорий РАН. Вологда, 2012. – 109 с.

99.Ушачев И. Г. Развитие экспортной инфраструктуры продукции АПК [Текст]: монография / И. Г. Ушачев, А. Г. Папцов, А. И. Алтухов [и др.]. - Москва: Сам полиграфист, 2022. - 457 с.

100.Ушачев И.Г. Основные стратегические направления и механизмы динамичного развития АПК России [Текст] / И.Г. Ушачев. -Москва, 2023.-659 с.

101.Факеров Х.Н. Потребительский рынок: состояние и перспективы. [Текст] Монаграфия. – Душанбе: “Ирфон”, 2019. – 290 с.

102. Факеров Х.Н. Зубайдов С., Раджабов Р.К. Моделирование и совершенствование инфраструктуры потребительскового рынка [Текст]. Монография – Душанбе: “Ирфон”, 2018. – 122 с.

103. Фирсенко С.С. Конкурентная среда регионального продовольственного рынка [Текст]: монография / С. С. Фирсенко, Л. В. Юшкова // «Красноярский гос. торгово-экономический ин-т». - Красноярск: Красноярский гос. торгово-экономический ин-т, 2011. – 282 с.

104. Фридмен М. Количественная теория денег [Текст].–Москва, 1996.-246 с.

105. Хабибов С. Роль торговли в реализации Продовольственной программы [Текст] / С. Хабибов. - Душанбе: Ирфон, 1986. – 78 с.

106. Хабибов С.Х. и др. Рыночная экономика. Учебник для общей образовательных школ, Второе издание [Текст] / С.Х.Хабибова - Красноярск, 2001.-220 с.

107. Хусаинов М.К. Экономика и его государственное регулирование [Текст] / М.К.Хусаинова -Душанбе: Ирфон, 2003. – 128 с.

108. Ҳабибов С.Ҳ. Иқтисоди корхона (ташкилот)-ҳои истеҳсолӣ. Қисми 1. Китоби дарсӣ [Матн] / С.Ҳ. Ҳабибов, М. Ҷамшедов.–Душанбе: Ирфон, 2014.-352 с.

109. Черкасов Г.И., Рынок: регулирование рынка [Текст]: учеб. пособие для вузов. - М.: ЮНИТИ. - 2004. - 222 с.

110. Черняев А.А. Направления стабилизации агропромышленного производства в Поволжье [Текст] / Черняев А. А. - Саратов: Саратовский источник, 2010. - 209 с.

111. Черняев А.А. Формирование и развитие агропродовольственного рынка региона [Текст]: [монография] / А. А. Черняев, И. В. Павленко, Е. В. Кудряшова. - Саратов: 2016. - 131 с.

112. Шарипов М.М. Организация коммерческой деятельности потребительской кооперации на рынке продовольственных товаров [Текст]. Худжанд: Хуросон, 2007.–128 с.

113. Юрьева Т. В. Социальная рыночная экономика [Текст] / Т. В. Юрьева. – М.: Русская Деловая Литература, 1999. – 416 с.

114. Якубова Н.Я. Особенности формирования регионального продовольственного рынка [Текст]. Монография. Социально-экономическое развитие стран СНГ в контексте интеграции национальных экономик. Душанбе, 2014г.

115. Яковец Ю.В. Революция в экономике: ключевые проблемы, противоречия, перспективы перестройки [Текст]. М.: Экономика, 1990. – 256 с.

Мақолаҳо ва маърузаҳо:

116. Абдурахмонова Б.С., Хомутова Л.Ф. Продовольственный кластер как инструмент формирования устойчивого регионального продовольственного рынка [Текст] // Вестник ТГУПБП. 2015. №2. – С. 63-72.

117. Абдусамадов Г.С. Предпосылки формирования социально-ориентированной рыночной экономики в республике Таджикистан [Текст] // Вестник ТГУПБП. 2010. №4. – С. 162-173.

118. Авезов А.Х. Расулова Х. А. Механизм модернизации отраслевой структуры экономики региона в контексте устойчивого развития [Текст] // ArsAdministrandi. – 2019. – Т. 11. – №. 3. – 25-36.

119. Авезов А.Х. Стратегические ориентиры устойчивого развития региона: анализ ситуации и формирование системы показателей [Текст] // Вестник ТГУПБП. 2015. №1. – 85-92.

120. Алиева Л. Инновационная система развития агропродовольственного рынка [Текст] / Л. Алиева, Т. Светлорусова // АПК: экономика, управление. – 2007. – № 4. – С. 50-52.

121. Алтухов А. И. Продовольственная безопасность – важный фактор стабильности России [Текст] / А. И. Алтухов // Экономика сельского хозяйства России. – 2008. – № 12. – С. 13-18.

122. Аминов И. Товарно-торговое предпринимательство в сфере продовольственного рынка в условиях перехода на индустриально-аграрный путь развития страны (статья) [Текст] / Вестник Таджикского национального университета (научный журнал). Серия экономических наук. Душанбе: Сино, 2013, №2/4(114). – С. 3-8

123. Асроров У.С. Продовольственный рынок в системе экономических отнощений (некоторые их проблемы в республике) [Текст] // Вестник ТНУ (Научный журнал). - Душанбе, 2011. - № 8 (72). – С. 54-63.

124. Батурина И.О. Потребности и спрос [Текст] // Российский экономический журнал. – 1993. - №2. – С. 16-19.

125. Вартанова М.Л. Информационное обеспечение функционирования регионального продовольственного рынка как составляющая часть продовольственной безопасности государства [Текст] // Наука в современном мире: материалы XXVII Международной научно-практической конференции. — Москва, 2016. – С. 67-74.

126. Гончаров В. Д. Формирование продовольственного рынка [Текст] / В. Д. Гончаров // АПК: экономика, управление. – 1996. – № 4. – С. 51-61.

127. Гордеев А.В. России нужна внятная и эффективная агропродовольственная политика [Текст] / А. Гордеев // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. - 2007. - №1. - С. 1-9.

128. Грибов А.В., Гридюшко А.Н., Василевская Е.В. Обеспечение устойчивости продовольственного рынка региона - основа механизма управления продовольственной безопасностью [Текст] // Вестник Белорусской государственной сельскохозяйственной академии. 2022. №3. – С. 112-121.

129. Джамшедов М. Взаимодействие спроса, предложения им цен на рынке потребительский товаров и услуг [Текст] // В журнале Вестник Таджикского государственного университета коммерции (научно-практический журнал). - Душанбе: ТГУК, 2014, № 2 (7). – С. 28 - 43.

130. Джамшедов М. Потребительский рынок и внешняя торговля Таджикистана: состояние их развития в современных условиях [Текст] // В журнале Вестник Таджикского национального университета. - Душанбе: ТНУ, 2019, № 1/9 (232). – С. 173-179.

131. Джумабоев Х.К. Инфраструктура рынка как фактор повышения продовольственного обеспечения населения [Текст] / Вестник Таджикского государственного национального университета. Серия экономических наук. - Душанбе, 2007. – 6 (38). - Ч. 2. – С. 26- 34.

132. Дохолян С.В., Вартанова М.Л. Обеспечение эффективности функционирования продовольственного рынка региона в условиях конкурентной среды [Текст] // Российское предпринимательство. – 2016. – № 17. – С. 2153-2178.

133. Зинчук Г.М. Классификация продовольственного рынка [Текст] // Вестник университета (Социология и управление персоналом): теоретический и научно методический журнал ГОУВПО «Государственный университет управления». – 2007. - №5(31). – С. 232-236.

134. Зинчук Г.М. Определение стратегии развития продовольственного рынка [Текст] // Достижения науки и техники АПК. Экономика и бизнес. - №4.-2019.– С. 37-38

135. Зинчук Г.М. Понятие и виды продовольственного рынка. [Текст] // Альманах современной науки и образования. 2011. - №10(53). – С. 111-113

136. Ибрагимова М.Х. Анализ внешней среды компании для целей обоснования принятия стратегических решений [Текст] // Проблемы современной экономики. - 2012. - №2. – С. 140-143.

137. Исайнова М.Ҳ. Худтаъминкунии озуқавории минтақа: вазъи ҳозира ва дурнамоии пешрафт [Матн] / М.Ҳ. Исайнова // Паёми молия ва иқтисод. Маҷаллаи илмӣ-амалӣ. – Душанбе, 2021. – № 2. – Қисми 2. – С. 28-34.

138. Каюмов Н.К., Назаров Т.Н., Рахимов Р.К. К вопросу о темпах экономического роста в условиях переходной экономики Таджикистана [Текст] // Экономика Таджикистана: стратегия развития.2002. - №3. – С. 24-32.

139. Комилов С.Дж. Развитие конкурентоспособности регионального АПК Республики Таджикистан [Текст] // Вестник университета (Российско-Таджикский (Славянский) университет). 2016. № 3 (54). – С. 14-19.

140. Кондратов Д.Л., Некоторые аспекты анализа потребительского потенциала населения региона [Текст] // Север и рынок: формирование экономического порядка. / Д.Л. Кондратов – Апатиты: изд. КНЦРАН №1.-2006.–С. 56-61.

141. Кудратов Р.Р. Зарубежный опыт проведения маркетинговых исследований регионального рынка потребительских товаров [Текст] / Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2014. № 2/10-2 (152). – С. 34-40.

142. Милль Д.С. Основания политической экономии с некоторыми из их применений к общественной философии [Текст] / Джона Стюарта Милля. - 2-е полн. изд. в 2 т., доп. по послед. англ. изд. Т. 1-2. - Санкт-Петербург: тип. М. Стасюлевича. – С. 1873-1874.

143. Мирсаидов А.Б. К вопросу паритета цен в системе добавленной стоимости сельскохозяйственного производства [Текст] // Таджикистан и современный мир. 2015. № 5 (48). – С. 47 - 54.

144. Мирсаидов А.Б., Набиев Т.Т., Набиева З.Т. Институты развития как важнный элемент институциональной среды эффективной деятельности хозяйствующих субъектов АПК [Текст]. Peasant. 2022. № 4 (97). – С. 171-177.

145. Назаров А.А., Дадобоев Б.А. Особенности формирования малого бизнеса и его вклад в развитие отраслевой структуры экономики региона [Текст] // Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. 2012. № 3 (51). – С. 55-67.

146. Нисанов Р.Г. Развитие инфраструктуры регионального продовольственного рынка [Текст] // Beneficium. 2012. №3. – С. 18-28.

147. Нуралиев С.У. Основные направления развития и регулирования продовольственного рынка в условиях вступления России в ВТО [Текст] / С.У. Нуралиев, Д. С. Нуралиева // Пищевая промышленность. 2012.-№12. – С. 10-13.

148. Панкова В.Н. Управление продовольственной безопасностью на национальном и международном уровне [Текст] // Политематический сетевой электр. науч. журнал Кубанского государственного аграрного университета. 2013. №04 (88). – С. 26 – 34.

149. Продовольственный рынок региона: теория и практика [Текст] / С.В. Дохолян [и др.]. Махачкала: Наука плюс, 2010. – С. 60-76.

150. Пьянкова К.В. Развитие агропродовольственного рынка региона на основе совершенствования межрегиональных отношений [Текст] / К. В. Пьянкова, Е. А. Ясырева // Экономика АПК Предуралья. - 2011.–№ 1.–С. 82-86.

151. Рахимов Р.К. Экономический рост: региональный аспект исследования [Текст] / Экономика Таджикистана: стратегия развития. - 2003. - №2. – С. 50-70.

152. Ризоқулов Т.Р. Ҳасанова М.И. Нақши интернет-савдо дар ташаккули иқтисодиёти рақамии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] // Вестник ТГУПБП. 2021. №4 (89). – С. 112-121.

153. Саидмуродов Л.Х. «К вопросу о теории и методологии превентивной социально-экономической политики в период трансформации». [Текст] // Вестник «Таджикистан и современный мир». 2016, №6. – С. 57-58.

154. Сатторов И.А. Анализ экономического потенциала регионального продовольственного рынка (на примере Согдийской области Республики Таджикистан) [Текст] // Вестник Белгородского университета кооперации, экономика и права. - №5(84). - 2020. – С. 206 – 219

155. Сатторов И.А. Направления совершенствования государственного регулирования продовольственного рынка Республики Таджикистан [Текст] // Научное обозрение: теория и практика. – Т.10. - №1. – 2020. – С.141-151

156. Симахов А., Развитие регионального потребительского рынка. [Текст] / А. Симахов // Социальная политика и социальное партнерство. - 2010. № 5. -С. 57-63.

157. Тагоев Б.Д. Зарубежный опыт государственного регулирования продовольственной безопасности и его применение в Республике Таджикистан. [Текст] // Материалы респ. науч.-прак. конф. «Экономические проблемы Таджикистана в условиях глобализации». -Душанбе, 2011.– С. 121-129.

158. Ушачев И. Основные положения Доктрины продовольственной безопасности Российской Федерации [Текст] // АПК: экономика, управление, 2008. – №12. – С. 1-9.

159. Ушвинский Л. И. Методология анализа развития продовольственного комплекса [Текст] / Л. И. Ушвинский, А. Я. Собонь // СевКавГТУ. Серия: Экономика. – 2003. – № 1 (9). – С. 68-75.

160. Факеров Х.Н. Формирование и развитие потребительского рынка Республики Таджикистан [Текст] // Экономика Таджикистана: стратегия развития. -2001.-№4. – С. 21-32.

161. Хабибов С.Х., Джамшедов М.Д., Хабибовой С.С., Рынок потребительских товаров Таджикистана: оценка ситуации, проблемы функционирования и развития

[Текст] // Вестник Белгородского университета кооперации, экономики и права. – 2013. – № 4. – С. 227-240.

162. Хабибова С.С. Таджикистан: проблемы формирования и комплексного развития инфраструктуры рынка потребительских товаров. [Текст] Вестник Белгородского университета потребительской кооперации. Фундаментальные исследования. Серия: Экономический науки. - Белгород: БУПК,2011, № 1 (37). – С. 260-270.

163. Халилова С.М., Исследования локальных региональных рынков в работах представителей экономической теории [Текст] // Проблемы современной экономики, N 3 (39), 2011. – С. 78-93.

164. Ходжибаева М.А. Модели прогнозирования емкости территориального потребительского рынка [Текст] // Журнал Вестник Таджикского национального университета – 2018.- №1 – С. 110-116

165. Хромов Ю.С. Проблемы продовольственной безопасности России. Международные и внутренние аспекты. [Текст] / Хромов Ю.С. // - М.: РИСИ, 1995. – С. 73 - 78.

166. Хурамова З.М., Рахматов А.С., Рахматова Р.А., «Факторы влияния макроэкономики на продовольственную безопасность». [Текст] // Известия НАУ Армении. Международный научный журнал №2(46) – 2014, Ереван.–С. 154-158.

167. Чаплина А.Н., - Управление потребительским рынком в региональной экономике. [Текст] // Проблемы современной экономики. - № 2(6). - 2003. – С. 118 – 122.

168. Шарипов М.М. Формирование конкурентоспособной организации потребительской кооперации на рынке продовольственных товаров. [Текст] – Душанбе: Ирфон, 2009. – С. 200-211.

169. Шнякина Ю.Р., Проблемы регионального управления развитием потребительского рынка товаров и услуг. [Текст] / Ю. Р. Шнякина // Проблемы современной экономики. - 2010.- №2. – С. 371-374.

170. Якубова Н.Я. Формирование и развитие регионального продовольственного рынка [Текст] // Вестник Белгородского университета кооперации, экономики и права, 2014-№3. – С. 25-31.

171. Янов В., Формирование локального регионального рынка услуг: методологические подходы. [Текст] / В. Янов // Проблемы теории и практики управления. - 2009. - № 6. – С. 49-58.

Диссертатсия ва авторефератҳо:

172. Абдуллоев А.Х. Формирование регионального продовольственного рынка. [Текст]: авт. дисс. док. эк. наук 080005. – Москва, 2015. – 26 с.

173. Аминов И. Формирование регионального рынка потребительских товаров на основе товарно-торгового бизнеса (на материалах регионов Республики Таджикистан) [Текст]: авт. дисс. док. эк. наук 080005. – Худжанд, 2015. – 37 с.

174. Асроров З.У. Организационно-экономические механизмы обеспечения продовольственной безопасности малоземельного региона: на материалах Республики Таджикистан [Текст]: дисс. кан. экон. наук: 08.00.05.-Душанбе, 2011.- 166 с.

175. Асроров У.С. Продовольственный рынок и совершенствование механизма его государственного регулирования (на материалах Республики Таджикистан) [Текст]: авто. дисс. канд. экон. наук 08.00.01. – Худжанд, 2011. – 28 с.

176. Бабаджанов Д.Д. Организационно - экономические основы формиро-вания и развития органического сектора сельского хозяйства Таджикистана [Текст]: дисс. док. экон. наук: 08.00.05. - Худжанд, 2010.- 257 с.

177. Баганов В. Ю. Продовольственная безопасность: сущность, проблемы, подходы и решения [Текст]: дис. кан. экон. наук: 08.00.01.-Иркутск, 2001.-188 с.

178. Вороков С. С. Развитие регионального продовольственного рынка (теория, методология, практика) [Текст]: дис. д-ра экон. наук / С. С. Вороков. – Краснодар, 2004. – 294 с.

179. Газибеков С.А. Организационно-экономические основы развития потребительской кооперации Республики Таджикистан [Текст]: авт. дис док. экон. наук: 08.00.05. – Новосибирск, 2009. - 32 с

180. Гулов И.М. Продовольственное обеспечение Республики Таджикистан [Текст]: дис. док. экон. наук: 08.00.05. - Москва, 2012. - 282 с.

181. Гумеров Р. Р. Планомерное формирование и развитие народнохозяйственного агропромышленного комплекса в условиях развитого социализма [Текст]: дисс. кан. экон. наук: 08.00.01. - Москва, 1982. - 149 с.

182. Гусманов И. У. Аграрные отношения и рынок продовольствия [Текст]: заимосвязи и тенденции трансформации: дис. д-ра эк. наук.-Москва, 2005.- 298с.

183. Джамшедов М. Региональный рынок потребительских товаров: формирование и пути стабилизации: на примере Республики Таджикистан [Текст]: авт. дис. кан. экон. наук: 08.00.05 / ТГУК. - Душанбе, 2000. - 23 с.

184. Джумабоев Х.К. Формирование и развитие инфраструктуры продовольственного рынка (на материалах Республики Таджикистан) [Текст]: авто. дисс. канд. экон. наук: 08.00.05. Душанбе, 2009. - 26 с.

185. Добросоцкий В.И. Государственное регулирование продовольственного рынка [Текст]: дис. д-ра экон. наук. Москва, 2000. – 294 с.

186. Зинчук Г.М. Развитие продовольственного рынка: теория, методология, практика [Текст]: дисс. док. экон. наук: 08.00.05. Йошкар-Ола, 2009. –345 с.

187. Злобин Е. Ф. Рыночные структуры регионального АПК [Текст]: дисс. кан. экон. наук: 08.00.05. - Москва, 1995. - 146 с.

188. Исайнова М.Ҳ. Ҷанбаҳои минтақавии таъмини амнияти озуқаворӣ (дар мисоли ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ) [Матн]: дисс. номзади илмҳои иқтисодӣ: 08.00.03. – Душанбе, 2022. – 185 с.

189. Кудратов Р.Р. Формирование продовольственной безопасности в условиях малоземелья и трудоизбыточности: вопросы теории, методологии и практики [Текст]: дисс. док. экон. наук: 08.00.05, 08.0014.-Душанбе, 2005.-361 с.

190. Курбанмурадова О.М. Доходы населения как фактор формирования спроса населения на потребительском рынке Республики Таджикистан [Текст]: авт. дис. кан. экон. наук: 08.00.05. - Душанбе, 2012. - 22 с.

191. Маслаков В.В. Формирование и развитие системы продовольственной безопасности индустриально-аграрного региона [Текст]: дисс. док. экон. наук: 08.00.05. - Екатеринбург, 1998. - 373 с.

192.Набиев Т.Т. Организация и функционирование оптовых продовольственных рынков в Республике Таджикистан [Текст]: авт. дисс. канд. экон. наук: 080005. – Душанбе, 2007. - 26 с.

193.Нидоев Н.Ф. «Обоснование развития безопасного сельского хозяйства в Таджикистане [Текст]: теория, методология, практика.» - авт. док. экон. наук: 080005. – Душанбе, 2004. - 28 с.

194.Панкова В.Н. Развитие мировой продовольственной системы [Текст]: дисс. кан. экон. наук: 08.00.14 / Панкова Виктория Николаевна. - Краснодар, 2013. - 233 с.

195.Папцов А.Г. Государственное регулирование сельского хозяйства [Текст]: Современные тенденции и перспективы: дисс. док. экон. наук: 08.00.05. - Москва, 1998. - 320 с.

196.Пириев Дж.С. Совершенствование размещения отраслей сельского хозяйства Таджикистана в новых условиях хозяйствования [Текст]: дисс. док. экон. наук: 08.00.05. - Душанбе, 2004. – 238 с.

197.Савинов Р.С. Продовольственный рынок России в условиях внешнеэкономической либерализации [Текст]: дисс. кан. экон. наук: 08.00.05, 08.00.14. п. Персиановский, 2003. – 198 с.

198.Садриддинов Н.Т. Социально-экономические проблемы формирования и развития многоукладной экономики в аграрном секторе Таджикистана [Текст]: дисс. док. экон. наук: 08.00.05. - Душанбе, 2009. – 283 с.

199.Садыкова Г.И. Формирование и развитие рынка общественного питания в условиях трансформирующейся экономики (на примере Согдийской области РТ) [Текст]: авт. дисс. кан. экон. наук: 080005, Душанбе, 2016. – 25 с.

200.Сатторов И.А. Продовольственный рынок: состояние и перспективы развития в условиях формирования инновационной экономики (на примере Согдийской области Республики Таджикистан) [Текст]: дисс. кан. экон. наук, 08.00.05. Душанбе, 2021. – 196 с.

201.Снимщикова И.В. Потребительский спрос населения и его влияние на макроэкономические воспроизводственные процессы [Текст]: авт. дисс. доктор экон. наук, Москва, 2003. – 25 с.

202. Факеров Х.Н. Формирование и развитие рынка потребительских товаров в условиях переходной экономики. [Текст] / Х.Н.Факеров // авт. дисс. док. экон. наук: 08.00.05 / Сиб. ун-т потреб. кооп. - Новосибирск, 2004.– 32 с.

203. Фирсенко С.С. Формирование регионального продовольственного рынка [Текст]: дис. д-ра экон. наук: 08.00.05 / Рос. эконом. акад. им. Г.В. Плеханова. - Москва, 2003. – 352 с.

204. Хабибова С.С. Внутренняя торговля потребительскими товарами: оценка современного состояния и стратегические направления развития в условиях рыночной экономики: на материалах Республики Таджикистан [Текст]: дисс. кан. экон. наук: 08.00.05. - Душанбе, 2017. - 166 с.

205. Шарипов М.М. Экономическое обеспечение конкурентоспособности потребительской кооперации на рынке продовольственных товаров: теория, методология, практика [Текст]: авт. дис. док. экон. наук: 08.00.05. – Новосибирск, 2011. - 35 с.

206. Шнипер Р.И. Экономические проблемы формирования региональных рынков. [Текст]. - Новосибирск: ИЭиОПП СОРАН, 2002. - 476 с.

207. Шокиров Р.С. Рыночная трансформация аграрных отношений в Республике Таджикистан [Текст]: авт. дис. кан. экон. наук: 08.00.01. - Худжанд, 2011. - 23 с.

208. Якубова Н. Я. Формирование и развитие регионального продовольственного рынка: на материалах Согдийской области Республики Таджикистан [Текст]: дисс. канд. экон. наук: 08.00.05.-Худжанд, 2015. - 165 с.

РӮЙХАТИ ИНТИШОРОТИ ИЛМИИ ДОВТАЛАБИ ДАРЁФТИ ДАРАҶАИ ИЛМӢ

Мақолаҳо дар маҷаллаҳои тақризшаванда:

[1-М]. Танзими муносибатҳои иқтисодӣ дар бозори озуқаворӣи минтақа [Матн] / Зарифзода З. К. // Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав (маҷалаи илмӣ). Силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва иқтисодӣ. Бохтар – 2023. - №1-4 (116), Қисми 2. - С. – 62-74. **ISSN 2663-5534**

[2-М]. Асосҳои методӣ ва усулҳои таҳқиқоти бозори озуқаворӣ [Матн] / Пиризода Ҷ.С., Зарифзода З. К. // Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав (маҷалаи илмӣ). Силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва иқтисодӣ. Бохтар – 2023. - №1-4 (116), Қисми 1. - С. – 142-151. **ISSN 2663-5534**

[3-М]. Омилҳои ташаккули арза ва тақозо ба маводҳои озуқаворӣ [Матн] / Зарифзода З. К., Валиев Н.Ш. // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. Душанбе, 2023. 3 (48) – С. 56 - 65. **ISSN 2308-054X**

[4-М]. Бозори озуқаворӣ ҳамчун воситаи таъмини амнияти озуқаворӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Пиризода Ҷ.С., Зарифзода З.К. // Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав (маҷалаи илмӣ). Силсилаи илмҳои гуманитарӣ и иқтисодӣ. Душанбе – 2022. - №3 (110) - С. – 112 – 121. **ISSN 2663-5534**

[5-М]. Мировой опыт государственного регулирования агропродовольственного рынка [Текст] / Зарифзода З.К. // Вестник Таджикского национального университета серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе 2019. - № 4 часть 1 - С. 116 - 121. **ISSN 2413-5151**

[6-М]. Место и роль импортозамещения в обеспечении продовольственной безопасности Республики Таджикистана [Текст] / Зарифзода З.К. // Вестник Таджикского национального университета серия социально - экономических и общественных наук. - Душанбе 2019. - № 10 часть 2 – С. 195-198. **ISSN 2413-5151**

[7-М]. Маркетинг – омили муҳимми афзоиши истеҳсол ва фурӯши маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ [Матн] / Зарифзода З.К. // Паёми донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав – Бохтар, 2018. - №1/4 (57) - С. 131 - 136. **ISSN 2663-5534**

Дар дигар нашрияҳо:

[8-М]. Сайёҳӣ ва таъсири он ба рушди иқтисодиёт [Матн] / Зарифзода З.К. // Конференсияи илмӣ – назариявии ҷумҳуриявӣ бахшида ба соли «Рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ» таҳти унвони «Нақши соҳаи сайёҳӣ дар пешрафти иқтисодиёти миллӣ» Бохтар, 2018. - С.218-221.

[9-М]. Аҳамияти қарзи бонкӣ дар рушди соҳаи кишоварзӣ [Матн] / Зарифзода З.К. // Маводи конференсияи илмӣ-назариявии ҷумҳуриявӣ бахшида ба 20-солагии Ваҳдати миллӣ ва соли ҷавонон таҳти унвонӣ «Рушди босуботи комплекси агросаноатӣ-омили муҳими таъмини амнияти озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» - Қӯрғонтеппа, 2017. – С. 251-254.

[10-М]. Соҳибкори инфиродӣ ва ҳуқуқӣ ҳамчун субъекти фаъолияти хоҷагидорӣ [Матн] / Зарифзода З.К. // Анҷумани якуми байналмилалии иқтисодӣ «Имконияти минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар рушди вилояти Хатлон» - Душанбе, 2012. С. 140-148.

Заммимаи 1.

Диаграммаҳои намуди вобастагии молҳои озуқаворӣ вобаста ба омили вақт дар вилояти Хатлон дар солҳои 2015-2022 оварда шудаанд.

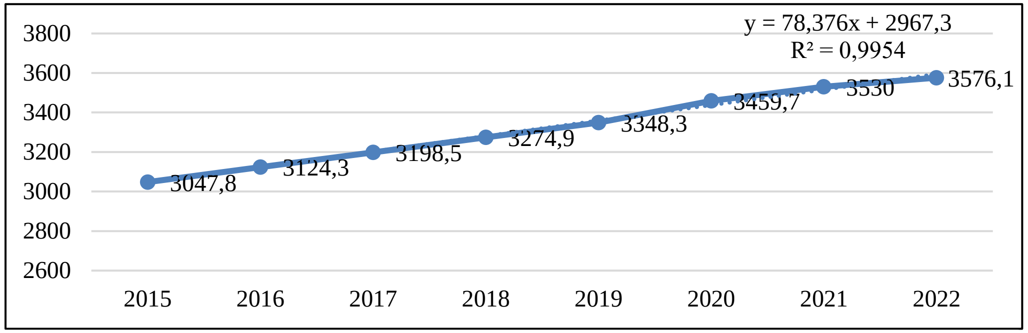

Диаграммаи 3.3. Намуди вобастагии шумораи аҳолӣ аз омили вақт

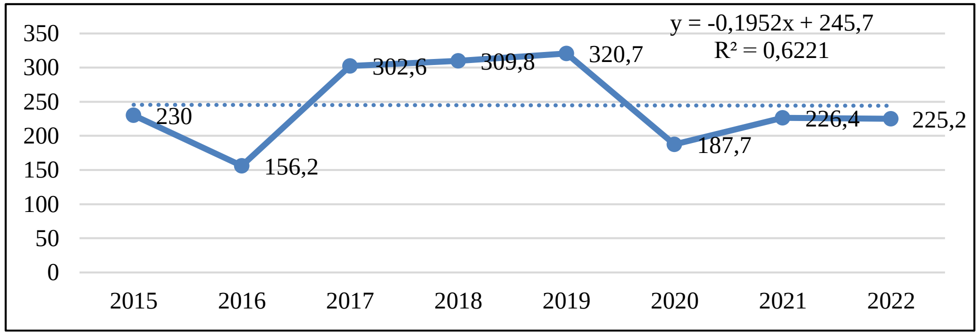

Диаграммаи 3.4. Намуди вобастагии маҳсулоти орд аз омили вақт

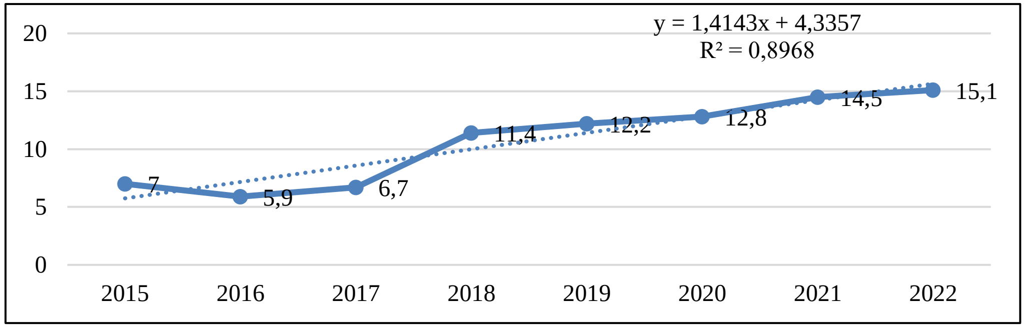

Диаграммаи 3.5. Намуди вобастагии равғани растанӣ аз омили вақт

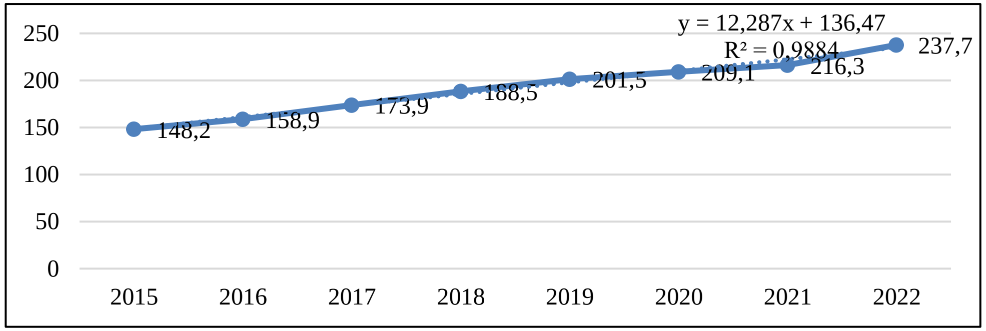

Диаграммаи 3.6. Намуди вобастагии меваҷот аз омили вақт

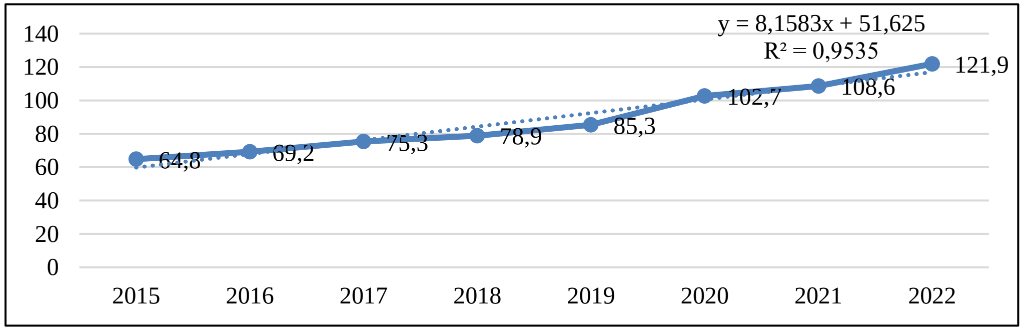

Диаграммаи 3.7. Намуди вобастагии тухм аз омили вақт

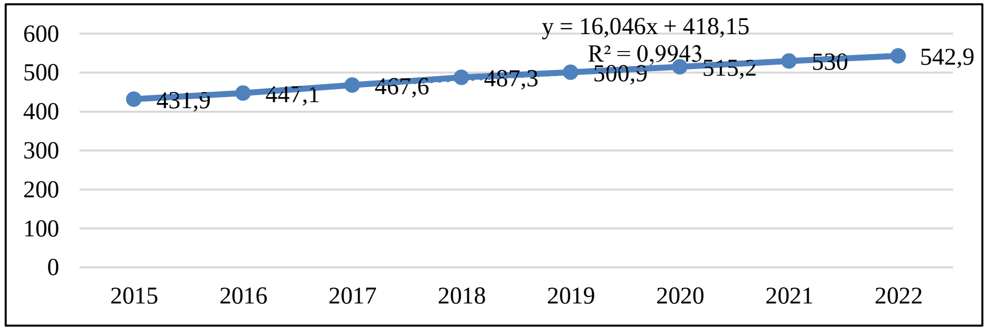

Диаграммаи 3.8. Намуди вобастагии шир ва маҳсулоти ширӣ аз омили вақт

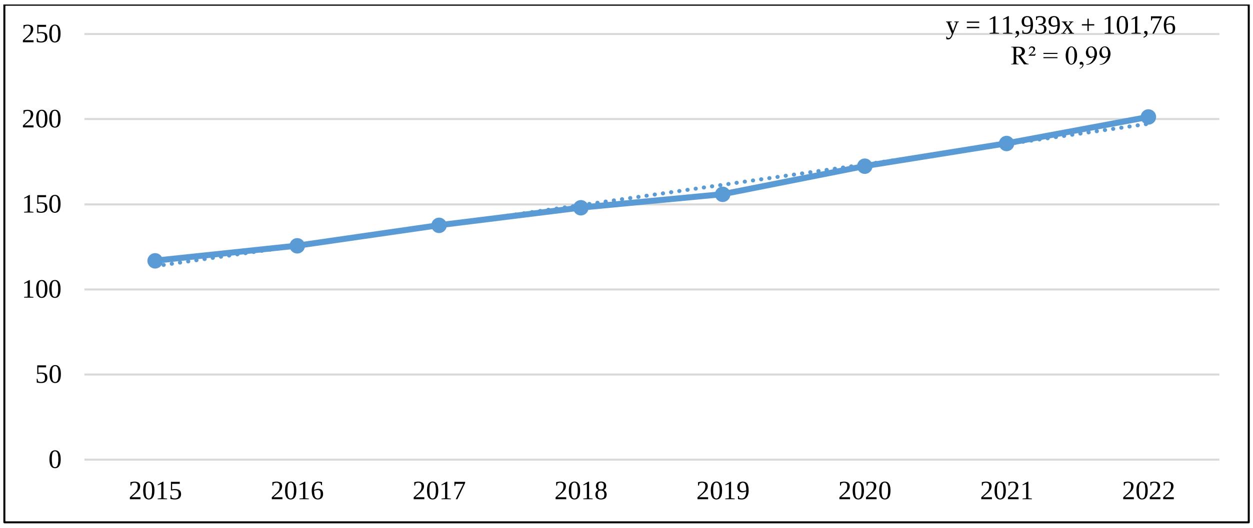

Диаграммаи 3.9. Намуди вобастагии гӯшт ва маҳсулоти гӯшти аз омили вақт

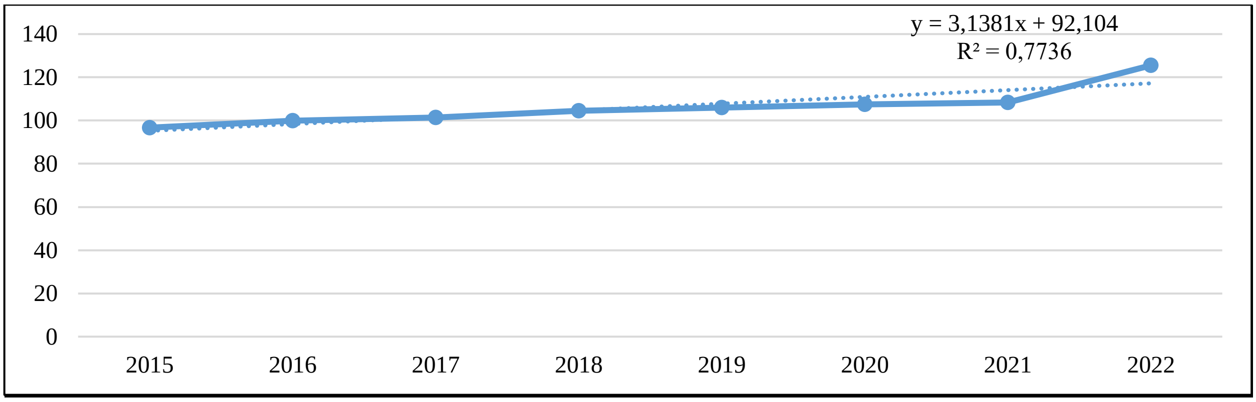

Диаграммаи 3.10. Намуди вобастагии ангур аз омили вақт

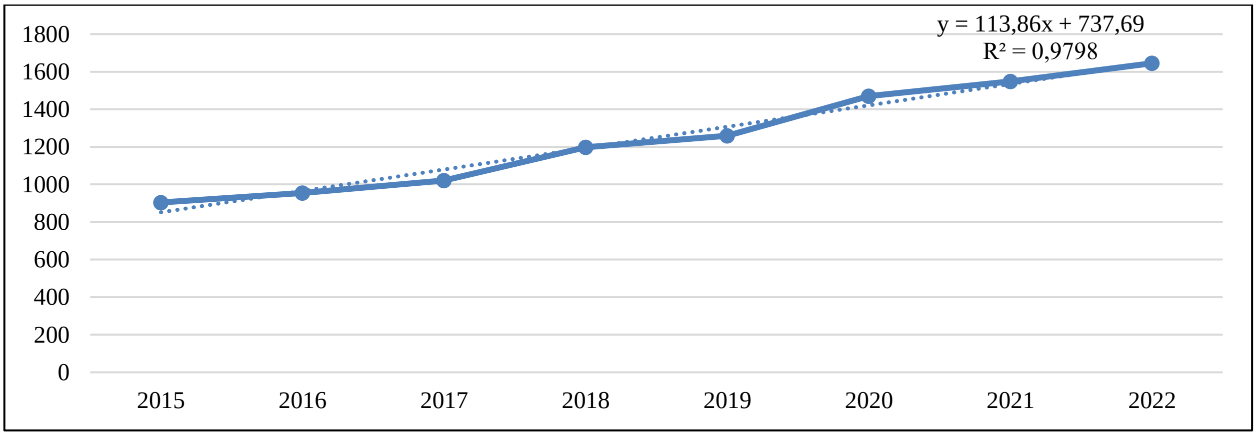

Диаграммаи 3.11. Намуди вобастагии сабзавот аз омили вақт

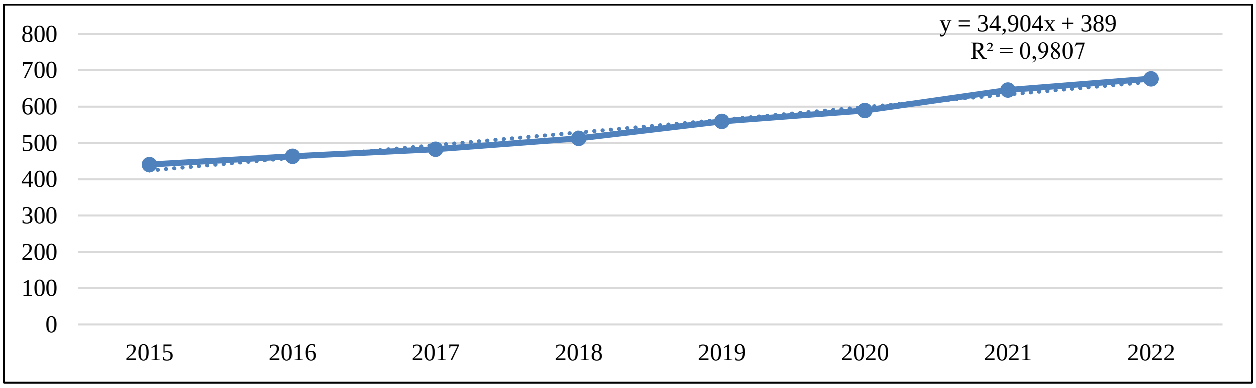

Диаграммаи 3.12. Намуди вобастагии полезиҳо аз омили вақт

Заммимаи 2.

Диаграммаҳои намуди вобастагии Y – гардиши молҳои озуқаворӣ, млн. сомонӣ ва вобастагии омилҳои дигар ба нишондиҳандаи Y дар вилояти Хатлон дар солҳои 2010-2023 оварда шудаанд.

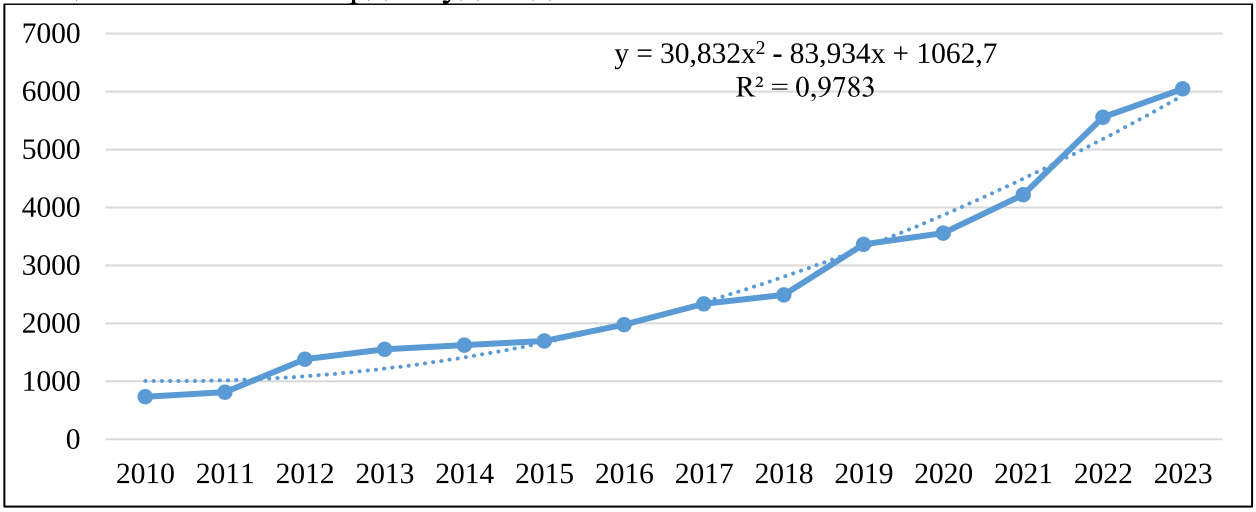

Диаграммаи 3.13. Тамоюли афзоиши гардиши чакана аз рӯи фурӯши молҳои озуқаворӣ, млн. сомонӣ

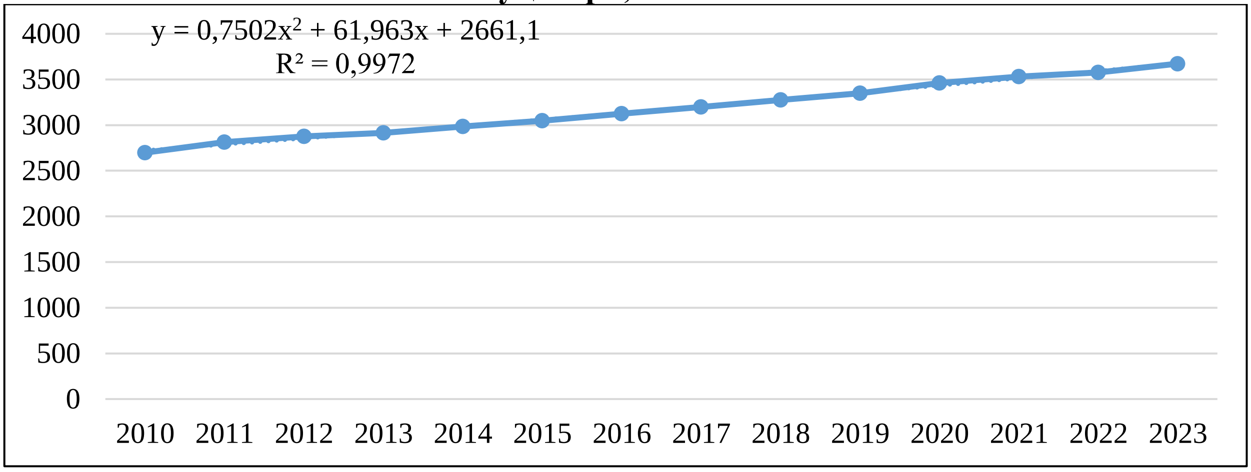

Диаграммаи 3.14. Тамоюли афзоиши шумораи аҳолии вилояти Хатлон дар охири сол, ҳазор нафар

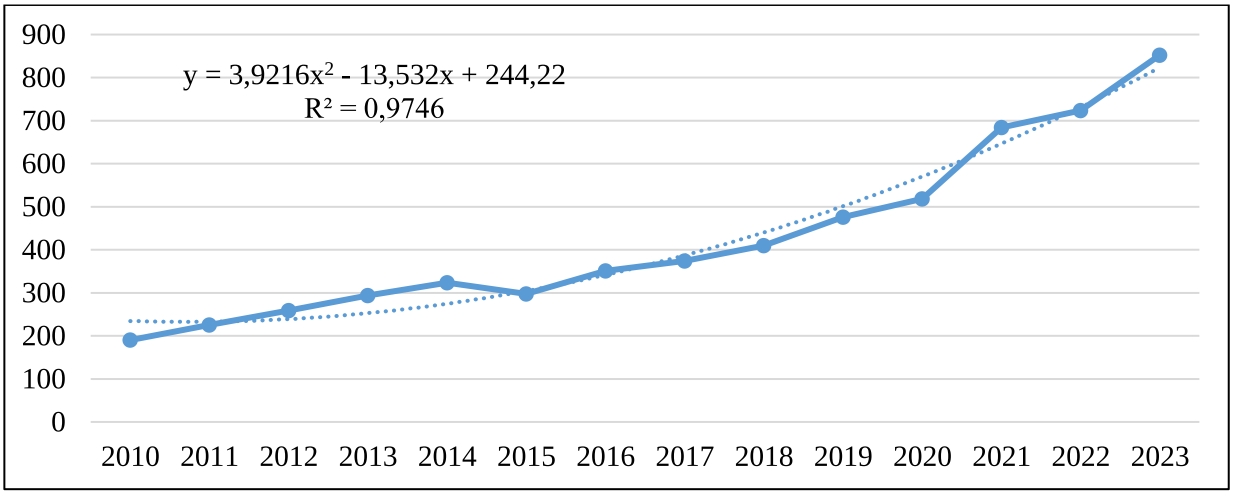

Диаграммаи 3.15. Тамоюли афзоиши даромади миёнаи ҳар як нафар барои 1 узви хонавода, сомонӣ

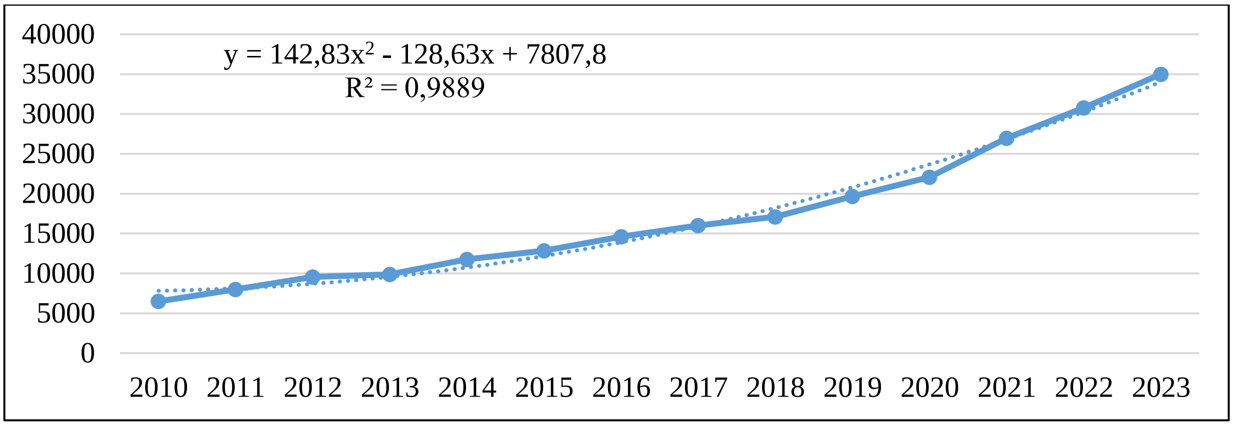

Диаграммаи 3.16. Тамоюли афзоиши маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ, млн. сомонӣ

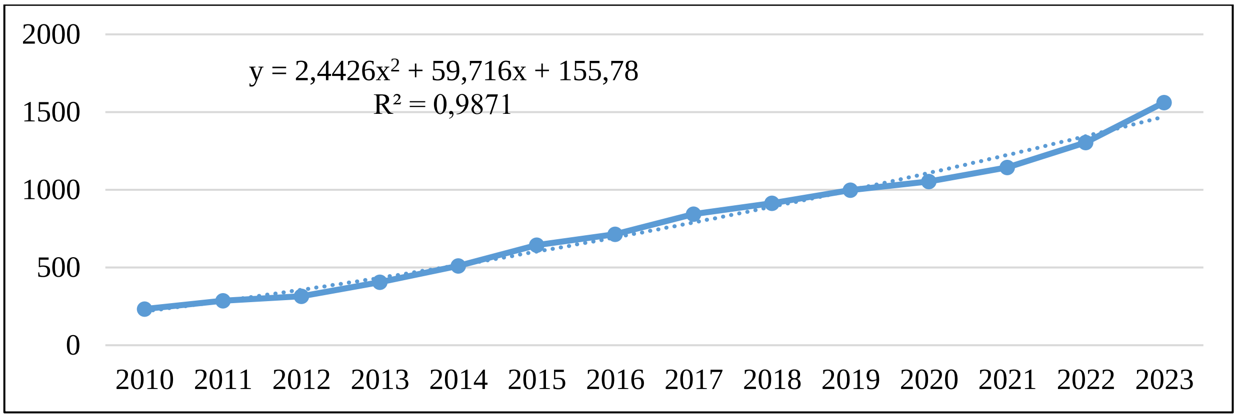

Диаграммаи 3.17. Тамоюли афзоиши бузургии миёнаи музди меҳнати ҳармоҳаи як корманд, сомонӣ

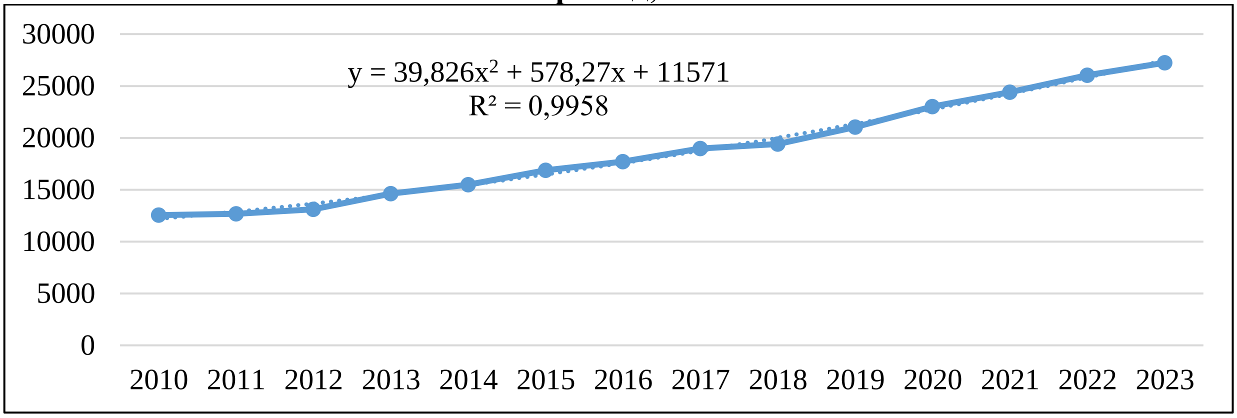

Диаграммаи 3.18. Тамоюли афзоиши маҳсулоти кишоварзӣ, млн. сомонӣ

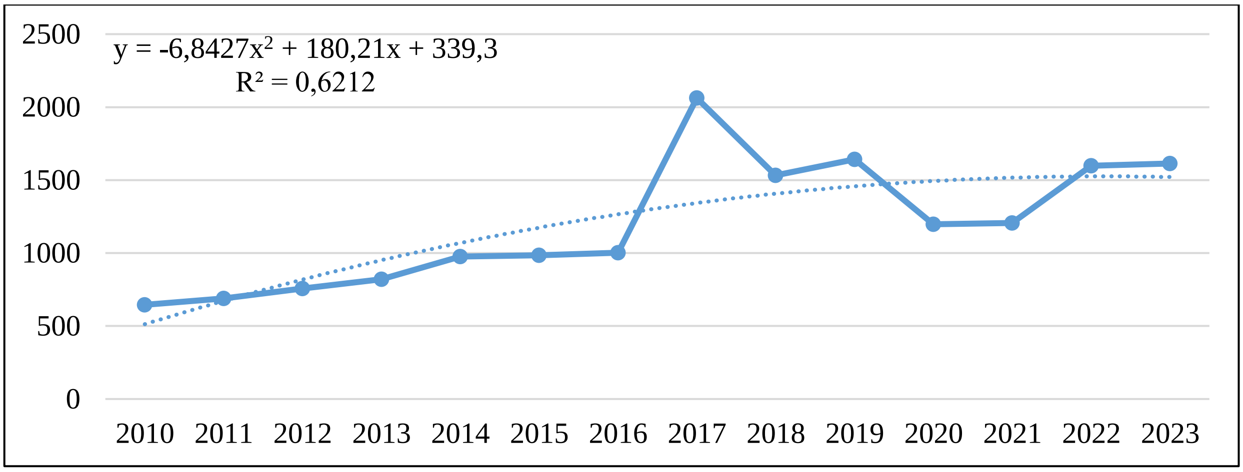

Диаграммаи 3.19. Тамоюли афзоиши маҳсулоти саноати хӯрокворӣ, сомонӣ

Замимаи 3.

Ҷадвали 3.1. - Ҷузъҳои асосии зерсохтори бозори минтақавӣ ва шарҳи зерқисматҳои он

Қисмҳои асосии зерсохтори бозори минтақавии озуқаворӣ	Намуди зерсохтори бозори озуқавории минтақа	Шарҳи ҷузъҳои асосии зерсохтори бозори озуқаворӣ
1. Тарҳбандӣ ва намуди зоҳирии бозор - ин тарҳрезӣ ва ташкили фазоии майдони бозорро дар бар мегирад	1.1. Ҷойҳои мағозаҳо ва дӯконҳо	Ҷойҳои таъиншуда барои фурӯшандагон барои ташкили мағозаҳо ё дӯконҳо, ки одатан дар қатор ё қисматҳо дар дохили бозор ҷойгир шудаанд.
	1.2. Роҳҳо ва гузаргоҳҳо	Роҳҳои муайяншуда барои харидорон ва ҳаракати онҳо дар бозор, осонии дастрасӣ ва ҷараёни хариди мизоҷонро таъмин мекунанд.
	1.3. Ҷойҳои кушод	Майдонҳо барои ҷамъшавӣ, нишаст ва муошират, фароҳам овардани имконият ба меҳмонон барои истироҳат, хариди озуқаворӣ ва лаззат бурдан аз фазои бозор.
2. **Зерсохтори фурӯшандагон** - аз иншоот ва шароити мусоид иборат аст, ки барои дастгирии фурӯшандагон дар амалиёти онҳо дода шудаанд	2.1. Сохторҳои мағозаҳо ё дӯконҳо	Мағозаҳо ё дӯконҳое, ки дар он фурӯшандагон маҳсулоти худро намоиш медиҳанд ва мефурӯшанд, ки бо мизҳо, рафҳо ва нишонаҳо муҷаҳҳаз бошанд.
	2.2. Пайвастҳои коммуналӣ	Дастрасӣ ба хизматрасониҳои коммуналӣ, аз қабили нерӯи барқ, об ва иншооти санитарӣ барои дастгирии фурӯшандагон дар омодасозӣ, нигоҳдорӣ ва тоза кардани озуқа.
	2.3. Анборҳо	Ҷойҳо барои фурӯшандагон барои нигоҳ доштани маҳсулоти озуқа, инвентаризатсия, таҷҳизот ва лавозимот, таъмини идоракунии самаранок ва ташкили мол.
3. Имкониятҳои муштариён - барои беҳтар кардани таҷрибаи харид ва роҳати меҳмонон шароити мусоид фароҳам оварда шудан	3.1. Ҷойҳои нишаст	курсиҳо, мизҳо ё ҷойҳои нишаст, ки меҳмонон метавонанд истироҳат кунанд, хӯрок хӯранд ё аз хариди худ лаззат баранд.
	3.2. Идоракунии партовҳо	қуттиҳои партов, контейнерҳои коркарди такрорӣ ва дигар иншоотҳо барои мусоидат ба тозагӣ ва партовҳои дуруст дар дохили бозор.
4. Дастгирии зерсохтор - низомҳои дастгирии зерсохтор барои нигоҳ доштани фаъолият ва самаранокии бозор муҳиманд	4.1. Равшанӣ	Равшании мувофиқ барои таъмини аёнӣ ва бехатарӣ, махсусан дар соатҳои шом ё шабона.
	4.2. Аломатҳо ва ҷустуҷӯи роҳ	Аломатҳои роҳҳо бояд тоимо нав карда шаванд, то мизоҷонро роҳнамоӣ кунанд ва бо онҳо дар бозор ба осонӣ ҳаракат кунанд.
	4.3. Тадбирҳои амниятӣ	Камераҳои назоратӣ, кормандони амният ва системаҳои назорати дастрасӣ барои таъмини амният ва амнияти фурӯшандагон, муштариён ва амвол.
5. Интегратсияи технологӣ- ворид намудани системаҳои рақамиро барои такмил додани ҷанбаҳои гуногуни амалиёти бозор ва таҷрибаи муштариён дар бар мегирад	5.1. Низомҳои нуқтаи фурӯш	Низомҳои электронӣ барои коркарди муомилот, идоракунии инвентаризатсия ва пайгирии фурӯш.
	5.2. Қарорҳои фармоишӣ ва пардохтҳои мобилӣ	Платформаҳои рақамӣ барои муштариён барои фармоиш додан ва пардохт кардан бо истифода аз дастгоҳҳои мобилӣ.
	5.3. Платформаҳои тиҷорати электронӣ	Дӯконҳои онлайн ё бозорҳо барои фурӯшандагон барои фурӯши маҳсулот ва хизматҳо ба муштариён аз фосилаи дур.

	5.4. Воситаҳои ҷалби муштариён	Маркетинги рақамӣ, барномаҳои вафодорӣ ва каналҳои иртиботӣ барои ҷалб ва муошират бо муштариён.
6. Мутобиқати танзим - тадбирҳои мутобиқати танзимот барои таъмини риояи қонунҳо, қоидаҳо ва стандартҳои тандурустӣ амалӣ карда мешаванд	6.1. Қоидаҳои бехатарии озуқаворӣ	Риояи қоидаҳои коркард, нигоҳдорӣ ва омодасозии маҳсулоти озуқаворӣ барои таъмини бехатарии маҳсулоти дар бозор фурӯхташуда.
	6.2. Иҷозатномадиҳӣ ва иҷозатномаҳо	Гирифтани иҷозатномаҳо ва литсензияҳои зарурӣ барои фаъолияти қонунӣ ва ҷавобгӯ ба талаботи танзим.
	6.3. Санҷиши саломатӣ	Санҷиши мунтазами мақомоти тандурустӣ барои арзёбии риояи стандартҳои санитарӣ ва гигиенӣ барои фурӯши маҳсулоти озуқаворӣ.

Сарчашма: Таҳияи муаллиф